

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

„Srpski dijalektološki zbornik”

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XXXIII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Raspriave i građa

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо и др Миљар Пешикан

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

*10
1387
.A2
S11
V.33*

БЕОГРАД

1987

10/30

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
Недељко Богдановић: Говор Алексиначког Поморавља	7—302
Миле Томић: Говор Радимаца	303—474

НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ
ГОВОР АЛЕКСИНАЧКОГ ПОМОРАВЉА

*Родитељима
Радену и Ради*

Овај рад представља делимично измењен текст докторске дисертације, одбрањене на Филолошком факултету у Београду, 14. новембра 1985. године, пред комисијом коју су сачињавали професори: академик др Асим Пецо, др Душан Јовић и др Радоје Симић.

Пријатно је на овом месту рећи се свих оних сирљивих саговорника, без којих овакав рад, природно, не би ни могао настати. Неки од њих више нису живи (деда Љуба, солунац из Сухойној, баба Анђелија из Мозгова, баба Мике из Тешице, тетка Симојана из Кашуна). Симожајти само неке од њих било би можда неправедно према другима, али и не споменути тетка Даре из Грејача, Драгој Балобије из Моравца или тетка Руже из Гредешина, иакође би било неправедно. Нека им стога свима буде велика хвала.

Велику захвалност дујужем и својим професорима и члановима комисије др Душану Јовићу и др Радоју Симићу на многим корисним саветима током израде дисертације и на самој одбрани, а академику Асиму Пеци и за подршку, подстицаје и указивање на њихове појединих решења замршених односа у његовом систему који сам изражавао.

Посебну захвалност дујужем академику Павлу Ивићу, како на сујестизији за избор теме, иако и на његовој при коначном обликовању овога текста за штампу.

Помоћ коју су ми годинама указивале колеге др Слободан Реметић и мр Светозар Симијовић, и многи дани проведени на терену са колегом Вилијем Вукадиновићем, када је своје полове одлајао зарад мојих изражавања, као и безгранично сирљење и разумевање мојих укућана — Милике и Ивице, више су од захвалности и од усвојена. Са захвалношћу моју додати да је карие цртила моја ученица инжењерка Мила Тасић.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
СКРАЋЕНИЦЕ	17
ЛИТЕРАТУРА	21
УВОД	29
АЛЕКСИНАЧКО ПОМОРАВЉЕ	29
Положај	29
Из прошлости АП	31
Становништво	34
Етнолошка и друга проучавања	40
Језичка проучавања	42
Говори призренско-тимочке зоне и јужноморавски међу њима	48
Говор АП у оквиру јужноморавских говора	51
Напомене о истраживању	59
Део први: ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ	63
А. ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ	63
Вокали	63
Консонанти	64
Б. ФОНЕТИКА	64
<i>Вокали</i>	64
Вокал <i>а</i>	64
Полугласник	66
Вокали <i>е</i> и <i>о</i>	68
Вокал <i>и</i>	80
Вокал <i>у</i>	81
Вокално <i>р</i>	81
Судбина вокалног <i>л</i>	84
О заменама некадашњег вокала <i>јат</i>	84
Алтернације вокала	86
Редукције вокала	86
а) Афереза	86
б) Сивкопа	87
в) Апокопа	87

Егзистенција и судбина вокалских група	88
Покретни вокали	93
<i>Консонанти</i>	94
Глас <i>j</i>	94
Судбина гласа <i>x</i>	99
Глас <i>v</i>	102
Глас <i>ʃ</i>	103
Глас <i>s</i> (дз)	103
Судбина финалног <i>л</i>	104
Јотовање (и друга умекшавања)	114
Једначење по звучности	118
Асимилација по месту и начину творбе	119
Африкатизација	120
Дисимилација	123
Даљинска дисимилација	124
Поремећаји у резултату палатализације	124
Сугласници у сугласничким групама	125
Испадање сугласника	129
Испадање слогова	131
Уметање сугласника	132
Неки случајеви сажимања	132
Редупликација	133
Метатеза	133
Алтернација <i>p/l</i>	134
Сугласници на крају речи	134
Партикуле	134
Још нека ситнија питања	134
Прилагођавање неких страних речи	135
В. АКЦЕНАТ	136
Део други: ОБЛИЦИ	141
А. ДЕКЛИНАЦИЈА	141
<i>Именице</i>	141
Падежни систем	142
1. деклинациони тип	142
2. деклинациони тип	146
3. и 4. деклинациони тип	149
Остали падежни облици	151
Генитив	152
Датив	152
Инструментал	153
Локатив	154
Облици именица уз бројеве	155
Збирне именице	156
Неке ситније напомене о роду именица	157

Неке ситније напомене у вези са бројем именица	160
Закључни (табеларни) преглед именичких облика	161
<i>Заменице</i>	162
Личне заменице	162
Лична повратна заменица	168
Именичке заменице <i>ко</i> и <i>шио/шија</i>	170
Заменице сложене са <i>ко</i> , <i>шија</i>	171
Придевске заменице	171
<i>Придеви</i>	174
Придевски вид	174
Компарација придева	175
<i>Бројеви</i>	176
Деклинација заменичко-придевских речи	177
Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ	181
Инфинитив	182
Презент	182
Помоћни глаголи	190
Аорист	194
Имперфекат	195
Перфекат	198
Плусквамперфекат	198
Футур I	198
Футур II	199
Потенцијал	199
Императив	200
Глаголски придев радни	201
Глаголски придев трпни	201
Глаголски прилог прошли	203
Глаголски прилог садашњи	203
Посебне напомене у вези са глаголима	204
В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	213
Прилози	213
Предлози	219
Везници	220
Узници	220
Речице и <i>йарџикуле</i>	221
Део трећи: СИНТАКСА	225
Из синтаксе врста речи	225
Именице	225
Заменице	226
Придеви	227
Бројеви	227
Прилози	228
Предлози	228
Везници	228

Из синтаксе падежа	233
Номинатив	233
Општи падеж	234
Остали падежи	247
Још неке ситније напомене	247
Из синтаксе глагола	248
Презент	248
Аорист	249
Имперфекат	251
Перфекат	251
Императив	252
Глаголски прилог садашњи	253
Још нека питања глаголског рода, вида и реакције	253
Из синтаксе реченице	254
Упитна реченица	254
Императивна реченица	255
Узвична реченица	258
Негација	258
Компарација	260
Елиптичност	262
Понављање реченичних делова	262
Уметање речи, израза и реченица	262
Ред речи	264
Конгруенција	265
Део четврти: ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ.....	267
Однос зона I и II	267
Однос према јужноморавским говорима	268
Однос према осталим говорима призренско-тимочке зоне	269
Однос према косовско-ресавским говорима	272
Део пети: ПРИЛОЗИ	273
Текстови	273
Мање познате речи	290
РЕЗЮМЕ	299

СКРАЋЕНИЦЕ

а) Публикације

- АнФФ *Анали Филолошкој факултета*, Београд,
БХЦДЗБ *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, Сарајево,
ВГл *Врањски гласник*, Народни музеј, Врање,
ГЗС *Годишњак* Задужб. Саре и Васе Стојановића, Београд,
ГСКА *Годишњак* Српске краљевске академије, Београд,
ГСУД *Гласник* Српског ученог друштва, Београд,
ГФФНС *Годишњак* Филозофског факултета у Новом Саду,
ЗБФФП *Зборник* Филозофског факултета у Приштини,
ЗБЈК *Зборник* за језик и књижевност, Друштво за сх. језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград,
ЗБФЛ *Зборник* за филологију и лингвистику, Матица српска, Нови Сад,
ЈПр *Јужни прејлед*, Скопље,
ЈССС *Југословенски семинар за сѣране славистије*, Филолошки факултет и МСЦ, Београд,
ЈФ *Јужнословенски филолој*, Институт за сх. језик, Београд,
„Кар.“ *„Караџић“*, лист за српски народни живот, обичаје и предање, Алексинац,
КиЈ *Књижевности и језик*, Друштво за сх. ј. и књиж., Београд,
ЛЗБ *Лесковачки зборник*, Народни музеј, Лесковац,
МЈ *Македонски јазик*, Институт за мак. јазик, Скопје,
НЗБ *Нишки зборник*, Градина, Ниш,
НЈ *Наш језик*, Институт за сх. језик, Београд,
ПЗБ *Пиротски зборник*, Музеј Понишавља, Пирот,

- Прил *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Филолошки факултет, Београд,
- ПрПЈ *Прилози истраживању језика*, Катедра за јужнослов. језике Филозофског факултета у Новом Саду,
- „Разв.“ *„Развитак“*, Новинска установа „Тимок“, Зајечар,
- РЈА *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb,
- РФФЗ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*,
- СДЗБ *Српски дијалектолошки зборник*, Институт за сх. језик, Београд,
- СЕЗБ *Српски етнографски зборник*, Етнографски институт, Београд.

б) *За врсте речи*

- им. именице,
 зам. заменице,
 прид. придеви,
 бр. бројеви
 гл. глаголи,
 предл. предлози,
 прил. прилози,
 везн. везници,
 узв. узвици.

в) *За падеже*

- Н номинатив,
 Г генитив,
 Д датив,
 А акузатив,
 В вокатив,
 И инструментал,
 Л локатив,
 ОП општи падеж.

г) *За глаголске облике*

- през. презент,
 аор. аорист,
 импр. императив,
 импф. имперфекат,
 перф. перфекат,
 пот. потенцијал,

фут. футур,
 р. прид. радни придев,
 т. прид. трпни придев,
 г. прил. глаголски прилог садашњи, прошли,
 плускв. плусквамперфекат,
 инф. инфинитив.

д) *Осџало*

мр мушки род,
 жр женски род,
 ср средњи род,
 јд. једнина,
 мн. множина,
 л. лице,
 пад. падеж,
 м. (у)место,
 с. страна,
 т. тачка,
 мт. микротопоним,
 Зјд треће лице једине,
 Нмн номинатив множине, итд.
 ТЛ тимочко-лужнички, СЗ сврљишко-заплањски (говори)
 ЈМ јужноморавски (говори)
 d „десно” за стубац у цитирању двостубачне литературе
 l „лево” за стубац у цитирању двостубачне литературе
 V вокал (у формулама)
 C консонант (у формулама)

ЛИТЕРАТУРА

- RATAc Alexander, Ronelle, *Torlak accentuation*, München 1975.
- PA-CBAБ Алексић, Р. — Вукомановић, С., *Основне особине александрачкој и бруској говора*, АнФФ 6/1966.
- ЈАБл Арсовић, Југослава, *Главне фонетске особине говора Блага и околине*, ПрПЈ 9/1973.
- ЈААкц Арсовић, Југослава, *Акцентнај именица мушкој рода у говору Блага и околине*, ГФФНС XVII |1/ 1974.
- ЈААкцк Арсовић, Југослава, *Акцентнај именица женској рода у говору Блага и околине*, ПрПЈ 13—14/1977—78.
- ДБЈЗ Барјактаревић, Данило, *Јужноморавска говорна зона у светлу Белићева исцртавања и данас*, Пос. изд. САНУ књ. СДХVIII, Одељ. јез. и књиж. 28 (Белићев зборник) 1976.
- ДБДИ Барјактаревић, Данило, *Дијалектолошка исцртавања*, Јединство, Приштина 1977.
- ДБГСМ Барјактаревић, Данило, *Говор Срба у Мейхохији*, Јединство, Приштина 1979.
- ДБУдв Барјактаревић, Данило, *Удвајање њредлоја и одвајање њредлоја од именске речи*, ЗБФФП VII/1970.
- ТБЈок Batišić, Tatjana, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Beograd 1972.
- АБДцј Белић, Александар, *Дијалекти исцочне и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд 1905.
- АБДК Белић, Александар, *Дијалектолошка карта сербскојо јзыка*, Петербург 1905.
- АБСхД Белић, Александар, *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА LXXVIII/1908.
- АБМис Белић, Александар, *Мисли о њрикуљању дијалектолошкој мајеријала*, ЈФ VI/1926—27.

- АБГал   Белић, Александар, *Галички дијалекат*, СДЗБ VII, Београд 1935.
- АБКонј   Белић, Александар, *Историја српскохрватској језика*, II, св. 2 — Речи са конјугацијом, Београд 1962.
- АБДекл   Белић, Александар, *Историја српскохрватској језика*, II, св. 1 — Речи са дефлексијом, Београд 1965.
- АБФон   Белић, Александар, *Основи историје српскохрватској језика* — Фонетика, Београд 1972.
- НБТрг   Богдановић, Недељко, *Говор села Трговишта у сокобањском крају*, „Разв” 1/1979.
- НБББП   Богдановић, Недељко, *Говори Бучума и Белој Пошока*, СДЗБ XXV, Београд 1979.
- РБГрам   Бошковић, Радосав, *Основи уредне грамаџике словенских језика*, Београд 1968.
- РБЧлан   Бошковић, Радосав, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград 1978.
- ДБКрит   Brozović, Dalibor, *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata*, ЗФЛ III/1960.
- ДБСлов   Brozović, Dalibor, *Doseljavanje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, Centar za balkanološka istraživanja (posebna izdanja XII), knj. 4, Sarajevo 1969.
- ДБДСл   Brozović, Dalibor, *Dijalekatska slika srpskohrvatskoga jezičkog prostora*, РФФЗ 8—9 (1968/69, 1969/70), sv. 8, Razdio lingvističko-filoloski (5).
Веселиновић, М. В., *Гранични дијалекти међу Србима и Буџарима*, 1890. (нисмо имали увид у овај рад).
- ОБДС   Broch, Olaf, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Schriften der Balkankommission, Lingistische Abteilung III, Wien 1903.
- БВМак   Видојевски, Божо, *Северније македонски јовори*, МЈ 1, 2/1954.
- БВКум   Видојевски, Божићар, *Кумановскиот јовор*, Скопје 1962.
- МВКуруш   Вукићевић, Милосав С., *О јовору околине Куршумлије*, ЗФФП VIII/1971.
- МВЛеп   Вукићевић, Милосав С., *Говор Лејенице*, Филозофски факултет, Приштина (дисертација у рукопису).
- ЈВГПД   Вуковић, Јован, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII/1938—39.
- ЈВИст   Vuković, Jovan, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I deo, Beograd 1974.
- ДГТрум   Gamulescu, Dorin, *Toponimi rumunskog porekla u Crnoj Reci*, ЗФЛ XIX/2/1976.
- ДГПАк   Гортан-Премк, Даринка, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Библиотека ЈФ, 2, Београд 1975.

- ИГПерф Грицкат, Ирена, *О њерфектѹ без њомоћној ѓлајола у срјско-хрвајском језику и сродним синѓаксичким ѓојавама*, Београд 1954.
- МГЛук Грковић, Милица, *Неке особине ѓовора села Лукова*, ПрПЈ 4/1968.
- БДРЦС Даничић, Бура, *Речник из црквених сѓарина*, Београд 1863—64.
- БДИст Даничић, Бура, *Исѓорија облика срјскоја или хрвајскоја језика до свршејка XVII вијека*, Београд 1864.
- ПБСтел Борђић, Петар, *Сѓарословенски језик*, Нови Сад 1975.
- ТБОгл Борђевић, Тихомир Р., *Ојлед из ѓрамајѓике народној ѓовора у Алексиначкој Морави*, „Караѓић”, Алексинац 1903.
- ГЕИзв Елезовић, Глиша, *Извешѓај са дијалекѓолошкој ѓуѓовања од Вучѓјрна до Пеђи*, СДЗБ II, Београд 1911.
- ГЕРеч Елезовић, Глиша, *Речник косовско-мејохијској дијалекѓа*, СДЗБ IV/1932, VI/1935.
- МИИнстр Ивић, Милка, *Значења срјскохрвајској инсѓруменѓала и ѓихов развој*, Београд 1954.
- МИРеп Ивић, Милка, *Рејерѓоар синѓаксичке ѓроблемајѓике у срјскохрвајским дијалекѓима*, ЗБФЛ VI/1963.
- МИОпо Ивић, Милка, *О ѓредлоју по у срјскохрвајском језику*, ЈФ XIX, кв. 1—4, Београд 1951—1952.
- ПИГлог Ивић, Павле, *Исѓиѓивање ѓовора села Глојовца код Свејо-зарева*, Гласник САНУ IV/1952.
- ПИДѓј Ивић, Павле, *Дијалекѓолојија срјскохрвајској језика*, Нови Сад 1956.
- ПИИстД Ивић, Павле, *О неким ѓроблемима наше исѓоријске дијалекѓолојије*, ЈФ XXI, Београд 1956.
- ПИГГС Ивић, Павле, *О ѓовору Галиѓољских Срба*, СДЗБ XII, Београд 1957.
- ПИСД Ивић, Павле, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, The Hague 1958.
- ПИИзв Ивић, Павле, *Извешѓај о дијалекѓолошкој екскурзији ѓо ужој Србији окѓобра 1959*, ГФФНС IV/1959.
- ПИДекл Ивић, Павле, *О деклинационим облицима у срјскохрвајским дијалекѓима*, ГФФНС IV/1959, V/1960.
- ПИДиф Ивић, Павле, *Основни асѓекѓи сѓрукѓуре дијалекатѓске диференѓијације*, МЈ XI—XII/1960—61.
- ПИКлас Ivić, Pavle, *О класификацији српскохрватских дијалеката*, КиЈ 1/1963.
- ПИКонс Ивић, Павле, *Два ѓлавна ѓрваца развоја консонанѓизма у срјскохрвајском језику*, ГФФНС II/1957.
- ПИИњв Ivić, Pavle, *Inventar fonetske problematike štokavskih govora*, ГФФНС VII/1962—63.

- ПИДис Ивић, Павле, *Развој њринција дисџрибуције фонема у срџско-хрвајском језику*, КиЈ 2/1968.
- ПИСН Ивић, Павле, *Срџски народ и његов језик*, СКЗ, Београд 1971.
- ПИПол Ивић, Павле, *Судбина њолуџласника у срџскохрвајском језику*, КиЈ 2—3/1972.
- ПИГе Ивић, Павле, *О дијалекајском облику ње 'џде'*, ЗБЈК, 1/1972.
- ПИИсп Ивић, Павле, *О условима за исџадање њолуџласника у срџско-хрвајском језику*, ЗБФЛ XVII/2/1974.
- ПИНСВ Ивић, Павле, *Неколико џласовних њојава у џовору Новоџ Села Видинскоџ*, В памет на проф. Д-р Ст. Стојков — Езиковедски иследования, Софија 1974.
- ПИПир Ивић, Павле, *О џореклу и особинама џиројскоџ џовора*, ПЗБ 8—9/1979.
- ПИИСН ИвићПавле, *Књижевни и народни језик код Срба*, у: *Историја српског народа*, II, СКЗ, Београд 1982.
- ПИФлек Ивић, Павле, *Нацрџи уџиџника за флексију џиџокавских џовора*, рукопис.
- МИФол Ивковић, Милош, *Фолклорно-дијалекџолошки џрилози*, Просветни гласник XXX, Београд 1909.
- МИПрил Ивковић, Милош, *Прилоџ Извешџају др А. Белића о дијалекџолошким екскурзијама*, ГСКА XXV/1911.
- МИНП Ивковић, Милош, *Збирка народних прича*, у: *Срџске народ-џ не џриџоветџке*, уредио В. Чајкановић, СЕЗБ XLI/1927.
- ДЈИмпф Јовић, Душан, *О имџерфекџу у џоворима околине Врњачке Бање*, ЗБФЛ II/1958.
- ДЈФен Јовић, Душан, *О једном џласовном феномену срџскохрвајско језика у џрошлости*, ЗБФЛ III/1960.
- ДЈИм Јовић, Душан, *О џроблему именица III врџе у неким џиџокавским џоворима*, ЗБФЛ IV—V/1961—62.
- ДЈКрД Јовић, Душан, *О сџарини косовско-ресавскоџ дијалекџа*, ЗБФЛ X/1967.
- ДЈТрст Јовић, Душан, *Трџенички џовор*, СДЗБ XVII/1968.
- ДЈМорф Јовић, Душан, *Морфофонемајски сисџем у косовско-ресавском дијалекџу џрема књижевноџ норми*, Прил. XL, св. 3—4/1974.
- СЈНег Јовић, Стојан, *Неке особине џовора Неџоџинске крајине „Разв“* 1/1957.
- БКИст Конески Блаже, *Историја македонскоџ језика*, Београд — Скопје 1956.
- ММРеч Марковић, Миодраг, *Речник народноџ џовора у Црној Реџи*, СДЗБ XXXII/1986. (сепарат).

- АМДиф Милић, Арсеније Д., *О њрироди и насїанку дифїонїа у њовору Неїоїинске країине*, „Разв” 2/1976.
- МЪМКС Милићевић, Милан Ђ., *Кнежевина Србија*, II, Београд 1876.
- МБРеч Митровић, Брана, *Речник лесковачкої њовора*, Лесковац 1984.
- БМЛеск Митровић, Брана, *Пућевима еїтимолоїије лесковачкої њовора* ЛЗБ XXIV/1984.
Мисирков, З. К., *Значението на моравскоїо или ресавскоїо наречие на сьвременнаїа и истїорическа еїтноїрафия на Балканскиїи Полуосїрвоь*, Бълг. прегл. год. V, кн. I. (Нисмо имали увид у овај рад.).
- ЈМГЛ Михајловић, Јован, *Лесковачки њовор*, Лесковац 1977.
- АМ-ДППол Младеновић, А. — Петровић, Д., *О судбини њолуїласника у неким зейским њоворима и сїоменцима с осврћом на њризренско-їтимочку сїїуацију*, ГФФНС XVIII/1/1955.
- ТМНиш Magner, Thomas F., *A century of the Nis Dialect; y: Language and Literary Theory (Papers in Slavic Philology, 5)*: University of Michigan, 1984.
- АМТНМ Младеновић, Александар, *Тешїер Нишавске мїїроїолије из XIX века — сїоменик филолошкої значаја*, ЗБФЛ XIX /2/1976.
- АМВок Младеновић, Александар, *О вокалском сїїему њроїскої њовора друје њоловине XVIII века*, ПЗБ 8—9/1979.
- БМИзг Милетић, Бранко, *Изїовор срїскохрвайских їласова*, СДЗБ V/1933.
- БМФон Милетић, Бранко, *Основи фонейїке срїскої језика*, Београд 1952.
- НМПир Наумовић, Милорад, *Неке фонейїске особине њроїскої њовора*, у: *Огледи и искуства (Зборник радова наставника Педагошке академије)*, 3, Пирот 1977.
- БНСрем Николић, Берислав, *Сремски њовор*, СДЗБ XIV/1964.
- МПДїј Павловић, Миливој, *Како су изїледали дијалекїи њри досељавању на Балканско њолуосїрво*, Скопски гласник IX/1937.
- МПГСЖ Павловић, Миливој, *Говор Среїечке жуїе*, СДЗБ VIII/1939.
- МПГЈ Павловић, Миливој, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- ЗПСКС Павловић-Стаменковић, Звездана, *Консонанїске секвенце у шїїокавском дијалекїу*, ПрПЈ 4/1968.
- ДПАкц Петровић, Драгољуб, *Основни акценанїски сїїемеи у срїскохрвайским дијалекїима — истїорїјска њерсїекїїива и акїуелно сїање*, ЈССС 1980.
- АПИзг Пецо, Асим, *Изїовор звучних суїласника на крају речи у срїскохрвайском језику*, ЗБФЛ IV—V/1961.

- АПХерц Пецо, Асим, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV/1964.
- АППНС Пецо, Асим, *Промена нејалашких сујласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ XXVIII/1972.
- АПСУт Пецо, Асим, *Ситрани ушцаји на фонетичку српскохрватској језика*, АнФФ 6/1966.
- АПАкц Ресо, Асим, *Osnovni akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Београд 1971.
- АПБерд Ресо, Асим, *Govor derdapske zone*, ЗбФЛ XV/1/1972.
- АППрел Пецо, Асим, *Један њрелазни њовор*, Прил. XLIII, св. 3—4/1977.
- АПИст Ресо, Асим, *Iz fonetske problematike istarskih govora*, ЗбФЛ XX/1/1977.
- АПКЈ Ресо, Асим, *Književni jezik, standardni jezik i narodni govori*, КиЈ 1/1977.
- АППСД Ресо, Асим, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Београд 1978.
- АПДСХЈ Ресо, Асим, *Mesto dijalekata u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, КиЈ 2—3/1979.
- АПШћак Пецо, Асим, *Икавско-шћакавски њовори зајадне Босне*, БХЦ-ДЗБ I/1978, III/1982.
- АП-БМРес Пецо, А. — Милановић, Б., *Ресавски њовор*, СДЗБ XVII/1968.
- ИПИст Поповић, Иван, *Историја српскохрватској језика*, Нови Сад 1965.
- ИПГсС Поповић, Иван, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960.
- РРЈФен Раденковић, Радослав, *Језички феномени на њримерима њисаних докумената од њре једној века*, НЗБ 5/1978.
- РБСНег Рајић-Бећиревић, Слободанка, *Говор села у Нејошњинској крајини*, „Разв” 3/1977.
- БПСХБС Попов, Бојан, *Положај српскохрватској језика у балканском језичком савезу*, ЈФ XL/1984.
- СРШум Реметић, Слободан, *Говор централне Шумадије*, СДЗБ XXXI/1985.
- АСГДБР Савићевић, Александар, *Говор Доње Беле Реке*, „Разв” 1/1981.
- РСАл Савић, Радослав, *Говор Алексинца и околине*, Просветно-педагошки завод Алексинац 1970. (шапирографисано).
- РСЛев Симић, Радоје, *Левачки њовор*, СДЗБ XIX/1972.
- РСДСС Симић, Радоје, *Пишње њорекла и еволуције дијалеката северне Србије*, Прил. XXXIX/1973.
- РСПрил Симић, Радоје, *Прилој њроучавању њовора Србије*, АнФФ 11/1974.
- РСДПр Симић, Радоје, *Из дијалекатске њроблематике*, ЗбФЛ XIX/2/1976.

- РСДСк Симић, Радоје, *Скица за дијалекатску картицу северне Србије* JCCC 1980.
- РССинт Симић, Радоје, *Синтакса левачког говора*, СДЗБ ХХVI/1980.
- РС-БОФон Симић, Р. — Остојић, Б., *Основи фонологије српскохрватској књижевној језика*, Титоград 1981.
- ПСЕТИМ Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV, Zagreb 1971—1974.
- НСАкц Спасић, Никола, *Акцентај говора Пољанице*, Зборник Више школе за образовање радника, Врање 1975.
- МСТим Станојевић, Маринко, *Северношумочки дијалекат*, СДЗБ II/1911.
- ВСПољ Стевановић, Владимир, *Говор Пољанице*, ВГл V/1969.
- ВСКош Стевановић, Владимир, *О језику главног јунака у „Кошћани“ Боре Ситанковића*, ЗБФЛ ХХ/2/1977.
- ВСЦТр Стевановић, Владимир, *О неким фонетским и морфолошким особинама данашњеј говора Црне Траве*, ЗБФЛ ХХI/1/1978.
- МСИЦГ Стевановић, Михаило, *Источносрпски дијалекат*, ЈФ ХIII/1933—34.
- МСИзв Стевановић, Михаило, *Извештај о дијалекатском иситивању у Мешохије*, ГЗС VI/1938.
- МСБак Стевановић, Михаило, *Баквачки говор*, СДЗБ XI/1950.
- МССхј Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик*, I, II, Београд 1964.
- ЉЂЛуж Ђирић, Љубисав, *Говор Лужнице*, СДЗБ ХХIX/1983.
- ФО . . . , *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opsteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981.
- Цоневъ, Б., *Происходъ, име и езикъ на моравциѣ*, Културно-просветна дружба „Морава“, Софија 1918. (нисмо имали увид у овај рад).
- АШТурц Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966.

Мањи део цитиране литературе наћи ће се у Напоменама.

Географска и друџа литератџура

- ДААП Антонијевић, Драгослав, Алексиначко Поморавље, СЕЗБ/ LXXXIII, Живот и обичаји народни, књ. 35, 1971.
- МКАК Костић, Михајло, Алексиначка котлина, Зборник радова Географског института САНУ, књ. 22, 1969. (сепарат).
- БПал Перуничкић, др Бранко, *Алексинац и околина*, Алексинац, 1979. (збирка докумената).
- ОСАл Савић, Олга, *Ушцајна сфера Алексинца и њене особине*, Посебна издања Географског института САНУ, књ. 14, 1958. (сепарат).

У в о д

АЛЕКСИНАЧКО ПОМОРАВЉЕ

ПОЛОЖАЈ

1. Алексиначко Поморавље (АП) заузима најсевернији део Јужног Поморавља, што га поред Алексиначке чине још Нишка, Лесковачка и Врањска котлина. Простире се од Мезграјске пречаге на југу до Сталаћке клисуре на северу. На североистоку границу чине врхови Буковика, а на истоку се она преко Оштриковца, Китице, Скокине косе, Маринковог косара и Смрдана спушта у долину Јужне Мораве.¹ Од Мезграјске пречаге југозападна граница иде према Купињаку, највишем врху Малог Јастрепца, а одатле источним ободом Великог Јастрепца према Послонској планини.² (Карта бр. 1).

2. Планинске косе, врхови, развођа и размеђа деле овај крај од других подручја, а долине и клисуре повезују га са широм околином „Долинама Јаковљанске реке, Турије и мањих потока који просецају југозападни обод котлине везана је (Алексиначка котлина — Н. Б.) са облашћу испод Великог Јастрепца. Преко Сталаћке клисуре на северу везана је ова котлина са долином Велике Мораве, а долином Моравице преко Бованске клисуре, за Сокобањску котлину на североистоку. Пространа Ражањска удолина на северу олакшава везу котлине и слива Јовановачке реке, а преко Нишког поља она је везана са Белопаланачком и Лесковачком котлином и долином Топлице.”³

3. Ово би биле географске границе, што се мање-више истоветно наводе у студијама које ово подручје обрађују. „Етнолошка посматрања на читавом терену ове котлине показала су да се географска граница не поклапа са етничком границом и то на простору западном и југоисточном.

¹ ОСАл 1.

² МКАК 454.

³ ОСАл 1.

На овим местима етничка граница одступа од географске у смислу сужавања котлине, у виду тзв. прелазних зона у којима преовлађују утицаји суседних етничких области (са специфичним елементима материјалне, духовне културе и говора).⁴ Додали бисмо: што се говора тиче, како ће касније бити показано, ни североисточна се граница неће поклапати с географском.

4. „У целини неправилног трапезоидног облика, велика Алексиначка котлина обухвата 1 150 кв км. Она је дуга 43, а највећа јој је ширина 37 км. Насељена је једним градским, регионалним средиштем, 115 села и 2 бањска насеља. Сем тога, у овој области постоји и једна сезонска бањска насебина.”⁵ Очекивало би се да се поречје схвата ширим од котлине, међутим Д. Антонијевић Алексиначко Поморавље схвата ужим, са границама које омеђују површину од 707 кв км, са 77 насеља.⁶ „На западу се осећа утицај Расине, те етничка граница на овом простору иде од Буниса на југ поред села Зубовца и Росице као граничних места, па до Погледа на Јастрепцу. На југоисточном делу Алексиначког Поморавља етничка граница додирује Моравски голак са групом села (Језеро, Ново Село, Преконоге, Рсовци, Гојмановац, Лабуково и друга), и Нишску област на југу. На овом делу Алексиначког Поморавља у гранична насеља убрајамо: Трnavу, Веле Поље, Палиграце и Врело као тремеђу Алексиначког Поморавља, Моравског голака и Сврљига. Остали део области затворен је планинама Јастрепцом, Озреном, Лесковиком, Буковиком и поменутом Сталаћком клисуром.”⁷

5. Да ни географска граница неће бити без значаја за етничке, и језичке, границе, показаће се у вези са поделом Алексиначке котлине, по М. Костићу,⁸ на Моравски регион, Подбуковачко-добрујевско-тополичко подручје и Подјастребачки рејон. Природно-економски услови као и другде, утицали су на насељавања, миграцију и концентрацију етничких скупина, што ће, дакако, имати утицај и на језичке прилике.

ИЗ ПРОШЛОСТИ АП

6. Истраживачи Алексиначког Поморавља и његови историчари не заборављају да истакну изузетне природне и географске одлике ове регије. Плодна земља око Мораве и њених притока, падине околног побрђа погодне за воћарство и сточарство, као и положај Моравске удолине на путним правцима који средњу и западну Европу повезују са југом Балкана и Малом Азијом, чинили су да се овај крај рано насели и током времена трпи честа досељавања.

⁴ ДААП 3.

⁵ МКАК 453—454.

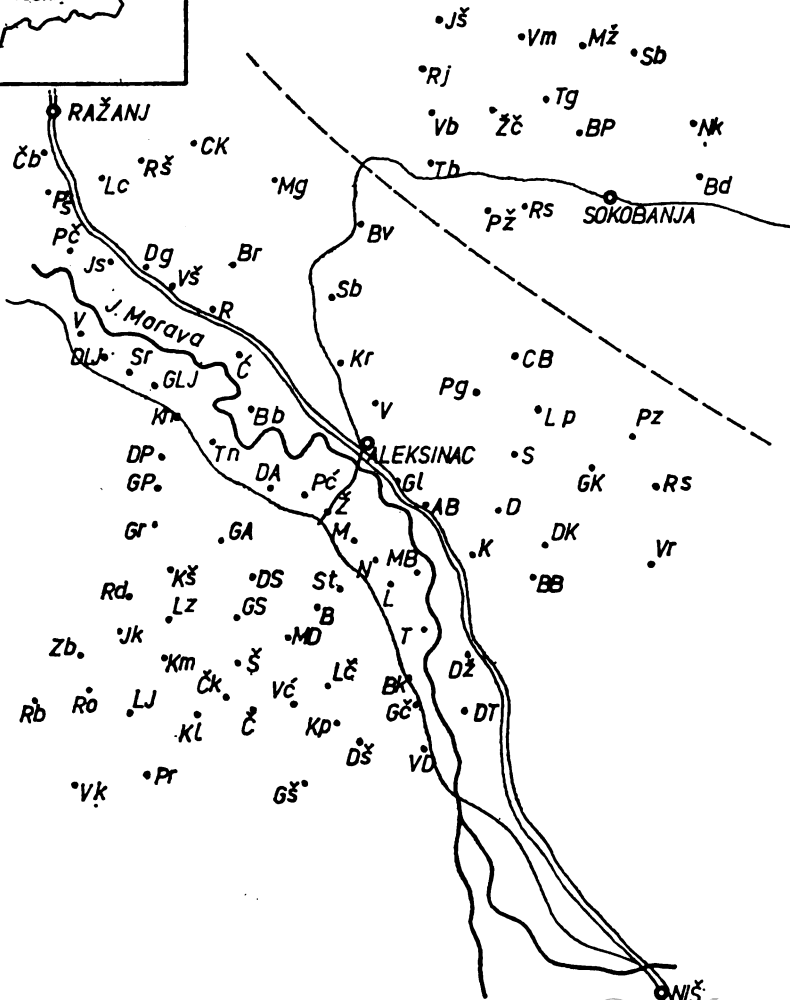
⁶ ДААП 4.

⁷ ДААП 3/4.

⁸ МКАК на више места.

КАРТА БР. 1

Алексиначко Поморавље и Сокобањска коџлина

7. Већ „Праисторијска и античка налазишта говоре о развијеном животу и култури давно изумрлих народа који су насељавали плодну саобраћајно и стратегијски важну долину Мораве и њених притока Моравице, Турије и Катунске реке.”⁹

На локалитету Јеленцу близу Алексинца пронађено је насеље са елементима бубањско-хумске културе, у Врћеновици пронађени су остаци винчанске културе, у Горњем Крупцу кремено оруђе, а у праисторијска налазишта бележе се и она у атарима села Кормана, Гредетина Катуна, Лужана, Моравца, Нозрине, Тешице. Панонска керамика пронађена је у Рутевцу.¹⁰

8. Још је видније трагове оставила римска колонизација. *Via militaris* од Арсене (Ражањ) за Наисус (Ниш) ишао је преко Алексиначког Поморавља и ондашњег Бовна (*Praesidium Pompei*), који ће још дуго имати улогу средишта ове регије, све до настанка Алексинца¹² и промене трасе пута ближе Морави. Многа места имају своје „кулине” и „градишта”, и предања о њима, али има и истражених локалитета. Разне остатке материјалне културе истраживачи су пронашли у 18 насеља низијског рејона. Докази овакве насељености АП указују на време када је ова природна средина доведена у услове за аграрну производњу у низијском делу, а за сточарство у висинском.¹³

9. У раном средњем веку подручје АП (и шире: Алексиначке котлине) подељено је на жупе, Спомињу се: Реке — „земља коју је Стефан Немања освојио од грчке земље”,¹⁴ Загрлата — такође,¹⁵ затим жупа Пешчаница,¹⁶ Турија, Липовица¹⁷ и Тополница.

10. Године 1389. „Завладавши Видином, Турци су завладали и свим земљама које су се под Видином налазиле (...), данашња област Алексиначког Поморавља била је у то време још увек у саставу српске

⁹ ДААП 6; в. и изворе тамо наведене.

¹⁰ У 15. веку, царица Милица дајући поседе манастиру Св. Пантелејмону у Светој Гори, дала му је „и от Болвана а свако годиште по пет сат (500) крушац соли” — С. Новаковић, *Законски споменници*, 518. У Бовну је, дакле, било складиште соли која је преко Браничева (реч „крушац” односи се на камену со (*sal de Ungaria*) а не на морску со (*sal de marina*). — М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, СКЗ, Београд 1978., 110.

¹¹ „Највероватније је мишљење Ердџановића и Костића да је Алексинац настао у другој половини XVI века, јер га, (...) спомињу и сви путописци који у то време пролазе цариградским друмом” — ОСАл 8.

¹² МКАК 455.

¹³ По Хиландарској повељи, Немања је добио од „грчке земље” поред осталог и Дубочицу, *Реке и Загрлату*. — Миклошич, *Monumenta Serbica* 4; С. Новаковић, н.д. 467. Загрлату, односно њен „тръг на Мораве и съ бродомъ”, са још неким селима касније, 1382. године, добио је манастир Дренчу. — М. Динић, н.д. 74/75.

¹⁴ ЂДРЦС, одр. Загрлата.

¹⁵ Жупа Пешчаница наводи се у Повељи кнеза Лазара и патријарха Спиридона 1382. године са селима, засеоцима и међама. — Према: С. Новаковић, н.д. на наведеном месту.

¹⁶ Стефан Високи дао је цркви св. Стефана код Алексинца „три винограда у Липовици”, — ЂДРЦС, одр. Липовица. Костић, Антонијевић и други мисле да се то односи на село и манастир Липовац у алексиначком крају.

државе.”¹⁸ Још увек најзначајнију улогу има Бован, са тргом и насељем на Цариградском друму, и градић (сада село) Липовац, које Константин Филозоф 1412. спомиње као гранична места земаља деспота Стефана Лазаревића.¹⁹

11. У једном попису места из средине 15. века,²⁰ поред Бовна (Болван) налазимо и следећа места АП:

Катун (стр. 384)	домо́ва 27,	удовичке куће 4
Врћеновица Горња (391)	7	1
Врћеновица Доња (396)	15	2
Породин (Бордо, 391)	8	2
Радевце (Радовица, 388)	18	2
Доњи Дреновац (404)	9	2.

На тамо приложеној карти приређивачи пописа Радевце (у ориг. Радовица) и Врћеновицу (у ориг. Горња и Доња Врћеновица) без резерве убицирају, док Породин (у ориг. Бордо) дају као „несигурно убицирано”. М. Костић сматра,²¹ не наводећи разлоге за то, да су Радевце и Врћеновица погрешно убицирана села и да не припадају овом подручју, док је „Бордо неко негдашње, данас непостојеће село”.

12. „У путописима XVI века, сем Алексинца, више насеља Алексиначке котлине спомиње се једино у итинерару царског курира Јакоба Бецека. Он у дневнику од год. 1573. међу Параћином и Нишом наводи села Бобовиште (Baloistan) и Трнаву (Tirnovza), затим варош (ein stat) Алексинац (Alissa) и село Дражевац (Dargus).”²² Разлог за спомињање ових села свакако је био тај што су била дербенцијска. Оризишта и друга обрадива поља, која путописци нису могли да не запазе, говоре о томе да је овај крај био настањен, и обрађен, али ће аустријско-турски рат 1680—90. тај развитак зауставити. Аустријска војска при повлачењу 1690. оставиће пустош.²³ „Слику пустоши у којој се тада налазила Србија најбоље показује чињеница да од Ниша до Ражња није тада било ниједног насељеног места. ’Командант турских и татарских чета уништио је тада више од 120 села у простору између Ниша и Ражња’.”²⁴

13. У првој половини 18. века од сеоских насеља спомињу се „једино Тешица и Ђунис и то у аустро-турском рату од 1737. године”.

¹⁸ С. Новаковић, *Град Вишеслав и Видинска област*, Годишњица Николе Чушића, књ. V, Београд 1883, 153.

¹⁹ ДААП 8.

²⁰ О. Зиројевић и И. Ерен, *Попис области Крушевца, Тојлице и Дубочице у време владавине Мехмеда II (1444—1446)*, ВГл IV. Поред имена села дали смо и страну Гласника.

²¹ МКАК 460.

²² Dr P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka*, Rad JAZU knj. LXXIV, Zagreb 1887, 86—88.

²³ „За аустријском војском кренула је маса избеглица. Тако је алексиначка област остала пушта, без становништва, које је углавном пребегло преко Саве и Дунава”. — ДААП 10. Ово пражњење АП створиће услове за каснија бурна усељавања.

²⁴ МКАК 464.

Међутим, током 18. века обнављају се раније напуштена села. О томе сведоче аустријске уходе у чијим се извештајима година 1783. и 1784. спомињу или описују села: Катун (15 кућа), Алексиначки Липовац (50), Станци (10), Пруговац (8), Горњи и Доњи Добрујевац (13), Доњи Крупац (10 српских кућа и 1 турска), Алексиначки Бујмир (55), Мозгово, Горњи Крупац (20), Дражевац (око 60), Горња Трнава, као и нека која више не постоје: Турџија (40) и Чивлик (6 кућа).²⁵

14. Након првог и другог српског устанка против Турака у првим деценијама 19. века, установљена је 1833. године граница између Српске Кнежевине и Турске Царевине, која је већи део АП оставила Србији, што ће имати значајне последице на његов развој.

„Нова граница Кнежевине Србије према Турској Царевини на алексиначком сектору била је повучена од Јастрепца његовим падинама на село Суповац и леву обалу Јужне Мораве до атара села Тешице (између Тешице и села Грејача), одакле је прелазила на десну обалу Мораве водећи на Капију (кроз коју је пролазио Цариградски друм), а одатле у правцу СИ-а и И-а до Топоничке реке. Коритом те реке она је водила од Кравља до села Попшице и настављала према Сврљишким планинама на село Копајкошару.”²⁶

15. „Постојање граничне међе биће од утицаја на извесно етничко диференцирање (. . .). Насеља у Турској са становништвом које је било по своје пореклу исто као и оно у Катунској реци, настављала су да живе под специфичним турским и друштвено-економским условима. Насеља која су ушла у састав Србије била су одвојена од непосредног утицаја Турака, и њихово становништво је било у могућности да се развија под новим друштвено-економским и историјским приликама.”²⁷

Несумњиво је да је таква ситуација могла утицати и на језички развој, али још ће више на њега утицати честе миграције, нарочито упадања „из турско” после буна 1836. и 1841. године.

16. Сам Алексинац, који је кнез Милош намеравао подићи у „велику варош, као кључ од Србије,”²⁸ почео се развијати у окружну варошицу. Године 1834. посебним хатишерифом укинут је ђумрук у Нишу и место њега отворен је алексиначки. Касније ће бити изграђен и карантин (градња је почела августа 1836).

СТАНОВНИШТВО

17. У погледу насељавања АП је врло динамично подручје. То су условљавале географске околности: плодна земља у долини река, на значајним путним правцима, али и историјске прилике које су у више махова празниле ову котлину, а на другој страни утицале на веће покрете

²⁵ Према МКАК 464.

²⁶ МКАК 466. В. и МБМКС II 775—776.

²⁷ ДААП 13.

²⁸ С. Новаковић, *Балканска индустрија и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886—1905*, Београд 1906, 6—7.

маса из пасивнијих крајева. У том смислу два су момента била најизраженија: пустош коју је учинила аустријска војска при повлачењу 1690. године (и турска одмазда потом) и снажна миграција из пограничног, нишког подручја после буна 1836. и 1841. године. У првом случају са пражњењем АП подударно се и покрет косовске масе на север,²⁹ који се прелио и преко Јастрепца у Моравску долину, а у другом случају јак терор и одмазда после угушења буна натерали су рају у збегове тако „да је за време покоља у нишком пашалуку 11.000 Срба из Старе Србије са 10.000 волова, 46.000 оваца и 1.000 коња пребегло у Србију”.³⁰ Добар део се касније вратио на своја огњишта, али је један део заувек остао у селима АП.

18. „Као што је познато, Моравску Србију на северу од Ниша населиле су три главне струје: динарска, косовско-метохијска и моравско-вардарска, а поред њих и ове споредне струје: шопска или торлачка, тимочко-браничевска и инверсне струје са севера. Старинци су према досељеницима у незнатном броју, највише до 20%. Досељеници ових струја и старинци амалгамисали су се и створили нов психички варијетет, који се може означити као нов тип.”³¹ Овај однос показују и најновија истраживања. „Испитивањима смо обухватили — пише Антонијевић — 77 насеља Алексиначког Поморавља и проучили у њима порекло скоро свих фамилија. Том приликом смо на основу прикупљених чињеница констатовали да је скоро 80% становништво досељеничко, настанило се у бројним миграционим струјама, које су до данашњег дана задржале одређен распоред и место, што је утицало на формирање како специфичних етничких карактеристика тако и одређених односа међу досељеницима.”³²

19. Будући да је у етнографским студијама (в. т. 33—35). проблем усељавања у подручје којим се бавимо шире проучен, и у најновије време, ми ћемо се на томе задржати тек толико да покушамо формирати општу слику промена у становништву.

20. *Динарска миграциона сирџа*, по резултатима истраживања Д. Антонијевића, обухвата мали број досељеника из Црне Горе и Сјенице. Дошли су попречним путевима преко Расине и населили неколико села у западном делу АП: Лознац, Јаковље, Радевце.³³ Динарци се досељавају почетком 19. века (мада има и каснијих досељавања, од којих су

²⁹ „Главни пак насељеници Србије после њеног запушења 1690. године били су досељеници из западних, јужних, па чак и источних крајева, који су било услед турских насиља, а још више због неугодности на лошијем планинском земљишту,, сишли у пuste, боље и жупније земље”, — Тихомир Р. Ђорђевић, *Наши народни животи* књ. IV, Београд 1931, 133.

³⁰ Др Владан Ђорђевић, Прилози за историју спољне политике нове српске државе, Отаџбина, Београд 1890, књ. 26, с. 34, према: Севделин Андрејевић, Нишка буна 1841, Нзб 3, 58.

³¹ Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, 175.

³² ДААП 15.

³³ ДААП 18.

позната она из времена Омер-пашине буне 1852/54. године) и узроци покретања су углавном пасивност завичаја и тешко економско стање у њему. Тешко је утврдити старину ових досељавања. Многе очекиване говорне одлике завичаја изостају, а има и релативно скорих досељавања.³⁴

Насељавања у потпланинском, јастребачком рејону, Цвијић, на себи својствен начин, објашњава: „У почетку се досељено динарско становништво врло ретко насељавало у моравску равницу, јер је била под луговима, мочварна и није се свиђала овим брђанима.”³⁵ „У самој Моравској долини је динарско становништво слабо заступљено; преовлађују досељеници оне остале четири струје.”³⁶

21. *Косовско-метохијска струја*, по бројности, друга је у АП. Косовци иду на север због тешких друштвено-историјских услова и притиска турског режима. Они се крећу удружени родбинским везама и односима и појављују се у АП крајем 18. века. Крећући се у широким појасевима ова струја је у АП стигла из два правца и тако се и зауставила. „Један део косовских досељеника населио је западне и северозападне делове Алексиначког Поморавља. За њих је етапна област била Расина.”³⁷ Друга група дошла је преко Топлице и захватила југозападни део АП, али и нека места североисточног дела — село Мозгово и Суботинац. У засељеним местима ова струја чини значајан део (Чукуровац од 79 кућа има 65 са Косова, а Породин од 75 кућа има 66 са Косова),³⁸ и, што је такође значајно, ова најстарија миграциона струја, поглавито у местима где је бројнија и компактнија, дуго је задржавала навике (живота и обичаја) стечене у завичају, све док није „нападнута” покретима моравско-вардарске струје.³⁹

22. *Вардарско-моравска струја* (по Цвијићу и Ивићу, или јужноморавска струја или моравски досељеници по Антонијевићу) најбројнија је миграциона струја у Алексиначком Поморављу.

„У Моравској се долини косовска струја спајала са вардарско-моравском или јужном струјом, коју су чинили иселјеници Вардарског слива, северно од Демир-капије.”⁴⁰ По своме саставу ово је разноврсна струја и носи досељенике из више области са назначеног правца: из Македоније, делимично са Косова, из Врањског Поморавља а онда и из многих места јужноморавске долине ближе Лесковцу. „У овој струји

³⁴ Информатор, педесетогодишњи Бора Трифуновић из Лознаца рекао нам је да је његов отац последњи „довећен” из Црне Горе. Судићи по томе досељавања са те стране релативно су се скоро зауставила.

³⁵ Цвијић, н.д. 131.

³⁶ Исто 176.

³⁷ ДААП 17.

³⁸ Исто.

³⁹ „Досељеници са Косова и из Метохије избегавали су отворене шумадијске површи и насељавали се поглавито по котлинама источне и јужне Србије. Око Лебана и Куршумлије, у јужној Србији, где станују заједно са црногорским досељеницима, ови из Косова и Метохије по правилу заузимају дна и стране долине, док су се Црногорци населили на вишим местима”, — Цвијић, н.д. 163.

⁴⁰ Исто 133.

има и српских исељеника из Арбаније, који су се у њој били населили за време немањинке владавине, највише у 14. веку.”⁴¹

Јужноморавска досељавања теку, свакако, доста дуго, али најснажније после ослобођења једног дела Србије 1833. године. Прелажење границе и долажење у Србију, чији је најјужнији део чинило управо Алексиначко Поморавље, изазвано је зулумима и снажном експлоатацијом заведеном од мухаџира-повратника и бегова. Поред експлоатације од стране административних и привредних власти овде треба рачунати и с терором војничких јединица појединих арбанашких паша.⁴²

23. Ова струја имала је правац кретања супротан правцу досељавања Јужних Словена, што је унеколико компликовало односе у језичком развоју, остварујући и утицаје који нису још до краја сагледани. „Та струја ишла је углавном Моравско-вардарском долином, али, супротно ранијим струјама, она се споро ширила, осим незнатних изузетака. Није било великих сеоба; исељавале су се поједине породице и групе породица, које су мењале место становања идући махом све даље на север, неке и до Београда, где још и данас чине већину становништва у Палилули, и до Смедерева, Гроцке и Градишта на Дунаву. Ретко су се удаљавале од Моравске долине.”⁴³ Антонијевић⁴⁴ ову струју не сматра јединственом, већ поред јужноморавске разликује и македонску из предела Прилепа, Битоља и данашње северне Грчке, од које се један део населио у Тешици, Моравцу, Житковцу и Трњану, а други у селима на Цариградском друму, док их даље од ове комуникације и у планинским селима нема.

24. За нас је посебно занимљив „врањски” део јужноморавских досељеника, због извесних паралелних језичких одлика АП и Врањског Поморавља. Њих има из Бабине Пољане и Стрешака (Врање) Старца (Бујановац) и Кијевца (Сурдулица), Ристовца, Предејана (Лесковац), а нарочито из: Кунова, Стубла, Репишта, Бачвишта, Житорађа, Ружића и Костомлатице из околине Владичиног Хана.⁴⁵ На подручју АП постоје места где су они компактнији и бројнији. „Од 228 кућа, колико броји Вукања, 194 су са досељеницима из Врањског Поморавља, и то највише из села Кунова. Моравско село Стублина са својих 68 кућа и свега 8 фамилија има све становнике досељене из Врањског Поморавља.”⁴⁶ У своје врањанско порекло верују и житељи Беље, а у Крушју смо чули: „Цеа овај округ досељени из Врање”.⁴⁷

⁴¹ Исто.

⁴² Вл. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија 1833—1838*, посебна издања САН, књ. ССХСVII, Београд 1957, 15—16.

⁴³ Цвијић, н.д. 134, и: Видосава Николић, *Исељавање Врањанаца ван майнице у прошлости и данас*, ЛЗБ 1963, 86—115.

⁴⁴ ДААП 18.

⁴⁵ ДААП 16.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Ради илустрације експанзије Врањанаца на тлу АП, из више десетина реченица које је урадио колега Божка Миловановић, пензионисани учитељ из Ниша, издвојили смо следеће:

25. *Шойска сѣруја* „кретала се из планинских крајева на бугарској граници ка моравској долини и њоме низводно, опет све до београдских села, разносећи особине тимочко-лужничког дијалекта.”⁴⁸

Шопским досељеницима у Морави сматрају и све оне који су овде дошли после неуспелих буна 1836. и 1841. године из околине Пирота, Власине, Беле Паланке па и Ниша, уколико у своме говору имају -л, полугласник или непренесен акценат (имал сѣм жену).

26. Досељавања из ових праваца настављају се и у најновије време, после другог светског рата. Ова досељавања захватају нарочито централни рејон АП (Тешица, Житковац, Трњане, највише после 1959. године).

27. Блиска овој је и она струја која се спушта са Голака, из сврљишких села и једног дела сокобањске територије, и настањује Катун, Добрујевац, Станце, Пруговац и друга села у источном делу АП. Иако није бројна, она утиче на језичко стање ове регије, мада има и отпора њеном за Моравце одвећ маркантном идиому.

28. *Тимочко-браничевској сѣруји* Д. Антонијевић одређује места насељавања у северном делу АП: Мозгово, Рутевац, Вукашиновац Делиград, Јасење, Брадарац, а место поласка: Зајечар, Криви Вир, Књажевац.⁴⁹ Ми овде нисмо приметили никакве одлике тимочких говора из околине Књажевца.

29. *Инверсна сѣруја* са севера (од Сталаћа и Ражња) нити је бројна нити много утицајна.

у Лоџики, род Јеремића потиче од Јеремијиног брата Петра (Јеремија није имао деце па су братанци наследивши стричево имање узели и његово име за ознаку рода), чија се година рођења не зна, али му је најстарији син Марјан рођен 1824. године. Потичу из Горњег Вртогоша, код Врања. Године 1863. било је 16 Јеремића, а данас 78 (у 15 кућа);

род Петковића потиче од Петка, рођеног 1809. „негде у кумановско-врањском крају” и као одојче „донетог у кошче”, сада има десетак кућа;

род Стојиљковића потиче од Стоилка, рођеног 1804. у околини Врања, касније званог „Врањанац”, сада има 5 кућа;

род Јанковића у Великом Дреновцу, који сада има двадесетак кућа (преко 110 житеља), потиче од Јанка рођеног 1801. у Белишеву код Лепеничког Моста, близу Врања;

род Јовића у Горњем Адровцу 1863. имао је 5 кућа са 40 житеља а потиче од Ђорђа, доведеног из Костомлатице код Врања. Не зна се кад је рођен, али прво дете родило му се 1804;

род Матејића из Моравца потиче од Матеје, чији је отац Иван доведен из Бинче код Гвџлана, почетком 19. века. Не зна се када је Матеја рођен, али се зна да му је најстарији унук (од првога сина) рођен 1812. године. Сада је тај род разгранат у мање родове: Матејића-Милојевића, Пиштића, Миловановића, Трифуновића и Ранђеловића.

⁴⁸ ПИДј 48.

⁴⁹ ДААП 17.

30. После овога прегледа остаје питање: шта су старинци у АП. Мештани себе називају старинцима ако су се њихови преци затекли ту за време турске власти (до 1833). „Старинци”, „старинчевићи”, „староседеоци”, „старовремци” били би и они који су само раније досељени, који не памте одакле су старином, мада код неких има о томе предања. Овом делу становништва, које — како Цвијић и Антонијевић тврде — чини 20% треба прибројати и праве старинце, чије се порекло ни по предању не зна.

31. Изводећи систематизацију према географским рејонима АП, М. Костић долази до овакве слике.

1. „Становништво пољских села Алексиначке котлине у најопштијем смислу припада по пореклу старијем и млађем досељеничком слоју. Први чине досељеници пре 1833. г., а други отада па све до данас. Оба слоја у основи карактерише мозаична композиција. Међутим, док су се досељеници старијег слоја досељавали и због историјских и због економских узрока, новији су искључиво економски мигранти.”⁵⁰ За пример наводи село Тешицу, чије становништво припада: *шойличкој, динарској, власинској, зайлањској и јужноморавској* миграционој струји. „Међу свим досељеницима у Тешици најбројнији су топлички који потичу из прве половине XIX века.”⁵¹

2. „Становништво у насељима подбуковачко-добружевачко-топоничког подручја је мањим делом стариначко, а углавном досељеничко. Сем *шойличке, динарске, зайлањске и јужноморавске* миграционе струје, досељеници припадају такође *косовској, шимочкој* и миграцији из суседних крајева. Динарски досељеници старијег слоја, насељени су пре 1833. г., а млађег су колонисти из девете деценије прошлог века.”⁵²

3. „Становништво подјастребачког рејона је стариначко и досељеничко. У композицији досељеничког становништва учествује и становништво *мејхохијско-косовске, вардарске, јужноморавске, динарске, шойско-шорлачке и власинске* миграционе струје. У досељеничким селима по старосној структури и времену досељавања издвајају се четири до пет старосна слоја становништва. Најстарији чине динарски и метохијско-косовски досељеници. Они су насељени у другој половини XVIII века. Становништво осталих миграционих струја заступљено је у свим другим старосним слојевима, од којих су у другом досељеници из прве половине XIX века, трећем из друге половине тога века, четвртом с почетка нашег столећа, а петом најмлађи досељеници после другог светског рата.”⁵³

⁵⁰ Ово се ипак не би могло односити на оне бројне упаде сељака из нишких села због одмазде после буна 1836. и 1841.

⁵¹ МКАК 489.

⁵² Исто, 513.

⁵³ Исто, 541.

32. Костићеви би се закључци, уз по неку Цвијићеву, односно Антонијевићеву корекцију, које ћемо означавати са (+), могли и табеларно представити.

Миграциона струја	Подручје		
	Западно (подјастребачки рејон)	Централно (Морава)	Источно (подбуковачко- добрујевачко- топонички ре- јон)
динарска	+	+	+
косовска	(+)	+	+
јужноморавска	+	+	+
вардарска	+	(+)	—
власинска	+	—	+
шопско-торлачка	+	(+)	(+)
топличка	—	+	+
заплањска	—	+	+
тимочка	—	—	+

Као што се види, динарска и јужноморавска струја присутне су на целом подручју. Али, док припадници прве „чине мале оазе у маси шароликог становништва”,⁵⁴ друга је најраспрострањенија и најбројнија.

ЕТНОЛОШКА И ДРУГА ПРОУЧАВАЊА

33. Подручје јужноморавскога говора, нарочито долина Јужне Мораве, у доброј мери је „покривено” изучавањима географског и етнографског карактера, а има радова и из историје и демографије.

Географске студије могле би бити корисне дијалектологу због присуства ономастичке (углавном топономастичке) грађе, да географи не игноришу конкретну, дакако дијалекатску реализацију назива у стварном општењу и не приклањају се службеним, по правилу према књижевном језику адаптираним називима места или пак терминологији која јесте општа али није и локална.

Етнографи и етнологи се, обично, изучавајући народни живот дотичу и језика. Међутим, у нашем случају таква запажања скромна су, непотпуна, а често — и неочекивано — из друге руке. Указаћемо укратко на најзначајније студије чији је предмет изучавања народни живот или неко друго питање јужноморавског подручја.

34. Драгослав Антонијевић објавио је етнографску студију *Алексиначко Поморавље*.⁵⁵ Дао је доста грађе из народног предања, углавном

⁵⁴ ДАДП 22.

⁵⁵ Види Литературу.

песме различитих врста и старине, за нас практично неупотребљиве а) што та грађа није акцентована, б) што се не дају подаци о информаторима и месту бележења, б) што ова врста грађе иначе није погодна за стварање слике о говору једнога краја.⁵⁶ Има доста лексичког материјала, који се, опет — због тога што није акцентован, може користити само у одређеној мери. Само поглавље „Говор” ове студије (с. 27—30) и поред неколико закључака, преузетих углавном од Белића (АБДи) и Ивковића (МИИЗв) не доноси ни једног примера!

35. Михајло Костић у студији *Алексиначка коџина*, поред ширег осврта на прошлост овога краја, обрађује, поред осталог, за нас важно груписање становништва у зависности од географских услова.

36. Олга Савић проучила је утицајну сферу Алексинца⁵⁷ и делимично историју (колико је било потребно за схватање развоја производних снага). Поред употпуњавања података о економским карактеристикама нашег подручја, које су у вези са насељавањем, покретљивошћу и комуницирањем становништва, за нас су важна поглавља у којима се изучавају дневне миграције (из села на посао у граду, углавном Нишу и Алексинцу), на пијацу (у Житковац, Ниш, Алексинац, Крушевац, Сокобању, Ражањ и Тешицу). Највећи број дневних миграната окренут је Нишу.

37. Др Бранко Перуничих објавио је замашан зборник докумената из историје Алексиначког краја, *Алексинац и околина*. Документи се међутим, тичу само 19. века, и сем могућности за сагледавање политичких, и нешто привредних, прилика Алексинца и околине не могу бити од користи у дијалектолошким проучавањима.

38. Увек корисне информације о животу људи, па и по нешто језичких података, из Алексиначке Мораве,⁵⁸ могу се наћи и у радовима Тихомира Ђорђевића, у којима такође, по правилу, изостаје акценат, те им се информативна вредност снижава.

39. Идући на југ, уз Мораву, налази се исто стање:

а) урађена је *Историја Ниша*,⁵⁹ али нема поглавља о језику;

б) објављена је обимна, и занимљива монографија *Живот и обичаји у Лесковачкој Морави*,⁶⁰ са много података о природи, привреди, ношњи, јелима, обичајима, народној култури, рекло би се „сва од језика”, али о језику, посебно — ни речи!

⁵⁶ АБДиј XXXIV, АБМис 7/8.

⁵⁷ Види Литературу. Такође и за следећу тачку.

⁵⁸ Најзанимљивије је оно што он даје као опис свога детињства: „Како сам ја почеја да чурим” — „Карацић” 2/1903, 90—93, али ми то нисмо користили, будући да се овде *имитира* говор села Лужана од стране једног научника који одавно у том селу не живи.

⁵⁹ Припремио Историјски институт Београд, изд. Градина — Просвета Ниш (I — 1983, II — 1984, III — 1986).

⁶⁰ Др. М. Ђорђевић, *Живот и обичаји у Лесковачкој Морави*, СЕЗБ LXX, Београд 1958.

в) изучено је Врањско Поморавље и објављена студија у којој оно што се на језик односи „не може одужити дуга” који један проучавалац народног живота дугује самом том животу. Најсадржљивији део, чини се, јесте овај: „Као главне одлике врањског говора јављају се: поређење — ’по’ и ’нај’; употреба — ’гу’ и ’ју’, који су утицаји с југа (из Македоније); затим: ’лу’ и ’ја’ (у парт.), чија је постојбина призренски говор; ’на’ место глаголског наставка ’ну’ и још неки.”⁶¹

ЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА

40. Милан Ђ. Милићевић, у *Кнежевини Србији II*,⁶² доноси нека запажања с почетка последње четвртине прошлога века, која због оскудности и малобројности извора доносимо у целини.

„Говор у овом округу (алексиначком — Н. Ф.) по акценту припада говору који се чује у свој моравској долини, на прилику: говорити, копати, косити; Марјја, пшеница, ливада итд.

У падежима има онога што и у Левчу: ’Даје своје сестре, место: Даје својој сестри; Бак је у школе, место: у школи; видео сам га у ливаде, м. у ливади, итд. Седми и четврти падеж мењају се тако, да се врло често употребљава четврти где је место седмом падежу. И седми се падеж обично свршује на *x* место на *ма*, на прилику: по њивах м. по њивама; на кућах, м. на кућама, у јамах, м. у јамама.

У глаголима, у првом прилогу, негде се претвара *л* у *о*, на прилику: бил сам; дошал је јучер; иоворил му је итд.; а у неким селима, особито ближе к Нишу, не само да се *л* претворило у *о*, него се и ово *о* претворило у *а*, уз које стоји још по једно *ј*, на прилику: ’Говорија је Марко да дође, па га ето нема’, и тако иде: радеја место радио; дощаја м. дошао; учија м. учио; продаја, м. продао итд.

У неких глагола, врло се често чује прво пређашње време, а у неких се тако обилази око тог времена па се говори оно сложено прошло време, као да онога првога нема.

Предели се казују придевом средњег рода, на прилику: Бањско, Ражањско, Нишевачко итд.”⁶³

41. Ова Милићевићева запажања траже коментар, иако за то нема много могућности будући да се запажене одлике не локализују.

1. Милићевић је могао запазити одступања у акценту и она су код именица добро дата, али, да ли је чуо и инфинитиве?

⁶¹ Вида Николић-Стојанчевић, *Врањско Поморавље*, СЕЗБ LXXXVI, Београд 1974, 483.

⁶² МБМКС.

⁶³ Исто, 816.

2. Не стоји где су забележени примери локатива. Ово што је рекао могло би важити за крајеве ближе косовско-ресавским говорима. У нашем проучавању данашњег говора АП нема ни једног таквог примера.

3. Није вероватно да је чуо *x* у локативу, јер га иначе није било. Можда се ту ради о оном „остатку иктуса” који Белић бележи тачком изнад завршног вокала, типа: шљивака, бравá, на рука,⁶⁴ а за који Д. Јовић каже: „То је неки специјални удар који се јавља на овако акцентованим вокалима. То може бити, међутим, просто већа изразитост слога иза узлазног акцента што је обично и на другим странама и у књижевном језику.”⁶⁵

Иначе, запажања о дативу именица женскога рода, о мешању акузатива и локатива, као и она о радном придеву мислимо да су добра. Такво стање наћи ће се и сада.

42. Др Тихомир Борђевић у часопису „Караџић”, који је сам уређивао и издавао, објавио је 1903. у бројевима 1 и 2 Оглед из граматике. У ствари, он је овде део заменички систем говора АП. На извесне његове стране осврнуо се А. Белић: „Овај би оглед, овако израђен, имао значаја да су сви звуци овога говора тачно фиксирани (на пр. нигде се не бележи њ, и ако се оно у *овзј*, *какзв*, *шзј* и др. облицима чује у овим говорима) и да је свуда акценат тачно забележен. Неки су облици, са спољашње стране, сумњиви (многи дативи на -ма и, уопште, такви дативи.)”⁶⁶

Белићева би се оцена, сада, могла ублажити сазнањем о другачијем стању полугласника у овом говору, нарочито у односу на друге, сврљишко-заплањске и тимочко-лужничке говоре.

43. За нас је овај рад драгоцен и ми ћемо се на њега наслањати или освртати када будемо говорили о заменицама, а овде ћемо дати преглед других облика које се на основу објављеног материјала могу сагледати.⁶⁷

1. Вокал *e* < *ѐ* у облицима датива: мене, *шѐбе*, себе; *њојзе*; *моје*, *мојзе*, *швоје*, *швојзе*, *њѐове/њиѐове*, *њѐовејзе/њиѐовејзе*; *њојзе*, *њојзине* и сл.

2. Асимилација: *ники* (= неки), *њиѐов*, *куј* (= ко), *куј* (= који), и од њих изведени облици. На истом месту дају се и: *њѐов*, *неки*, *кој* — па се не зна територијални, социјални или генерацијски распоред једних или других облика.

3. Покретни вокал -у: *кому*, *некому*, *никому*, *свакому*, *мојему*, *швојему*, *нашему*, *вашему*, *њѐовому*, *њојзиному*, *њиному*.

⁶⁴ АБДК 120—123.

⁶⁵ ДЈТрс 17/18.

⁶⁶ АБДиј CVI.

⁶⁷ „Караџић” је излазио од јануара 1899. до 1903., с тим што 1902. није излазио. Више о њему: Д. Врећнић, *Др Тихомир Борђевић и њѐов часопис на љреласку из 19. у 20. век*, НЗБ 5, 167—178.

Преглед који следи начињен је према „Караџићу” бр. 1, 2—9; бр. 2, 85—93.

4. Употреба скраћених облика (с апокопом): *мен, шеб, њем, нам вам, њим, мојем, мојеї*, или (са синкопом): *оволки, шолки*, поред: *оволики шлолики, онолики*.

5. Поремећен однос наставака уз палатале, тако да се јављају напоре *ј + е* и *ј + о*: *мојему/мојому, моје/мојо, швојему/швојому, чијо/чије, нечијо/нечије*, а затим и: *наше/нашо, вашему/вашому* — и у осталим облицима ових заменица, при чему није јасно да ли је поредак у датом пару и знак обичности у говору.

6. Неки су облици са партикулама *ј*: *куј, кој, никој* у м. роду, *овај шај, онај, овеј, шеј, онеј* у ж. роду, *овој, шој, оној* у ср. или *-зе*: *овејзе, којејзе* и сл.

7. Заменица *ми* гласи у Д *ни*, у акузативу „*не*, (ређе: *ни* — он ни виде кад прођомо)”. Заменица *ви* гласи у Д *ви*, а у А „*ве*, (ређе *ви* — ја ви сreto баш пред цркву).”

8. Позната је енклитика *ју* (Д А јд.) и *иу* (Д А мн.).

9. Облици: *њојан, њојна, њојно* имају и паралелне ликове: *њојзин, њојзина, њојзино* у свим облицима једнине и множине.

10. Уместо *њихов, -а, -о* Ђорђевић региструје: *њин/њиан, њина, њино*.

44. Александар Белић у своме познатом делу *Дијалектѝи источне и јужне Србије* даје општу слику говора призренско-тимочке зоне, обухватајући њоме и АП. Међутим, у објављеној грађи, иначе врло богатој, нема ни примера из нашег подручја.⁶⁸

Разуме се, макар и без конкретног увида у АП, ово дело остаје наш водич и помоћник у сагледавању бројних односа међу језичким појавама на јужноморавском терену.

45. На Видовдан 1936. године *Нишки нови листѝ* (без датума) објавио је чланак „О нишком жаргону и нишким песмама”, без потписа и аматерски оформљен, али се из примера даде разабрати један број одлика локалног говора. Међу њима има и оних које су битне и за говор АП:

енклитика *иу*: на жал *иу* се дало;

заменички облик *њума*;

-у м. *-е* у 3. лицу мн. презента: *збору*;

радни придев на *-(ј)а*: *имаја, јашија, седеја, слушаја, шѝуцаја*.⁶⁹

46. Октобра 1959. године, у оквиру једне дијалектолошке екскурзије, Павле Ивић посетио је нека места у Србији (в. ниже) а међу њима

⁶⁸ Сам Белић објашњава да је у време проучавања подручја АП његова расправа већ била у штампи, тако да се прикупљени материјал могао искористити само за карту и одређивање границе јужноморавских говора. — АБДиј XXXII.

⁶⁹ Примерак у Историјском архиву Ниш.

и Тешицу. У извештају са ове екскурзије⁷⁰ изнет је изванредан број црта на које овде указујемо:

1. елизије типа *д-идемо*;
2. супституција *ф* са *в*;
3. одсуство *х*;
4. „слаба артикулација *ј* која доводи до губљења у примерима као *моа, ѿвоу*”;
5. промена *-сѿ > с*: *ѿос, ѿроз* (дакле, и *зд > з*);⁷¹
6. промена *сѿ > ѿ*: *ѿцейим, ѿраци, ѿуче* (дакле, и *шч > ч*);
7. промена *ѿѿ > ѿ*: *ѿѿује, ѿѿче* (дакле, и *ѿш > ѿч*);
8. *вљ > љ*: *осѿаља*;
9. хипокористична образовања типа *Јова*;
10. Дјд личних заменица типа *мене*;
11. појава краћих форми косих падежа јд. личних зам.: *мен*;
12. Д енклитичких облика личних заменица *ни, ви*, а за акузатив: *не, ве*;
13. присвојне заменице *њин* и *њојн-*;
14. непознавање инфинитива;
15. широка употреба аориста са *-(х)мо* у 1. лицу мн.;
16. чување подврсте VII глаголске врсте с инфинитивном осномом на *е* (тип *седели*, а не *седили*);
17. употреба *еѿе* м. *еѿо*.

Уз ове одлике, заједничке свим посећеним местима (Кусадак код Младеновца, Сикирица код Параћина, Тешица код Алексинца, Јелашница код Нишке Бање, Гњилан код Пирота) налазе се и друге, познате само појединим местима. За Тешицу биле би то:

18. фонема *s*,⁷² пре свега у групи *зв* (*звезда, звоно*), али и у типу *сидано*;
19. компаратив *сѿаре(ј)и*;
20. облик *несам*, односно *несѿм*;
21. облик броја *ѿринаес*;
22. „стварање секундарног вокалног *р* од групе *р +* предакценатски вокал (тип *срмоѿа*)”;
23. вокал *е* у *лесица*;
24. употреба *а* у *маѿика, Марава*;
25. прелаз именица ж. рода у мушки род: мој *ѿамеѿ*;

⁷⁰ ПИИЗв 397—400.

⁷¹ Под 5, 6, 7 додајемо (у заградама) и оно што произилази из примера а што у Изв. није посебно назначено.

⁷² ПИИЗв 398/399.

26. енклитика *iu* у Амн личних заменица 3. лица (а такође *iu* у Д и Ајд заменица ж. рода, 3. лица);
27. сачувани презентии типа *сновем, ковем*;
28. аналошки презент *узнем*;
29. акценти у конјугацији типа *идем, убѣем, ѿойдем, слушѿли*;
30. фрикација *ц* (!), *ћ* често је редуцирана;
31. метатеза у типу *ивојзе, іројзе*;
32. префикс *ѿара-* у *ѿараунук*;
33. што се акцента тиче, у Тешици „је пренесен с отворене ултими (*жѿена, брада: образ, іредѿель*), али се чува у 1. лицу јд. аориста (*ѿоћѿо, искочи; х!*). Морфолошког је порекла дезакцентуација непост. *а* у типу *оѿиц, новац*. Географски моменат искључује врањски утицај, а обим појаве показује да се не ради о простој трансплантацији косовско-ресавске ситуације.”⁷³

47. Посебна пажња поклоњена је регистровању разлика у говорима Тешице (јужноморавски), Јелашнице (сврљичко-заплавски) и Гњилана (тимочко-лужнички), што нам омогућава стварање табеларног прегледа распореда појединих црта у оквиру шире, призренско-тимочке зоне, којој сва ова места припадају.

Тешица	Јелашница	Гњилан
ѿ редовно <i>а</i> , уз посебне случајеве:	—	—
<i>ложѿица</i>	<i>ложѿица</i>	<i>ложѿица</i>
<i>седам, осам</i>	<i>седом, осом</i>	<i>седом, осом</i>
<i>један-</i>	<i>јѿдинаес</i>	<i>јѿдинаес</i>
<i>деждевник</i>	<i>деждевник</i>	<i>деждевник</i>
—	<i>Велиден</i>	— ⁷⁴
	<i>нѿћѿс</i>	<i>нѿчѿс</i>
<i>ѿ жљуна</i> , иначе у	уз лабијале <i>у</i> , иначе <i>л ѿ</i> се чува и овде <i>жљуна</i>	
<i>-л > -а: ѿеа, носија;</i>	<i>-л</i> неизмењено	<i>-л</i> неизмењено
док су <i>вол, сол</i> анал.		
<i>ѿу</i> (Д јд. ж. р.)	<i>вој</i>	<i>вој</i> ⁷⁵
<i>ѿу</i> (А јд. ж. р.)	<i>ѿу</i>	<i>ћу</i>
<i>ѿи</i> (Д мн.)	<i>им</i>	<i>њим</i>
<i>-ав</i> (3. л. мн. през. VI врсте гл. на <i>а</i>)	<i>-ау</i>	<i>-ају</i>

⁷³ Исто.

⁷⁴ Нама је, сада, на основу личног увида познато да и у осталим местима постоји облик *Велиден*.

⁷⁵ Ово би важило за лужнички део тимочко-лужничког, док је у тимочком делу *јо*.

-у (у VII—VIII врсти)	-е (али и -у)	-е (али и -у)
дођем	дојдем	дојдем
самне	сэмне	сэвне
-ови	-ови	-ове
њума	њу	њу
йала	йала	йадла
ошомо	ошомо	ошидомо
базовка (s је нефоно- лошко)	базовина	баз
д у кад	кэд	кэда
і у саі	сэі	сэіа
ондак	онэі ⁷⁶	

48. Иако су закључци П. Ивића, због извештајне форме у којој су саопштени, потврђени минималним бројем примера (овде су готово сви наведени), ми смо их могли потврдити, ево, после више од четврт века, управо у Тешици, али и у другим местима. Једино закључак о „редовној” замени полугласника фонемом *a* може бити унеколико коригован извесним бројем примера у којима се *a* ближи полугласнику, или полугласник није добио вредност пуног *a*, уколико, разуме се, није сачуван, а и нешто таквих примера имамо.

49. Др Драгомир Врећић испитивао је „отпорност” дијалекатски^x навика на педагошке и дидактичке мере код ученика основне школе у Алексинцу. Том приликом, узимајући у обзир и неке психолошке моменте (као што су: поверење према наставничковој речи и строгост у придржавању онога што се у школи прогласи „исправним”, а касније (у пубертету): противљење настојањима околине, па и наставника, и отуда: ретардација од онога што се у млађим разредима основне школе научи), др Врећић је, поред карактеристичног акцента, који никако и није „исправљен”, констатовао јако одупирање аналитичке деклинације, понајвише због губљења осећања за значење циља и места (А : Л). Такође, и чврсто одржавање конструкције *c(ac) + И* за значење оруђа. Поред начелног, ово истраживање за дијалектологију нема другог значаја, али је инструктивно за педагошки рад.⁷⁷

50. О другим говорима у јужноморавској долини постоји нешто више радова, а и сами Белићеви *Дијалекти* представљају темељан увид у њихово стање на почетку 20. века, што ће нам помоћи да указивањем на оно што је једнако на ширем постору, или различито од говора исте групе одредимо место говора АП у оквиру јужноморавских говора и шире — у оквиру говора призренско-тимочке зоне.

⁷⁶ Табела је сачињена према ПИИЗв 399.

⁷⁷ Према рукопису магистарског рада др Д. Врећића, који нам је аутор љубазно ставио на увид.

О говору лесковачког краја имамо, истина доста несигурно рађен, *Лесковачки говор* Јована Михајловића,⁷⁸ одскора и *Речник лесковачког говора* Бране Митровића, о говору врањског краја *Говор Пољанице и Говор главне личности у Кошиани* Владимира Стевановића, а затим и *Фонетске и морфолошке особине врањског говора* Данила Барјактаревевића.

На дијалектолошке радове у којима се обрађују друга, Алексиначком Поморављу суседна, и околна, подручја биће указано касније.

ГОВОР ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ЗОНЕ И ЈУЖНОМОРАВСКИ МЕЂУ ЊИМА

51. „Говори призренско-тимочке зоне развили су се из некадашње најисточније групе штокавских говора.”⁷⁹ Одликују се извесним бројем архаизама (чување једног полугласника (*ə*) реда *a*, чување *ɟ* и *-l* или пак њихова замена различита од стања у штокавском) и значајним иновацијама. У старије одлике спадају и све оне иновације што су их штокавски говори развили до 12—13. века (*ж > у*, *а > е*; *ћ, ђ > *ш', *д'*; **скј > *сшј*, **зј*, **зј > шш, жд*; *чр > цр*; *вв- > у-*; *вс- > св-*). Са штокавским иду и друге појаве карактеристичне за припадност ових говора српско-хрватском језику (лична зам. *ја*; *-ia* у ОП (= А = Г); Нжр мн. *-е*; 1. јд. през. *-м*; одсуство *-ш* у 3. мн. през.; екавска замена *јата*).⁸⁰

52. У каснијем развоју у неким говорима ове зоне наредне иновације изостају (*-jd > ђ*; *ɟ > у*; *-l > -o* у тимочко-лужничким и сврљишко-заплањским говорима), или се у појединим деловима развијају нове које их раздвајају (*ч, њ < ћ, ђ < *шј, *дј*; *ћ, ђ < к, і + е*, и или *ћ < к* иза *ј, љ, њ* у тимочко-лужничком; *ла < ɟ* у сврљишко-заплањском; *лу < ɟ*; *-(j)a < -ɟ* у призренско-јужноморавском).⁸¹

53. Уласком говора ове зоне у балкански језички савез и развојем извесних црта заједничких још и бугарском и македонском језику (аналитичка деκлинација, аналитичка компарација придева, па и других речи које могу изразити какво својство (*шо изда, најрви* и сл.), удвајање заменица, губљење инфинитива и његова замена конструкцијом *да + презент*, потирање квантитативних опозиција код акцента, појава пост-позитивног члана у једном делу говора ове зоне) они се почињу удаљавати од стања у другим штокавским говорима, што у науци изазива различита тумачења.

Једне црте, дакле, старије (и најстарије) држе ову зону у окриљу штокавског дијалекта српскохрватског језика,⁸² прелазећи и преко ње-

⁷⁸ За изворе у овој т. види Лит.

⁷⁹ ПИ Диј 119.

⁸⁰ ПИДиј 14/15; ИПИст 62/63.

⁸¹ За тимочко-лужнички: АБДиј 171—181, 191—199; МСТим 374—379; за сврљишко-заплањски: АБДиј 106—111; за јужноморавски: АБДиј 114—116.

⁸² „Ипак је чињеница да оне особине које у нашој дијалектологији служе као критеријуми за диференцирање дијалеката, имају у овим говорима штокавски карактер.” — АППСД 21.

них источних граница,⁸³ друге, новије (балканистичкога типа) подударне су са неким одликама данашњег бугарског и македонског језика. Треће (ч, џ за *шј, *дј и палатализовање к, і у вези са ј, љ, њ и вокалима предњег реда) настају на њеном тлу, али су такође заједничке и српским и бугарским говорима дуж државне (и националне) границе.⁸⁴

Све то чини да се отвара расправа о положају говора ове зоне у односу на српскохрватски и бугарски језик.

54. По једном мишљењу, које потиче од Јагића, а најекстремнију меру добија у гледању Стефана Младенова, „ови говори представљају српско-бугарску мешавину.”⁸⁵

По другом мишљењу, Белићеву, ови говори су чисто српскохрватски, а речене балканистичке појаве резултат су каснијег специфичног развоја под утицајем несловенских језика са којима су ови говори — и шире, бугарски и македонски — у суседству. По нека од назначених црта могла је доћи и посредством бугарског и македонског кад су је они развили пре него наши говори.⁸⁶ И нека каснија сазнања дала су Белићу за право, иако му нису била позната у време настанка његове теорије. Ради се о говору Крашована и Свиничана,⁸⁷ чији су праносиоци око 1400. године понели „узорак тимочкога говора из доба пре него што је извршено упрошћавање падежног система и уопште пре завршетка процеса усвајања балканизма.”⁸⁸ „С друге стране, новија истраживања говора православних Срба у румунском Банату показала су да тамо пред нашим очима настају балканизми под непосредним дејством етничког мешања с Румунима.”⁸⁹

55. У друштвене услове интензивне балканизације призренско-тимочке зоне, нарочито источнијег дела, свакако спада и асимилација влашког становништва романског порекла, које је претходно, на свој начин, примило српскохрватски језик и такав га потом ширило и на српско становништво.⁹⁰

Са становништва комуникације, иновације оваквога типа представљале су упрошћавање граматичког система, деклинационог и прозодичког посебно.

⁸³ Те су црте побројане у ПИДј 14/15; Павле Ивић, *Значај лингвистичке географије за ујоредно и историјско истраживање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима*, ЈФ XXII, 186—188, а затим и у ПИСД 15.

⁸⁴ Види: Стојко Стојков, *Българска дијалектологија*, Софија 1962, 108—109; Рангел Божков, *Димитровградскиј (Царибродскиј) говор*, Софија 1984, 23/24.

⁸⁵ ИПИст 62, а такође: Ст. Младенов, *Geschichte der bulgarischen Sprache*; Berlin und Leipzig 1929. (В. критику: П. Скок, О бугарском језику у свјетлости балканистике, ЈФ XII, Београд 1933, 73—146); издање на буг. језику: Стефан Младенов, *Историја на българскиј език*, Софија 1979.

⁸⁶ АБДј LXXIX—LXXXV, 4/5; као и АБДекл 89.

⁸⁷ Говор је описан у: Е. Petrovici, *Graiuл Caragoveilor*, Bukurești 1935, а говор Свиниче у: Миле Томић, *Говор Свиничана*, СДЗб ХХХ, с. 7—265. В. такође: др Миле Томић, *Српски и хрватски говори у Румунији*, „Разв” 4—5/1972. и тамо дат попис ауторових радова.

⁸⁸ ПИИст II 528.

⁸⁹ Исто, као и: П. Ивић, *Les balkanismes naissants dans les parlers serbes du Banat roumain*; Omagiu lui Е. Petrovici, Cluj 1962, 227—235.

⁹⁰ ПИСн 28; Светозар Георгијевић, *Власи у средњевијековној Србији*, НЗб 6, 129.

56. Говорећи о статусу ових говора међу сх. дијалектима, још у дискусији са Решетаром,⁹¹ Белић је истакао „Да призренско-тимочком говору треба међу штокавским дијалектима дати засебно место — то је несумњиво”, а нешто даље „на тај бисмо начин имали у штокавском говору ове говорне групе: I призренско-тимочку; II А екавску...”. На истом месту додаје „да се о овоме говору *мора* говорити као штокавскоме”, иако он има извесне црте које „чине да он у извесном правцу стоји даље од чакавског према штокавском”.⁹²

П. Ивић, који у српскохрватском издању своје Дијалектологије ово подручје обрађује у оквиру штокавског дијалекта, а у немачком издању не,⁹³ уз анализу разлика торлачког и чакавског према штокавском одлучно се изјашњава за „третирање (торлачког подручја — Н. Б.) на истом нивоу са три основне дијалекатске групе”,⁹⁴ додајући: „Закључак је очигледан: торлачки има у односу на штокавски бар онолико независан статус колико чакавски”.⁹⁵

Разуме се, овакав третман заснива се на структуралном критеријуму класификације. По томе критеријуму могао би се поделити „хрватско-српски језик на два дијела: 1. торлачки и 2. преостала три феномена I категорије, тј. штокавски, чакавски и кајкавски.”⁹⁶ Употребом овог критеријума, мислимо, не негира се штокавско порекло говора призренско-тимочке зоне, будући да у његовој слици суделује доста штокавских одлика из времена пре балканизације.

57. У сусрету старијих (штокавских) и новијих (балканистичких) иновација образована је слика јужноморавских говора коју поред одлика заједничких мање-више целој призренско-тимочкој зони (измена вокала у правцу затвореније артикулације — у вези са лабијалима; у правцу вокала предњег реда — у вези са палаталима; у правцу отвореније артикулације — у предакценатским слоговима; образовање нејотованих облика трпног придева наставком *-ен*, промене у глаголским основама *-ива*, *-ова* > *-ува*), или су шире од ње (одсуство *x*, лабилна артикулација

⁹¹ Признајући да је призренско-тимочки говор српски, Решетар није прихватио да је он и штокавски. — АБСНј 100. Такво је мишљење задржао и касније — ИПИст 63.

⁹² АБСХј 68, 69, 105/106.

⁹³ ПИДиј 108—129; ПИСД.

⁹⁴ ПИКлас 27.

⁹⁵ Исто 28.

⁹⁶ ДБКрит 72. С овим у складу су и гледања у: ДБДСл 28/29: „Сувремена торлачка дијалекатска скупина обухваћа следеће дијалекте: 1. призренско-јужноморавски, 2. сврљишко-заплавски, 3. тимочко-лужнички и 4. крашованско-свињички”.

У новије време има и других присталица гледања на говоре призренско-тимочке зоне као на дијалекатски феномен првога реда. „... придружујем се оним југословенским лингвистима који засебно издвајају такозвани *торлачки* дијалекат. Тачно је да он *сигурно* некога стрши у комплексу штокавских говора. Према томе, можемо говорити о четири различита дијалекта српскохрватскога језика.” — Богдан Л. Дабић, *Данашњи српскохрватски језик у породици славенских језика*, Југославенски семинар за стране држављане, 33—334, Задар 1984, 68.

j (*i*) и *v* (*y*), замена *ѣ* са *в*, појава *s*, енклитике *ју*, *и*, *не*, *ве*), карактеришу и неке одлике непознате другим говорима:

д > *лу* у одређеним позицијама (*длуї*, *слунце*);

-*л* > -*а* (*деа*, *џеа*, *видеа*);

заменички облик *њума*;

-*ав* и сл. у 3. лицу мн. през. глагола на -*ају* (*имаџ*), а према њима и код других глагола;

имперфекат обликован и презентским наставцима (*имашем*; *имашемо* *имашеџе*, *имашев*);

преношење акцента са отворене ултимае у неким јужноморавским говорима.

58. Снажни миграциони процеси, нарочито у правцу југ — север и југозапад — североисток слику јужноморавских говора учинили су још сложенијом, при чему су и даље ови говори остали ближи „просечном српскохрватском (штокавском) стању него тимочко-лужнички: имају не само мање изразитих специфичних облика, него и мање балканизама (боље чувају падежне облике датива, немају постпозитивних заменица), а више иновација у новоштокавском духу.”⁹⁷

ГОВОР АП У ОКВИРУ ЈУЖНОМОРАВСКИХ ГОВОРА

59. Најширу границу говора АП чини она која говоре призренско-тимочке зоне одваја од других говора штокавског дијалекта. То је уједно и северна и западна граница нашега подручја, местимице шира од онога што смо назвали Алексиначким Поморављем. Са источне стране то је граница између говора јужноморавског и сврљишко-заплањског типа. Ближе то изгледа овако.

1. Источна граница, која (на сектору ширег подручја АП) у Рсовац стиже из Гојмановца и Попшице, овде иде на Преконоге (Н јд. Преконози), па преко Голака и Озрена на село Блендију, и између Сесалца на истоку и Николинца на западу стиже у подножје Ртња.

На делу АП ова граница је оштра, чине је високи планински венци, и потпуна — јер је више изоглоса обележава. Ту, додуше постоје и села која Белић зове граничнима. То су Рсовац и Преконози. Мислимо да та села припадају територију сврљишко-заплањског говора (имају -*л* и непренесен акценат), а тако би се могло закључити и из једне Белићеве напомене.⁹⁸

2. Северна граница иде ободом Сокобањске котлине — од Ртња право на Сталаћ.⁹⁹ Међутим, већ 1911. године Милош Ивковић, по Белићеву налогу, пролази овим крајем с циљем да реши „питање о граничним односима између ових дијалеката” (северног и јужног). Утврђујући постојање ширег појаса „смешаних” говора (ширину тога појаса

⁹⁷ АБДиј 123/124.

⁹⁸ Исто, XLIV.

⁹⁹ Исто, XLV.

није констатовано),¹⁰⁰ он Белићеву линију Сталаћ — Ртањ у западном делу помера доста на југ, до села Вукашиновца, а одатле на планину Буковик. С десне стране остају му села Брадарце, Мозгово, Врбовац, Рујевица, Жучковац, Врмца, Мужинце, Шарбановац, и ту се оно што смо ми видели на терену слаже с Ивковићевим разлучивањем. На овом пределу границу подржавају планински висови Буковика и Ртња. С леве стране, по његовом налазу, остају села: Јасење, Јабуковац (сада Делиград), Липовац, Рујиште, Пардик, Грабово и Јошаница. Обилазећи овај терен дошли смо до сазнања да села Липовац, Рујиште, Црни Као, Прасковче, Послон и Чубура, по своме експираторном акценту, по аналитичкој деклинацији и одсуству инфинитива (уз друге одлике), иако су лишена битних јужноморавских одлика, ипак припадају призренско-тимочкој зони, а не косовско-ресавској, док би као гранично село остала Јошаница.

3. Западна граница: „Код Сталаћа прелази овај дијалекат на леву моравску обалу, иде на југ њеном планинском косом до Ђуниса. Одатле иде Ђуниском речицом до испод Јастрепца; заобилази источну страну Великог Јастрепца и поред Малог Јастрепца пружа се право у Прокупље.”¹⁰¹ Пратећи Белићеву границу, а узимајући експир. акценат као критеријум за припадност говора призренско-тимочкој зони и постојање предакценатске дужине, уз најмање још два акцента за искључивање говора из ове зоне ми смо стекли утисак да западна граница, идући од Чубуре на југ искључује Ђунис и Каоник, а затим и Велики Шиљеговац и Гревце, ударајући на Рибаре. У нашој зони остају Јаковље, Зубовац и Росица, с тим што два последња села, због непостојања битнијих јужноморавских црта у њиховом говору неће бити обухваћена нашом каснијом анализом. Крајње југозападно село нашег подручја јесте Вукања, од које се, идући преко планине, западна граница призренско-тимочке зоне спушта ка Прокупљу.

Овде, међутим, има залажења једнога говора у други: са истока стиже експираторни акценат, аналитичка деклинација, . . . а са запада облици типа *џем зџем* и сл.

4. Јужну границу чини географска граница АП. Од Суповца и Мезграје, у виду прелазног говора, говор Алекс. Поморавља улива се у ширу матицу призренско-јужноморавских говора, или тачније — са те стране у АП стижу јужноморавске одлике.

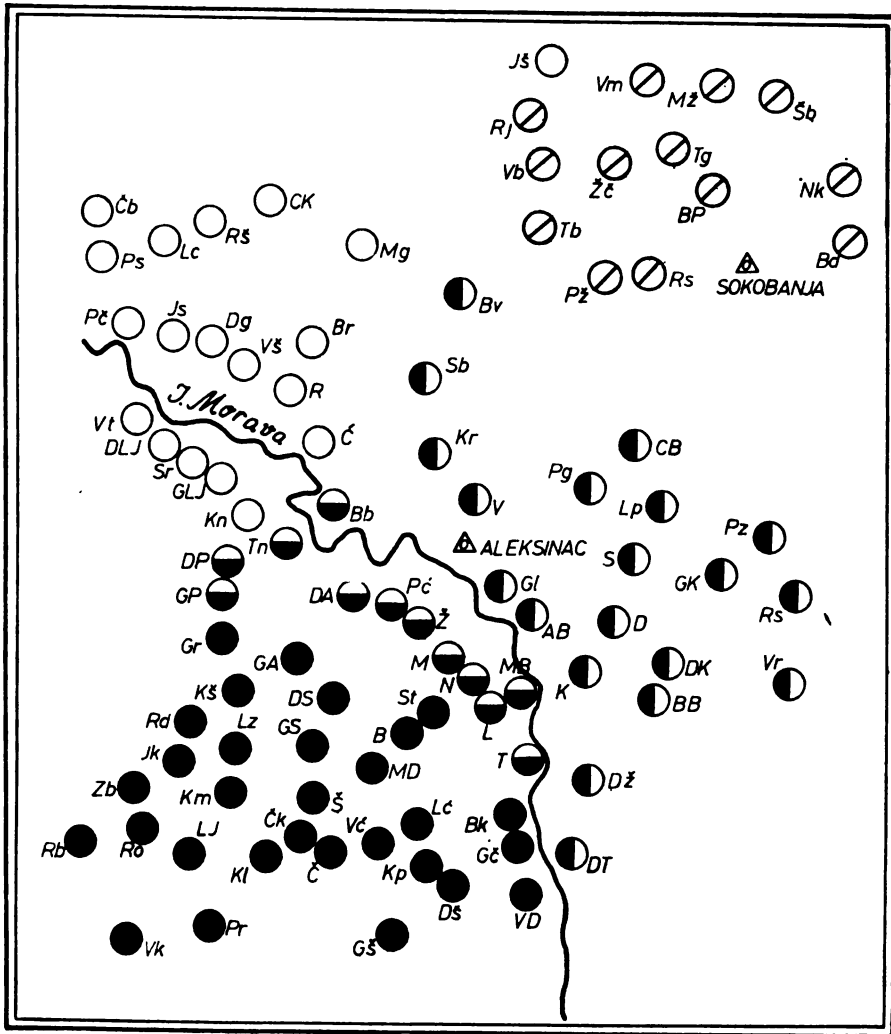
Сва места у наведеним границама представљена су картом 1.

60. Према присуству/одсуству јужноморавских карактеристика овако омеђено подручје дели се на четири зоне, што се може и табеларно представити.

¹⁰⁰ МИИЗв 369—374.

¹⁰¹ АБДиј XLV/XLVI.

КАРТА БР. 2

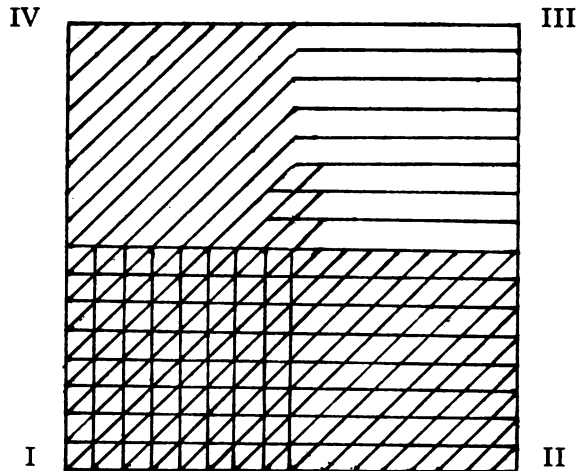

- зона I
- ◐ прелаз од зоне I ка зони II
- ◑ зона II
- ◒ зона III
- зона IV

Зоне	О д л и к е		
	$-(j)a < -л$ (бија)	$-ав < -ају$ (имава)	$V V < V V$ (жена)
I	+	+	+
II	+	-	+
III	+	-	-
IV	-	-	+

Како се види, све одлике има само зона I, две зона II, а по једну зоне III и IV.

61. Преведено у слику, наше зоне заузимају овакав распоред. (Види и карту бр. 2).

/ = пренесен акценат

— = подручје $-л > -а$

I = подручје $-ају > -ав$

62. Будући да зона III (Сокобањска котлина) географски не припада Алекс. Поморављу, односно да се зона IV одликује управо одсуством јужноморавских карактеристика, оне неће бити обрађиване нити посебно, нити у склопу целине рада. Овде ће се укратко указати на неке битније одлике њиховога говора које их одвајају од осталих зона, док ће, кад год то буде од интереса за целину рада, нарочито кад се буде радило о утврђивању изоглоса које пресецају, или обухватају и ове зоне, на то бити указивано.

63. Зона III, у односу на остале зоне, нема пренесен акценат, чиме, уз друге неке одлике, чини прелазни говор ка сврљишко-заплањском

говору. С њим је повезује и чешћа употреба полугласника. За илустрацију наводимо примере само из Тг, с напоменом да је идући на исток полугласник чешћи, обичнији и изразитији:

дэн, бэчва, дэске, али: *даска́, ма́гле*, али: *магла́, гледэц* (= зеница ока), *квасэц, колэц, ројак* (= мали рој), *лэко, сэг, тэг, онэг*.

Са овим иде и употребе поредбеног везника *како*: *лу́ра* (база, ски-тара) *како лу́д* Мж, а не и *кај* или *ки* који се употребљавају у осталим зонама.

Од заменичких облика *њума, њојзе* и *њо* овде је само последњи облик: *утэка* би од *њо* Мж, *бараве* без *њо* Мж, *њо жа́ билó* Мж, *пуца* у *њо* Вм, *узэла* од *њо* Тг, *свэ* предали на *њо* ШБ, *уселили* се у *њо* Нк.¹⁰²

64. Источно од Трговишта и Врмце (обухватајући и ова села): ликови неких мушких имена гласе: *Благој, Милој, Радој*, а не: *Благоја* или *Благоје*, како је у осталим зонама;

чује се и *баи́та*, а на западу само: *отац* или *та́тко*;

кйща *па́да*, а на западу: *врне*;

канта *седí* или *стојí*, а на западу: *ћутí*;

песма се *попéва*, а на западу: *пéва*.

нису познате заменичке енклитике *гу* и *ги*, док се *не, ве* одржавају. (Карта бр. 3).

65. Појава *ге* (= где) позната је само у овој зони, у свим селима северно од реке Моравице, у зони IV само у Мозгову. Будући да умногоме боји језичку слику ове зоне, нешто ћемо је шире обрадити.

Морфолошко порекло *ге* објаснио је проф. Ивић: „Важно је уочити да се као исходна форма код *ге* мора претпоставити *где* < *кгде* . . .”, када је коментарисао и друга тумачења, и дао области у којима се *ге* јавља.¹⁰³

За нас је важно истаћи:

а) да ова појава у Сокобањску котлину стиже са севера и у јужноморавско говорно подручје улази до реке Моравице, не спуштајући се у Јужноморавску котлину,

б) да према *ге*, на западу имамо *де*, а на југу и југоистоку још и *куде* (спорадично, и уз источни обод зоне II),

в) да је увек под акцентом, најизразитије кад је упитно, чему свакако доприноси и истакнута позиција у реченици.

Иначе, *ге* се јавља са оваквим значењима:

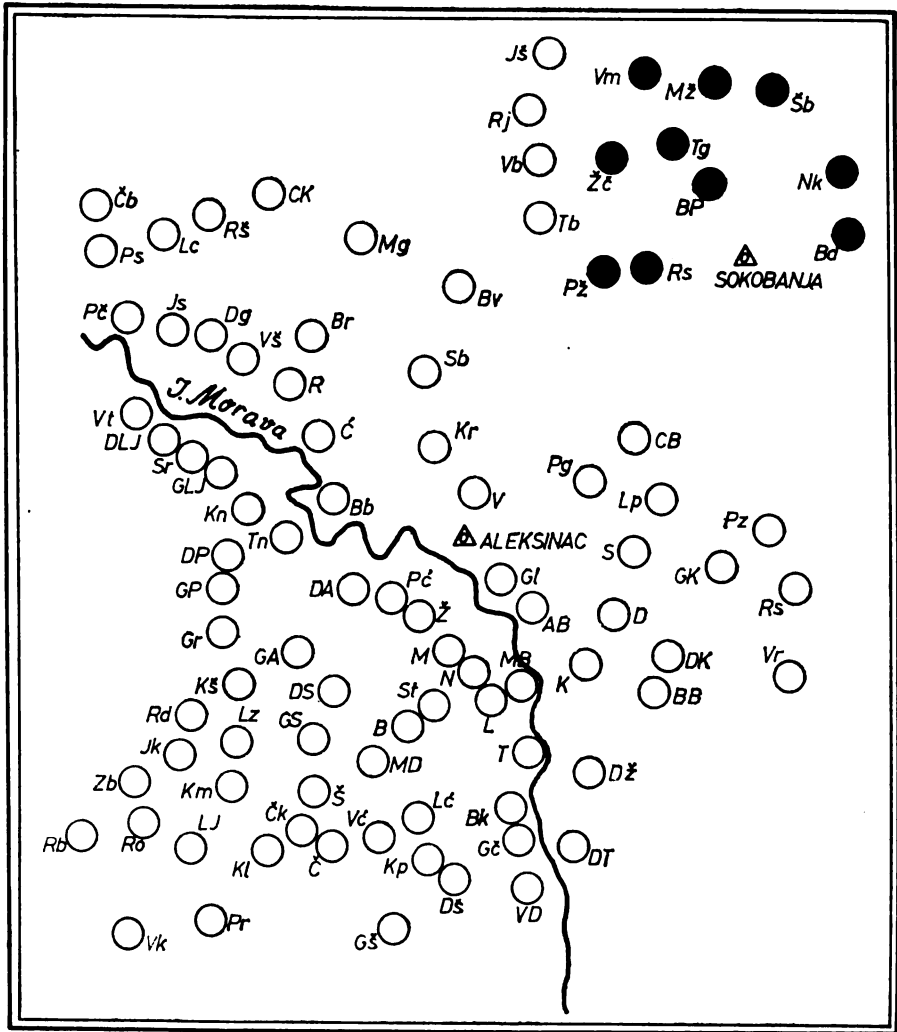
упитно, са значењем *где*: *гé* има трава за свиње Мг, *гé* си Жч, *гé* си бија Тг;

¹⁰² Изван АП *њо* се чује и на Голаку, али даље на исток од Језера, Новосела и Раденковца не иде. На том се сектору изоглоса *њо* поклапа са изоглосом: *ју, ии, не, ве*.

¹⁰³ ПИГе 33—34.

КАРТА БР. 3

- *бајта (= отац); Благој, Милој*
 ○ *отац, мајка; Благоја, Милоја*

упитно, са значењем *куда*: па ће дође, *гѣ* ће Жч, *гѣ* ли отоше Мг;
упитно, са значењем *одакле*: од *гѣ* људи досељени Тг, од *гѣ* је Мж,
ви од *гѣ* сте Нк;

односно: не знам *гѣ* се гаси (радио) Мг, *радиш гѣ* ти кѣже старац
(отац) Мг, *бде* (овде), *гѣ* се свија на ову риѣку Мг, *видим гѣ* се бѣли М
видим гѣ је валѡга Мг, *вѡзите ју гѣ* сте ју натоварили БП, *ѡвде гѣ* школа
БП, *сѣдите ге ѡнете Тг*, (у кућу) *гѣ* Нѡвица *отища Шб*, *гѡр, гѣ* узбрѣдица
Шб, *гѡр, гѣ* онај Вѣлко живи Шб, *равно, гѣ* је кривина Нк;

узрочно, са значењем *због тога (што)*: ѡни, *гѣ* сам и чувала (за време
рата) па имали веру у мене Мг, бѣ пила кѡмовицу, *гѣ* ме гужи Мг, мѡго
остада (пасуљ по њиви), *гѣ* мумуруз искривен од алужу Вб;

са значењем *да*: чула баба *ге* жѣне запѣвау Мж, *видиш ге* нема Нк.
(Карта бр. 4).

66. Основна разлика зоне IV према осталим зонама јесте појава
-л > -ѡ, уз сажимање групе -ѡѡ, кад није под акцентом, у -ѡ:

ѡѡ Бр Вш Дг, *дѣѡ* Р Вт, *ѡѣѡ* Вш ДЉ, *дѡбѣѡ* Мг, *застрѣѡ* сѡбу Р, *истиш-*
тѣѡ се (хлеб) Ср, *радѣѡ* Вш Бб, *умрѣѡ* Р, *борѣѡ* се Вт Дг, *поњушиѡ* Бр, ал
мајмун га *ѡверѣѡ* (= запазио) Бр, *изденуѡ* ги имена Р, *сатрѡ* ме Р, *ѡврѡ* Бб;

пѡсѡ Бр Дг, *сврѡѡ* (обичније: *сврѡѡ*) Вт, *дѡшиѡ* Вш, *нашиѡ* га у плѡт
Вш, *прѣшиѡ* ме Дг, *изашиѡ* му плѣк Бб, али:

имѡѡ сам рађије (њиву) куд Омладинско насеље Р, *казаѡ* Т, *поѡраѡ*
Вш Вт, *наѡраѡ* Бб Кн, ту мѡј стрѣц *ратуѡѡ* Бр.

Свуда је: *заѡа*, *саѡа* (поред: *сѡнке*).

67. Сугласник *ј* нестабилнији је него у другим зонама те долази и
до потпуне редукције:

немѡ те *видим* Вш, *мѡ* (= моја) *кѡса* Р, *тѡѡу* *фрѣзу* да ми *даш* Мз,
сѡѡу *брѣгу* да *ѡдиш* Мз, од *сѡѡу* *глаѡу* Вш.

Нисмо чули примере типа: *ѡѡа*, *таѡ* (= овај, тај) *чѡвѣк* и сл.

68. За зону IV, више него за зону I, карактеристичан је продор
дativa на -ѡм из косовско-ресавских говора:

моѡм Буре *виѡчем* *јучѣрке* Вш, *ѡвѡм* *детѣту* Р, *ѡвѡм* *Љубѣсаву* *праѡ*
кућа Бр, *ѡвѡм* *Дѣне* *жѣна* Вт, то е *кућа* *некѡм* Драгомиру Анђелинковићу
Вт.

69. Једна појава јавља се у зонама III и IV, али не и у осталим зо-
нама. Финално *к*, *г* у речима где акценат пада на вокал непосредно пред
њима, изговарају се са аспирацијом, која се осећа и као неко лако умек-
шавање. Такав утисак преносимо двојаким бележењем, као *к^х*, *г^х* или
к^х, *г^х*. Чини се да је појава шира у зони III:

зона III: *грѡњаѡк^х* (= кичма) Тг, *цртѡѡк^х* Тг, *соѡѡѡк^х* Тг Вм, *јѡѡк^х* Мж,
скѡѡѡк^х (свака стена преко које се прелива вода) Нк Вм, *глоѡѡѡк^х* Мж Нк Шб,
Бели *брѣѡѡѡк^х* мт. БП, *бѡѡѡѡк^х* Мж Тг, *сѡѡѡѡк^х* Жк;

зона IV: *укук*^z купио куче Вк, *Медник*^z мт. Ср, *Гóли брѣг*^z мт. Ср у *луг*^z Рт.¹⁰⁴

На црте заједничке зонама III и IV са зонама I и II, чији опис остаје наш основни задатак, биће указивано током рада, а неки односи моћи ће се видети и на картама.

НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

70. Грађа за овај рад прикупљана је теренским истраживањима обављеним од 1979. до 1983. године, свакога лета, 30—40 дана годишње. Изван тога раздобља у поједина села одлазило се ради провере или допуне података.

71. Будући да је истраживач непосредно пре овога, у оквињу магистарског рада,¹⁰⁵ обрадио разлике између тимочкога и сврљишкога говора, говора непосредно суседних садашњем подручју који припадају истој дијалекатској зони, није било тешко већ при првим сусретима са саговорницима уочавати разлике између говора АП и оних са источне стране. Због тога се у истраживање пошло из средишта области, из оног дела који на почетку овога века Т. Ђорђевић назива Алексиначком Моравом (Тешица, Лужане, Моравац и околина). Када су савладане најбитније одлике и учвршћена представа о постојању јужноморавских говорних карактеристика у подручју АП, пошло се у праћење тих карактеристика. То је истраживача повело и изван Поморавља, све до граница простирања битнијих јужноморавских црта (-л > -(j)а и сл.)

72. Будући да је источна граница говора АП истраживачу била позната, и само ју је на терену потврдио, а боравком у Сокобањској котлини могао утврдити границе и на томе простору, ваљало је проверити границу на сектору Ртањ — Сталаћ, што је учињено боравком у граничним селима, са обе стране линије која говоре призренско-тимочке зоне одваја од косовско-ресавских.

Западна граница, иначе фиксирана у Белићевим *Дијалектима*, проверавана је идући са севера, од Чубуре и Послона до Вукање (в т 59 под 3).

73. На основу сазнања стечених на терену истраживачу су се наметнули утисци о унутрашњој диференцијацији ове доста широкe зоне, па је даље истраживање ишло за тим да се детаљније проучи подручје које у највећем степену садржи јужноморавске говорне одлике, а у исто време припада Алексиначком Поморављу. Диференцијација је учињена на начин како је то већ објашњено у т. 60—62.

74. Ради употпуњавања описа говора АП истраживач се служио и одавно познатим Писмом А. Белића Бодуену де Куртенеу о прикупљању

¹⁰⁴ По усменом обавештењу проф. П. Ивића појава је позната и у Банату. В. и: БНСрем 334 (*йейак*['], *сокак*['] и сл.), и: И. Поповић, *Говор Госиођинаца у свейлосици бачких говора као целине*, САНУ, Београд 1968, 134/135.

¹⁰⁵ НБББП.

дијалектолошких материјала,¹⁰⁶ затим упитницима М. Ивић о синтаксичкој проблематици у српскохрватским дијалектима, П. Ивића о фонетској проблематици и о флексији у штокавским говорима, Р. Александер о акценатској ситуацији, а велику помоћ значиле су му и консултације са ментором и искуснијим колегама.

Материјал је сниман на магнетофонске траке и потом преписиван и проучаван, али се није бежало ни од бележења грађе током бројних сусрета с мештанима.

75. У време ових истраживања пада и истраживачев рад на обради неких пунктова за Српскохрватски дијалектолошки атлас (Лужане, Породин, Дудулајце, Мозгово, Трговиште и Језеро). Свакодневно је истраживач био присутан и обради пунктова Црна Бара и Гредетин, које је изводио Вилотије Вукадиновић, проф. из Ниша, будући да и они припадају подручју АП. Овакво вишедневно задржавање у једном месту омогућило је истраживачу систематско упознавање са говором дотичних места, што ће, надамо се, бити корисно и за рад у целини.

76. Избор информатора на нашем подручју посебно је био осетљив задатак. Ми смо се одлучили за старије људе, по правилу рођене у месту живљења, из кућа које су стариначке или које више не памте своје досељеничко порекло. Нисмо, међутим, избегавали разговоре ни са другим, млађим житељима или онима који су из „црногорских“, „врањских“ „шопских“ или „дикавских“¹⁰⁷ кућа, јер су нам такви разговори били прилика за корекцију или потврђивање стечених утисака, али смо у сваком случају водили рачуна о јужноморавском слоју и сваком другом могућем наносу у маси говорних одлика. Отуда се наш опис може схватити као говор старијег становништва јужноморавског порекла.

Колико смо могли приметити, генерацијски је највеће удаљавање све чешћа употреба *о* место *-а < -л* (*био* према *бија*) и снажно опадање честоте употребе облика 3. лица мн. презента на *-в* (*има*в и сл.) код млађег нараштаја. Нападнуте су управо најмаркантније јужноморавске одлике!

77. Ради представљања неких појава послужили смо се и картама. Оне ће се појављивати у две варијанте: а) *шире подручје* даће се кад се може представити појава ширира од наше основне територије (зона I и II), и б) *ужје подручје*, захвата само прве две зоне. У том делу, с разлога који су дати у т. 59, у односу на карту „а“ изостављају се: на истоку Рсовац и Преконози, на западу: Зубовац и Росица, а из централног дела Житковац, који се, будући варошког типа, са много досељеника из најновијег времена, као и Алексинац, не обрађује. Додају се, на географским правцима назначени: Трговиште (зона III), Мозгово (зона IV), Језеро (из сврљишко-заплањског подручја) и Дудулајце (из јужноморавског подручја),

¹⁰⁶ За изворе у овој т. в. Лит.

¹⁰⁷ У једном делу АП (Прћиловица, Адровац и околина) *Дикавцима* називају досељенике из Дикаве (Сурдулица), али према њима и сваку другу досељеничку фамилију.

као пунктови за Српскохрватски дијалектолошки атлас, како би се указало и на евентуално ширење приказане појаве и изван подручја АП.

На картама ће насељена места бити представљена кругом у одговарајућој симболизацији и означавања кратицама које се користе и за ознаку примера у тексту. Овде ћемо поред кратица и назива места¹⁰⁸ дати и зоне којима ова припадају.

А	Алексинац	Жч	Жучковац III
АБ	Алексиначки Бујмир II	Зб	Зубовац
Б	Белџа I	Ј	Јошаница IV
ББ	Бели Брег II	Јк	Јаковље I
Бб	Бобовиште IV	Јс	Јасење IV
Бв	Бован II	К	Катун II
Бд	Блендија III	Кл	Кулина I
Бк	Банковац II	Км	Каменица I
БП	Бели Поток III	Кн	Корман IV
Бр	Брадарац IV	Кп	Копривница I
В	Вакуп II	Кр	Краљево II
Вб	Врбовац III	Кш	Крушје I
ВД	Велики Дреновац I	Лћ	Лоћика I
Вк	Вукања I	Л	Лужане II
Вм	Врмца III	Лз	Лознац I
Вт	Витковац IV	Лп	Липовац II
Вћ	Врћеновица I	Љ	Љуптен I
Вщ	Вукашиновац IV	М	Моравац II
ГА	Горњи Адровац I	МБ	Моравски Бујмир II
ГК	Горњи Крупац II	Мг	Мозгово IV
Гл	Глоговица II	МД	Мали Дреновац I
ГЉ	Горњи Љубеш IV	Мж	Мужинац III
ГП	Горња Пешчаница II	Н	Нозрина II
Гр	Гредетин I	Нк	Николинац III
ГС	Горње Сухотно I	Пг	Пруговац II
Гч	Грејач I	Пж	Поружница III
Гщ	Голешница I	Пр	Породин I
Д	Добрујевац II	Пс	Послон IV
ДА	Доњи Адровац II	Пћ	Прћиловица II
Дг	Делиград IV	Пч	Прасковче IV
Дж	Дражевац II	Р	Рутевац IV
ДК	Доњи Крупац II	Рд	Радевце I
ДЉ	Доњи Љубеш IV	Рј	Рујевица III
ДП	Доња Пешчаница II	Рс	Ресник III
ДС	Доње Сухотно I	Рц	Росица
ДТ	Доња Трнава II	Рш	Рујиште IV
Дщ	Дашница I	С	Станци II
Ж	Житковац		

¹⁰⁸ Називи места дају се у службеној форми (Сл. гласник СРС 31 од 31. 7. 1977). У народу постоје и другачији изговорни ликови, што заслужује посебно разматрање.

Сб Суботинац II
Ср Срезовац IV
Ст Стублина I
Т Тешица II
Тг Трговиште III
Тн Трњане II
Ђ Ђићина IV

ЦБ Црна Бара II
ЦК Црни Као IV
Ч Честа I
Чб Чубура IV
Чк Чукуровац I
ШБ Шарбановац III
Шћ Шурић I

Део први

ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ

А. ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ

Вокали

78. Говор Алексиначког Поморавља има пет основних вокала: *a*, *e*, *o*, *и*, *у*, затим полугласник *ə* — у врло ограниченом броју случајева, и *Р* у вокалној функцији.

79. У централном делу АП, код старијих староседелаца и добрих представника локалног говора, јавља се фонолошка опозиција отворених (некадашњих кратких) и затворених (некадашњих дугих) *e* и *o*.

80. У говору АП, међутим, познате су и нефонолошке варијације вокала различитог степена, чије разлоге није увек лако утврдити, иако би се, у крајњем случају, или у највећем броју случајева, дале свести на деловање консонаната из окружења,¹⁰⁹ или су плод специфичног понашања вокала у неакцентованом слогу.¹¹⁰

81. Затварање вокала прати напрегнутост и скраћивање, а отварање — продужавање у изговору.

¹⁰⁹ „Гласови дијалеката источне и јужне Србије врло су гипки; на њих врло лако утичу околни звуци и дају им своју гласовну, тонску боју. Тврди самогласници после и испред палаталних сугласника прелазе у палаталне вокале, постају сами умекшани, док под утицајем лабиалних сугласника постају и сами налик на звук *o*, *у*, лабиализују се. Вокали једнога слога утичу на други, сугласници који напореда стоје једначе се, вокали се асимилишу у разним слоговима међајући своје место и начин артикулације. У овоме погледу ово је не само једини до сада познати српски дијалекат, већ по покретљивости свога гласовног система један од врло ретких словенских дијалеката у опште.” — АБДиј 8.

¹¹⁰ АБДиј 31—41.

82. Као двокомпонентни гласовни комплекси, код којих се може уочити почетни и завршни моменат фонетске реализације, јављају се:

ⁱe — блага дифтонгизација основног e,

^oo — блага дифтонгизација основног o.

83. Спорадична је појава: *a^e*, *e^a*, *a^o* и *e^o*, — као варирање у изговору, односно померање фонетског утиска у правцу другог вокала.

84. Ближи описи, анализа услова варирања артикулације и потврде даће се при разматрању сваког вокала понаособ, у одељку Фонетика, где ће бити наведени и случајеви потпуне замене једног вокала другим. При том ће полазно стање бити данашња ситуација (замена вокала *o* вокалом *a*, рецимо, у речи *матика* биће обрађена под *A*, јер је то оно *што јесте*, док је *O* оно *што му је претходило*).

Консонанти

85. Консонантски систем разликује се од књижевног

а) одсуством *x*,

б) присуством *s* (= *дз*),

ц) употребом *в* за *ф*, уз постепено стабилизовање *ф* у говору млађег становништва.

86. Код консонаната *j*, *в* среће се и лабилнија артикулација, као *ј*, *в*.

87. У зонама III и IV финални консонанти *к*, *г*, под одређеним условима, изговарају се са аспирацијом, коју некад прати и утисак умекшаности: *к^х*, *г^х* или *к^ʰ*, *г^ʰ* (т. 69).

Б. ФОНЕТИКА

В О К А Л И

ВОКАЛ *A*

88. Поред *a* нормалног образовања, по фонетском утиску истоветног са *a* у књижевном језику, за које, мислимо, није потребно наводити примере, јављају се и извесне модификације као *a^ə*, *a^o* или *a^ʰ*.

Вокал *a* може се јављати и место других вокала (*ə*, *e*, *o*), а може бити замењен и другим вокалима (што ће, према начелу које нам се чини исправним, бити прегледано тамо где се утврђује егзистенција заменика).

89. О *a < ə*, као и *a > a^ʰ*, биће речи у одељку о полугласнику.

90. *A* м. *e*, као пуно *a* или *a^ʰ*, налазимо у више случајева различитог порекла, увек у неакцентованом слогу:

бараница (= *о-бареница* или *по-пареница*, јело од кукурузног брашна) С Д,¹¹¹ *тарáеж* (= *јеж*) Л ГК, ће дође на *Панталéј* Гр, *Панталéјски*

¹¹¹ Речи за које нам се учини да би могле бити мање познате биће овако, у заградама, објашњаване.

сабор Л, *стѡжар* Л Гр, *шавар* ГК (у Реснику, зона III *шовар*, у Мужинцу, иста зона: трава *шаварика*, нар. песма), носили се *шашири* Лп, *на^оваљашно* К, а затим и у страним речима које се у новије време усвајају: *тараса* Л, *тарасица* Т, *седѣ* на *тарасу* Гр, *фафарѡнке* паприке Л М, *пашанѡг* Гр Л Пр ЦБ.

О односу *огрѣам* : *огрѣем* и сл. в. т. 543.

91. А м. о, као а или а^о, такође, углавном у неакцентованом слогу (и познато на ширем плану):

Адравац ГА ДА Пђ, *Асрѣдак* мт. М, *алуја* кад је била Т, *артак* (= клин који спаја волујска кола: првицта и задњицта) Б, *Бѡикавица* мт. МД, са стоку *баравив* Гш, тамо ми две јунице *бараву* Гш, *баравили* у збѣг М, ако се увивав *валѡви* ГС, *далап* Т, стар *забарала* Л, Миле из *Лаћику* (овде постоји могућност задржавања а према лат. *Lactuca*, главатица) Т, бѣа сам у *Лаћике* Ш, до *Лаћику* Л, *лаћички* пут Б, *лаћичка* попрѣка Л, дѣте се не износи док је *малѣтва* у собу ГК, *малѣтва* се расѣпа ГК, *Марава* Т МБ Л Гч Гр Д Пг, кад *Марава* набуја М, преко *Мараву* Гч, *Моравец* је давен од воду, од *Мараву* М, у *Маравачку* шуму мт. Б, *Маравиште* мт. Т, *матица* Л ГК С Д К Гр Пр, *мотавило* (што би могло бити и према *мота-*) Л, *наваћување* (можда и према *вада*) ГК К, *ѡлаво* Т ГС, тури се *пањава* на главу Гр, *жѣеа* на *пајату* ЦБ, у *стамак* Гч, у *стамак* мѣка Гр, *траица* ГС, *побарави* си там ГК, *ставарували* камиѡн Л, *трнаѡп* Пр, да надрѡбим *чарбицу* Гр, *чакрк*, па се на њѣга навѣва прѣђа ГК;

аперација Гч, син му *аператор* Пр, треба се *аперѣшем* Гч, *башчалук* Л, *башчалуче* Лп, *пантѡн* Т, *пензијанѣр* ЦБ;

Гѡрњи *Адр^авац* Гр, *а^окупирани* М, *А^осрѣдак* М, одонуд *Ма^ораву* М, *меша^овито* време М, *ра^огушке* ѡвце ГС.

Појава је иначе позната и у зонама III и IV:¹¹²

Јашаница Жч, *јашанички* Тг, дваес *артака* Вм, *покравица* Шб, ѡдим с *тајагу* БП, *Срѣзавац* Кн, *Грѣчка^о* мт. Вт.

У слогу под акцентом имамо само: *квачка* квѡче К, — које би могло бити и ономаѡпејско, према: *ква!* и: *свѣ така*, по сѣла, различно Т, — које мислимо да је унето са југоистока.¹¹³

92. А м. у (< Ж), у глагола на -ну- нашли смо само у једном случају: њигово годицте све *изгинало* Л.¹¹⁴

93. *Непостојано а*. У односу на књижевни језик постоје извесна одступања. Јавља се у примерима: *мушак* Гч, *телаци* (према *телац* које није у употреби, уколико није *телци* > *теаци* па онда облик са -л- из *тел-*) Гр, *тера телаци* Јк, подг *тенак* ЦБ, *данце* Сб К Кр,¹¹⁵ провртѣа на *данце* рупу М. *данце*, тѡ-е дно на кѡфу К.

¹¹² Обрађујући појаве у зонама I и II ми ћемо указивати и на њихово евентуално одсуство или присуство и у зонама III и IV, ако то буде од интереса за формирање целовитије слике на ширем подручју АП.

¹¹³ АБДпј 38/39.

¹¹⁴ АПИст 173—177.

¹¹⁵ Овакви случајеви познати су и на тлу Сврљига — НББП 178.

94. Паралелни облици са *a* / *ø*:

више пут се *здéси* М, *задеси́ло* га Л; *нэсам забравíла* ГК, *забравíла* сам Кш, *стáр забарáла* Л, *сломи́ја* сам се ко црквáр ЦБ, *салóмена* грања Пр, *стру́гли* гóру Гр, *стругáа* дáске Пр, свé да *собéрем* (преко): $a + б > о + б$ ГС, *збрáли* се ГС.

ПОЛУГЛАСНИК

95. Полугласник /э/, који представља општу карактеристику говора призренско-тимочке зоне,¹¹⁶ у говору АП по правилу је замењен са *a*, за што, мислимо, није потребно давати много примера, будући да их има, расутих, у целом раду. Замену налазимо и у акцентованим и у неакцентованим слоговима, у основном делу речи и у наставцима, на месту где је био полугласник по пореклу и где је новог постања:

вáшка, дáн, лáжа, лáже, дáска, дáске, мáгла, нáђе, опáнак, опáнци
сáг|сá, сáт (= саће), рáж;

једáн|једáн, једáнаес|једáнаес;

бэсан, бóдан, сítан;

крóтак, нíсак, слáтак, тéшак;

квáсац, кóлац, кóнац, стáрац, удóвац;

óван, óвас, нóкат, рáжањ; у једном случају: *ржáњ* Пр;

јэсам, нэсам; мóзак, мфáв; сéдам, óсам; — изворе не наводимо јер су овакви облици познати на целом подручју;

за *-эл > -а* види т 232..

96. Забележили смо и неке примере у којима се полугласник чује:

а) *Бигэр* мт. ГК, *Боденџи* мт. ГК, дође *бáш* кад су кочије стигле Т, *Градџи* мт. Пр, *Кременџи* мт. ГК;

б) *квасџи* Д Лп Пг, *киџи* (= тег на кантару) ГК, *стунџи* ГК, *Стублинџи* (= човек из Стублине) ГС;

в) *башчалџк* (= баштованлук) Гч Л Т, *безобразлџк* ЦБ, *мардарлџк* Гч, *комишлџк* Тн;

г) ви́кнем ја онó ра°ше́то: *тáмбе, тáмбе, тáмбе* ГС, она: *цáк, цáк, цáк*, на мащíну, пи́ше Гч, само при́чав: *сáгэрэ* ГС;

д) *бигэрлívо* зéмљиште ГК, *гэгри́ца* Гр, *сэгáшањ* нáрод ГК ЦБ.

Ни бројем, ни карактером, ови примери не могу говорити о некој „нормалној” употреби полугласника у говору АП.¹¹⁷ Они под а) топоними су (сем емфатичног *бáш*, в. и нап. 120) са источног обода Алексиначке котлине као и сви примери под б), у непосредном суседству са сврљишчким говорима који добро чувају полугласник. Они се и акцентом разликују од распрострањенијих ликова: *квáсац, кóлац* и сл. Примери под в)

¹¹⁶ Широки опис природе полугласника, његове дистрибуције и варијетета, уз прецизна бележења и разврставања, у говорима призренско-тимочке зоне даје А. Белић у Диј 42—89.

¹¹⁷ Поред АБДиј 42—89, в. и: МПГСЖ 50—67, МПГЈ 11—15, МСЂак 36—41, ДБДи 308—311, 375—378, ВСГП 403, ЈМГЛ 9/10, МССтим 365—373, НБББП 6—11, ЉЂГЛ 19—24.

турцизми су (с наставком *-лнк*), под г) ономатопеје, под д) садрже полугласник уз веларе (в. и т. 98 под: $a > a$).¹¹⁸

97. Секундарно се *ə* јавља у процесу девокализације *p*, о чему више у т. 151.

98. У досадашњим проучавањима говора југоисточне Србије примећено је да се *ə* и *a* изван акцентованог слога изговарају „тако да се ту на месту оба вокала чује вредност која варира од повишеног *a* до спуштеног *ə*“.¹¹⁹ И такав смо изговор чули у говору АП, бележећи га као *a*. Основни фонетски утисак јесте тон подигнутог *a* чија је артикулациона напетост мања него код *ə*. Појава није онако широка као у ТЛ и СЗ говорима и чини нам се да њени разлози стоје у недовршеном процесу $ə > a$ и специфичном консонантском окружењу.

Наш материјал показује

$a > a$: *збравија* Л Ст Лђ, *збраздија* сам њиву Л, *сад кај свадба* Пђ, *како* да протне главу ГС, *како-те* љуљка заљуљала ГА, оно де се вода *напумпува* Л, овај *обадва* сина оделија М, неколко дана *побарави* си там ($o > a > a$) ГК, *такво* Лз, *такво* некако Л, мора *такво* да будне Гр, *мардарлак* Гч, били смо *спавали* доле М; — понајвише уз веларе или лабијале;

$ə > a$: *Велигдан* Гр, *Госпођиндан* Л Лђ, *овзена* слама Л, *са-све* опанци Т, погбде се *сас* пријетеља Лз, и под акцентом:

квасци Л К, *Крупци* Д ГК, *овци* ГК ГС Пр С, кодг *тај* мана^остир ГС, *сад* певајте ГС. Будући да нема примера где би старо $a > a$, ово би могло бити и чување полугласника са отворенијом нијансом.

Турцизам *долан* чули смо као: *далан* М, а *јарак* (тур. ark) као) *јара^ок/јаре^ок* М, *јерак* Бб и *јерак* Тн.

О великом варирању изговора слогова са некадашњим полугласником показује лексема *један* и њене изведенице:

један Т Л Бб, *едан* ГС Л;
један ГС К, *едан* ГК Т, *један* М Лђ ДА ГС, *еданпут* Т × 2,
један ГС, *један* брег ГС, *један* човек Гч, *једанпут* Л;
једанпут Л, све од-*једанпут* Кр;
ниједан метак ГС, где се може осетити емфатична нијанса.

99. Сужавање артикулације у емфатичним ситуацијама¹²⁰ честа је појава, те тако налазимо $a > a$:

једе она (мечка) лечка, *мало* ГС, *малецко*, *малецко* јагње ГС, *само* легам (= лежим) Л, *само* пређеш Мараву Л, *само* ћуту ГС, *само* течё

¹¹⁸ ДБДл 230.

¹¹⁹ ПИДлј 109. На другом месту, ПИЕкс 399, каже, имајући у виду нашем подручју суседне говоре исте зоне „полугласник и *a* изједначени (су) ван акцента тако да се ту на месту оба вокала чује вредност која варира од високог *a* до спуштеног *ə*.“

¹²⁰ Сужавање артикулације у емфатичним ситуацијама јавља се и у другим језицима. Проф. П. П. Ивић скренуо нам је пажњу и на сличан изговор (*zest*) енглеског *just*, управо са значењем 'баш'. Проф. Р. Симић указао нам је на артикулациону и интонациону особеност речи *мицко*, коју имамо и у говору АП, у односу на реч 'мало', што у говору Сврљига има еквивалентан однос *мьненко*, *мьнечко* за *мал-ено*.

та̄м по п̄т Гр, *с̄мо* кад р̄шу ГС, *с̄мо* се завуч̄м М, *с̄мо* навр̄тим ГС, *с̄мо* к̄рте ГС, *с̄мо* се м̄слим ДТ, *с̄мо* мечк̄р ост̄аа ГС, он до *с̄м* др̄ум Гр, *с̄м* да забр̄ищем с̄дови Л, не̄еу ништа, *с̄м* да ме уз̄ну Гр, *т̄ман* ок̄паш м̄муруз, а̄де л̄јзе Гч, *ч̄к* у планӣну Вк. Неки од ових примера, нарочито једносложни, чују се скоро као да су са полугласником.

Разумљиво је што је овде *а* свуда под акцентом.

ВОКАЛИ *Е* И *О*

100. Свакако најзанимљивија појава у вокалском систему говора АП јесте постојање фонолошке разлике између некадашњих дугих *е* и *о*, који се у слогу под акцентом изговарају затворено или с лаком дифтонгизацијом, и некадашњих кратких *е*, *о*, који се у акцентованом слогу изговарају отворено.

Наиме, уочили смо да се у појединим селима одржава извесна правилност у изговору отворених и затворених вокала *е* и *о*. Наш фонетски утисак потврдили су каснијим преслушавањем трака и проф. П. Ивић и др С. Реметић. Поред тога, јавља се и извесна блага дифтонгизација *е* и *о*. Идентификацију те појаве, такође приликом преслушавања трака, започели смо у сарадњи са ментором, проф. А. Пецом.¹²¹

Уследио је задатак да се појава лоцира, да јој се одреди обим и потраже узроци. Увидом у стање на терену, у времену и условима који су нам били могући, дошло се до ових сазнања.

101. Иако се отворен или затворен изговор вокала може јавити у сваком говору, чак и као лична особина говорника, чини се да се у једном делу истраживаног подручја у томе виде извесне законитости. Оне се испољавају као опозиција отворене реализације вокала према затвореној, или према неутралном изговору, мање или више блиском књижевном. Најуочљивије је то у селима Гредетину, Горњем Сухотном, затим у Лужану, Лознацу, Моравцу, Грејачу и Тешици — све у нашој зони I, и у Брадарцу и Мозгову — зона IV. Због тога ћемо прилике у некима од ових села посебно представити.

102. Гредетин. Према

е) *глед̄ам, дв̄ста* × 2, *д̄да, д̄сно, д̄ца, д̄цу, дир̄ктор, дов̄деш, ж̄на, ж̄не* (мн.), *забол̄ело, завол̄еле, изгор̄еа, из̄до, ј̄дан* × 3, *ј̄дем, ј̄дна, кис̄лим, км̄т, л̄ба* × 3, *л̄не, л̄го, л̄шиа, м̄ко, м̄сто, нед̄ља, н̄-знам, н̄кад, н̄свес, одв̄до, от̄кло, позл̄дај, пр̄више, пр̄ста, проӣвину, р̄кла, р̄кну, р̄ко, ро̄ђена, седамд̄сет, с̄ло, с̄стра* × 2, *с̄стру* × 3, *с̄трину*, па ме *ср̄те, ср̄тња, стар̄ја, т̄до, т̄ла, о-т̄тке, тр̄ћи, тр̄ћо, тр̄вимо, т̄рате, т̄бе, уз̄ла* × 2, *узр̄ла* × 2, *укис̄лим, ч̄кам, ч̄кај, ч̄кају*;

¹²¹ Помоћ професора и искуснијих колега овде нам је била потребна и корисна, колико због провере поузданости идентификације фонетског (и фонолошког) феномена који није одлика говора које смо досад проучавали, толико и ради адекватне процене његовог обима и значаја.

џ: Беџерад, бџа-ми, из Бџеваца, у Бџсну, вџда, вџдим, вџду × 2, вџлим, винџерад, говџре, гџдине × 2, ки гџћ, гџре (компаратив), пџсле ми дџћџмо, дџшло, закџпа, искџпа, јџпет, кџла × 4, кџрен, кџш, лепџту, лџшо, не-мџже, не-мџжеш, мџја, џбор, одџвде, џдоше, џна, џне, џно, џни, џпасан × 2, џтац × 3, џсам, ради џца, пџгледа, полџмено, попџви, пџсно, прџтне, прџшли, у субџту, тџга, не шкџди;

стоји

ѣ: врѣди, врѣме, двѣ, двѣ шѣтау, там етѣ двѣ, двѣ године, дѣте × 4, јѣ, јѣ-га, једѣ, једѣм, да се мѣси, млѣко × 2, нѣсам, нѣће × 3, нѣћу, обучѣм, одѣло, пѣд године, пѣт × 2, пѣти дан, пѣти, прѣ, процѣдим, рѣку, уз рѣку, свѣћа, свѣћу, свѣци, смѣду, стрѣлан, умѣси, течѣ, пот-црѣп, шѣс;

џ) бџ × 2, гџрко, гџрџе, девџја × 4, девџје, девџче, компџт, кџс (= кост), лџзе, у лџзе, његџв дан, џвце × 5, пџдем, плџт, стџг, такџ, у тџ; и тек по један пример с дифтонгизацијом: р¹ѣд; г²џрко.

Јасна је разлика између акцентованог некадашњег дугог и кратког е, о. Дуго је затвореније, а кратко отворено.

Разлике су видније када су, у истој синтагми или реченици, примери супротстављени:

цѣло лѣто; лѣво и дѣсно; јуче му однѣсо одѣло (у болницу); там етѣ двѣ тѣтке;

мџј џтац; мџја девџја;

Нешто примера налазимо и за отварање изван акцентованог слога:

дотѣрао, недѣља, отѣрала;

Бџљевац, гџрѣ, довѣдеш, јастрѣб, пџгледа, пџслѣ, џћѣ;

дрѣлази, дрџџмо, дрџџше, озбиљи се, прѣлазим;

заболѣлѣ, џбрѣ, џдрше, сѣлѣ;

Ово може говорити о општој тежњи ка отварању вокала, али и о стварању извесне хармоније, будући да у највећем броју ових речи постоји и отворен вокал под акцентом.

За затварање у неакцентованом слогу имамо само два примера: девџја и дрџџ.

О затварању пред високим вокалима у т. 125.

103. Горње Сухотно. И овде се остварује опозиција:

1. раније кратко *ѣ, џ* — по правилу даје *ѣ, џ*;

2. раније дуго *ѣ, џ* — обично затворено, ређе дифтонг.

ѣ) бѣгам, бѣгамо, за Вѣлез, вѣпра, глѣда ги, глѣдам, говѣћо, дебѣа коњ, Дѣан, дѣа × 2, дѣца, дотѣрам, дрѣје, двѣста, ѣте-ги, заглѣдам, залетѣмо, јѣдан × 3, јелѣна × 2, клашњѣне, колѣно, лѣба × 3, лѣтрика, мѣда, мѣдвед, мѣтар, два мѣтра, три мѣтра, мѣсто, на мѣсто, мѣтак, мѣткови, мѣчка, мѣче, за мѣчићи, нѣка бѣдне, не бѣдну куд њѣга, одвѣа, нѣвам гу, нѣвајте, побѣгне, поглѣдам, потѣрам, потѣпа ги, он се прѣтури, пѣсто × 2, понѣа, Рѣсник, рошѣто × 2, сачѣкајте, свѣ, свѣсе, сѣло × 3, тѣра, тѣрам, ис Тѣшицу, цѣнку, чѣка, чѣкам, чѣкај, чѣка, чѣло, у чѣло, чѣлке, чѣшља ги, у иѣп, иѣпови;

q: бѣга, бѣлесан, бѣлесно, бѣље, блѣк, висѣко, вѣда, вѣду, гѣтов, гѣдине × 2, гѣре, дѣбро, дѣбар, дођише, дѣле, дѣктор, дѣписнице, зѣра, зѣрт, кѣла, конѣпац, кѣшче, млѣго, мѣгло, мѣже, мѣжеш, мѣсу, не-мѣже × 3, мѣга, мѣга, мѣгему × 2, нѣси, нѣсим × 2, његѣво, ѣлади, ѣна, ѣно × 3, ѣгањ, ѣдржа ме, отвѣрено, отвѣрим, пѣложсај, пѣток, у пѣток, пѣручи, пѣручник, прекѣноћ, тѣчак;

ѣ: брѣг, уз брѣг, бѣла кућа, мѣчка вѣзана, вѣзани, вѣжем, вѣжи, голѣм, двѣ, ни двѣ, дѣлу, ако јѣ, да јѣ, кад се најѣ, најѣ се, јдѣ (= једе), лѣд, лѣчка, одѣло, пѣт-пут, пѣћ, да ѣобеди, у рѣку, прѣ пѣла сѣт, снѣг, свѣће, тѣ-га, волѣви упрѣгнути, шѣс пута, шићѣр;

o: бѣг × 2, бетѣн × 2, бѣмба, вѣз, гвѣјзе, дѣће онѣ дѣте, дѣће × 3, ѣн дѣће, Дѣно Сѣватно, дѣно, Македѣнци, мѣј другар, немѣ, овѣ, ѣвде, ѣвце, ѣдвеза га ѣн, ѣн × 4, пѣдне, пиштѣлѣ, сѣд гу се не бѣјте, тѣ × 4, у тѣрбу;

ie: из Бѣљу, вѣзан × 2, дѣте, жѣљка, исцѣпано, лѣд × 2, мѣсо, нѣће, нѣћу × 3, нѣмам, нѣт, рѣд × 2, рѣку, це рѣшим, паде снѣг, стѣже бетон, упрѣгнути, шѣз гѣдине, да шѣтам, шићѣр;

*o: д*ѣе × 3, к*бла, *ѣн × 4, ч*ѣрбу.

О затварању пред високим вокалима у т. 125.

104. Лужане. И овде се дистинкција одржава, уз повећање броја примера с дифтонгираним изговором:

ѣ: бѣга, бѣгај од њѣга, вечѣра, вечѣра, вечѣрау, вѣлико, вѣру гу (невесту), вѣсело, вѣсѣлу се × 3, глѣда × 3, глѣда гу, глѣдамо, грсти глѣдав, дѣда × 4, дѣдин, дѣдо, дѣсет, дѣће ѣна, дочѣкају, дочѣкамо, ѣто, ѣте-ги, изнѣси, испѣкли, јѣде, крѣвет, лѣта × 3, лѣто, мѣне × 4, мѣте, да мѣту, мѣће, младожѣњу, нѣко, нѣко бѣе, недѣљу, намѣсти, нѣшто, из њѣга, преко њѣга, уз њѣга, пѣвау, поглѣдамо, понѣсем, понѣсу, посѣдау, прошѣвину, рѣкне, свѣ, свѣ дѣли, свѣкар, свѣкров, крѣвет, седѣла, сѣдне, сѣстра, сѣстре, у сѣло, срѣтнем, старѣу, тѣте, чѣкамо, чѣкаш, чѣрге, четѣрѣз дѣна;

q: вѣди кѣло, за гѣдину, пѣла гѣдина, пѣла гѣдину, грѣта, дѣбар, дѣбро × 5, да се договѣримо, пѣсле њѣ дѣведе, дѣнесе ми, дѣша, искѣче, искѣчи, искѣчу, каквѣ-ће, не мѣгу, мѣже, не-мѣже × 2, мѣја, мѣмче, нѣси, његѣве × 2, ѣна × 2, ѣна вѣли, ѣни, ѣно × 3, ѣдма ми се срѣце ѣлади, ѣдма, ѣпет, отвѣрено, опрѣсти, ѣсам, отѣмо, пѣгину, пѣсле × 6, пѣсле ѣће, пѣшили, рѣдбина × 2, сѣвру, субѣта, умѣтани, унѣсу;

ѣ: вѣже, вѣжемо, вѣсѣље, вѣреме × 2, лѣпо вѣреме, које вѣреме, дѣте, ће га излѣчу, лѣте, лѣто, Нѣдићове пѣре, нѣће × 7, нѣћу × 2, нѣси, нѣсу, тако-е рѣд × 2, свѣ рѣд по рѣд, рѣћо, без*-свѣћу, свѣћу, спрѣма, спрѣми × 4, трѣсе, да умѣ;

o: бѣг да ги знѣ, дѣвѣјка, дѣвѣјке × 2, дѣће × 4, дѣћемо, па дѣћу, кѣ-је њѣга одредѣја, у нѣћ, ѣвна, ѣвцу, рѣд × 3, и такѣ;

ie: да вѣжем, вѣзана, вѣселѣње, да дѣлу, дѣвѣтка, да испрѣгнемо, замѣси, лѣпо слѣжу, мѣси, мѣсо, модѣрна, нѣма × 2, нѣсмо, нѣт × 2, да подѣлу, прѣ × 2, проиѣтамо, рѣд × 2, сѣко (вокатив), спрѣма, спрѣмау се, ћѣрке, узѣла, цѣлу, шѣс × 2, шѣтамо;

*о: д*ође, д*ођи сад, једн*ога, да се м*оди, тако и *он, *он ће да умре, ов*о сад, пл*от, н*ође, саб*орник × 2, стар*ојка.

105. Моравац.

ѣ: вѣлика, вечѣра, да вечѣра, вечѣрамо, вечѣру, глѣдамо, дѣси се, детѣта, детѣти, дѣца × 3, дѣцу, на дѣцу, дѣчко × 2, жѣгла, зѣмљу, избледѣло, јеч-мѣна, лѣба, лѣбац, мѣне и тѣбе, нѣзгодно, нѣ-знам, нѣке, нѣга, овазѣна, потѣна се, поштѣно, рѣзе, сѣду, сѣјемо, трѣћо, направѣја си мѣву;

о: бѣга, гостѣда, гѣсти, дѣле × 2, кѣма, не мѣгу, мѣже, мѣтамо, ѣжени се, ѣко × 2, ѣна, ѣно, ѣтац, ѣмак, ѣсети се, пѣвише, пѣсан, пѣсла, пѣгледа ме, пѣчне, прѣблем, прѣша, прѣшили, сирѣма, стѣку;

ѣ: бѣда, зове, зовеш, лево, лѣчка, неће × 2, не-смер, подели, промѣнимо се, смѣта, сѣдме, срѣдим, цѣлу лѣју;

о: дѣђе, дѣђу, лѣје, ѣце, одѣј ги, ѣн, пѣје, такој;

ѣ: бѣда, бѣла, девѣтка, лѣпо, мѣсо, нѣма × 2, нѣсу, совѣлка, срѣди, срѣдим стѣку, срѣди, сѣпан;

*о: Д*онча, *оце × 2, *он × 4, ов*о, пет*орка, р*од, шест*орка.

Разлика је јасна: некадашњи кратки *ѣ*, *о* врло су отворени, а другима одговара: (мање или више) затворен вокал, дифтонг, или „нормалан” вокал са много варирања у односу на књижевни изговор. Врло је убедљив утисак на основу изговора суседних речи: *лево* и *дѣсно*; *печѣн лѣба*; *мѣси лѣба* и сл.

106. Лознац. И овде има разлике, с тим што су кратки акценатовани *е* и *о* врло отворени, а други нормални или, ређе, затворени.

ѣ: вѣће, дѣвет, дѣвер, дѣда, дѣчко, зѣта, јѣдно, јѣдан агѣнт, клѣнало, лѣба, лѣкови, нѣга, однѣсемо, нѣвали, Пѣтар, Пѣтра, побѣзем, поглѣда, потѣнам, пѣсма, да прѣда, сѣдло, сѣло, у сѣло, сѣдмо, сѣдам, тѣкла, тѣкло, тѣрам, умрѣја, чѣтници, шѣс-сѣдам сати;

о: бѣлесан × 2, вѣду, гѣсти, говѣри, дѣша, дѣшили, дођѣше, дѣле, зѣдн кокѣшке, лѣше, ѣдред, ѣко, окѣпаш, ѣни, ѣтет, ѣтац, ѣцу, отѣѣрим, осмѣтри, пѣгреб, пѣделу (им. подела), пѣзва, позѣали пѣпа, пѣп, пѣсле, слѣбодно, у Субѣтинац, субѣта;

ѣ: вѣме, дѣ-су твоји, шѣптим, ковѣмо, Нѣмци × 2, притѣгну, потѣгне, свѣћу, снѣг × 2, срѣду;

о: Бѣру, вѣјска, дѣђе, дѣђу, онѣ, ѣце, у стрѣј, Тѣша.

107. Тешица. И у говору Тешице налазимо довољно видљиве трагове опозиције у изговору некадашњих дугих и некадашњих кратких *е* и *о*.

ѣ: бѣга, бѣгају, бѣден, бѣжи, болѣа, волѣа, глѣда, глѣдамо, дѣвер, дѣда, дѣсет, дѣсна, дѣцо, дѣцу, жѣне × 3, живѣа, да испѣва пѣсму, јѣду, јѣло × 2, лѣба, мѣне, два мѣсеца, нѣ-зна, нѣга, куд нѣга, однѣа, да се опѣре, отѣкли, пѣка, побѣзем, послѣдњо, прѣседник, прѣвѣнац му даѣали, свѣ, свѣга, сѣдам, седѣа, сѣло, сѣстра, сѣстре × 4, срѣја, срѣтнем, срѣћан пѣт, тѣле, тѣлета,

тѣпа, трѣћа, тѣрам (кола), *утѣпа, чѣло* × 2, *чѣкам, чѣкај* × 5, *чѣкам лѣба, чѣшалъ, човѣка* × 2, *Цвѣтко*;

q: *вѣда, висѣко, гѣвор, говѣри, гѣдина* × 2, *гѣдине* × 4, *дѣбар*, кад *пѣсле дођѣмо, дођѣше, дѣле* × 2, *кѣза* × 2, *кокѣшке, кѣпам, кѣчке, лѣшо, мѣже, мѣра, невѣља, ѣдем, ѣна, ѣне, ѣни, ѣсам, ѣтац* × 3, *ѣца* × 2, *отѣше, ѣмаци, пѣшла, прођѣше, рѣђен, рѣђене, рѣђено, субѣта*;

ѣ: *брѣг, дѣте*, да не *жѣѣ, изедѣм, лѣпо, мѣсо, Нѣмци* × 2, *нѣће* × 2, *нѣћу* × 2, *одѣлце, нѣте* (број), *рѣд*, не *смѣм*;

o: *девѣјку, дѣђе* × 2, *надѣђе, његѣв, ѣн* × 2.

Међутим, иако је та опозиција јасна тамо где постоји, као у случајевима: *чѣкам у рѣд*, или: *блѣкче* и *олѣвку*, — у говору истих људи чују се некадашњи дуги или кратки вокали *е* и *о* без посебног отварања или затварања:

бѣле, у бѣло одѣло, лѣпо врѣме. нѣма × 3, *нѣмам, Нѣмац, новѣмбар, нѣће, понѣла, снѣг, спрѣма* се, за ту *цѣну*;

брѣске, жѣна, мѣне, сѣстра;

брѣд, ѣде, ѣца, ѣце;

бѣлес, лѣше, дѣу, пѣпа, субѣта.

108. Стање у зони IV представимо материјалом из села Мозгова. Иако је та зона истраживана екстензивно, можемо рећи да стању у Мозгову одговарају и прилике у Брадарцу, Рутевцу, Бобовишту, Корману. То је зона и иначе под већим утицајем говора косовско-ресавског типа него друге зоне. Дистинкција је јасна, с тим да је дифтонгирани изговор ређи:

ѣ: *бѣамо, вѣлика, вѣлики, вѣлико, вечѣра, вечѣрају, глѣдам, Дѣбар, дѣвер, дѣѣта, дѣѣу, долѣко, жѣна* × 2, *жѣне, живѣа, затѣкнемо, Звѣздане, изабѣре, испѣкли, јѣдан, јѣдна, јѣдне, јѣднога, ис-крѣвет, лѣба* × 3, *ни лѣба* ни *с лѣба, лѣне, ја лѣго, мѣсец, три мѣсеца, мѣсечно, у мѣсто, на мѣсто, мислѣли, натѣрам, несѣјано, нѣ-зна, нѣ-знам*, за *Нѣмачку, нијѣдну, њѣга* × 2, *њѣму, обѣсе, обѣшено, огрѣје, пѣремо се, потрѣви, прѣседник, прѣсѣкли, свѣ, сѣа, сѣдам* × 2, *седѣли, да сѣдне, сѣло* × 3, *сѣла, сѣстра сѣстру и зѣта, старѣшина, старѣшину, тѣбе* × 4, *тѣле, тѣрај, трѣћи, трѣћо, за трѣзу*. два *ћѣбета, цѣо, чѣка* × 4, *чѣкај* × 2, не *чѣка, чѣтници, чѣтири, човѣка*;

q: *вѣду, вѣћа, волѣви, гѣдине, гѣре, дођѣше, дѣшла, дѣшили* × 2, *дѣшло, у живѣту, закѣпају, зѣдно, ни кѣла, кѣлко, кѣљу, на кѣнак, кѣњи, млѣго, Мѣзово* × 5, *Никѣлић, два нѣћа, ѣбута, ѣбаву, ѣбојица, ѣде, ѣдма, ѣна* × 3, *ѣни* × 5 *ѣпет* × 4, *осѣђим, ѣстрво, ѣтац, откѣпају, отѣше, ѣће, ѣћеш, пѣкоси, ѣно се пѣсле прѣвѣри, пѣсле, кај рѣбови, стѣку, у субѣту* × 2, *уѣште, чѣвек*;

ѣ: *брѣс* × 2, *врѣме, двѣ* × 2, *дѣте* × 6, да *јѣм, Нѣмци* × 2, *нѣси* × 3, *нѣсу* × 2, не *смѣ, нѣће, нарѣдим, нѣма, нѣсам, напрѣд, не-смѣм, ѣвѣ кѣће, пѣнзију, пѣнциер, прѣћемо, прѣсно мѣсо, пѣт^д дана, рѣку* × 4, *Рѣсник, смѣм, на стрѣљање, чѣсто, шѣс дана*;

q) бѣрбу × 2, бѣрци, у вѣјску, девѣјка × 4, девѣјке × 4, дѣђем, зликѣвци, њѣјзе, пиштѣљ, прѣђеш, такѣ;

!е: на ждѣр'ѣбе, узн'ѣте, на к'ѣра, наређ'ѣње, н'ѣмам, н'ѣсмо, н'ѣт × 3 н'ѣте, р'ѣдом, уз р'ѣку, Ст'ѣпа;

"о: К"ѣпча (надимак), на тај м"ѣс, "ѣн × 3.

109. Отворенији и затворенији изговор, с истим распоредом као у наведеним местима, чује се и у осталим селима, можда не свугде с истом доследношћу:

зона I: ми смо бѣгали Кш, бања́ла дѣте на Горѣшњак Гч, дѣ́да Б Л Ст, по два дѣтѣта Љ, дѣ́цу Ст Гл дотѣрам МД, да га извучѣмо Кш кад га истѣрау ГА, јѣсмо × 4 Гч Гш Пђ, лѣба Вк Кл Лп Љ Пр Ст, мѣдвед Јк, мѣсто Јк Рд, не́ка бије Кн, не́ка Б ГА ДА Лђ, не-знам Н МБ, ми дру́го не-знамо Љ, заменили њѣга Бк Кл, ја седну́ до њѣга Кл, пѣва МД Пђ Ст, пѣвам Кш, пѣвајте Пр, то се прѣтури Сб, потѣрам Б МД Кп, за Сѣчу (мт.) смо се мучи́ли Тн, тѣтка Б Пђ Ст, тѣтке Гч, тѣтку ДА Ст, у Тѣшицу ДС, ис Тѣшицу Лђ, чѣкај Чк Шђ, чѣкам Лђ, да чѣкаш док се сѣтим Тн, чѣкамо Кш;

зона II: дѣ́да Д К ЦБ, доби́је се од дѣтѣта ГК, двѣста Сб, кад се нешто дѣси, почи́ња жѣтва Н, жѣтва Сб, жѣтву К ГК, ѣнда свекрва да́ва на младевесту лѣба Сб, лѣба С Сб ЦБ, ти́ то неси видѣа Сб, ста́ри не́кад несу слави́ли Сб, ко́ја си воли, она́ си побѣгне ГК, одатле побѣгне Кр, сѣднем В Сб, сѣднемо Сб, не́кад па́лим свѣтло К, свѣкар Сб ЦБ, црвѣно К ДТ Дж, шарѣне ГК Пг ЦБ, шарѣне покравѣце ГК Сб.

зона III: Дѣспотови Мж, дѣ́чко Мж, не-знам БП Мж Тг, има и плѣва Тб, до сѣдам ће ра́диш Вб, не смѣ́нај човѣка Мж;

зона IV: бѣгам Бр Мг, бѣрем Мг, жѣтва Бр Р Ђ, зѣта Бб, лѣба Бб Р Ђ, узе лѣба Бр, лѣба да се прије́ човѣку Бр, отѣа му лѣба Кн, кѣдај лубѣнчићи Бр, ја ги не-знам Р, не-знамо Ђ, њѣга Бб Кн ГЉ Ср Р Ђ, да почѣкате Бр, ѣн после пребѣгне Р, побѣгне Бр, проше́вина Р, жѣна Бб Кн Ср Вт Р, Рутѣвац Бб Ђ Вш Р Ђ, сѣло Бб Кр Вт Р Вш, сѣме Бр, кад се извртопѣри Бб, чѣло, чѣка Кр, чѣкај Бб ДЉ Вт Ђ, шта чѣкаш ГП, шѣта Бр Бб Вш Р;

зоне I и II: да се бѣ́ље па́зе Сб, вѣ́да К МБ, вѣ́ду Н Лђ Ст, вѣ́ли Гч К, дѣ́бро Гч Кп, дѣ́бра Кр, сти́же дѣ́кан Б Ст МД, винѣ́град Сб, лѣ́ше Пђ, нумѣм да кѣ́пам Б, ако мѣ́же Пђ, мѣ́го Гл МБ Кп, мѣ́му Н Ст, у Нѣ́зрину ѣду Б, ѣ́бичај Сб, ѣ́лади се од ѣ́дма Ст, кад се отѣ́пли М, пѣ́сле отѣ́му у Алѣксинац Кш, ѣ́ди човѣк Б, стри́жба пѣ́сле Сб, пѣ́требно Бв, док је си́н би́ја жи́в, ни́је води́ла бри́гу од тѣ́га Сб, то-ѣ тѣ́пла вѣ́да Кл;

зоне III и IV: ви́ди с овѣ́га Бр, зи́дане ѣ́грађе Мж, ре́кли му да не-мѣ́ж ѣ́чи Р, пѣ́ју бѣ́га Бр, дѣ-ѣ тре́на мѣ́тка Бр, зовѣ пѣ́па Р, попѣ́ви Бб Р;

Бѣ́ли Брѣг Гч, лѣ́чка Гч Лђ Пђ Ст, мо́а ма́јка дрѣ́ви се (. . .) па не́ђе, па не́ђе Гч, ицѣ́ђен К, снѣ́г ГА Тн Сб, тѣ́га Ст, нека упрѣ́гне волѣ́ви Сб;

бѣ́е Кш Км Пђ, дѣ́ђе Тн Т Пђ ГА, грѣ́зе МБ Н Гл К ГК Пђ ЦБ, лѣ́же К ГК, кѣ́-ѣ тѣ́ МД, поглѣ́дате и овѣ́ МД Ст, такѣ Пр Љ, у тѣ́ј вре́ме ГА, стѣ́г Пр Пђ Ст. Даљи теренски рад омогући́ће да се утврде односи у

појединим категоријама (упор. карактеристично дужење пред сонантима, дужину *e* као основинског вокала презента итд.).

110. Овакав изговор нисмо чули у говорима призренско-тимочке зоне који окружују говор АП — у књажевачком, сврљишском и нишчком крају, у селима Голака (на Озрену), а не наводи се ни у опису лесковачког говора.¹²² Истина, Белић даје и из тих говора доста примера отворенијег изговора вокала, али у неакцентованом слогу, што је, мислимо, другачија појава од ове у говору АП.¹²³

111. Отворенији изговор кратких вокала *e*, а негде и *o*, међутим, истиче се редовно када се ради о говорима косовско-ресавске зоне који стоје непосредно уз АП. Те појаве има у говору Блаца и околине,¹²⁴ у жупском говору „вокал *e* се понекад изговара отвореније, као *e*³⁷,¹²⁵ у трстеничком говору „Отвореност *o* и *e* уједно је и најбитнија разлика вокалског система (...) према књижевном језику”,¹²⁶ у говору Ресаве „Та појава је и данас присутна”.¹²⁷ Присутна је и у говорима централне Шумадије, како обавештавају најновији дијалектолошки радови,¹²⁸ али и у говорима Баната, и шире од тога.¹²⁹

112. И стање у говору АП показује да је ова појава ширира у зонама I и IV (в. карту 2) које су ближе косовско-ресавским говорима него у другим зонама (в. и т. 101). У другој зони, рецимо, највише смо је запазили у селу Суботинцу, опет — на граници према зони IV.

113. И поред територијалног распореда, који, чини се, стоји у сфери утицаја говора косовско-ресавске зоне, мислимо да појаву отворенијег и затворенијег изговора вокала *e* и *o* не треба везивати за ове говоре, већ за прилике у говору Ораховца,¹³⁰ и Грачанице.¹³¹ Наиме, док се отворенија артикулација средњих вокала, нарочито *e*, јавља у кратким слоговима косовско-ресавских говора, у нашем говору то бива у условима једноакцентског система, где не постоје квантитативне опозиције.

114. Проучавајући сличну појаву у говору Грачанице (на Косову), П. Ивић и Р. Александер дошли су до сазнања да је и поред губитка акцентског квантитета сачувана разлика између некадашњих кратких и других *e* и *o*. Рефонологизација је дошла у виду отворенијег или затворенијег рефлекса. „Тем самым качественные различия гласных стали играть роль различительного признака, которую до того играло количество.”¹³²

¹²² Нема о томе ништа у ЈМГЛ, нити у БМРеч.

¹²³ АБДиј 31—41.

¹²⁴ ЈАБл 58.

¹²⁵ РА—СВАБ 294.

¹²⁶ ДЈТрст 41.

¹²⁷ АП—БМРес 251.

¹²⁸ РСШум 111—113.

¹²⁹ Исто, и тамо нап. 262.

¹³⁰ ФО 578.

¹³¹ ПИ—РАГрач.

¹³² Исто, стр. 21.

Мислимо да се такво објашњење може прихватити и за прилике у говору АП, где је, такође, кратко акцентовано *e* (било којег порекла) дало отворенији рефлекс, а дуго акцентовано *e* затворен или дифтонгиран (в. ниже, т. 116).

115. Наша запажања, уз додатни теренски увид, воде сазнању да појава није подједнако позната целом подручју, да је више карактеристика појединих, уистину најбољих представника овога говора и да и код њих није сасвим доследна. У неким местима она, изгледа, представља остатак ранијег стања (в. и т. 124).

116. Међутим, на целом простору чује се и *e* које се изговара са дифтонгизацијом (ie). Виша, *и*-компонента овог изговорног комплекса брзо пада и отвара се у виду гласа *e*, који је увек под акцентом. По пореклу, оваквих случајева има од: *e*, *e* и *ě*. Све њих обједињује некадашња дужина слога.

Поред примера у т. 102—105, 108, додајемо, за зону I и II:

m'éd Б МД Ст Кл, *P'étpa* Кл;

v'éza МД, *v'ézan* Лћ, *v'ézana* МД Гч, глава *v'ézana* Н, *dev'étka* Гч, там обираа бн (спахија) *des'étak* Пћ, има *n'ém* кола Гч, *n'ém* Лћ ДА, *n'étak* Сб, *n'étnaes* снопа ако има Б, свадба се завршава чак до *n'étak* Сб, *p'éd* Гч Лћ Н, *p'édом* Сб;

b'éda Б, *b'éla* Б, село се зове *B'élya* Ст, то су *dv'é* Б, *d'éte* му (псовка) Ст, *n'ésak* ЦБ, *p'éku* Кр В, *p'étko* К, *p'étkos* Тн, *m'éstо* Тн ГП Кл Б; из зоне III и IV:

V'éna (хипокор. Невена), *P'étpa* из Рүјиште Тб;

v'ézane Бр, *m'éso* Мж Тг Бб Р, *n'ém* Мж Вш Р, *P'ésnik* Мж;

b'éla Тг, *vr'éme* Мж Тг Шб, *dv'é* Мж Тг Бб Р Вц, *d'éte* Јш, *pr'é* Јш, *p'éku* Вм Мг Рј Јш, на *vr' P'éku* (мт.) Мг, *p'étko* Мж, *tr'ézan* Мж, *m'ésan* Тг, *m'éstо* Мж Тг.

117. Оваква дифтонгизација, поред несумњивог затварања вокала *e* доживљава се, по фонетском утиску, и као лако умекшавање претходног сугласника, поготову ако је то сонант.¹³³

v'ézan ГС М, *m'éd* ГС Л, *p'éku* — у више случајева.¹³⁴

118. Код А. Белића налазимо 12 примера, од којих 9 из Ниша и његове непосредне околине, за које би се могло рећи да представљају појаву умерене артикулације *e* (у његову бележењу *eⁱ*). Међутим, нисмо сигурни да се ради у свима о истој вредности — „они су сви по своме тону налик на полугласник, звук им није чист и врло је кратак”,¹³⁵ што би одговарало нашем *e* да његови примери нису под акцентом (*seⁱtim*, *peⁱtko*, *leⁱno*, *deⁱca*, *deⁱcu*, *neⁱmam*, *peⁱt*, *peⁱd*, али: *izmeⁱšálo*).

^{133—134} На извесна умекшавања сугласника, иако у другим околностима, указује М. Павловић у говору Јањева: „У примерима *s'esⁱpa*, *m'eso*, појачана палатална артикулација и изразитији артикулациони импулс дају утисак 'j', тако да се добија 'псеудојекавски' изговор”. — МПГЈ 22. Види и ЈМГЛ 22, где се под „Умекшавање” дају примери *b^eej*, *d^eveij* и сл.

¹³⁵ АБДиј 15.

119. Појава *ie* није непозната у источној Србији, али је, судећи по расположивој литератури, присутна само у говориима косовско-ресавског типа.

С. Рајић-Бећиревић за говор Неготинске крајине каже: „Ово *-е* које је добијено од јата редовно се појављује као дифтонг (*ue*)”, и даје примере: *диете, млеко, пиет (!), сиено*.¹³⁶

А. Милић, пишући о настанку и пореклу дифтонга у Неготинској крајини, покушава прецизирати утисак: „Дифтонг *'ue'* налазимо у оним речима где је некада био глас јат, али не у свим речима, већ само у онима где је рефлекс јата под дугоузлазним акцентом: *ДиЕТЕ, МЛиЕКО, БиЕЛИ СЕ*”. При том он на минималном броју парова показује да под дугоузлазним акцентом има дифтонга (*ДиЕТЕ*), а под другим акцентима исте речи у парадигми нема дифтонга: (*ДЕТЕТУ*).¹³⁷

А. Савићевић, у кратком опису говора Доње Беле Рече, код Бора, полази корак даље и поред утврђивања природе овог дифтонга (први вокал је редукован, други доминантан), додаје да у овом говору има *ue* и под дугосилазним акцентом, те се може рећи „да се дифтонгизација у говору овог села врши само под дуго интонираним акцентом (!)”.¹³⁸ Он додаје да и назал предњег реда прелази „готово идентично као и јат у дифтонг *ue*: *МиЕСО, РиЕД, ПиЕТ, ПиЕТАК*”.¹³⁹

На основу материјала из околине Зајечара и Неготинске крајине (у којем се садржи већина наших примера, као и они које наводе претходни аутори), проф. Р. Симић закључује: „У већини случајева имамо $\delta > ie$ а у мањем броју $ie < e$, e . На основу тога нису могући прецизни закључци о правим узорцима и природи *ue* у овој зони, али постоји вероватноћа да је флукутирајући изговор такође у некој вези са старом вредношћу гласа јат (као и изговор *e* и *i* без флукуације).”¹⁴⁰

120. И у нашој грађи (в. т. 116) најбројнији су примери са *ie* на месту јата, али мислимо да ову појаву у говору АП не треба везивати за флукутирајући изговор рефлекса јата (на какав се указује у говору Неготинске крајине), већ за појаву затварања изговора у некадашњим дугим слоговима (а већину наших примера обједињује управо дужина слога у истим речима у књижевном језику). То је у складу са тенденцијом да се отвореност/затвореност јавља као замена за изгубљени квантитет слога (говор Грачанице, в. т. 113).

Очигледно се и за говор Неготинске крајине мора претпоставити дифтонгирање дугог *e*,¹⁴¹ будући да има индиција да се може говорити и о дифтонгирању *o*.¹⁴²

¹³⁶ СРБНег 99.

¹³⁷ АМДиф 96.

¹³⁸ АСГДБР 84.

¹³⁹ Исто.

¹⁴⁰ РСДСк 110/111.

¹⁴¹ На ово решење указао нам је проф. П. Ивић, на чему и овде захваљујемо.

¹⁴² АМДиф 95/96.

121. Управо о таквим, „самогласним дифтонзима” говори М. Марковић у своме *Речнику народног говора у Црној Реци*.¹⁴³ И код њега, дифтонгирају дуги вокали *e* и *o*. Наше се подручје, истина, једним делом наслања на црноречко, али је од њега и одвојено масивима планина ртањ и Буковик.

122. И нешто о варирању изговора. Известан утисак спуштања или подизања тона (у слоговима са *e*, *e* или *ʔe*) могуће је свести на артикулациону појаву (кретање ка *a* у једном, или ка *u* у другом случају).

123. Примере дифтонгизације *o* (*ʔo*), осим случајева у т. 102—105, 108, налазимо и у другим селима:

г*орко ДС ДА Пћ Лћ, *д*ође* Гч ВД МД Шћ МБ Н, ако *д*ође* Т, *д*ођеш* КЛ Шћ К, *л*оше* Б ГА МД Н, *њ*ојзе* ДП Ст, *ʔовде* Пћ Ст, *ʔовде* ми син, *јуче* доша из *в*ојску* Пћ, *ʔовна* Б, *ʔовце* СБ Н Ст, *п*одне* Кш Лз Кл, *р*обље* Лћ.

Како се види, скоро да су то исти примери који се наводе и у наведеним тачкама.

124. Постоји мањи број примера који се противи установљеном правилу о зависности квалитета акцентованог *e* или *o* од некадашњег квантитета. Неочекивано, јавља се отворен изговор у речима:

дете Б Гч Сб, *доле* из *корњње* Гр, *лепо* Кл Лз Км МБ Пћ, *месо* Кш М Ст, *немам* Бр Н, *нема* ГА Км Кп Пћ Сб, *нема* тај пращак М, *нема* да се лажемо М, *после неamate* стра, *јч више* Кш, *одвџем* Л М, *дете* има *пѣту* годину МД, *щесет пѣта* Лћ, кад бидне у *пѣтак* Лз, *полѣгамо* М, *прошѣтамо* Л, *мѣсто* Гр ДП, *ћѣрка* Т Л, *са^п* ти-е око *щес* и *пѣт* Т, рђен сам девест^о *шѣсте-сѣдме* М, *после* ми *шѣтамо* Л, и *тамо* са другарицу *шѣтамо* Л, *шѣтамо* се *горе-доле* Гч;

ћѣрка Т, *щес* и *пѣт* Т, девест^о *шѣсте-сѣдме* М, *шѣтамо* Сб;
дѡђе Т, *Кѡле* (хипокор. Никола) М, *мѡра* Гр М Т, *мѡрам* да *јдем* Т.

Насупрот њима чује се затворен или дифтонгиран изговор некадашњих кратких *e* или *o* у примерима:

бѣжи Т, па се *весѣлимо* Т, *неки* ГС, *неке* ГС, *пожнѣли* Т, *сѣди* Т Ст, *срѣли* се Т, *трѣћи* Т;

ѡблачно Лп, *ѡтац* × 2 М, *прѡшли* Гр, *сѡба* МД Пћ, *сѡбу* Сб;
в'ѣпра ГС ЦБ, *р'ѣзе* М, *п'ѣна* ЦБ.

Није јасно како треба тумачити ове примере. Будући да припадају различитим срединама, као највероватнија намеће се претпоставка о извесној поколебаности дестинције код појединих информатора. Може се мислити на утицај вокала *u* у следећем слогу и на затварање иницијалног *o*.

125. До сада је било речи о отварању или затварању вокала *e* и *o* у акцентованом слогу. Међутим, јавља се доста случајева затварања: у предакцентском слогу:

бегендишу се ГС, *дадо* на *децу вечеру* Кл, *после* *ћу* да *оберѣм* М, ако *перѣм*, *уватим* дрѣшке па *опѣрѣм* и на онуј *децу* ГК, *овуј* годину *ракију*

¹⁴³ ММРеч 5.

неће *пече́мо* Тн, *педесџт* године Гч, *петнаџес* снопа М, *ци печџм* леба Гч, *печеница* ЦБ; *шресџмо* К, има мој брат *Чедџмир* ЦБ *прекџвише* Л, (ракија) *пребџчена* ГС МД, *залџзу* не да ни *пресечџв* одстџпање ГС; *прежџи вџла* крава ТБ;

белили смо (платно) К, *сливџе белиџе* Гш, *бесџли* Т, *већином* Л, *уза свџку гредџцу* ГС, *детџнџсто* ГС, *јеребџца* Р, а ђн с *мешиџну* ГК, *видиш* какџ-се *наредџили* Гч, *нишџта не-види* ГС, *компџри неџи* ГС, *Песџна* (мт. песковита страна) Гш Кп, *пресџдџм* Т, *пешиџр* ГС Т, *сџдџм* ГС Т Пћ Ст, *сџдџмо* ГС, *чезџја* (= појас земџе дуж бразде) Пћ, *червиш* (умакац) ГС, *чџтири* ГС Л Лћ МБ Т;

не-смџ М, *смејџ* се Кл Км;

девојка Б Гр Кл Л Сб Т, *девојку* ГС, *девојке* ГА ДА Пћ Ст, *сеџира* Сб, и *сеџиру* напе на мџн Б;

међу плџт и стџг слџму Гр, *међу* Крущџе и Адровац ГА, *међу* прџгови Л, *међу* њџ Гч.

ако *прогџдаш*, не вџла К, *пролеџамо* М;

дворица ГС, *Добривоје* ГС М МБ Н, *ловџија* ГС, *комџта* ГС, да *отџд-неш* поштџна ГК, *кој-дође* К;

код кџћу Л М Т Пћ, *код* ћџрку М, *код* свџкра ГК, *којџ* К,

Као што се види, појава је нарџито чџста иза лабијала, испред слога са високим вокалима и или у, у рџчима с префиксом *пре-* и у лексемама *девојка* и *сеџира*.¹⁴⁴

126. Из техничких разлога надаље нећемо ставџати знаке отвореног и затвореног изговора вокала *е* и *о*, сем у поглавџима Заврщне напомене и Текстови (у прилогу).

Остале појаве у вези са вокалима *е* и *о*.

127. О секундарном *е* при девокализацији *р* у т. 151.

128. Вокал *е* јавџа се место *и*

у измењеном лику везника *или*: *зовџ-се витџиџе* (= витло), *ели* јелџнџе Т, *ели* мџсо, *ели* нешџто дрџго спрџми Гч, *гучку* (= врста пастирске игре), *ели* клиску Пг, *ми* збџрамо бращно кџј кад мџље, *ели* јџрму, *ели* шта бџдне Лп, *ел* је печџн леба, *ел* непечџн М, *трџп* се сџџе на дџз, *ел* прџко К, *џзни* *ел* остџви К, *ел* те тџј мајка научџла Дж, а тџ, *ел* га неси чџа нџкад Т, *ел* ти тџ посо М.

129. О односу префикса *при-* : *пре-* у т. 161.

130. Остали случајеви:

вџљушка Гч Л Пр Пћ Шћ;

Кенџ (надимак због малог раста) Гр;

лесџца Гр Л Сб Ст ЦБ, *лесџџко* ГК, *лесџџаре* (печурке) ЦБ;

мерџше Л М Т Сб, лепо *мерџше* на плџс Л, не *мерџше* ГК, *мерџш-љаво* Т;

перџнач Гр Гч Л Пр Т;

сеџџмка (тур. *sicim*) од прџтено Б.

¹⁴⁴ В. и: СРШум 112.

Сачувано је *e* у: *слезѣнка*, на целом простору.

131. *E m. a.* И овде је позната појава да неакцентован вокал *a* иза меких, и некада меких, сугласника¹⁴⁵ прелази у *e*:

иза *j*: *Грѣч* (Грејач > Грејеч > Гре^ч) Пр, *јерам* Т, *пријетель* К Н Т, договору се *пријетели* Т, по *приетельство* К, али има примера да се *a* мења и испред *j*: *А^сјдучки* кладанац мт. Гш, *ка^сј* он да дође Ст, *ка^сј-гођ* Гр, умрела *ка^сј* кучка ДА, *ка^сј* грашак Б, грање се сплело *ка^сј* брана ГС, *бејагим* Б, *мејуна* Гч Т Д К Л, у *меуне* Гр;

иза *љ*: *дрвљеник* ГС;

иза *ђ*: *седѣм* на *Брђанку* овде ГК;

иза *ч*: *срченица* (= део на волујским колима) Лз Љ Лп С Т, *овѣ черане* ЦБ, *чешѣре* Гр К Л Пр Сб, *ча^сране* Т;

иза *ш*: *вѣша^сљка* (= вешалица, комад сува меса) К, *вѣша^сљке* Гр Јк Лз М; а такође и

иза *р*: *јарек* М, *јара^ск* Б М, па ги *напра^сви* (мечка мечиће) ГС, *Гребѣк* (грабов шумарак) мт. Кл, *гребу^сља* Гр Лз (што би могло бити и према гл. основи *греб-*), *ћеремѣда* (грч керамис) К Л.

132. Мислимо да асимилациони разлози условљавају и промену *a* > *e* у следећим речима, иначе страног порекла:

то су шѣли *ѣбекије* ЦБ, *ентерѣче* Лп, *јѣктер* Гч Л Ст, *петлицѣн* М, *петлицѣни* Пр Ст, имамо ту *сеперѣцију* Тн.

133. Морфолошког порекла је *e* у речима:

Бѣгден Сб Т, *Богденѣц* мт. ГК;

бѣличѣс М, *округлѣсто* ГК, *сјагњѣста* ѓвца Л Пр.¹⁴⁶

134. *E m. o.* Показне речце *ѣво*, *ѣто*, *ѣно* овде су са *-e*:

ѣвѣ-ги ђаци К, *тѣ-ги* Л, *тѣ-га* ту ГС, *тѣ-га* он, *ѣде* Пр, *онѣ-ги*, онѣм М, *ѣнѣ* онѣ^с грѣде сам платѣја Гч, *ѣнѣ-га* човек К, *ѣнѣ-ги*, праву штѣлу Гр.

У речи *старѣјко* (= стари сват) ГС Гч Л М Т Пр, *e* је очигледно према *старѣј*.

135. *O m. a.* Под утицајем лабијала долази у неакцентованом положају до сужавања артикулације:¹⁴⁷

а + п: *лаћичка поприка* Д Т Л, *свѣ* долѣзу код нас за *поприку* Гч *попучићи* Гч;

а + б: *гробу^сља* Л, *гребу^сља* Т (и: *гребу^сља*, т. 131), *ра^сбѣта* Л, *собѣрник* Лп, *ча^сбрњѣк* ГС;

а + в: *Оврам* Гр, *e*, *Овраме* Гр, *ѣбовезно* попѣјем Гч, *новѣдѣција* ГС, ѣна се сѣмо *совѣја* ѓвако Гч, тојага *тѣ-е* кад нѣма *совѣјено* Гч, *повѣит* (= павит, чули смо и: *пѣвѣтина* Лђ) ГК, *товѣн* Л Пр Т, *товѣнѣча* (грѣда у тавану) Л.

Нека имена на *-ав* у народском изговору гласе: *Борѣсов*, *Воѣслов*, *Драгѣслов*, *Видѣсова*, *Вукѣсова* — на целом подручју, а у службеној упо-

¹⁴⁵ АБДиј 18—22.

¹⁴⁶ НБББП 45/46.

¹⁴⁷ АБДиј 25—27.

треби, и у говору млађарије сва су на *-ав* и с акцентом ближе почетку речи (*Вукослав, Драгослав, Вукосава*).¹⁴⁸

а + м: *помук* К Т, *помучне* дрешке ГК, *носе помучњаво* ЦБ.

136. Неки случајеви долазе по аналогiji или су плод утицаја околних консонаната, уколико нису дошли као резултат асимилације, углавном даљинске:

истерау по *два°троицу* М, *а°ломинија* К, *долéко* (мада је врло обично и: *далéко*) Гч М Т Пг Пр С Ст, *одóтле* К ГК ЦБ, у *ка°нцеларију* Гч, *ошóв* ЦБ Пг, *митрољéз* ГС, *митрољéзац* Т, *мана°стир* ГС, *маностирско* имање Лп.

137. О м. е. Увези с овом појавом може се рећи:

а) изгубљен осећај за употребу *e* иза меких сугласника довео је до морфологизације *o* у наставку за ср. род придева (и осталих придевских речи): *мојб, нашо, трећо, и -ога* м. *-ега* у деклинационим облицима: *сад-њога, предњогу* (остали примери у Морфологији),

б) о мешању префикса *пре-* и *про-* у т. 161;

в) од осталих случајева имамо само: *узнем ја рошéто* ГС, *има гóр рошéтка* Ст.

138. О м. у: Један број глагола уопштен је са о м. у:

обрíши се Л, *узни* пешкир па се *обрíши* К, *обирáа* он десéтак Пћ, *ода́ла* се Д, *одава́а* ћерку Гр, *омéси* Л М Гр Пр Лз, *омí* се ГК Л Пр, *осу-чемо* воштéну свéћу Л.

139. Остали случајеви:

бобрéзи К, *бобрéче* Л Сб;

меор Гр Л Пр, *меори* Гр Л М Пр ЦБ, *наплитéле* (= нагомилале се, *намножиле* се) бúве па *целонóћ* не мóже да се заспí Л, *целонóћ* К Л М, *копíне* Пр Т, *сока́ло* (= витло, сукало) Гр, *отóр* се каже (= утор, жлеб на бурету) ГС, у *Црнóбару* К ЦБ;

са о је уопштен прилог *близо*, на целом простору.

140. Редуковано о чује се у облицима 3. лица множине презенте глагола на *-ају*:

грéша° они Гч, *вíка°* на плóт Л, *кравé мóча°* Гч, *мéчићи* се *игра°* ГС, *óне* си и *сáд лéга°* (= леже) Гч, *прóдава°* Гч (в. и т. 176, 464).

Може се, истина, ту чути и пуно о: *имао* кúћу ГС и сл., (в. т. 464), али је увек, као и редуковано, затворено.

ВОКАЛ И

141. Чува се у: *диждéвник* (дэжд-) Л М МБ Т, док је у речи *старо-седíлац* Кш према *седи-*.

142. И м. е. Замена је свакако асимилационе природе:

кицéла Л М, *кицéљу* Гр, *маћија* Б Т, *њигóв* Гр Л К Пр С Т, *њигóва* рáдња ГК, *њигóво* годíште Л, *њигóви* заповести Л, *шићéр* Гч Д ЦБ (познато је и: *шећер* Л, и другде), *Шил'игóвац* Кш, *Шил'игóвачка* кóса Мт Гр.

¹⁴⁸ Ту је генерацијска диференцијација потпомогнута употребом службеног имена у школи и другим савременим приликама

Остали случајеви:

без-реп, бизрепоња (надимак за несувислу особу, „стока без репа“) ГС, време је *већи* да се иде ЦБ, *кóлко већи* порása К, иде *пéшки* Л, он се *вóзи*, а ми *пéшки* К, (о Бурђевдану) *селвин* се *тúри* на *вiéдро* ГК, *селвин* ЦБ.

Примери типа: *брдо гди* се *мóс* налази М, *онáмо дi-е* *плéвња* Л, мислимо да не припадају основном фонду овога говора; основно је *де*.

143. И м. у. Поред *сúрутка*, чује се и: *сiрутка* ГК Кр Лћ М.

144. О честим редукцијама и у т. 166—168.

ВОКАЛ У

145. Подложен је редукцији у 3. лицу мн. презента глагола на *-ају* (аналогно и код других):

iмау, *нóсиу* и сл. — остали примери у т. 464.

У се губи у поздраву „добро јутро“: кад *дóђе*, *káже*: *добрóјтро* Т, појава врло честа и у другим селима.

146. У м. о. Заменичку облици *ко(ј)* и предлог *код* скоро редовно имају у м. о:

куј *дóђе* Т, *куј* *какó* *скрiви* *-напоље* М, *нéма куј* *дiде* К, *куј* те *пiта* К, *куј* се *какó* *показáа* ГК, *куја-е* то *дóшла* Л, *куму* је *свáдба* ГК, *куму* *ћеш* да *доkáжеш* Д, од *куга* К, *ја* се не *боiм* од *никуга*, од *никуга* ме не *стрá* Л;

мáјка *бiла куд* *вeг* Т, *куд* *дeцу* Л, *седiм куд* *вeга* Л, *куд* *нас* *није* Т, *iсто* и *куд* *мeн* М, на *гúвно куд* *нас* ЦБ, *куд* *нас* К, *дeца* *нeсу куд* *нi* Д, *куд* *ўјци* Гр, *куд* *ўјци* у Рутeвац М, *куд* *рeку* К, *куд* *лекара* ЦБ, *куд* *момачку* *кућу* Сб, *куд* *чику* Пр.

147. Остали случајеви:

гурун (= горун, Ouerqus gobur) ЦБ, *Гуруњак* мт. ЦБ, *свe сам изужвeнила* Гч, *наклóњети* на *политiку кумунистичку* М, *пупуљка* (= пупољак) Гр.

ВОКАЛНО Р

148. У говору АП вокално *р* нормална је појава. Има га и у иницијалној и финалној позицији у речи. Таквим случајевима придружују се на синхронном плану и речи са *xр-*, *-рх* (вр,x), после елиминације гласа *x*. У ограниченом броју може се наћи и у медијалној позицији, где само гради слог. Најчешће је у слоговној секвенци са још неким консонантом.

р-: *рђа* Л Д К Пћ, *рвe* (= гризе) ЦБ Лп Л, *рвe* *јáбуку* Пг, *рвају* се Л М Пр, *Ржиште* мт. Пр, као и *xр-* > *р-*: *рњка* (= ноздрва) Л Пр Гр ЦБ, *ркај* К, *рка* *кај* *стáрац* М, *рскавица* М Гр ЦБ;

-р-: *зарђала* *капија* Л, кад *заржи* *пáс* М, *нарвано* ГК, *нарвак* (загризак) ГК;

-р) *zámP* га сйн К, *sámP* се сáм Д, — где би се могло поставити питање да ли је *P* у финалној позицији ако за њим следи енклитика и припада истој интонационој целини, мада овакве речи не морају бити праћене енклитикама: *ýnP* он остáн у брáзду ГК, *sámP* (град) пченицу до клицу Сб, а затим: *вP* Гр, на *вP* стóг Гч, као и у облицима 1. лица аориста: *zапP* крáву да не јурне ГК, имáдо лúду ма гу *zатP* Б, *овP* јучер ЦБ, кад *овP*, сéдомо да јемо лéба Сб, — где је $-4 < -рx$.

Остали случајеви, у којима је најчешћа слоговна секвенца Ц4-:

брго К Л ЦБ С Д Пг ДТ Гр Пр Кл, *брдо* М, *брдно* мéсто Кл, *брк* Б, *брка* Л, *бркови* Т Пр Гр, *врба* Т Л, *врбóвина* Т, *врзује* се *врзува* снóпови Л, *вржи* крáве Гч, *врзују* му пáре на íебрíк Т, *грдно* су дéца изгинúла Т, *врца* Т Пр, *врце* Пр, *дрво* Б М Д К ДК, *грљи* партизánке Гр, *затPна* Л, *затPше* не комщíје К, *Крстáтац* мт. ЦБ, *Зрња* (име овци) ГК, у *крстину* Н Л, на *крстине* К, *крáво* мéсо Н Л, *мртав* Л, *мртвáк* Гр ЦБ Гч Лћ Ст, *првáшта* ЦБ, *мржгáво* врéме Л, *огрђáње* Л, *мрзи* ГС, *орбне* К, *мóга* да *отрпн* М, *прво* прасéње Гч, *спржа* Л, *свекрва* Л, *срча* Гч, Л, *раскрсје* ЦБ-да *тргне срце* Л, *стрпано* камéње ГС, *пртен* цáк Л, *Црна* Бáра Д, *Црно*, *бара* ЦБ, из/ *Црнóбару* ЦБ, *Црвéна* бáра мт. ЦБ, *црн* Л Т, *црнíје* Л Гч *црн'ша* Гр Јк, *цeрс*, *цeрстíји* М Т Л Пћ Тн, *цeрсто* К, да *цркнем* Гр, бéше у *црне* дрéшке ЦБ, *четвртáк* Т, *чекрк* Т Л, *чобрња́к* К Пр.

На основу ових, и других забележених примера, може се видети

а) вокално *p* може бити акцентовано, али и без акцента,

б) сем једносложних речи, позиција *p* углавном је С_р, а у позицији С не налазе се сонанти, сем *в*, *м*, нити фрикативи *ч*, *и*, *ж*, *ш*, сем *ч* у *чршáви*, *в*. и т. 149 (реч *жрвањ* непозната је у АП, *жртва* се осећа књишком, група *чр > цр*),

в) иза *p*, у истом слогу (*грнци* ГК, *Грчко* Л, *прља* нéшто Д, *грздав* К) или у другом слогу редовно се налазе консонанти, а од вокала забележили смо само: *затP* се Т, и сл. где је $a < -л$.

149. За говор АП занимљиво је да, на једној страни, постоји тежња да се елиминацијом вокала из суседства, иначе шире него у ЗС и ТЛ говорима, ствара секундарно *p*, при чему испадају *a* или *e* (т. 150) и увек из предакценатског слога, а на другој страни тежња ка девокализацији развијањем каквог пропратног вокалског елемента уз *p*, обично *э* или *e*, пуног или редукованог (т. 151), и укидању његовог слоготворног статуса. Девокализација, изузимајући случајеве аналошког или морфолошког порекла, чешћа је у речима где *p* окружује више консонаната.

150. Секундарно *p* настаје обично између двају консонаната, чешће редукијом *pV*, него *Vp*, увек са неакцентованим вокалом:

$a + p > p$: парничíли се браћа за имáње па се зовé *Прнíчко* Л, *крли́ца* М, разлије се у *крли́цу* Пг, *пртизánска* бóлница Лз, брát гу бéше у *пртизáni* Б, нéкад простíрка, а сá *чршáви* Т;

$p + a < p$: навíва се на *вртíло* Л, прéдњо и сáдњо *вртíло* (на разбоју) Лп, *врња́к* (врањ-, врста затварача на бачви) Лз, ГС, *грмáтику* ЦБ, *Држéвци* (с. Дражевац) К, *држéвачка* мéђа ДТ, до *држéвачку* чéшму Л,

изгрди се поред^Т тај транзистор Т, ја га испрди^и Л, испр^тимо гу ми^и Л, испр^тила ми Гч, све смо изгрдили, ал није изгрди^а прелаз Гч, село Крлево Д, крај СБ К С ГК, Папрдиште мт. (< папрат) Кп, рж^сњ Пр, ср^мота гу Гч, За грмада, гомила, и Грмада мт. Лп мислимо да је претходни облик грамада < громада, како је овде на ширем подручју,¹⁴⁹ у с^ир^ну К.

Са истом тенденцијом су и примери: п^рничари Гр, П^рничко мт. Л, н^оси прасе, р^кију ГС, где је а преко полугласника пошло у редукцију, али још није стигло до потпуног грбљења.

$e + p > r$: бркулза ЦБ, оде коза, дође бркулза ГК;

$p + e > r$: грдељ ЦБ, Дрњак мт. Гш, Дрновак мт. Гр, Бора из Дрновак Гр, Дрновац Гч, у Дрновац Мали Б, испрносило пут Лћ, на срди^ну е см^ок (= главна греда, ђуприја) Л. Мислимо да је исти случај у мт. Брз^бвица (< брез-) ГК.

И овде имамо по неки случај непотпуне редукције:

пренеа е сваку гр^дицу ГС, несам пр^етерала ш^уму Т, несам га увр^е-дила Гч.

Чини се да пратећи услов стварања секундарног р треба да буде постојање још неког консонанта, поред р, у слогу из кога се елиминише вокал. Тако је свуда сем: Рж^сњ.

151. Девокализација вокалног р настаје развијањем каквог пропратног неакцентованог факултативног вокалног елемента уз р:

а испред р: б^рници (претходно: б^раници < б^рници) Гч, там на^нши б^рници Дш, Р^истински б^рници мт. Б, нас^ипи в^рз ту во^ду Гч, в^рб^ак све по по^ле Гч, од г^рб^ину ГК, П^ревуловић ГК, де^да ни с^кр^жљив (гунђава тврдица) Гч, ја се св^рл^ишки ст^егнем (обучем) ГК, с^рб^ре^нак л^ук Гч; и само једном иза р: од г^рб^ину ГК;

е иза р: уз^немо (пшеницу) па гу испр^норимо, нам^ећамо у ц^ак, па у њ^иву ЦБ, огр^лак в^ежен ГК, пр^егр^ш Л К Пр Гр ЦБ Т, цр^вено Л, цр^венкас у лице М, цр^венкасто ви^но Л.

Наспрам оваквих примера, са редукованим пропратним елементом, пуно е јавља се тамо где је девокализација морфолошког порекла: умр^еа, умр^ела,¹⁵⁰ можда и: сатр^а ме Гр (према им. с^атра), с^рб^рен¹⁵¹ — на целом простору.

Према свр^лишком др^кл^о (корен) и подр^кл^о (порекло)¹⁵² овде смо чули само: по подр^екло Пћ, так^ои му подр^екло К.

¹⁴⁹ НБББП 12.

¹⁵⁰ Појава е у облику умр^ела АПШ^и I 102 тумачи се тежњом ка ликвидацији вокалног р.

¹⁵¹ МПГСЖ 72 — „Једини пример који у сретечном говору отстаје од потпуно одређене слике са р јесте с^рб^рен; — међутим ова реч у још неким нашим говорима, новијега типа, има тај облик; у овом пак случају не само да у њој не треба гледати ни појаву фонетске еволуције, ни црту споља, већ појав аналогije, ширење продуктивног привдеског наставка -ен.”

¹⁵² НБББП 12. В. и: О. Н. Трубачев, Славянские этимологии (Сербохорв. порекло, подријетло), у: Этимология 1964. с. 10/11.

Појава секундарног *р* и девокализације интензивнија је у зонама I и II, него у III и IV, које су северније, и уз то — једна ближа сврљишско-заплањским а друга косовско-ресавским говорима.

СУДБИНА ВОКАЛНОГ *л*

152. Вокално *л* дало је у говору АП у и то је општа појава за коју мислимо да не треба много примера:

буна К ГК Лп Д Пг, *вунен* Д, *гутолак* Т, *зука* ЦБ Сб ДА Пћ, *дуг* Пр, *сужан* Пр Лз К, *кук* Т М, *кучина* ГК, *музна* Л, *суза* К Л Т, *сунце* Гр М Б, *сунчоглед* К, *ступац* ГК, *стуба* Л Лз, *пун* Д К.

Оваквом заменом говор АП одваја се од себи суседних моравских говора, који, у извесним речима, имају *лу*,¹⁵³ али и од непосредно источних, сврљишких и тимочких говора који имају *ла*, односно *л*.¹⁵⁴

153. Трагове *л* > *ла*, са каснијим *л* > *а*, имамо у примерима: *закластрило* озгоре по вођу ЦБ (Сврљиг: *затластрило*, стсл. *тльствъ*), *закластрило* ГК С Лп К, *закластрило* Д.

154. Поред *жут*, *жутајка* К, имамо прелаз *л* иза *ж* у *љ* у речима: *жлуна*, *жључка* — на целом простору.

155. Са и м. *л* редовно је:

дибина Л Т М, *дибок* Л К Пр Гр, *дибка* К, *дибка* вода ЦБ, туи Марáva *дибка* М, кад брем *дибко* ГА, *Дибки* поток мт. Љ Ст, *дибљи* вир К, треба *дибље* да се копа Гр, све *дибље* и *дибље* Пћ.

Никад нисмо чули *дубок*, што се среће у сврљишко-заплањском говору,¹⁵⁵ или у неким другим јужноморавским говорима.¹⁵⁶

156. Иако није у вези са вокалним *л*, мислимо да је појавом *дл* > *ду*, т. 152 / *ди*, т. 155, подржана појава *де* > *ди* у примерима: *дибел* Л, али: *дѣбљи*, од исте особе, затим: *дибѣа* Пћ Гл Т, *дибѣлу* ГК, *дѣбљи* (во) од краву К.

О ЗАМЕНАМА НЕКАДАШЊЕГ ВОКАЛА ЈАТ

157. АП припада зони „доследне” замене јата вокалом *е*, за што није потребно много примера:

рука гу *бѣла* кај *млѣко* Д, *дѣда* Л, не *веруеш* Лћ, што *нѣ-умре*, па *грѣ-ли*, *нѣ-ли* ЦБ, *донѣла* ми сна Т, *лѣк* Гч, овчо *млѣко* ГК, *плетша* од мајку К, *сѣе* се *упролећ* Гр, *трѣћа смѣна* М.

Поред *е*, као заменици јављају се *ѝ*, *е*, *ѣ* (сви примери у т. 102—116), у којима не треба гледати посебне рефлексе јата, већ *е* које у различитим околностима варира у изговору.

¹⁵³ ЈМГЛ 10.

¹⁵⁴ НБББП 13—16.

¹⁵⁵ Исто, стр. 15.

¹⁵⁶ АБДиј 122 — „Али не треба мислити да се ова црта развила из *л*, већ у неким случајевима, кад је *л* постало од *љ* (евент. *ла*) поред *л* находимо и *ли*.”

158. Остали случајеви замене јата вокалом *e*:

у облицима датива им. другог деклинационог типа, и неких личних заменица, где је *e* морфологизирано: *мајке*, *мене* и сл., примери у т. 370, 448.

у локативу им. истог деклинационог типа, т. 374,

у компаративу придева типа *старѐи*, т. 428,

код неких глагола: *остарѐа* сам, *остарѐа* и *обелѐа* ГС, *нѐе разумѐа* М, *нѐсам разумѐла* Т, али: ја не *разу́мим* Т, *разу́ми* ти *мене* К, в. и т. 553,

у одречним облицима презента глагола *јесам*, сем у 3. лицу једине: *нѐсам* К Гч ГС Ст, *нѐсам* гу *пи́ла* Гч, *нѐсам* *пија́н* Гр, ја *нѐсам* *би́ја* на *врóнт* ГС, док *нѐси* *тури́а* *ко́лце* (венчање) на *гла́ву* Т, *нѐсмо* *те́ли* *ди́мо* Л, *ми нѐсмо* *би́ли* *начи́тани* М, *нѐсте* *пóзнати* (није вам познато, нисте *у-познати* с тим) М, *нѐсу* *збори́ле* Гч, *нѐсу* му *дали* Л, *нѐсу* му *дали* *старѐи* Тн. Облици са *и*: *нисам*, *ниси* . . . могу се срести све чешће, нарочито код млађег становништва, али ови са *e* остају основни и због честоте употребе врло приметни. Што се трећег лица тиче, ту су облици са *и*: *ни́је* ми *замѐрито* Т, *ни́је* ми *де́да* *прича́а* Гр, *ни́је* *загрдíја* *ба́чу* па *у́шла* *сто́ка* Т, *ни́је* *свѐ* *би́ло* *такó* Л. Врло ретко може се чути *нѐе* (в. т. 472): *нѐе* *разумѐа* М.

159. Лексема *секира* чује се увек тако, на целом простору, а лексема *сенíца*, поред овог облика, такође на целом простору, у ЦБ чује се као *јесенíца*.

160. Поред општег *где* /*íde*/ *де* (у зони III *ge*), истина ретко се чује и (*г*)*ди*:

íди га *нађу́ју* Л, *ди́* сте се *повѐли* Л, ма *ди́* ћу ја Гр (в. и 142), али мислимо да то, као и *при́је*, које се такође може често чути, представља импорт „ученијег“ облика у говору особа које се прилагођавају квази-књижевном језику.

161. На овом месту прегледали бисмо појаву мешања префикса *пре-* и *при-*, додајући и префикс *про-*.

а) Уместо *при-* чује се *пре-*:

превати́ла онбга *Бра́нка* ГА, *презѐтко* Т, *та́м* *прего́рљиво* (пригорљиво) *земљи́ште*, *окренуто* *сунцу* ГС, *ту́* сам *на́јта́њи*, па ме *преда́ви* Гр, *свѐ* под *ве́дро* *не́бо* (род у пољу) док не *преберѐмо* Бб, *ко́и* *оти́чу* *и́ма* да се *прека́ну* (= прикане, понуде) ГС, *има́ла* сам *прели́ку* Гч, *о́н* *то́* *преметíа* ДА, не *мо́гу* ги *преме́тим* Т, *пренађо́ще* *лека́ри* *пре́тисак* Гч, *а́га* *пре́тисне* (трактор) К, *о́на* (*шума*) *препа́да* под *бе́љско* (припада селу *Бељи*) Б, *кад* *препече́* *сунце* В, *че́кај* да *препа́шем* (= припащем) *кице́љу* Гр, *пре́тисак* *и́мам* Гр, ја ти *пренесѐм* (= принесем) па *пи́* (= пиј) *во́ду* ГС, *ту́на* на *преста́ниште* (= железничка постаја) сам га *видѐла* Тн, *пренóсу* се од *преста́ниште* ГА, да ли *о́на* *о́не* *преста́не* (= да пристане) да га *чу́ва* Б, *преси́љено* *сазре́ње* Л, и обратно,

б) уместо *пре-* чује се *при-*:

ја ћу *принесѐм* *то́* (*муку*, *тегобу*) Лп, *неко́лко* *пу́ти* е *то́* *припити́вање* (= препитивање, испит) Б, *кад* смо ги *присѐкли* (*клашце*) Лп. Можда овде треба имати у виду и појаву *e > e* у неколико случајева с префиксом *пре-* (т. 125);

в) уместо *про-* чује се *пре-*:
 то што *презбóримо* кад се вíдимо Гч, не мóгу ги *пренађем* Б, óн се *прéмангути* Гч, *пренађоше* лека́ри Гч, и обратно:

г) уместо *пре-* чује се *про-* *при-*
проврела комина (из говорне ситуације било је јасно да је овде значење било „преврела“) К, óвце смо *прочистили* (= пречистили, изгубили) Бр, ка́у се на́ши ста́ри што су ова́м *прóшли* (што су овамо „прешли“, што су се преселили) Тн. *при-*

Јавља се, дакле, однос: $\updownarrow$
пре- ↔ про-.

Најбројнији примери замене су: *при-* > *пре-*.¹⁵⁷

162. Само у Малом Дреновцу чули смо неколико пута: *ни́ки*, *не́ки*, *не́ки-гóсти*, истина од више особа, али мислимо да то не мења сазнање о чувању *не* < *нд* у говору АП:

не́ки-пут се здéси Кц, *поне́ки* се и досéле Гл, *не́што* се мрда Л, бија *не́ки* агреном Л, — појава је општа и ненарушена.

163. Још неке појединости у вези са јатом:

чује се: *сéрава* вúна, *сéраво* млéко, — на целом подручју;

маћи́ца, такође свуда познат облик, после губитка *x* има прелазак *-ea* > *-eja* > *-ија*;

поред *осим*, често је и: *осéм/освém*;

чује се: *вија́лица*, али и *веја́вица*;

може се често срести: *смејú* му се/*смијú* му се;

164. У императиву је уопштено *-ите* (т. 502).

АЛТЕРНАЦИЈЕ ВОКАЛА

165. О алтернацијама вокала у глаголским основама (*и/е* — *ради-ла/раде́ла*; *а/е* — *изветрéло*; *ну/на* — *изгина́ло*; *ну/не* — *утрнéло*; *и/а* — *óдим*; *и/у* — *бидне/бúдне*; *ф/о* — *зовáше*), као и код итератива (*-ета|*; *-ића* — *зали́ћа*; *-ава*, *-ова*, *-ива|*-*ува* — *обожува́а*, *девојкува́ла*, *израђува́ло*) са иначе широм ареом, у т. 474, 541, 553.

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

а) *Афреза*

166. Појаву ћемо прегледати према вокалима који се испуштају у изговору:

а-: *балáнта* Т, у *патéку* М, Свéти *Рáнђел* К Пр Сб, Свéти Ђóрђа *Лимти́ја* К, *утомáтски* га (гас на мотору) изгубиш Пр;

¹⁵⁷ РА—СВАБ 296 говоре о *пре-* за *при-* и *про-*, али не и обратно. М. Московљевић (НЈ, ст. серија, год. II, св. 5, стр. 136) за мешање префикса *пре-* и *при-* у говорима северозападне Србије каже: „То је последица мешавине икавског и екавског говора у тим крајевима. Где те мешавине није било, нема ни ове појаве.“ Прилике у говору АП као да не иду уз ову констатацију.

е-: *тѐ-ги*, скину́ли ко́ла Гр, *тѐ-га* ту ГС, *тѐ-га*, до́ђе ГС, *пале́те* на ра́мена ГС;

и-: *зѐм-ти* ле́ба Пр, *зѐм-ти* такво́га пријетеља Л, прима *не́кције* у Катун Д;

о-: мо́ж да га *двајаш*, ал није правилно Пр, *си́лка* Л Т Лп, *си́лке* Гр Пр ЦБ МД, била ту *скѐруша* па усала Л, девојке кад *мѐсу* (в. т. 138) саборник, изнесу́ га на дрвљеник ГС;

у-: *зѐнгија* Л, љзутру ђпет *ста́немо* (= устанемо) Пр, не́сте *пѓзнати* с то́ М, *то́рак* М, *то́рник* ГС,¹⁵⁸ Девѐти *то́рник* куд нас прázник ЦБ, прáвимо и *штѐтци* Гр.

б) Синкопа

167. Ова појава је у облицима показних придевских заменица факултативна, док је у осталим примерима редовна. Најчешће се испушта вокал *и*,¹⁵⁹ а то испуштање, поред придевских заменица, нешто начелније захвата и 2. лице императива, такође факултативно:

-и-: ни *овѓлко* ми није даа К, *кѓлко* жи́шке, *то́лко* ѓвце, *то́лко* сви́ње (из божићног благослова) Пр, *то́лко* ме е ми́ло Л, *кѓлко* су са́та К, *кѓлко* ора́са МД, *кѓлко* тре́ба Л, *кѓлко* мо́г да се ба́цим ГС, *кѓлко* су до́шли К, *ни́колко* није родѓло М, *овѓлко* се наро́д слѓга М, *че́три* Гр, *че́три* са́та ГС, *кѓлца* (= колица за плуг) Лз, *прѓјно* бра́шњо Гр, *прѓјна* бараница Гр *Шљигѓвачка* ко́са мт. Гр, *донѓсте* столи́цу ЦБ, *ди́кте се* К М ГА Пћ Л, *сли́мте*, брѐ, ме́не ГК, *ударте* на ме́не Гч;

-у-: *добрѓјтро* Т, оста́ви неко па́рче за *ѓј'тру* М.

в) Апокопа

168. Поред потпуне јавља се и непотпуна редукција, углавном ако је редуковани вокал у вокалској секвенци (в. и т. 174):

-а: *овѓ^а* ту М, *онѓ^а* (= онѓја) коми́не Т, *мо^а* уну́ка Гр, *мо^а* тѓтка Гр, ја сам се *најѓ* (= најѓа < најѓл) ле́ба Т, *узѓ* сам га Л;

-е: сас ме́н *бо́љ* да е Л, *бо́љ* да си му плати́ја Гч, у три *гѓдин* ГК, *ѓви-син* ЦБ, пет *сто́тин* ГК, *ѓ-пролећ* најпре зазелѓни М, *ѓ-пролећ* Л, *мо́ж* га но́си Л, *мо́ж* да бѓдне М -в. и т. 464, *нећ* се овајди Гр, ста́р си, *ћ-паднеш* па ко́ј *ћ-те* ди́гне Т, ви́ *ћ* га срѓтнете К;

-и: бѓло за ни́шта, ал не́што Гч, испáлим па *бе́ж* Т, — в. т. 500, ле́ба *ѓл* је печѓн, *ѓл* непечѓн М, — в. и т. 128;

¹⁵⁸ Види РСЛев, где се указује на могућност да ова реч долази из црквеног језика, где не садржи у- већ *ѓ*, те не спада у ову гласовну појаву, — стр. 161.

¹⁵⁹ Слично и на ширем простору и у удаљенијим говорима, о чему сведочи и најновија литература; в. Јосип Баотић, *Икавско-шћакавски говор у околини Дервѓнѓе*, БХИЦЗБ IV, 65.

-о: пуљив *ка* зајац ЦБ, спрема се *ка* за пред владику К, — овакви примери необични су, будући да поредбени vznik овде гласи *кај*, па се може и помишљати на отпадање -*ј*, а не на -*о*;

-у: не-*мог* се дигнем Л, — в. и т. 475, *нећ* те ја т^у удам, те (ћу те > ће > те) удам на друго место Гр.

ЕГЗИСТЕНЦИЈА И СУДБИНА ВОКАЛСКИХ ГРУПА

169. Може се говорити

а) о вокалским секвенцама VV, $\check{V}V$ и V $\check{V}$, с напоменом да се финална секвенца V $\check{V}$ не остварује будући да је у говору АП акценат с отворене ултима превучен према почетку речи (т. 313),

б) о вокалима у суседству, с краја претходне и почетка наредне речи, дакле: --V+V--, -V+V-, -V+V-, с напоменом да обе речи, могу припадати истој интонационој целини, или свака посебној целини.

Ад „а”

170. Поред примарних вокалских секвенци (у домаћим и страним речима) у говору АП вокалске секвенце настају и

1. у сложеницама, од финалног вокала претходне и иницијалног вокала наредне речи, које улазе у састав сложенице,
2. елиминисањем *x* из интервокалног положаја,
3. елиминисањем *j* из интервокалног положаја,
4. испадањем неког другог консонанта из интервокалног положаја,
5. претварањем -*л* у -*а*.

На овај се начин могућност стварања вокалских секвенци врло повећава и стварају услови за међусобни утицај вокала, што често доводи и до њиховог прилагођавања једног другом.

171. Вокалске секвенце, старије и новије,

а. одржавају се, а најбоље се одржавају секвенце под 1. Томе можда доприноси и често неистрвена граница речи саставница,

б. сажимају, прогресивном или регресивном асимилацијом,

в. укидају, односно трансформишу развијањем секундарних прелазних гласова *i* или *j*, *u* или *v*, у зависности од структуре секвенце (да ли је од вокала предњег реда, задњег реда, или представља мешовиту комбинацију),

г. трансформишу губљењем слоговности једног од чланова групе.

Овако ће, под а. б. в. г. бити прегледан записани материјал.

172. Све групе -Vл > -Va биће прегледане у т. 229—236.

Све вокалске секвенце настале елиминацијом *j* из завршетка 3. лица мн. презента биће прегледане у т. 463, 467.

173. Остале вокалске секвенце показују следеће стање:

aa

а. *наапана* јабука Гк,

aa < аха

а. *снаа* ми Јованка Т, *мо^а снаа* Гч, бобéгла ми *снаа* К;

б. *сна* Т К Л М Сб Пр, два *ора* Л;

в. *снаја* Т ГС ДТ, шкóблувана ми *снаја* К. Морфолошког је порекла затварање хијата у примерима: кóлко *ораса* посади́сте МД, два *ораса* ГС и сл. и долази према облицима мн. *ораси*;

ae

а. *дванаесте*, па *тринаесте* Л, *пéтнаес* К, *мáло шаéсте* тепци́је (елипсасте) Д; *даé* свакоме ГК, не *познаé* никуга Л;

в. *трина́ес* Гр, *четри́на́ес* детéта М, *осамна́ес* М, *два́ес* му године Гч. Овде појаву ¹, односно *o* као да прати и померање акцента:

ae < ахе

а. *двé снаé* íмам Гч:

в. *сна́е* М Пр Пћ С Ст Т, нíсу дóбре ни *сна́е* ни дéца ГК, *сна́е* су једна́ с² дрúгу — етрве ГК;

ae < аје

а. *преба́ем* си ја с бра́шњо ГК, *за́едно* бíли на ка́зан Т, *маé* се (= дангуби) МД, *кра́еви* Л, штó смо се *наéли* ГК, *тка́емо* К Лп, *предáе* вáредно ВД;

ai

а. *ка́иш* Л Т Гр Пр С Лп, *каши́ари* (вара у игри, при погодби и сл.) Т, *на́иђе* ти óн, па ги затéкне Гр, *на́истин* бíло ГК;

в. *ка́иш* КГ, грађени опáнци па *ка́иши́ћи* Кш;

ai < ави

а. да *напра́иш* такó К,

в. да *напра́и*м кúћу ЦБ, *напра́и*мо коли́бу од смрéку ГС, *уста́и*мо водени́цу па ковéмо ка́мен Лп, пр́во *поста́и* темелја́че па на њí *успра́и* дирéци ГС, врља́к и пезу́љ, кад па́днеш, не-мож^ш се *уста́и*ш до пóток ЦБ.

ao

а. тó е *заóбилазно* МД, *забрак* ГК, *забитрен*, да откíда зéмљу од рáник ГА, свé рáди *наóпакo* Сб, *наорáли* смо Т, *наоружани* с машингевери Гр, *набитрен* К;

б. *сопитíли* ни ЦБ, ту ни *сопитíше* кúд-дíдемо Л, а *собра́ћајац* сто́й тáм и мёрка ме М;

ao < ахо

а. сунчи *заод* Л Гр К Пр, *маовина* К Л Пр, *маовíна* ГК, *наодíмо* се це́а дáн Пр, *орóвина* М Т, нéће тáко *снао* Л;

б. *орóвина* Л К МБ Н, *орво* дрво Л;

ау

а. *зауздала* га добро Д, *врце заузвјемо* Пр, *нощени кайши* па *заувијени* Лп, *кауч* нов купили Гч, *науман* да иде Кл. *научија* Л М Т, *научи* (аор.) нешто Д, *Паун* Т;

в. *павук* ГК К Сб, *павун* ГК, *павутина* (= паучина) Лћ;

ау < аху

а. како-се *звáu* Сб, *маўне/ме'уна* Л, *наўкај* руке ГС, *паўлице* Пр, *видеа* сам *снау* Гч, *ймам сина* и *снау* Гч;

еа < еха

а. у *меáну* Т;

в. *дрéја* Гч МД, *лéја* ГК К, *маћија* (и асимилацијом према ћ) Т М ДС, *ме'ána* Т, *стрéја* Гр Л Пр ЦБ;

еа < еја

а. *Грeач* ДТ, *идeа* М, *старeа* сам Гр, *старeа* сeстрa Л;

ее < ехе

а. *дрeе* Гч, *свáки дán нoвe дрeе* Пр, *сáдимо на лeе* и на оцаци Л, *лúка на лeе*, а *папpику на оцаци* Т;

в. *дрeје* Гч;

ее < еје

а. *сeемо* Л, *пoслe га пoceемо* Гч, *пocеe* се Гр, *пpocеe* брaщњo Б, *смeем* се *ја* Л, *кú* се *смeé* — *смeé*, *кúј кúка* — *кúка* ГК, не-смeм са *насмeем* ЦБ;

еи < ехи

а: *леiца* ГК;

еи < еји

а. *старeи* лúди Л, *они су старeи* Т;

в. *старe'i* брaт Гр, *нáј старe'i* чoвeк у сeлo Лп, од њeга нeмa пo *старe'i* Д;

ео

а. *небрaно* свe Т, *небрaно* Д Л Т, *Преобрaжeње* куд нaс сáбор Гр, *пpебрaнa* му мeђa Т;

ео < ехо

а. *мeови* Нз Б Л Пр ЦБ Гр, *гpебтa* Л ЦБ Пр Гр МД;

в. *мe'i* oви Б;

иа < иха

а. тo свe *њiан* плáц бiа Т;

в. *тија* кiщa вpнe Л, *њијан* дeдa Б, *њi'ан* плóт К;

ие < ихе

в. *тије* Л ДТ.

ие < ије

а. *жмиeм* Л, *жмиe* ко сóјкa на јúговину Т, *биe* се К ДТ, ако га *од-биe* К, *убиeн* Т ЦБ, *ниe* вáјдa ГС, *пиeм* лeцкa ГК Гч, *ниeв* Гч, *йдемо* на *тиeње* Гр, *паде* голeмо *биeње* Гр;

ии < ији

а. *чии* су дeцa Гр;

б. *чи* си *ти* Л, *чи* су ов*и* пра*ци* Л, нек б*у*ду *чи* о*ће* Т, *овчи* с*и*ра ГК, *човечи* б*ој* (висина, стас) ЦБ;

ио

а. *авио*н Л Т Гр С, *радио* -на целом простору;

б. *ками'о*н Т, *напали'о*н ГК;

*о*е < *о*хе

а. св*у*д *пл*бе, *пли*ци К, *облази*ла га б*у*ба па се *јави*ле *пл*бе Лп, на *с*бе се ст*а*ви *ра*жањ Сб;

*о*е < *о*је

а. *мо*ега ун*у*ка кр*сти*ја к*у*м ДА, од *мо*ега бр*а*та Л, *мо*е*м* бр*а*ту шу*ра*к Т, ја *ви*кам *м*бе сн*а*е (д*атив*) ГК, н*а*с г*осп*о*д*а *п*беде М, *ка*плари не *по*ели М, *па*ре су *по*ев*ти*не*л*е Л;

в. *П*р*ис*ове мт. Гш, Кп Д*о*њо *п*р*ис*ове, Г*о*р*њ*о *п*р*ис*ове мт. Кп;

*о*и < *о*ји

а. *дво*ица Л Гр Пр ЦБ, *бр*бимо К Гр, куд *мо*и дево*ј*чи*ћ*и ГК, *дво*-*тро*ицу Л, да *на*п*б*имо краве Гч, *ко*и су т*о* Л, *п*о*и*ло ЦБ, ја *сто*и*м* она*м*о К, п*о*сле *ш*тр*б*имо ГС;

в. *ш*тр*б*вимо *в*епра Гр;

*о*а < *о*ха

в. *с*о*в*а, *р*а*с*ова ГК — у осталом делу АП ово се зове *чет*а*л*(к)*а*;

*о*а < *о*ја

а. *и*ма *дво*а кола ЦБ, *мо*а с*е*ст*р*а Гч, *мо*а (косачица) *в*е*ћ*а Пр, *та*во при*л*и*к*а К;

оо

а. *по*бр*ан* Д, св*е* *по*бр*ан*о, ал не *ни*ца К, *сл*еп*о*ч*н*ица К;

б. *сл*еп*о*ч*н*ица К ГС М Пр ЦБ, *ц*р*н*о*к*аст*о* *ј*а*г*ње ЦБ;

оо < *о*хо

а. *до*б*д*е ми ун*у*чи*ћ*и Гч, д*е*те р*ан*о *про*о*д*и*л*о К, не *мо*же да *про*б*д*и ЦБ;

б. не *д*б*д*и *ни*кад ГК, *ћ*ерка гу *ни*кад не *д*б*д*и ГК;

оу

а. *са*мо*у*к К Д, *по*у*ми*ра*ш*е ст*а*рци К, *по*у*чи* л*е*цка па *о*де на Мар*а*ву Т;

оу < *о*ју

а. *и*звор је у *мо*у лив*а*ду ЦБ, ако ме н*е*ма, д*ај* на *мо*у ма*ј*ку Гр, *тво*у ку*ћ*у н*е*ће д*и*рамо К, — ме*ђ*утим, изван ове категорије речи у оваквим групама *ј* остаје;

оу < *ову*

а. *сно*у*т*ак (пре*ђ*а — основа, за оснивање тка*њ*а) Лз;

*у*е < *у*хе

в. *бу*је, *му*је — на целом простору;

*у*е < *у*је

а. рана му *зараићуе* М, ја му *казуем* Л, *наваћуем* бацчу Т, *пресаћуем* М Л, *показуе* ми ГС, *пућуе* ГС, *ће* ги *помилуе*в Пр, *не поштуе* Кл, *радуе* се ГС;

уа < уха

в. *бува*, *мува* — на целом простору, *буварник* Л, *мувар* (Panicum milia-seum) Л К, *мувар* Гр;

уо

б. *не радимо учи* Преображење Лз, *учи* Божјић доносила се бадњак Сб.

Ад „б”

174. Постоји тенденција да се од два вокала у сандхију који образују суседне речи један елиминише редукцијом, испуштањем или елизијом:

—V+V—

набище *ми ну* газу (у нос) Гр, у *нај* рат била сам девојчица ГК, *баш* му *каза* *нај* доктурица ГК, *девојке* *месу* саборник ГС, па *и* *но* дете Л, *а* *нај* син маџиновођа Ст, била *на* *перацију* Ст, *Светилија* К Пр ЦБ, *светилике* (крушке које зру око Светог Илије) Сб;

—V+V—

он *дн*и крадну *он*ој *ж*ито ГК;

—V+V—

дидем, *дидемо*, *нумем* (и *нумемо*) — на целом подручју, *полоченце* (судић од пола оке) ГС.

На основу ових примера стиче се утисак да се увек редукује други вокал, а да се у елизијама губи први вокал.

175. Посебан поступак јесте губљење вокалности једног члана групе. Ради се о композицији V+i, u/o, у специјалним случајевима.

Поредбени везник има општи облик *кај* (висок *кај* топлога Т). Међутим, он често гласи и *каⁱ*, у чему се можда огледа двојак процес:

а) редукција *i* из *и*: *као и* > *каⁱ*,

б) редукција *i* из *ј*: *кај* > *каⁱ*.

Паралелну ситуацију имамо и у *коⁱ* (*који* > *кои* > *коⁱ*) или: *коⁱ* (*кој* < *ко* + партикула *ј*).

176. У трансформацији завршетка 3. лица мн. презента долази до једног ступња када се јављају вокалске секвенце са редукованим у или о, у другом делу, на прелазу у пуно *в* или *о*:

-ају < -ау $\begin{cases} a^v \\ a^o \end{cases}$ -ав: *имав* Пр,
-ао: *имао* ГС.

Ова појава карактеристична је само за зону I и делимично у селима на прелазу из зоне I у зону II (сви примери дати су у т. 463—467).

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

177. Ова појава јавља се као испуштање вокала с краја речи, уз употребу пуних облика, или као додавање вокала, уз употребу непроширених облика речи. Њоме су највише захваћени прилози, а затим предлози и придевско-заменичке речи у остацима појединих падежа. Покретни су *a, e, o, y*:

178. *a/ə*

күд се, мори *нáne*, *сéти* Т, *ка́же* се *күд* како́ Т, на-*күд* Лéбан оти́шли Т, од При́дворицу на-*күд* Леско́вац Т, *күм* *и́де* *отүд* ГК, *ви́шенут* Кш, *не́ки пүт* подмáшимо мй, а *не́кипут* подмáшео они Кш, *кад* до́ђе ГК; *күда́*-*нещ* К, *сéдам пүта* старосвати́ца ГК, *сва́ки минүт* сам била *уза свéкра* Лз, *премéсиш* га *двáпут*, па га *та́га* размесу́јеш Гр, *војска* је *үтре-дána* развр́ала снeг К, *нумеја́* ме *не́ки* преби́је *ода* дрво ГК.

179. *e/ə*

там-гóр ЦБ, *и́ди дóл* низ реку́ МД, *ува́ти оздо́л* К, *гóр* у брдо́ ГК, *и́ма* и то *та́м гóр* ЦБ, *лéчка гóр* Шћ, *одо́згóр* ГК, на-*дóл*, *низ*^с *пóток* С, *дóл-ми-е* у ваља́вицу Лп;

тера́ще на *гóре*, на *дóле* Гр, *митро́лeз гóре*, *митро́лeз дóле* Гр, *кад* *по́ђем* на *дóле* ГК, *ова́ вүна дóле* се зовé *постри́зина*, а *ова́ гóре* од грби́ну ГК, *то озгóре* ЦБ, *закластри́ло озгóре* по во́ду ЦБ, *и́ма ве́ће* гóдина К.

180. Појава *e* у случајевима:

не и́де са́ге аутобус К, *ни́кои* не *мóже са́ге* да потврди́ ДТ, *ја са́г**, *не-мóг* да *ка́жем* ЦБ, *са́де* га отпуш́тили ЦБ, *прекрсте* она́ј лéба, па *та́г*^с *нóсимо* четвртину́ ЦБ, *та́ге* *күм* да *и́ме* ЦБ, *та́де* *нóсимо* плéтене (рукавице) Лп, *ви́ сте оде* Сврљы́г ЦБ, *оде* *цeр* ЦБ.

издваја говор АП од источних говора, будући да према: *пoде* дру́м Гр — зона I, *пoде* сeло́ ЦБ — зона II, *испoде* Ртањ Мж — зона III, имамо у околини Сврљига *a*: *испoда* дүд — Бучум,¹⁸⁰ *пiсмо ода* Душка — Бели Поток,¹⁸¹ у околини Пирота *и*: *пoди* трмке, *нади* Пирот, *оди* то.¹⁸²

181. *o/ə*

чéка га *та́м* ЦБ, *на́ще та́м* зeмља Т, *о́тац сeди та́м* М, и *та́м* ги *и́ма* К, *са́мо течé та́м* по по пүт Гр, *о́не долéко та́м* ГК, *и́дете ова́м* *күд* мeн ГК, *ова́м ма́ње дүва* ЦБ, *e, она́м* у стрну́ К, Грeвце *она́м* под плани́ну К;

та́мо он живeа Т, *та́мо ми e* *ћутаа* *маз* Т, и *о́н би́ја та́мо* К, *ова́мо* смо К.

182. *y/ə*

У се јавља у остацима датива заменица и придева:

кóм *нeш* да *пока́жеш* ГС, *ова́м* *комци́је* Гч, *то́м* *цандáру* Л;

¹⁸⁰ НБББП 119.

¹⁸¹ Исто, стр. 111.

¹⁸² АБДиј 265/266; НБББП 66. Појава *a* испред сугласничке групе тумачи се у СРШум 110 у оквиру поглавља о полугласнику (*ə* > *a*: *пода* дрветом и сл.). Мислимо да у односу *ə* : *a, e, y* у нашим говорима не треба тражити разлику у рефлексима полугласника.

куму К Л Т М, куму Пћ Гр К ГК, куму је свадба цело село зову ГК, никоју не сам дужан Т, свакоју је угледна (свако се на њу угледа) Гч, ми смо мојему оцу били шес ЦБ, једноју сину Л, пијаноју се и луд смее Гр (в. и т. 455, где се могу, у мањем броју наћи и паралелни примери са -е).

183. Сем случајева са у/о, обичнији су примери без покретног вокала. Иначе, употреба покретних вокала факултативна је. Више би се очекивали пред сугласничким почетком наредне речи, али ни то није правило. У примеру: кад узеше онбг деду да бију, све убиће онбга старца ГК, — покретно а би се пре очекивало у првом случају. Оно се ипак појавило на другом месту, где је било мање потребно и тако измакло „правилу”.¹⁶³

Унутар речи, поред аналошког: зоваше, вршели . . . и девокализације р: прегреш и сл., забележили смо у два случаја и уметање и: Миријанина деца К, кућа му кај касарина Т.

КОНСОНАНТИ

ГЛАС Ј

184. У говору АП артикулација гласа ј варира у зависности од окружења у којем се налази, позиције у речи и акцента, затим од темпа говора, па и од говорних навика у једноме крају. Наш је утисак да његова нестабилност расте идући од истока на запад, да је ј стабилније у зони II него у зони I.¹⁶⁴

185. Степен нестабилности тешко је одредити, али између нормалног ј, за које бисмо узели иницијално ј испред вокала а (јабука), и потпуне редукције могуће је, по фонетском утиску, разликовати и неке међустепене. Ми смо на терену те разлике уочавали и бележили као ¹ — полуредуковано ј, најтипичније на крају речи а иза вокала задњег реда и а (ово¹ су але људи К, зна¹ ти кад се остарело ЦБ), или ⁱ — неслоговно и, које у односу на ¹ има шири артикулациони захват и оставља мање прецизан фонетски утисак, нарочито кад се нађе у слогу између два вокала (биⁱа, али: бија-ли си Т). Критеријум за оваква разликовања мислимо да би могао бити онај који узима Р. Симић за левачки говор „моменат прекида карактеристичног протока”.¹⁶⁵ Ако се тај моменат јаче уочава, овај глас се ближи нормалном ј, ако се теже уочава, тежи гласу и. Прегледавајући касније забележени материјал, нисмо могли уочити неку законитост појављивања ових варијетета која би нам дала принципски одговор, па смо се одлучили да материјал представимо преко ј, односно ⁱ, уверени да овај други знак обележава више фонетских варијетета редукованог ј, примарног или секундарног.

¹⁶³ Види и: РС—БОФон 237.

¹⁶⁴ Овакав закључак о правцу простирања ове појаве стекао се још раније, при посматрању односа ТЛ и СЗ говора, —НББП 32.

¹⁶⁵ РСЛев 108.

J на почетку речи

186. Најбоље се одржава испред вокала задњег реда и *a*:

јабука К Л З МД, *јагода* ГС, *ја* — на целом простору, *јавим се*, *јавим команданту* Т, *јако* ме болело Гр, *јаукала* Т, *јауче* Т;

е! *Јоване* ГС, *јок* М Пр Гр ДА, *јоби* Л;

јуне М, *јуница* Гч ГК Д, израсте *јунак* ЦБ, све на грабљу, на *јуриш* ГК, *јуриа* га до Тешциу Лћ.

Овако је и у речима где се *ј* јавља секундарно:

*јопет*¹⁸⁶ ГС Пр ГР ДА ГК К, *јуже*, *јужихи* К Гч Пг С Лз, *јулар* Л М, *јутре* К Т, *јутредана* К.

187. Испред вокала *e* изговор *ј* такође може бити стабилан:

јега (= турпија) Л Сб Кр, *језик* Л М К ДТ Пр, *језик* ЦБ (диференцијација се успоставља местом акцента: *језик* — телесни говорни орган, а *језик* — *langue*), *једе* она лечка ГД, *једо* па лего ГС, *јеђите* ГС Пр, *јај* да *јемо* Гр, *јама* ћерку *јединицу* ЦБ, *јеленче* Т, два *јектера* К, *јетва* Л Пр Лп,

али нису ретки случајеви да у тој позицији долази од делимичног па и до потпуног губљења:

једно Л, *јендек* ЦБ Д К, *јексер*, али: *ексери* К, *јетинића* Т;

едан ГС, *едан* човек Л, *еднога* дана Гч, *јамамо* *једну* чешцу Б, *једну* (славу) *слави*, *једну* преславује ДА, *једно* Гч, *наићоше* *едампут* Т, *едампут* се увати Т, *ветика* Т, по *ветино* К, *ел* не веруеш Л, *ел* доца татко Ст, *доделјују* *ечам* ГК.

188. Иницијално *ј* из енклитика *је*, *ју*, *јо* тројако се понаша:

а) чува се:

он је држаа *радњу* Т, *ел је* заказувано Т, *плот је* с *пруће* Т, *де је* *дибоко* Л, не познам *гу која-је* Л, *то¹ гу је* ћерка Л, *дошла је* М, *о²дамна је* било Гч, *стари пут је* мерет куд *моу појату* ЦБ, *добар је* К Л, *ми си ју* знамо ГК (редак пример, у селу на граници према сврљичком говору, *будући да је за АП*, и *шире*, карактеристично *гу*), *несу јо* рекли ГК, *неће да јо* обиде (проба) *грђзе* Л;

б) редукује на *ј*:

заграђуваа *је* Л, *вир је* *де је* *дибоко* Л, — овај пример показује како окружење помаже одржавању (*вир је*), односно слабљењу (*де је*) *ј* у сандхију, — *то је* *лола* Л, *проца је* *едан* Турчин Т, *не ли је* *била* Гч, *де ми је* ГС, *брат ми је* ГС, *састаљају ју* ГК, *не јо* *даа* Т, *то јо* све *родбина* ЦБ. Овако се у сандхију понашају и друге, неенклитичке речи: *једно* по *једно* Л, *ту једемо* Гч, *ели јелена* ГС, *јамамо јектер* б³рници Гч;

¹⁸⁶ „За *ј* у *јојет* јасно је да је настало на исти начин као у *радичо*, само у овом случају у *хијату*“. — ДЈТрст 60.

в) или потпуно губи:

то ми *е* било ољуштено Т, *овде е* Т, *прво е* бóg па кум Т, *жéна е* газда на кућу Т, *било е* Т, *млогопут е* било Л, *тамо ми е* ћутаа маз Т, *имало е* грóјзе Т, *то е* најпаметно Т, *ко е* каки Пр, *то е* навивено Л, *цела се е* мала чудила Т, *од каквóга е*, *добро е* Л, *чи е* трактор Л, *од чéга ти е* тóрта Л, *снаја ми*, *што е* старéа Л, *ди е* плéвња Л, *мило ме е* Л, *то е* К, *то е* éдна кућа Л, *да е* поштувала Гч, *такó ни е* М, *каквó е* (месо) ГС, *што е* биа пýсар К, *шта е* ГС, *онó-е* шкóла Л, *на срди́ну е* смóк Л, *мóже у* таблéте успáвау Т, *има у* двéста кила М, *кој ће о* матра́к Гк, *ја ћу да о* дам сýтра ЦБ, *ће о* кажу Лп.

Ј унутар речи

189. *Иэмеђу вокала ј се, зависно од тога међу којим вокалима је чува, чешће своди на ¹, или губи. Милетић је утврдио: „суседни вокали утичу знатно на чврстоћу артикулације ј, док је утицај на место артикулације неприметан; чврстоћа артикулације стоји у директном односу са висином суседних самогласника: ј је најслабије између два а, јаче између два е (о), а најјаче између два и (у).”¹⁶⁷*

Што се ситуације на нашем терену тиче, она не иде за оваквим закључком у потпуности: *ј* се заиста добро чува између два у, али зато најслабије између два и, а између два а боље него између других вокала. Од осталих комбинација увек се боље чува кад је на позицији Б (у секвенци АјБ) вокал задњег реда.

190. Будући да су у т. 175 наведене оне секвенце из којих се *ј* губи, овде бисмо дали оне у којима се *ј* одржава или делимично редукује:

за секвенце *Vjy* в. т. 463,

ујо: *é*, бре, *Вујо* К;

уја: кад *Марава набуја* М, не *мóже да ујáne* коња ГС, *ујаши* па *йди* Л, *струја* Л К Пр Д С, кад је *дýнула алуја* Сб;

ојо: *мојó*, *твојó* — на целом простору, *којó* сте донели Вк, *којó* дéте не *ми́рно* Гч, *ни́којо* тéле Т, *Вóјо*, *дé* си Б;

оја: *бóјација* Д, *длán* ми *нагнојава* Л, *лóјано/лóено*, Л, *која-е* то *бу-дала* М, *њóјан* Л Т ДТ Пћ, *баба Стојана* *ýмре* К, *тојага* ГК, *оти́ца на појату* ЦБ, *тýри му појанту* Т;

оју: *нé* му се *боју* Пр, *коју* шта́лу Пр, *ће га уштрóју* Л.

191. Секвенца *е, и + ј +* вокал задњег реда:

еја: *Дéјан* Л, *смејаа* му се, али *гóре* *прóша* М, *посејаа* сам М, *рát* је *свé* *просејаа* Т, *стрéја* Л;

ејо: *сéјо* ГК, *Срéјо* ГК;

¹⁶⁷ БМИзг 65. На другом месту он каже: „Иначе је наше *ј* доста променљив глас, у зависности од акцента и околине у вези са артикулационом лабавошћу је карактеристични шум нашега *ј* уопште слаб, нарочито између палаталних вокала (*чији*, *сеје*), а испред *и* (*двојица*) се готово и не чује (упор. писање *кајиш* поред *каиш*); иза *и* (*ијан*, *бије*) је нешто јаче”. — БМФон 25.

ија: боранија Л, делија К Д, ловија ГС Пр, змија С, овија, тија, онија, таквија — врло раширени облици у зонама II и III, а нешто мање и у зони I; *вунија* (= левак) Л Пр Т, *пијац* Л М З Тн, *пљакарија* (= дрвени суд за ракију или вино, мања бачва издуженог облика) Пр;

ијо: фијокица М;

ију: у нову армију МД, праву гу давију (= свађу) ГС, пека ракију Гч, преко ћуприју МД.

192. Мешовите групе од вок. предњег реда и *ј* показују следеће стање:

ије: комшије К ЦБ Т С Лп Гр, није теа М, није му било лако Т, ограда има повије Л; они, завалије (= јадници), ткају рогоџе ГК, бијем ГС, слана не убије Д, раније М, покријемо га с ђубре Гч, ће не побие ГС, пићење ГК, није гу згодно ГС, стие Л, тријес Л;

еји: старѐи, обичније: старѐи на целом простору.

193. Насупрот овим примерима чувања *ј* (¹) у положају између два вокала стоји много више примера у којима се *ј* губи (т. 173). Процент губљења нарочито је висок у секвенцама где се *ј* налази испред предњег вокала.

Ј у вези са консонантима

194. Иза консонаната:

п, б, м + ј

објавница ГС, *грђбје* Лп, — на другим местима: *грђље*. У говору АП примери чувања *ј* у оваквим позицијама врло су ретки, будући да је познато јотовање група лабијал + *ј*;

за *в, ф + ј* немамо примера, као ни за *р, л, н + ј*; нити за *к, г, х + ј*;

д, т, з, ц, с + ј

надјачала та идеа Т, *изјуриа* жѐну ГК, *изјави* се (показа се на видикy) ГС, али: *ујанѐа* (узј-) Л, *ујаши* на коња и дадо му думан Т, *ћу* га *изалђвим* Гч, *запрег* — цѐла сѐкња *изедно* Б, *изутру*, *ајде* за Прокупле Т, *изутру* опет станемо (устанемо) Пр, — за друге групе немамо примера:

ј, љ, њ, њ, ђ, ч, џ, ж, ш + ј

примери типа: *чђвѐча* рѐса К, *чђвѐча* рѐка Д, *чђвѐчи* бђј Гч, *ђвчи* сѐра ГК, уопштени су, али је вероватније да су резултат другачијег образовања него губљења *ј*, — *оружје* Т ГС Пн, *оружје* па на врђнт Т, — *Крушије* Кш, Гр, Пр, Лз, *кокђшија* кѐга К, али: *кокђши* бђлес Л (на овом примеру може се видети однос старијег, локално стања: *кокђши бђлес* — промена рода, губитак *ј*, упрошћена група -*ст*, и новијег, импортованог, административног израза: *кокђшија кѐга* — чување *ј*, службени назив болести), — *миши* брђг пѐн ѐмбар М, — *отишли* у *Јђшије* Гр.

За друге групе у забележеној грађи немамо примера.

195. И на основу овог малог броја примера може се стећи утисак да се *ј* не одржава иза палаталних сугласника, поготову не у придевима

насталим наставком *-зји*,¹⁶⁸ а затим и иза *з*, где би се могло додати да је у примерима *изутру*, *изедно ј* и по пореклу секундарно те можда лакше подлеже губљењу. Иначе, ова група (*зј < з(д)ј*) трпи и метатезу (т. 302) или упрошћавање (*ујаши* и сл.).

196. Испред консонаната:

ј + п, б, м, в, ф

најпосле М Гч, *најпрва* Гч, *бајбук* Т, *најбољ ми е друг* К, *најбоља* Т Лз Лп К С Д, *Бујмир* Л Нз МД МБ, *кајмак* Гр Пр Д, *најмање* Гч, *највише* К ЦБ, *највећи* М Гр Пр Лз Пг, — за *ј + ф* немамо прим ере:

ј + д, т, з, ц, с

ајд ГС, *ајде* К ГС, *ајдук* ГК, *вајда* М, *гајде* ГК, *ајт* ГК, *гледајте* К, *играјте* ГС, *певајте* ГС, не *бјте* се ГС, али: *омите* се Гр, *напите* се Пр Гр Л, *убите* гу ГС; — *грбјзе*, *лбјзе* — на целом простору, *звбјзе* Л, *њбјзе* М Л Гр, *овбјзе* М Гч К, *најсад* (најзад) Т М, *зајца* ГК, *јајца* ГС, *јајце* Л К Т, *ма'ца* (мајица) Л, *вбјска* Т М ГС, *ајс* (узвик при терању говеди) ЦБ Сб, *мајска* киша Т, *ћу* те уредим по *мбјски* ГС, *парадајс* Л, *парадајскиња* паприка Л, али: према *дивизиску* болницу Кш, *комшијски* К, у *шумадиску* ношњу Л;

ј + р, л, н

најрањје Сб, *најрећи* Т, *најрано* сти́за ГК, *најлакше* и *најлетше* — на целом простору, те се треба *собајле* запрэгнем К, у *кујну* Л ГС, *имац* ли *ујну* Пр, *дава бујну* траву ЦБ, али: једно дете *њоно* умре на моје руке Гч, — што можда и није од *њојно* (како је у Сврљигу), већ ослоњено на *њо* (= *њој*) како је уопштено у зонама II и III а делимично познато и у осталим зонама;

ј + ј, љ, њ, ћ, ђ, ч, њ, ж, ш

код *девојчићи* Гр, *куд мби девојчићи* ГК, *зајче*, *зајчица* ГК Лп, али: *змиче* Гр, *комшијче* Л К Пр, *мирајиче* Гч. За остале групе немамо примера:

ј + к, г, х

мајка, *девојка*, *старéјко*, *сбјка*, *снајка* — на целом простору, *старбјка* ГК Д, *ишло* се у *ајку* ГК, *лејка* Гр, *бајгим* ГС.

Како се из примера види *ј* се никако не чује између *и* и консонаната,¹⁶⁹ а нема ни примера да стоји испред предњонепчаних консонаната (сем *ч*).

Ј на крају речи

197. И овде примери показују да је *ј* најнестабилније после *и*:

иза *а*: *гледај* Л, *дај* К, *дај* ова́м де́де ГС, *дај*, *бо́же*, М Гр, *не-дај*, *бо́же* ЦБ, *онај* травка Лп, са своёга *немај* уметску К, *овај*, *онај* — на целом простору (у говору АП не срећу се: *та*, *ова*, *она* за мушки род), *певај*

¹⁶⁸ АБФон 126.

¹⁶⁹ В. и РСЛев 103.

ГС, *ни́тај* бога ГС, *те́рај* Л, *та́ј* га сече Гч, *та́ј* Динко ГС, тресе се *кај* прут Гч, *кај* код нас Т;

иза е: *се́ј* Л, не *сме́ј* се Гч, *огре́ј* се ЦБ, Миша *старе́ј* Гр;

иза и: *оми́* се Л, *напи́* се водицу ГК, *уби́* кучку ЦБ;

иза о: *мо́ј* Л, *бро́ј* Гч, *избро́ј* Т, овај *мо́ј* камен ГС, *мо́ј* деверичић К, до Добрујевац *то́ј* се каже Моравци Лп, *тако́ј* Лп, *гно́ј* Л, *одво́ј* ти то М, *немо́ј* Л, *немо́ј* више М, али: *немо́*, бре, Динко ГС, *немо́* се свађаш М, *немо́* да брещ Л;¹⁷⁰

иза у: *купу́ј* док је време Л, *казу́ј* му колко бћеш, он те не слу́ща Т, сас *ову́ј* рúку пу́штамо, а сас *ову́ј* затварамо Лп.

198. Иако се после *и* редовно губи, *ј* у финалној позицији може бити редуковано и иза других вокала, највише у речима где је оно партикула:

с *ову́ј* се рúку потпирам К, *ово́ј* су але људи К, *та́ј* се не засекираа у њигбв век К, *ко́ј* е́дну, *ко́ј* две Л, *ко́ј* си како́ úме ЦБ, *ку́ј* íма ту́ра К, *тако́ј* му подре́кло Кш, *тако́ј* Т Л, *овако́ј* К Д Пр, *туде́мкај* ГК.

Секундарно Ј

199. У мушком роду јд. радног придева, после прелаза *-л > -а*, код глагола чија се основа свршава самогласником ствара се хијат који се у одређеним случајевима затвара развојем секундарног *ј*, *ј*. То најпре бива код глагола где је појава *ј* фонетски оправдана, дакле код глагола са основом на *и* (*ожені́ја* се Т, *одели́ја* се К, и сл.),¹⁷¹ али се ова појава проширила и изван фонетских услова па *ј*, односно *ј* налазимо и у позицијама *а, е, о, у + а*, истина у мањем обиму (ел си т́и *има́ја* таква́ ко́ла Т, њо́јзе син *погину́ја* Т, и сл.) — сва грађа биће дата у т. 231—236; в. и т. 186 (*јопет, јутре* и сл.).

200. Оваква употреба *ј*, односно *ј*, факултативна је и потпунија у источном делу зоне II и зони III, што подупире уверење о правцу којим се појава варирања у изговору *ј* цири (запад → исток), али и указује на неједнак степен заступљености појединих јужноморавских одлика на овом тлу: док зона I више чува облике 3. лица мн. презента типа *имав*, зона II је консеквентнија по употреби *ј* у радном придеву типа *имаја*.

СУДБИНА ГЛАСА Х

201. Судбина гласа *х* у говору АП онаква је каква је у већине што-кавских говора:

а. *х* се губи из свих позиција,¹⁷² а на месту њега у хијату се може образovati *в* или *ј*,

¹⁷⁰ Облик *немо́* у говорима Сврљига не чује се, док је у косовско-ресавским (уз *и́а, ова* за м. род, што нисмо чули у говору АП) сасвим обична — ПИДиј 100, РСЛев 105, РА—СВАБ 298. У томе би се говор АП ближио косовско-ресавским говорима.

¹⁷¹ МСБак 54/55.

¹⁷² А. Белић на основу једног записа на дасци у манастиру светога Ђорђа из

б. у ограниченем броју случајева супституише се са *к*,
в. може се чути у узвицима ономатопејског порекла или у речима
које се у новије време прихватају.

202. На почетку речи:

ајдџк ГК, *аљина* Л, *авлија* Л, *одим* по *авлију* Л, *атар* К Л М Пр Гр
ЦБ Сб, *ишло* се у *ајку* кад су били *вџци* ГК, *анса* Пр, *па* у *ансу* Гр, *ајде*
Т, *ајде* горе Л, *ајте* ова́м М, *ајдете* Л М, *лад* Л, *њони ладњаџи* Гч, *леба*
— на целом простору, *мало рана* за *стоку* Гч, *раним* *кра́ве* Гч, *ођу* Л К,
ође Т, *ођете* Л Гч Гр Лз, *треба* и *тј* да *одиш* Т, *уладу* Л, *пет уладе* Гр,
несам тѣла Л, *тедомо* Л, *тѣли* ми донесѣв МД, *тедоше* сви бра́на Гч
ћаа сам Л, *несу ћали* М, *биа рѣм* (= *хром*) Гр.

203. Унутар речи, у свим позицијама између вокала *х* се губи, али
се при том настали хијат често укида развијањем *в* или *ј*, или пак прелаз-
ним *у*, *и*. По правилу, између вокала задњега реда или *а* развија се *в*
(*бува* К), а у комбинацијама вокала предњега реда и задњега реда, или
само предњега реда, развија се *ј* (*бује* ГК). До ремећења овога правила
долази под дејством аналогije према облицима у којима је *в* или *ј* фо-
нетски добијено (прим. у т. 173).

204. Из оваквог, интервокалног положаја губи се *х* и у ретким
облицима 3. лица мн. имперфекта:

беу купили Гр, *беу* расписали *кѣнкурс* Л, *како́-се звау* Сб.

205. *Х* се губи и у слоговима где се налази у вези са консонантима:
вѣта чѣрба М, *изветѣло* му одѣло Л, *четири* *стѣлњака* *изеклала* Л,
изданула *сѣрота* Л, *преладѣа* се К, *титије* ГС Д, *ће* не *саране* М, *ишли* на
сарану Л, *тѣли* смо, али *он нете*, па *нетѣ* (неће да прода шуму) Гч, *јѣдва*
узданем К, *одим* па *узданем* Т, *нему* *ћунуло* да ме *упише* Обрадовић Пћ.

206. У оваквим позицијама немамо *х* ни у облицима 1. лица множине
аориста (т. 480, 486).

207. На крају речи:

грѣ му *на́-дуцу* Л, *прѣ* су *сматрали* (*псовку*) за *грѣ* М, *што* *не́-умре*,
па *грѣ-ли*, *не́-ли* ЦБ, *седѣмо* под *ора́* Л, *и́ди* под *ора́* М, *ора́* *са́мо* *гивирѣра*
(„федерира” на ветру) Л, *пред* *ма́љеви* *корѣто* од *ора́* Лп, *та́м* се *видѣа*
ну́ Лз, *мѣне* *са́* *стра́* Гр.

208. У примерима типа: од *ста́ри* *љу́ди* Л, од *дѣбѣри* *љу́ди* Т, остаје
питање да ли су они сачувани облици генитива, са *-х* > *-о*, или облици
општег падежа (једнаког Нмн), што је нама вероватније.

1742. године закључује „Како се у то време још чува *х* у *насади́хмо*, значи да се оно
у то време, бар у неким овдашњим дијалектима, могао чувати уопште, а његово је
ишчезавање, што је врло вероватно, и могло настати и у томе и у другим местима тек
после друге половине XVIII века.” — АБДиј 210.

А. Младеновић, проучавајући језик Тефтера Нишавске митрополије из средине
19. века границу губљења *х* у овом делу призренско-тимочке говорне зоне види ближе
нашем времену „... примери у којима се чува *х* у Тефтеру нису искључиво турске
речи, што показује, свакако, да овај глас у време писања овог споменика (1834—1872.
— Н. Б.) није још био потпуно изгубљен у народном говору.” — АМТНМ 209.

209. Изгубљено је и финално *x* у облицима 1. лица јд. аориста (прим. у т. 480).

210. *X* се ипак може чути у малом броју специфичних случајева: *хрвацки* Л, служи војску у *Хрвацку* М, *Херцеговац* ЦБ Сб, *Христивој* К, — свакако доспелих из књижевног језика, као и сеје *хибрид* К, посипано све с *хлор* ЦБ, капут од *мохер* Л; и ту га *са^троне* ЦБ (о можда према: *зарони*, *нарони* земљу); *иху!* Гч, *охво!* Т, *а^з*, мајку му ГС.

211. Белићевој констатацији да „Није тешко рећи откуда су се појавиле речи са *к* у овим дијалектима (мисли се на *к* уместо *х* у говорима источне и јужне Србије — Н. Б.): то се види по самом значењу њихову и облику у којем се употребљавају (акценту). Јасно је да су све дошле или из цркве или школе или књижевноадминистративног језика”¹⁷³ можда би се могла додати и област трговине и технике, одакле сада долази све више речи са гласовима и гласовним склоповима какве нац говор нема.

Супституцију овога типа налазимо у свим положајима у речи у којима се *х* могло налазити:

кодник Л ГК, *коднице* Б Сб С Лп, *Кристос* Л Пр, *ради там* по *Коландију* Т, *Кват* ЦБ, *Крвацка* Пр Гр Л ЦБ, *крвацки* Л ЦБ, *кришћани* Л, од *крану* Гр, — а овде би се могло напоменути да је *крана* само оно што људи једу, док је сточна храна *рана* Сб К Л Лз Пр Кл;

то е он *зактеваа* Т, ако старејко *зактева* ГС, само *зактевало* Т, да напишеш *зактев* М, *дрктим* Гч, — ако није од дрџгтати, — *дркти* Т, *некте* Гр;

ће *крокира* (крах-) ВК, *йрикош* М, *раскод^т* (војничко следовање) ГС, камион *раскодван* К, све *раскодвал* Л, дође-ни *раскод* ГС, *плекано* вурунче М, *плекано* корито М, муж гу *текничар* у рудник М, са^д *текнички* живот Б, *пазуке* ЦБ,¹⁷⁴ воденица се *раскођује* Лп;

ваздук К Пр, аперисан од *брук* Л, *кожук* Гр Пр Лз, *плек* ЦБ.

Ова појава позната је у свима зонама. У III зони налазимо и реч *пробот* (нужник, као нека паралела *заходу*) за коју су нам у Мж рекли да није била позната до I св. рата.¹⁷⁵

212. У речима *ме^і* Б ЦБ, *ме^і* Б, *мео* Л, затим: *смеј* К, *греј* ГК, *кожус^в* *пастув*, *глув*, *сув* — на целом простору, заменици гласа *х*: *ј*, *і*, *о* и *в* долазе по аналогји према другим облицима истих речи, где су се фонетски развили (*мехови* > *мео-ви*, *суха* > *суа* > *сува* и сл.).

¹⁷³ АБДцј 211.

¹⁷⁴ „Во пазука, мн. пазуке (...) немаме фонетска измена на *х* > *к* (...), туку -ха било истиснато од продуктивната наставка -ка, и тоа доста рано, сп. пазоуку (...).” — БВКум 77.

¹⁷⁵ После првог светског рата дошло је наређење да свака кућа изгради себи нужник, а онда је комисија прегледала и сви су „глобени” који то нису урадили. Могуће је да је *йрикош* дошао са тим чиновничким наређењем, будући да се у другим селима не јавља.

213. Група *xv* прелази у *v*, а само ретко у *ф* (в. т. 225):

ел те *ваћа́ла* вода Т, *ваћа́* све Т, *ваћа́в* рибе и та́м прода́ва°. Гч, оні *ва́тају* Л, *ва́ла* бо́гу Т, ова́ј дова́та ГС, ел да *зава́тим* во́ду К, *пова́лија* ме́н Л, кад *ува́ти* во́да Т, *ува́ти́а* плес Л, да *ува́ти* пу́т ГС, *наваћа́а* сам (рибе) за веце́ру Т.

ГЛАС В

214. Постојаност артикулације гласа *v* нарушена је више у зони I него у другим зонама. Поред појаве билабијалонг ^ч могу се јавити и потпуне редукције, а има и примера са секундарним *v* или ^ч.

215. У 3. лицу мн. презента, поред других наставака, јавља се и *-a^ч < -ajy*:

де́ца не-зна^ч Т, *ви́ка^ч* га Си́да Л, *пли́ва^ч* Л, а онда и код глагола са другим основама: *врати́ће^ч* се ти љу́ди Гр, код на́с то́ не *но́си^ч* Л, поред облика где је трансформација *-ajy* стигла до *-áv*: *има́в* Пћ; сви примери у т. 464.

216. Одавде *v* и ^ч стижу у облике глаголског прилога садашњег: *носéвуће* Л, *идéвуће* Л, *косéвући* Гр; *држа́^чуће* Лћ, *игра́^чуће* Т, *кле-че́^чуће* М.

217. Билабијалан изговор јавља се и у примерима

а) где је *v* у интервокалном положају:

оста́им *гла́^чу* Пр, покрíју *гла́^чу* сас пешкíр ГС, загле́дам га у *гла́^чу* ГС, у *гла́^чу*, да не мрдне ГС, ко́й да ни то́ *напра́^чи* ГС, па ги *напра́^чи* ГС, *по́тре^чи* бо́мба у каза́н ГС;

б) где је *v* у суседству консонаната:

С^чтога-Јова́на Гр, *Петр^чдан* Пр, *с^чé* пот кљу́ч М, *с^чé* íде те́же ГС, о́не *с^чé* окле́вау Гр, о́не и *о́де* па́су, не дангубу Гр, са́мо *с^чéкар* и *с^чéкрва* Гр.

У оваквим случајевима може доћи и до потпуног губљења:

С^чтога-Јова́на Гр, на *Стога*-Пе́тра Сб, *сé* тако́ М (в. т. 290).

218. У К смо чули: *авт^чбус*, *аут^чбус* и *афт^чбус*, а чини нам се да на осталом подручју преовлађује други облик.

219. О *v* м. *xv* -т. 213, а о *v* м. *ф* -т. 224.

220. Аналошку појаву *v* имамо у примерима:

убíвац Л Гч ЦБ, во́л *убíвац* ГК, — где је *v* могло бити одржано према *убív-*, такође аналошком; *бíвен* на мртво íме М, ко *пребívена* ма́чка Т, он íте *испребíва* Гр, *навíвамо* на вртíло М, *навíвав* Пр, ако се *увíвав* волóви не-мо́ж^ч се го́је ГС, *пíвка* Пр, *попíвк^че* по́често Пр.

221. О појавама секундарног *v* у хијату т. 173, уз два необична примера које тамо нисмо навели:

сна́ва ми е ГС, па *тка́ву* (мушкарци) у дру́гу со́бу ро́го́це ГК.

222. Б м. в налазимо у примерима:

јазбак Л К, *јазбаџи* М, *Јазбаџи* (пор. надимак) Л,¹⁷⁶ *резёрба* Т, да-доше ни *козёрбе* Т.

ГЛАС Ф

223. У новије време, са прихватањем назива за предмете савременог покућства, алате и неке појаве *ф* улази у уобичајену употребу и у говору АП:

кафа Л М Д Пр ЦБ Сб, *ћерка* ми добила *стán* сас *лифт* Гч, *лифт* им не *радѐа* Гч, *нафталин* К, *избаџили* *нафтарице* (пећи) К, *бија* у *кафанче* Т, *плафон* Л, *фундомент* КГ ЦБ, *астáл* и две *фотелје* Гр, *фамилија* Гр ДА Пћ, *фафаронке* паприке Л, *тифус* Л, *футáрка* (тур. *füta*) Л, *наши* *накупували* *нафтарыце*, а саг *нема* *навта* К.

Последњи пример показује да је дистинкција *ф* : *в* још увек факултативна и да осећање за употребу *ф* није одлика локалног говора. То показују и неки други примери паралелне употребе *ф* и *в* (в. т. 224).

Презимена *Стефáновић* и *Стевáновић* срећу се напоредо на целом подручју, у службеној употреби, док се у говору, међутим, јављају само облици са *в*.

224. Обичнија је ипак употреба *в* м. *ф*, а у говору старијег становништва она се може сматрати и једином:

моја *вамíлија* Л, *вамíлијáран* човек Сб, *има* *разне* *вамíлије* К, *нема* *бољег* у *моје* *вамíлије* К, *турим* у *влáшу* и *пијем* Гр, *долáзе* *сáмо* на *вѐрије* Гч, *није* *вáјда* М, *неће* *овáјди* Тн, *вáбричка* *израда* *казán* ГС, *плéкано* *вурунче* М, *витíљ* К, *витíљи* Гр, *влáше* ЦБ Гш, *кава* Л К Гк Сб, *деда* му *биа* *кавѐџија* М, *навта* ББ Дт Пр Кр Вк, *навталин* Д, *пáре* су *повѐтинѐле* Л, *три* *кóве* *попије* (крава воде) Гч, *сóвра* Пр Лз, *солу́вке* (перс. зулф тур. *zülüf*) Л, *ћу́вте* ГС, *четри́нес*³ *динáра* *чíв* (= *чифт*, пар) Т, *шевте́лије* Т.

225. Некада се *ф* може чути и уместо групе *хв*:

фáла ти Л, *фáла* да си *жив* Т К, *фáла* бóгу ЦБ, М МД Пћ, поред: *вáла* бóгу *мíлому* ГК, — не *иди* ³ *голему* *кóрпу* у *пофáљене* *јагоде* Б, *уфáћен* *сóm* Гч, *с'е* ги *фáћка* по Брђа^нку Л.

226. Такво се *ф* јавља и при адаптацији групе *кв* у страним речима:

дру́ги *фалитѐт* *зѐмља* Л, *немам* *ни́каку* *фалифика́цију* К, *зѐт* ми *високофалифика́ван* *мóнтер* К.

ГЛАС S (ДЗ)

227. Глас *s* чује се у говору АП.¹⁷⁷ Може бити ономатопејског порекла, може стајати на место *з*, *дз*, у сугласничкој групи од *з* и још неког

¹⁷⁶ ПСЕтм I 764 1.

¹⁷⁷ О африкати *S* у другим говорима писано је и у: МСИПГ 49, Б. Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, 386, АП—БМРес 271, ДВДИ 328, 388, ВСПољ 408.

консонанта (-в, -д-, -б-), али ни спојевима речи од консонаната који га артикулационо могу формирати ($y+b$, $m+z$). Може се наћи и у случајевима који измичу овој систематизацији:

а. место $з$ у речима:

отвори *sádnja* врата Б, *sádaň* Т, кола првишта и *sádnjишта* Т, *sádnja* Сб, *sebnem* Л, *súđ* ЦБ ГК С Лп, *sebev* Гр, *sóľa* Л Гр С ЦБ, *súkva* Љ, *osébo* до коске ЦБ, *oséba* К, *násad* Т Л МД, *nosádu* кућу К, *nosádu* нащ сливак К, татко е у *pénsuju* Гч, прима *pénsuju* К, *пeнсуанeр* ЦБ;

б. група $зв > св$:

svéžda Т Л М, он све *svéru* Т, *svéru* á у једнога, á у другога ГК, *svóno* ГК Л Т М, *svonára* ГК;

в. група $дз > с$:

osád ГК, *nosudáa* Гч, *posuђje* ограду К;

г. група $бз > бс$:

без *obsupa* Л ГС, нема *obsup* према старога човека Б, све се *obspta* ГК, не-мож ги *obsúнеш* колко су крупне (кајсије) К;

д. група $дв$ јавља се као sv у речи: *svúcka* Л, у друге године (бравче) *svúcka* ГС, *svúcka* Тн;

ђ. ономатопејског порекла је (мада је ономатопејски моменат присутан и у по неком од већ датих примера) s у речима:

има леп *svék* Б, *svéčka* Л Сб, бије *svéčka* Б, *svrца* поледица К, *svrчка* К М, он, еј, *óсанка* (= оде звецкајући) нис-пút Т, *sunсимóљине* (= ситнице) різне К М;

е. на споју две речи:

енé-га она́м *под-сидурине* К, *плás-би* купили па ће правимо кад стигнемо Л, *пут^л-самрпало* ЦБ;

ж. остали случајеви:

súka, гвйри одонутке Јк, то су овé^и *силівре*, залогари (ситни кучићи што се смуцају по ђубриштима и развлаче стару обућу — *залогe*) Пр.

228. Лексички и позиционо ограничен, уз паралелну употребу $з$ у највећем броју наведених речи, мислимо да s у говору АП ипак стоји као засебна фонема.¹⁷⁸

СУДБИНА ФИНАЛНОГ Л

229. Познато је да судбина финалног $л$ у говорима призренско-тимочке зоне није свуда иста, а не иде увек ни за приликама у централним штокавским говорима. Док тимочко-лужнички и сврљишко-заплањски имају неизмењено -л,¹⁷⁹ Сретечка жупа свуда има -в.¹⁸⁰ Проф. М. Стева-

¹⁷⁸ И поред широког ареала, појава S изгледа да је обичнија у источној Србији. Има је и у бугарском и македонском језику — БКИст 66/67, док је у говорима ист. Црне Горе индивидуална — МСИЦГ 49. Наш је утисак да је у говорима Сврљига — НБББП 34/35 — обичнија него у говору АП, где у говору млађе генерације, рекло би се, ишчезава. Прегледом дијалектолошке литературе уочава се да се свуда ради углавном о истом окружењу: „з-, зв-, -з-, -д з-“ — ЉЂЛуж 46, и додали бисмо: бз.

¹⁷⁹ Поред већ класичног АБДј в. и МСТим 383, НБББП 17.

¹⁸⁰ МПГСЖ 80—92.

новић за ђаковачки говор узима: $-л > -о$, уз $-ал > -ао > -а$, с морфологи-
зацијом $-(j)a$ у радном глаголском придеву, које се преноси понекад и на
праве придеве са завршетком $-о < -л$.¹⁸¹

230. Појаву $-а$ м. $-л$ у призренско-јужноморавским говорима Белић
не разматра посебно, сем као наставак за образовање облика м. р. јединице
радног придева.

231. Доиста, појава $-а$ м. $-л$ и у говору АП најконсеквентнија је
управо у радном придеву:

$-áл > -áа$

бацаáа снопови Б, *бацаáа* сам ђубре Л, *бојаáа* се ГК, *несам ја бегаáа* Б,
врзуваáа снопови Т, *неси ти гледáа* М, *везáа* Гш, *он даáа* по еднога ГС, *он*
гу је даáа Гр, *даáа* ћерку Пћ, *биће га и даáа* Сб, а *мој гу свéкар није даваáа*
никакó туна Л, *он је држаáа* радњу Т, *несам знаáа* Пр, и *ту е зимуваáа* Гш,
только сам знаáа Кш, *неси знаáа* ништа Т, *загледáа* Пћ, *то е он зактеваáа* Т,
такó-се засељуваáа Б, *зваáа* се ГА, *деда ни се зваáа* ГА, *често дођуваáа* Бк
пét ћерке имаáа Тн, *отац ми имаáа* М, *шес имаáа* ГС, *ја сам имаáа* на *пét*
мéста ДТ, *имаáа* сам *шињер* Т, *не имаáа* *никога* Ст, *он имаáа* *двé жéне* Т,
имаáа *дваíес милиона* Гч, *избљуваáа* Кл, *только сам испричаáа* Кш, *истерáа*
стоку Л, *млого е ископаáа* МД, да не *би испливаáа* Дш, *јашаáа* *коња* па *падне*
Гр, *млого е лагаáа* М, *пóсле наређуваáа* Кш, *набацаáа* *камен* ГС, *написаáа*
Гр, *навађаáа* сам Т, *бéше настрадаáа* Т, *ту обираáа* он *десéтак* Пћ, *ја сам*
одаваáа *ћерку* Гр, *онај мéдвед остаáа* ГС, *ја сам то обожуваáа* М, *остаáа*
Тн, *пандурисаáа* М, *не-зна како-е примáа* *тај пóмоћ* Тн, *примáа* *дүкати*
Тн, *он се повезуваáа* М, *ја сам полагаáа* *испит* Кш, *потераáа* *овце* ГС, *појашáа*
Л, *покушаваáа* *неколько пүт* ЦБ, *ку¹* се *показáа* ГК, *помагаáа* му Т, *причаáа*
си Ст, *ја сам то питуваáа* М, *причаáа* Л, *причаáа* ми *девер* ЦБ, да си *била*
кад *Вита* *причаáа* Лп, *продаваáа* *мéсо* Гр, *риљаáа* Сб, *свилаáа* *кукүруз* ГК,
сатраáа ме Гр, *биће дүже свираáа* Гр, у *јéло би стављаáа* Л, *није снаáа* Пр,
прéкјуче тераáа *тéле* Гш, *тераáа* сам *овце* у *Васуљéвско* Љ, *требаáа* ВД,
требаáа да *йде* К, *ђутáа* Л, *тамо ми е ђутáа* *маз* Т, *уштинáа* ме Л, *уђутáа*
се К, *ја сам ги мáло чуваáа* Дш, *мој күм* у *Др^чновац* *чекаáа* *кóмбај* Гч, *чуваáа*
кóзе ЦБ, *шетáа* се М;

$-áл > -á¹а$

ковá¹а Л, *прво сам копа¹а* код *дрүгога* Кш, *рецепис* *преписáа* Кш,
ако би треба¹а да *слүща* Кш;

$-áл > -áја$

несам бираáа ЦБ, *даја* *овце* Л, *несам болуваáа* Пр, *зваáа* се ЦБ, *изла-*
гаáа га Л, ел си ти *имаáа* *таква* *кóла* Т, *имаáа* сам и *едно* *сёркме* (= *врста*
рибарске *мреже*) Т, *сто брава* *имаáа* Л, *млого* *децу* *имаáа* М, *кóви* *имаáа*
Б, *тáтко ми је казуваáа* Л, *остаáа* *последња* Пр, *имаáа* *једán* *Врађанац*,
па не *вика*: *земља*ци ГА, *виноград* *млого* *попадаáа* ДА, *áл сам га тчуваáа*
ЦБ, *мој стáрац* *млого* *тчуваáа* К, *премеруваáа* ГК, *саг ми* *причаáа* ГК, *поди-*

¹⁸¹ МСБак 132—135.

заја се ЦБ, брат од чичу му *остаја* Т, ту *спаја* Б, *трљаја* ГК, још кад ме *мгаја* Л, он се *удаја* (= призетио се, шаљиво) Дш.

232. После померања акцента с последњег слога *-ал* (в. и т. 316) долази до *-ал > -ал > -аа > -а*, које, сходно приликама у говору АП не прати никакво дужење:

кад је *дбша* ред Л, *дбша* на миразовину Б, кој све није *дбша* Гр, кад си *дбша* тако у друсто Тн, неки деда *дбша* из Лесковац Пћ, код нас *дбша* Кш, *запрега* волови Кш, *иша* си он, *иша* Пр, *иша* мој муж на воз Л, момак пре није *иша* ГС, ку-је како *избѣга* Ст, мој отац *мога* да отрпи М, *истрѣса* Л, кад се *дига* ГС, он би гу *мога* појѣде Пр, тако-ни е наш век *прѣша* М, *нека* ракију М, и *прѣша* Т, кад се *проука* ГС, *пребука* се ГК, бокти *помѣга* Т, *побѣга* ГС, све *прса* народ по поље Гр, *пука* дабогда Гш *одраса* му унук Пр, неки *обука* дугачак капут Т, *отиша* негде тамо Тн да му е *подига* (споменик) ДА, што си *река* ово последњо ГК, *река* му е Л, како-му бог *река* Пр, *стига* гу жал Л.

233. *-эл > -ѐа*

видѐа Гр, ја сам те *видѐа* ДА, *волѐа* гу Л, *горѐа* Л, зашто-е он *доживѐа* то Л, девет кила *донѐа* ВД, човек (муж) ми *донѐа* Кл, *жњѐа* Т, *жњѐа* сам на пајату ЦБ, није свет *изгорѐа* Гр, *јѐа* Л М Гр Сб, *клеа* се лажно ЦБ, свѐкар ми *наживѐа* мужа Ст, *ошопавѐа* Пћ, онај медвед *огладнѐа* ГС, *одвѐа* гу за нову армију ГС, *појѐа* Л, *пренѐа* сам Б, он *проврѐа* М, у Алексинац *радѐа* Д, *понѐа* сам личну карту Сб, цел дан *радѐа* Лп, јутрос сам *седѐа* ГА, *срѐа* ме Пћ, није *теа* М, *теа* је да бира Кш, *узѐа* му из руке Л *умрѐа* ЦБ К ДТ Т Д, *узѐа* од њо ЦБ, упут *узѐа* Гр, *умрѐа* напвр'сно Д;

-ел > -ѐ'а

што си гу *запѐ'а* (= закључао) М, па се *понѐ'а* у дуд М, *ослабѐ'а* Гч, секирче *узѐ'а* Т, јучер *умрѐ'а* Пр, само *умрѐ'а* студ К, *улетѐ'а* ги у шапе Пр;

-ел > -а

У говору једнога лица у Моравцу забележили смо једини случај сажимања *-ел > -ѐа > -а*, које прати померање акцента:

он није *вида*; *вида* на једно око, ал није добро *вида* М.

234. *-ил > -и'а*

ја сам *би'а* каи командир страже ГС, то све њан плац *би'а* Т, кад сам у лађу *би'а* Дш, *вади'а* Кп, *забрави'а* Л, *говори'а* Л, *изби'а* ГС, *извади'а* сам зуб Б, где млађар *изби'а* ЦБ, *носи'а* сам у крошњу Б, *одвоји'а* би ја то Б, *попи'а* Л, *прескочи'а* вилдан (младица за садњу) МД, *прелази'а* пругу Т *прелази'а* се К, *позајми'а* Л Сб, он то *премети'а* ДА, *ради'а* на пругу Б, кад сам с-стоји'а Б, тако гу бог *створи'а* Л, док неси *тури'а* кобце на главу Т, *трси'а* сам трњи и крље Б;

-ил > -и'а

би'а × 31 М Т Л Гр ГС Пр Лћ Гч К Д Лп ГК ЦБ Пг, *би'а* митрољезац Т, *загради'а* Гч, *досели'а* се Кш, *направи'а* М Т К Л, *купи'а* сам краву М, *наступи'а* М, *остави'а* М, секиру *остави'а* Т, он гу *пи'а* Т, *плевѝ'а* Л, овај стариј се *подели'а* Гч, *прикачи'а* ДТ, седам године сам

радија Љ, *руководија* Кш, *славија* па *баталија* ЦБ, други се *удавија* куд нас Т, *блес ударија* у стари Т;

-ил > -ија

баталија ЦБ, *бија* × 18 М ГС К ЦБ С Лп ДТ МД ВД Т, *цеа дан бија* Гш, ја сам *бија* према дивизиску болницу Кш, то е *бија* опасан ловција ГС, *бија* си Тн, *бија* на казан Т, он је преко реку *бија* Т, и татко му *бија* таки Б, *бија* са Синишу ЦБ, доктор ги *вратија* ГС, како-е то име *добија* Пћ, *долазија* Т Пр, три године *завршија* ГС, татко му *запретија* Т, *забразија* Л, *забравија* Б Т, *запушија* ГК, дуван сам *изгубија* Гр, *купија* Пр, де је *купија* имање Тн, *молија* сам редом Пр, *намерија* си њега Ст, *наредија* ми К, *набија* све у земљу Пр, таман *очистија*, *спремија* Пћ, он се *оженија* Т, *оцелија* се ГК, *осушија* се ЦБ, ти си Куси *поток опазија* Гш, ја би *попија* Кш, биће би ги *примија* ГС, није ги *примија*, *најурија* ги ГС, тако му *поклонија* Л, *парадајс несам окусија* Пћ, *пребројија* ЦБ, прво се *насловија* Риста Б, он одма *поделија* Гч, *радија* Пр, *служија* М, *неси садија* до сад Гч, *садија* сам га (дуван) Тн, *турија* ми у кревет Б, *убија* те бог М, *уватија* гу Сб, он се *укачија* Т, *млого* ги се *уследија* ГК, *учинија* К, *убија* град у нађе Гр.

235. -ол > -ба

Забележили смо само неколико примера од глагола *бобе* и од њега изведених:

убба га Тн, *убба* краву с клинац Гч, *набба* се на вилу гоздену ГК, *ту* се *набба*, на *стамак* Л, *пробба* му *гуму* Т.

236. -ул > -уја

кад је *ритнуја* Гш, *сагнуја* се Л, *собуја* се Л Пр ЦБ, у Нозрину сам *чуја* Ст, *стигнуја* га пре Житковац ГС;

-ул > -уја

бутнуја га у воду Т, на њума се *изврнуја* ДТ, *њбже син погинуја* Т, *један погинуја* Т, добро није *погинуја*, како *вози* Гч, *један погинуја* а *један остаа* Тн, на Самоков *погинуја* му *отац* Пћ, *ћерку* би ми *отруја* ЦБ, *ритнуја* га с *ногу* Л, *сагнуја* се Л М, *само* што сам *с-сунуја* Т, *чуја* сам Л ЦБ Т Сб Д К.

237. А. Белић није склон да у овој појави види фонетску промену. „То је овде немогуће због тога што крајње *л* у овом дијалекту нити отпада нити прелази у *о* које би, контраховано, могло дати *а* —, а само једно од тога двога могло би, у вези са неким фонетским приликама, дати овако нешто.”¹⁸²

Иначе, код њега налазимо два објашњења за појаву вокала *-а* < *-л* у радном придеву. За штокавски он каже: „На основу *дошл > дошао > доша*: *дошла*, *дошло* добили смо наст. за мушки род *а*, за женски р. *ла*, за средњи *ло*, па смо према томе добили и од *била*, *било*, *носила*, *носило* = *бија*, *носија*, *пија*; тако исто према *гола*, *голо* — *гоја* итд.”¹⁸³ За чакавско стање додаје: „С друге стране, у чакавским говорима *л* на крају речи (. . .)

¹⁸² АБДнј 597.

¹⁸³ АБФон 80.

често отпада: вѣдѣ, бѣ, купѣ, ѹмѣ, пѹкнѹ, вѣдѣ, прѣдѣ итд. тако и овде: дигал, пошал, пекал и сл. дали су дигѣ, пошѣ, пекѣ који су према дигла, дигло, пошла, пошло, пекла, пекло — створили наст. ѣ, ла, ло, па према томе: биа, служиа, желиа, утишиа, сложиа, скусиа и сл.¹⁸⁴

238. Што се истарског терена тиче, указивано је и на друге могућности. За један део икавских чакавских говора „на краској висоравни” Ј. Рибарић констатује: „*l* на крају слога претвара се’у (. . .) bilabijalno *w*” а у делу истих говора „*u* labiodentalno *v*”.¹⁸⁵ За перојски, црногорски јекавско-штокавски, говор: „*l* на крају слога не прелази у *o*, него у један глас који уз пасиван положај усана није ни *a* ни *o*, него је *понешто* редуциран, а сматрамо га за онај глас, из кога се заокружењем усана могао развити глас *o*, а даљим отварањем усана физиолошким путем глас *a*.”¹⁸⁶ Описујући говор Водица Рибарић на једном месту описује и физиологију гласа који смењује *-l* па закључује: „*Iz* ovakova се glasa mogao vrlo lako razviti *o* ili *a* prema artikulaciji usana. Mogle su djelomice nastati kontraksije, prije nego se *a/o* razvio u čisto *a*.”¹⁸⁷

Рибарићеви примери односе се само на апсолутни крај речи, а за унутрашње слогове даје само две речи, од којих је једна микротопоним, а друга шире распрострањена реч *стѣ’ана* (стеона).¹⁸⁸

Белићева *Фонетика* објављена је после Рибарићевог рада, али без осврта на њега.

239. Фонетска рещења тражена су и за јужноморавско стање: „Процес вокализације сугласника *l* на крају слога, у фази *l : w* с обновљеном динамиком преноси тежиште на облик радног глаголског придева *m*. рода, управо у јужној зони српског језика (. . .). Паралелно са претварањем лабилног *w* (у балканистичким алтернацијама *b : v*, *v : b*) јавља се у Срегечкој Жупи, под утицајем кичевског *-l : w : v*; а према двоструком процесу *al > aw > ao* и *al > aw > ā*, настаје уз перфекатско значење облика р. гл. придева *a : ja* у призренском говору (. . .). Овакво фонетско образложење, комбиновано са морфолошко-синтаксичким, може бити примљено и за јужноморавски дијалекат.”¹⁸⁹

240. Проф. П. Ивић више пута је констатовао *прелаз -l > -a*, не објашњавајући саму појаву. Његове формулације: „место *-l* имамо *-(j)a*: *бѣја, дѣја, тѣјаџи*”, „*l* на крају слога и речи прецело је у *-a*: *пѣџија, дп леја*”

¹⁸⁴ Исто. В. и: АБКонј 75.

¹⁸⁵ Јосип Рибарић, *Размјештај јужнословенских дијалеката на јо.тоуојоку Исири*, СДЗБ IX 40.

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ Исто.

¹⁸⁸ И у најновијим дијалектолошким описима централних штокавских говора налазимо: *сѣђвана* (М. Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, 53), *сѣђвана* (Ј. Суботић, *Главне особине семберијског говора*, ПрПЈ 9, 99), *сѣђвана* (М. Тешић, *Говор Љешанског*, СДЗБ XXII, 198). „облик *сѣјана*, који наводи Рибарић. (= *стѣ’ана*), и ја сам биљежио у западној Херцеговини” — А. Пецо, в. рад у нап. 181, стр. 141. У говору АП познато је само *сѣјелна*, а тај се облик може чути и изван зоне призренско-тимочких говора (в. СРШум 155).

¹⁸⁹ МПГЈ 24. Нешто даље, с. 28: „Ова теорија не губи значај главнога објашњења, ако се комбинује са објашњењем које је дао А. Белић.”

„на крају слога $-л > -а$ ”, посебно она која се тиче говора АП: „у III (Тешица) $-л$ даје $-а$ (*цеа дан, носија, исѐка, отежјаја и отежја*)” — воде схватању да се овде ради о гласовној промени $-л > -а$, а не о некој морфолошкој појави и њеној механичкој трансплантацији на друге случајеве. Примере са $-л$ (*сол, гол*) он сматра аналошким.¹⁹⁰

Проф. А. Пецо за западнохерцеговачку ситуацију прихвата Рибарићево мишљење „да је сонант $-л$ у финалној позицији слога могао непомредно прећи у самогласник $-а$ ”, јер „Разлози, и фонетски који су навели Рибарића на овакав закључак врло су убедљиви.”¹⁹¹

241. У говору АП, и изван радног придева, налазимо примере и са $-л$ и са $-а$:

аиђел ЦБ, *Светиранђел* ЦБ Д С Лп К Гр Пр, *вол* ЦБ, најбољ *вол* К, *вол* убивац ГК, *дел* ЦБ Пр, *дел* (*delus*, дугуљасто брдо, коса) Сб, Церóвачки *дел* мт. Лп, у *ждел* Пр, *стига гу ждел* Л, она баш падла у тај *ждел* Лп, *ђавол* ЦБ ГК, *непел* ЦБ, *цеђ* од *непел* Лп, *ћутí* на *остал* ЦБ, *кад петал* на буњиште, *ја уз огњиште* К, *сврдал* Ст, *сол* ЦБ, о-Тешциу на овамо бацали *сол* ДТ, треба по мало *сол* Л, *бел* ЦБ Вк, *Бел камен* мт. Пр, *дибел* ГК Гр, *зрел* ЦБ, *кисел* ЦБ, *стелна* Гч, *селски* ГК, *другоселци* ГК, *цел* Вк, *цел дан бија* Гш, *цел дан радѐа* Л, *цел ноћ чекај* Кш, *па ме ждел*, *несам забравила* ГК;

деа ГС, *твој деа* Гр, *гór* преко *деа* Б, *кота* К Тн ЦБ, *непеа* ГА, *непеа* Пр, *сврда* Гш Кш — реч је мале фреквенције јер је у цирој употреби *сврдо*, — надавали им Французи *беа* леба Дш, *зреа* му раж Л, *цеа дан* Ст ГА, *ожѐа цеа* пребој Пр, *цеа дан бија* Гш, *млого дибѐја* Сб, *цеа дан радѐа* Л, *то се цеа вацар скупíа* Л, *только е округа* Л, *мене вище жа* за мајку М.

Ако се упореде примери са $-л$ и са $-а$ видеће се да се све речи напредо јављају сем страних речи: *аиђел*, *ђавол*, *астал* и оних где $-л$ долази после *о*. За *кисел* нисмо нацрти паралелан пример,

У једном разговору у Тн постаријој саговорници „излетело је”: „каже се *непела*” у тренутку када је упорно тврдила да је у Пироту „*непел*” а у Морави „*непео*”. Мислимо да облик *непела* представља контаминацију облика *непел* и *непеа* иако нам се он чини могућним, док смо именицу *посао* чули као: *посо/поса* м. р. или *посла* ж. р., а никако са- $л$ (в. и т. 386).

Од једног просветног радника, такође у Тн, чули смо да се, у селу каже *ђава*. Такав лик, иначе очекиван, нисмо нигде чули од представника говора АП.

¹⁹⁰ ПИДш 19, 176, 190; ПИСД 189, 190, в. и т. 231. Проф. П. Ивић облик *Раковицу* (село код Баковице) доводи у везу са прелазом $л > а$ на крају слога: *Раковицу* < *Рилковицу* (дискусија поводом реферата М. Букумирића, на Петој ономастичкој конференцији Југославије, *Зборник реферата и материјала V југословенске ономастичке конференције*, (Мостар 1983), издање АНУБиХ, Посебна издања, књ. LXX, Одељење друштвених наука, књ. 13, Сарајево 1985. стр. 149).

¹⁹¹ А. Пецо, *Једна дијалекатска паралела*, ЈФ XL/1984, стр. 141, уз најаву: „Ја ћу о тој појави (о $-л > -а$, — Н. Б.) у овим говорима (западнохерцеговачким нап. наша) посебно писати на неком другом мјесту”, стр. 140. Опширно разматрање ове појаве дао је потом у: *Икавскошћакавски говори западне Херцеговине*, АНУБиХ, Сарајево 1986. стр. 75—92.

242. У унутрашњим слоговима прилике су овакве.

У случајевима: *зава*, *завичић*, *завичња*, *раник*, *сана*, *санице*, *понеде-ник* — на целом простору огледа се контракција: $-ал > -ал > -аа > -а$; $-ал > -аа > -а$; $-ел > -еа > -е$. Из зоне III имамо мт. *Кани* поток Вб, чему у основи, мислимо, стоји *кал-*, као и у називу села Каоник, које се чује као: *Каник* — кад је акценат на последњем слугу и као: *Ка^оник* — кад је акценат пренесен.

Облици придевских заменица на *-лик-*, кад се употребљавају у сажетом виду: *овблоко*, *тблоко*, *онблоко* . . ., а ови су чешће у употреби него пуни, увек су са неизмењеним *л*.

Остали случајеви забележени такође само са *л*:

Балтобија (надимак) М, *белчуг* (обичније: *алка*) ГА, али: *белчуї* ЦБ (које се можда може схватити као контаминација *бел-* и *беј-* < *беја* < *беа* < *бел*), *болни* ГК, *болник* Т, *болни* свї Т, *болница* — општи облик, *болно* му дѣте Гч, *врѣлце* ГК, *зълче* Л М Гр Пр Т, *колко* К, док неси турїа *колце* на главу Т, *колца* (= колица) Лз, *питали* *началници* Б, *осталче* ГК, *повезалка* (= врпца за притезање чарапе уз ногу) ЦБ, *рѣлна* Л К, *сѣлски* ЦБ ГК, *Сѣлска* чѣшма мт. Пр, *Сѣлска* воденица мт. Пр, он *пбелши* Тн, *сол* ГК В ВД Б, *стѣлна* крѣвица Л, *їма стѣлну* крѣвицу Пр, а *стѣлно* (крѣвче), *кој дан* ће се отѣли Гч, *стѣлно* Л, *горї* му *чѣлце* Гч, *младожѣња* нађе *четѣлку* ГС.

243. У сваком месту може се срести и по који пример са $-л > -о$, нарочито у говору млађе генерације која је прошла кроз осмогодишњу школу. Ипак мислимо да у зонама I — III то није аутохтона појава. Што се зоне IV тиче, тамо су напротив врло ретки примери са $-л$ (*Светирѣнѣл*, *ђѣвол*, углавном).

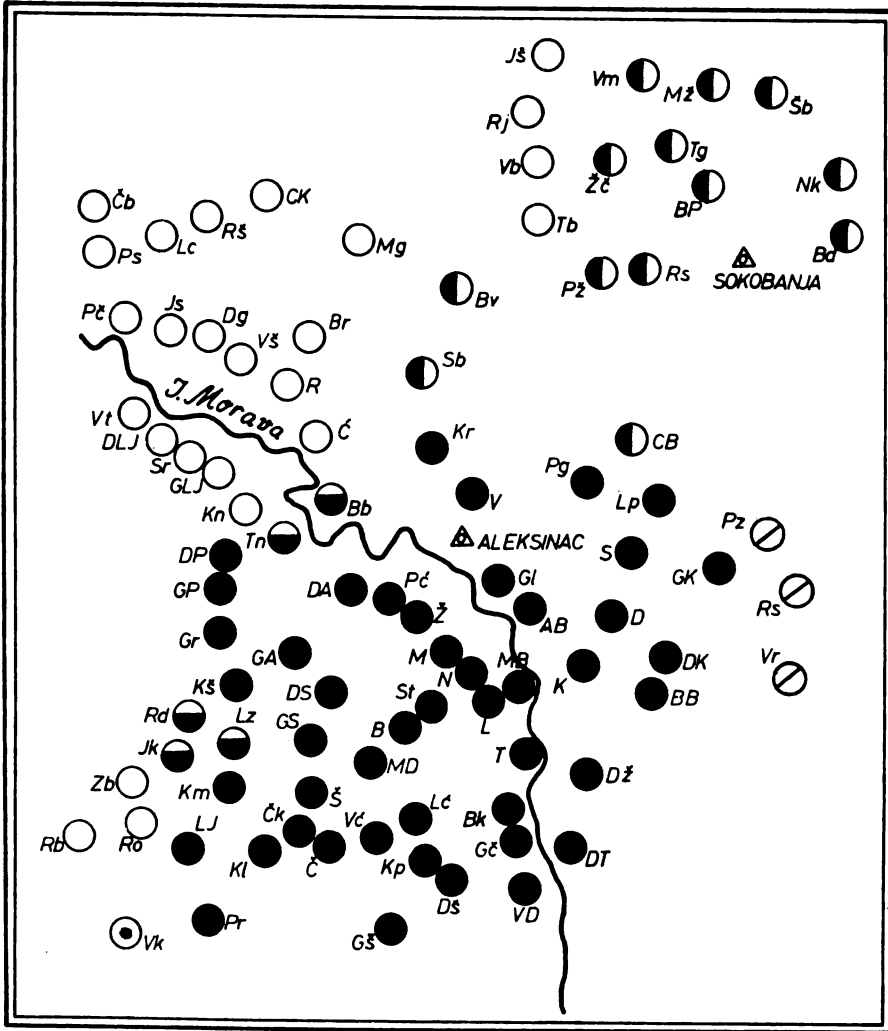
Са чешћом су фреквенцијом:

сб Л Т МД ГС Тн Пђ, *вб* Кл Кп Лђ ГС Гр Куц ЦБ К Д, *пбсо* Л, К М Д Т Гч ГС ДА, *ђѣво* ДА Гр Ст К, *рѣсо* Л Т, *кїсо* кѣпус Л М, — управо оне речи које не чујемо са $-а < -л$ (т. 241).

Свуда се могу чути и облици радног придева са $-о < -л$, и то чешће у моравским него у брдским селима, чешће од млађих људи него од других, чешће од глагола где имамо $-ал > -аа > -а$, него од других (в. карту бр. 5):

дбшо Гч Т Гр, *дбшо* ми сїн М, *изѣшо* из^о кѣћу Л, *їшо* М Л Т, *рѣко* ми магацинѣр Гр, *тѣтко* гу *рѣко* Пр, и кумїта би тако *прбшо* ГС, *снѣшо* се М, *узо* гу (оженио се њоме) Јк, он *уби* овчѣра што му *чувао* овце ГС, кад се твој отац *женио*, ја сам бїја мѣли М, *питѣо* сам како је то *їме* добија Пђ, *прѣїја* га, ал *напитѣо* ѣпсу Гч. Последњи примери показују да мешање облика можда долази из недостатка навике за употребу облика са $-о < -л$, који долазе преко школе и из књижевног језика.

КАРТА БР. 5

- *имá(j)а дѡша*
- ◐ *имá(j)а, дѡшо*
- ◑ *имá(j)а, дѡшáја*
- ◒ *имáл, дѡшьл*
- ◑ *имáја, дѡшьј*
- *имáо, дѡшо*

Јављају се и примери типа:

вариоц Л, *пратиоц* сам бија пүковнику Т, *руководиоц* Гч Пр, *палиоц* миње у рүдник Сб, али они ни бројем, ни карактером не говоре да је то аутохтона особина овога говора.

244. У зони III стање је истоветно већ наведеном стању у зонама I и II:

анђел Тг, *ђавол* БП Вм, *вол* Вм Мж Шб, *кисалник* (= кисело млеко) Мж, *сёлски бунар* Тг, *стёлна*, треба да оживује тэле Тб;

њó бйло *жа* што нé попева́ла Мж, *беа* Тг, *де́а* Тг, зау́знемо *цеа* да́н Вб, *свѣда* Шб Нк.

Због конфигурације терена и консеквентне замене -л са -(j)а чести су микротопоними:

Бршци *деа* Тг, Гóјков *деа* Нк, Голéми *де́а* Мж, *Деа* Вм Вб Тг Рј *Де́ја* БП, Ђурђушев *деа* Шб, Србин *деа* Шб.

Мислимо да исту појаву имамо у микротопонимима: *Забéа* (< забел) Нк, и *Мућéа* (име једног камењара чије нам порекло и првобитно значење није сасвим јасно (можда рум. дем. *montel* брдо, гора, планина) Шб.

245. У зони IV постоји село са службеним називом Црни Као, у вези с којим стоје различите реализације -л:

Црни Кáл Мг Лц ЦК, *Црнока́лски по́ток* мт. ЦК, *Црни Ка* Вк, *Црнока́ско по́ље* мт. Мг, *Црнока́џи* Ђ Мг, *Црнока́вци* Мг, *Црни Ка́* Дг Рш ЦК, *Црни Као* ЦК Вт.

246. На основу изложене грађе могло би се закључити да је финално л у говору АП — прешло у -а. То се најпотпуније извршило у облику за мушки род једине радног глаголског придева (изузимајући зону IV, где је, попут прилика у косовско-ресавским говорима, -ал > -ао > -о: дóщо и сл.).

Случајеви неизмењеног финалног л мислимо да се могу различито посматрати.

Код придева -л је вероватно успостављено аналогijом (*цёл, дибёл, сёлски*).

Код именица се могу разликовати случајеви задржавања -л у страним речима и речима касније прихваћеним (*анђел, началници, рёлна*) од оних где би промена могла утицати на јасноћу значења речи (коца < *кóлца*, уколико није овде касније обнављање аналогijом).

Придевске заменице са -лик- могле су -и- губити и остављати л на крају слога у време када је промена -л > -а већ престала бити актуелном.

Иако је тешко не прихватити могућност извесне морфологизације једном створеног -(j)а < -л у радном придеву, у целини на промену -л > -а у говорима АП и шире зоне призренско-јужноморавских говора треба гледати као на гласовну (код радног придева, додуше, можда и као на гласовно-морфолошку) појаву. Та је појава могла бити подржана и другим моментима:

1. појавом $-ajy > -ay > -a^y$ ($-a^o$ / $-av$), чија се зона на подручју при-зренско-тимочких говора умногоме подудара са зоном $-л > -а$ (т. 462—466),

2. врло интензивном појавом $-o > -a$ у неакцентованом слогу у истој овој зони.¹⁹²

3. На подручју АП, нарочито у селима која су на прелазу зона I (са $-л > -а$) и IV (са $-л > -o$) могу се срести и случајеви изговора $-o$ као $-o^a$ и онда кад му порекло није увек $-л$: *умрѣ^a* Бб, *не-зна да је жњѣо^a* Тн, *сврдо^a* Бб, *Грѣачко^a* (мт. = имаће чији су власници из Грејача) Вт, *Мозговачко^a* мт. Вт.

247. Што се хронологије ове појаве тиче, постоји мишљење проф. П. Ивића засновано на стању у Закону о рудницима из 1412. године „да се промена $л > а$ у овој зони извршила углавном истовремено са променом $-л > -o$ у другим крајевима (тј. крајем XIV и почетком XV века).”¹⁹³

То је могло бити време када су крај речи у нашим говорима захва-тале и друге промене. Поред померања акцента са отворене ултимае (а то се међу призренско-тимочким говорима догодило у АП и околини Брања), акценат је померен и у облицима радног придева са $-эл$ (*дбша*, *наша* према: *дошэл*, *дошјј*, *дошја*, *дошја* у широј околини АП), али не и код глагола са $-ал$ (*писѣа*, *затиткуѣа*, *чекѣа*, *приѣа*).

Треба имати у виду да је овде промена $-э > -а$ извршена потпуније него у осталим говорима призренско-тимочке зоне (т. 95).

У истовремености, или сукцесији, померања акцента, ослобађања артикулације полугласника у дезакцентованом слогу (*дошэл > дбш^aл > дбшал*) можда не треба искључити ни антиципацију $-эл > -ал > -аа$, која се потом могла ширити и на друге случајеве, а такође ни могућ утицај, ни улогу, $-а$ - из основе бројних глагола (више глаголских врста, код проф. Стевановића, рецимо: II: *орѣл*, IV: *ковѣл*, V: *имѣл*, VII: *држѣл*) И у нашој грађи најбројнији су управо примери таквих глагола (т. 231, 232), док је међу речима који се јављају напоредо са $-а$ и $-л$ „непокривених” управо тамо где нема $-а$ - у основи (*сѣл*, *вѣл*, *дѣл*, *кисел/кисо*, *расо*, — т. 241).

На могућу, интегришућу, истовременост или сукцесивност поме-рања акцента, вокализације полугласника и $-л > -а$, можда указује и то да је асимилација $-эл > -эл > -ал > -аа > -а$ у радном придеву остварена потпуно, али зато изостаје у случајевима $-ѣл > -ѣа$ — или $-ѣја$ (*имѣа/имѣја*), где би се, с обзиром на снагу $-а$ - под експираторним акцен-том више очекивала.

Истина, појава $-л > -а$ могла је у АП стићи са југа и југозапада и нешто касније, са миграционим таласима. О извесном не тако давном превирању имамо и изјаву једног осамдесетчетворогодишњег информа-

¹⁹² Види и Рјечник, уз Рибарићев рад (нап. 175), где такође налазимо доста таквих примера (*мѣдруша* модруша, *ѣадлѣ* подлога и сл.).

¹⁹³ П. Ивић, *Никола Радојчић, Закон о рудницима Десѣѣта Сѣевана Лазаревића* (приказ), ЗБФЛ VII, 208.

тора из Стублине (оног села које је по пореклу листом врањанско), који, говорећи о сећањима на детињство каже: „Ми смо имали у кућу две бабе, обе рођене ту у село, па једна каже: *дошјј, отишјј*, а друга: *дбишја, отишја*”.

Али како с овим помирити чињеницу да се полугласник боље чува у говорима одакле бисмо очекивали надирање појаве *-л > -а* у АП, или пак помисао да је до померања акцента у АП могло доћи са снажним миграцијама становништва из врањског краја, где такође полугласника има више него у АП!?

Сва ова размишљања траже и сигурну анализу писаних извора из одговарајућих историјских раздобља, која нама у овом тренутку недостаје.

ЈОТОВАЊЕ (И ДРУГА УМЕКШАВАЊА)

248. Резултати старог јотовања нарушени су у следећим правцима. Трпни придев почео се градити наставком *-ен*: *закрпен, дрббен, слбмен, давен* (в. и т. 508 и примере тамо дате).

Иначе, јотоване групе од лабијала и *ј* изван категорије радног придева држе се:

глупли Ст (кад није: *глупши*), *капљица* К, *дубље* ББ М Т Лћ Пр, *грмљавина* ЦБ, *живље* тб ГК.

Остаци старог јотовања налазе се у декомпонованој групи *вљ* из које је испало *в*:

лоше тó *обаљено* (= обављено, урађено) Т, *напраљен* пút К, *напраљено* ГА, *постаљено* свé Л, *ипраљена-е* брана Бв, *несу* му кбла *попраљена* Пр, *опраља* трактор Пр, *састаљени* са свé стране Т.

Мислимо да је до тога дошло испадањем *в* због нагомилавања сонаната, највише у презенту и радном придеву. Тако према постављам — постављал; постављен, стоји: *постаљам* — *постаља*; *постаљен* (в. и т. 290).

За друге групе немамо примера.

249. Стање јотовања, односно нејотовања осталих сугласника у основи трпног придева изгледа овако:

	са јотовањем	са аналошким јотов.	без јотовања а
т	<i>плаћен</i>	<i>сплѣћен</i>	<i>вратен</i>
д	<i>ицѣћен</i>	<i>довѣћен</i>	<i>израдена</i>
с	<i>мѣшен</i>	<i>трѣшен</i>	<i>обѣсен</i>
з	<i>зајажена</i>	<i>вѣжен</i>	<i>угазена</i>
л	<i>досѣљени</i>	—	<i>запáлено</i>
н	<i>брањен</i>	—	—

Остали примери за *т*, *д* у т. 509, (за *ст* у т. 510), за *с*, *з* у т. 511, за *л*, *н* у т. 512.

250. Природно је што су и глаголске именице изведене од трпног придева с нејотованим сугласником основе такође без резултата старог јотовања (примери у т. 253).

251. Поред облика трпног придева са *-шт-* у основи: *кѣштен* и сл. јављају се и случајеви, више него претходни, са *-шћ-*, насталим подновљеним јотовањем: *кѣшћени* и сл., а такође и без јотовања: *ожалостени* (остали примери у т. 509).

Подновљеног јотовања иначе има и код других категорија речи и облика:

измишћа мѣђе Гч, воли да *измишћа* мѣђе Лз, *намишћам* ГК К ЦБ *намишћа* све ГС, *пушћа* Т Л, *премишћујем* ограду Л, *премишћа* Кл;
испушћали воду па истровали рибе Т, *намишћали* Гр Јк, *намишћували* крѣв ГК, али: *пѣштували* Т, *пѣштувала* ГК са секундарном групом *шт < чт*;

дае *намишћај* Лз, *намишћај* Л, носија *извешћај* Гр, баба ми отишћа на *намишћане* зѣби Гр, нешто се *премишћа* ГА, нема *пушћане* К; *брешћар* мт. Д, *Брешћак* мт. Кп.

У ТЛ и СЗ говорима изостају примери подновљеног јотовања, а у ТЛ још и јотовање *т, д* (према: *млатен*, *цѣден* у Бучуму, у Белом Потоку је: *млаћен*, *цѣћен*).

252. Група *јд*, код глагола на *-ити*, за разлику од ТИ и СЗ говора, овде је јотована:¹⁹⁴

кад-*доћем* Л, ако *доћев*, *доћев*, ако не, мора ги чекамо Пр, *доћѣ-ни* раскодт ГС, не *зѣћемо* по село, па де ги зауставимо М, *проћѣ-ни* дан у седење Лп, *проћѣ-ми* брат с кола К, не *пронаћемо* добру бабу Т, *уићите*, а ја ћу са^а Гр.

253. Такође различито од ТЛ и СЗ говора, али и од неких говора јужноморавског типа,¹⁹⁵ овде је познато ново јотовање лабијала:

снобље К М Сб Ст ГС ДА Пћ, *грѣбље* Пр Лћ Кл Лп ЦБ, *Грѣбље* мт. Лп, *Грѣбљите* мт. МБ, *грѣмље* Јк, *здравље* М Л Гч, *Поморавље* (иако је са истим значењем обичније: *Марѣва*) Гч Л М Пћ.

Ново јотовање осталих сугласника показује следеће стање:

пруће М Л К, *смеће* Т;

Ограће мт. ББ;

лишће Т К ДТ, али: код групе *с (< ст) + ј*: *Брѣсје* мт. Лп, *раскрѣсје* К ЦБ, *Раскрѣсје* мт. ГК;

нема јотовања групе *з (< зд) + ј*, већ се ту јавља метатеза: *грѣјзе* — свуда, *з(в)ѣјзе*, обичније него: *звѣжђе*;

због метатезе нема ни јотовања групе *з + ј* (в. т. 302);

чује се: *класје* — свуда, а уместо *насји*, обичније је: *пчѣшки*;

зѣље Сб ГК, *биље* (неки отров за рибе) Т, *весѣље* — свуда;

¹⁹⁴ АБДиј 138/139.

Приметили смо у више места да и скорији досељеници „шопови“ из крајева где се *-јд-* чува ову групу изговарају као *ћ* (*доћѣ-ми* девер Т, *уићи* у кѣћу К, *уиће* у обѣр К, *уроћи* поскоро Т). Можда у овоме треба видети и тежњу ка прилагођавању, и напор да се уклопи једна разлика између домаћих и дошљака.

¹⁹⁵ ЈМГЛ 21.

трње ЦБ, *трњи* Б, *камење* ГК Пр ГС; *бесење* ме чека Гр, на *дробење* камен радија Гр, *грабење* за положај ВД, *нема свадбе*, *нема женeње* М, *крпење* Кл М, *киселење* ГК К, *крстење* (стављање нечег „у-крс”, као дистинкција према *крштење* — обичај давања имена) ЦБ, сви трчу на *ломење* саборник ГС, *ловење* почиња у торац ЦБ, *доћи на лупење* (= комишање) ГК, *лубење* ГК ДА К М Тн, *нема више мастeње*, саг нoсиц код бoјацију Лп, *месeње* Гр К Кл, *молeње* Д К, *нема више носeње* у цркву (на крштење) ЦБ, *није скоро бiло плавeње* М, престало е *правeње* Лп, *прасeње* Гр К, почeло *пустaње* ДТ, добри су за продаву (бели прасци), али за *ранeње* нису Гч, штрoимо (свињу) за *ранeње* Гч (али: *рањеница* Гч), претераше с то *славeње* Д.

У ограниченом броју случајева, у речима са јатом, налазимо умекшавања: *гн* > *гњ*, *кл* > *кљ*, *жл* > *жљ*, можда асимилационе природе: *гњeздо* — на целом подручју, *кљeште* Гр Л М, *жљeб* Л Т Ст, *корито изжљeбено* Лп, *жљeбура* (= јаруга) ГК, *жљeзду* Гч ГС.

254. Испред форманата основе: *-а-*, *-ава-*, *-ева-*, *-и-* налазимо умекшан коренски сугласник *т* (и *ст* > *шћ*), *д*, *л*, *н*:

-а-

ја *ваћам* рибу, они мoг oца питају: ко *ваћа* Сб, *ваћа* Гч Лп Ст ЦБ, ел те *ваћала* вода Т, *заваћамо* на исти бунар Гр, *ваћали* кокoшке Лз, *залићај* ГС, па сам те *залићаа*, брe Гч, *наваћаа* Т, *огрћам* Д, *огрћау* Л, *преврћа* Пр, *скића* Д, неће да му *смића* жена М, и саг *осића* срам кад се *срићамо* Л, *осића* ГС; *мећамо* пaру у бараницу Т;

за *ст* > *шћ* в. т. 251;

нема да се *скићам* Пр, *скићам* Б Д, *скићау* шћуму одг кола К, све *поскићау* (са себе) па играју лoпту ДТ;

дoбро се *поравња* Гч, *поравњато* М, *поравњај* дoбро К, овия не *рачуњам* Гч, *рачуња* МД, да се *израчуња* ЦБ, ти *рачуњај* Гч.

Према овоме стоје и глаголске именице:

дoста *ваћање* Т, бадава ти *залићање* (лисице), она по лукава Пр, само глeдац (на телевизији) неко *преврћање* Т, заврцили смо *огрћање* мумуруз Д, прво е копање па *огрћање* Л, зими *пригрћање*, лети *одгрћање* Т, *скићање* ние бiло кај са Т, дoста с то *скићање* ГА, нема без *рачуњање* МД, даска за *равњање* бетон Л.

-ава-

има да *срећавам* нешто Лз, да *преглећава* К;

извешћавам К, па ја од њo *извешћавам* К, *извешћава* ГК С К Л, да *опрошћаваш* ГК, *сопшћавали* Пћ.

Оваква умекшавања (дата под *-а-* и *-ава-*) нису позната ТЛ и СЗ говорима.

-ева-

свe се кокoшке *изразбољeвале* К, *извољeвају* млого Т, не *оскућeвам* Т, *оскућeвало* се ГК, *пољeва* му да омийе руке ГК, пуна каца па *прељeва* ЦБ, нећу да ме *сажалева* па да ме после кори Т, *сажалевају* ги Гч;

-и-

аналожке, према итеративима и другим облицима, налазимо: *грљи* Гр, *он загрљи* Т, *грљи* партизанке Т, *отанџа* гу Сб, *проваљи* Т, *проваљили* кућу Т, *тегљи* кај вол Кш (постоји и им. *потегљица* Гр Кш), *тегљећа* стока С.

255. Палатализовано *л* и *н* налазимо и у речима:
желуџац К Л С Т, заједе ме (= заболe ме) у *желуџац* Гч, *желуџица* (= бубац код живине) Гр, *желуџка* (= бубац) К Лп;
жљуна ГК Л ЦБ, *жључка* ГК С;
 да *љуџимо* мумуруз Гш, *љуџење* Лз, *љуџине* од јајца Лп, *љуџе* Рс;
Вртљага мт. В, *Кругљаја* мт. ГК;
дџмбел Пр, *чџтри дџмбџла* Пр;
деверџиџња, *завџиџња*, *сваџтиџња*, *шуриџиџња* — на целом простору;
буџиџиџте ГК Д, *стрџиџка* Л М ДА, *стрџиџиџте* Гр Гч Л М;
 ту се иде за *Луџање* Т, ниже *Луџање* Б, до сам *Луџање* М, родом из *Луџање* Л;
 гџр у *Дашџиџу* ВД, у *Дашџиџу* има стџри џџди Гч, *Дашџиџа* је сирџмџџиџја Гч;
 према уџштеном *лџни* стоји: *лџнски* Гч К Л М, *лџнске* гџдине бџло (жџто) слџпџце Пџ.

256. У вези са јџтовањем сугласника јџш три напомене:
 а) поред: *уџану* (аор.) чује се и *уџашџ/уџашџ* (т. 546),
 б) познато је само: *одељење* — куџа с два одељења Гч, у дрџго *одељење* (сџбу) Т, *одељење* Пџ ГА ГС Лз; *запалење* Т;
 в) познато је само: *јаџњеџина*, *говџџина*, али: *сџнско мџсо*.

257. У јџдном случају забележили смо *л'* као делимично умекшање: од лџџку *сол'ениџу* Л.¹⁹⁶

258. О умекшавањима испред дифтонгираног *е* (*р'јеку* и сл.) било је речи у т. 117 (в. и нап. 134).

259. Супротно случајевима умекшавања, које смо овде навели иако они нису сви резултат јџтовања, записали смо и јџдан број случајева отврдњавања, које такође овде дајемо јер употпуњавају представу о појавама у дистрибуџији консонаната у говору АП:
не-дџј, *бџже*, *овџј бџлку* ЦБ, од неку *бџлку* МД;
мџе миџлење ДТ;
арџилџриџа М, *арџилџриски* Пџ;
дежџрни баталиџнски Пџ.

¹⁹⁶ Умекшавања различитог степена, и с различитим узроцима, од којих су нека и овде наведена, шира су но у зонама СЗ и ТЛ говора, али уџа него у говору Јањева како се то налази у МПГЈ 17—24 и 34—39. Управо се та „мекоџа” и појава отворености вокала (спојена с уџиском да „Моравци отеџују говор”) Сврљижанима и Тимоџанима намеџе као прва одлика говора АП кад се сусретну са жџтељима Алексиначке Мораве (из села поред саме Мораве). За Алексинџане, пак, Сврљижани говоре „тврдо”, стегнуто (вероватно је то у вези са речима које чувају полугласник тамо где АП већ има *а*) и „пребџџују” (акцент је на крајњем слогу и онде где је у АП померен).

ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

260. У оквиру исте речи ова асимилација је обична и на начелима која важе за књижевни језик, за што, мислимо, није потребно наводити примере.

261. У облицима 2. лица императива, у множини, где је после испадања *-и-* дошло до непосредног суседства консонаната различите звучности увек долази до једначења:

бешите Л М, *вешите* тó куче К, *дршите* га Л Пр, *ди́кте* се К, *ка́ште* му кад га видите Гч.

262. Резултати ове асимилације шире се из облика где за то има услова и на облике где таквих услова нема:¹⁹⁷

мушак М ЦБ, овај *мушак* по врџан Мг (зона IV), *нисак* К Л ЦБ Пр, *рџтак* ГС К МД, *слáтак* Гр Л М Т, *тџшак* Т, *тџшак* живот Лђ, *тџшак* језик Пр.

У примерима: *отбише* Гч, *отбише* си мџићи ГС, са *отбише* за Јошје Гр, мислимо да се ради о другој појави.¹⁹⁸

Овакве облике имамо у свима зонама, а обични су и у говорима Сврљига,¹⁹⁹ где, међутим, никад нисмо чули ликове: *мушак* и *тџшак*.

263. Делимичну асимилацију, неједнаког степена, имамо у бројним случајевима варирања артикулације консонаната у сандхију:

кадт ће дођемо, он одрече Гч, *кадт по́трча*, па у јáрек ГС, *кадт се отопли* М, *кадт ће краљ* ди́де за Сокобању, на́ши га срџну М, *кодт ку́ћу* Л М, *кадт ти* поља́к ўвати онџ овце и бџера Гр, затворја лџба *подт кљу́ч* М, бра́ћа одт *тџтке* Гр, одт *сандуџи* М, све *подт кљу́ч* М, *подт крџ* ГС, одт *крај* Л, *усрџдт казан* ГС, одт *Пло́чник* ГС, кај добар бџк одт *три* године ГС, *кудт те* докáчи ГС, *исподт шкóлу* Д, *кадт сáмне* Д, старџко, *кадт ће* да пође ГС, *поткáмен* ГС;

сџстра ми бџла *пет^а* године старџа Гр, дваес *пет^а* да́на сам у рџв Т, *бра́т^а* га помџга Пр;

бо́кти (бог ти) помџга Т, *сне́гк* се исто́пија К, *ди́гк* се Гр, *бре́гк* се пову́ка у долину ЦБ;

лу́к^т зелџни, ел прáзи Гр, *зна́к^т* за пру́гу Пђ, *плџк^т* де́к прогорџа па дџми ГС;

изáшо из^т ку́ћу Л, из^т сџло Л, из^т ста́бла (мн.) Т, из^т кра́еви Л, из^т Тџшицу ГС, из^т тџ сџло ГС, немџ да ўмре без^т све́ћу Л, из^т цр́кву ГС, па уз^т ку́бе М, исплани́не Пр;

с^т грџже Л, сџдџ сас^т де́џу Гч, сас^т бомбџне М, молџтва се донџсе из^т цр́кву па за *четџрџс^т* да́на обашка спџм с онџ дџте ГС, *четџрна^тес^т* *детџта* М, *три́јес^т* бра́ва Гч, *петнаџес^т* да́на сам легáа ДТ;

¹⁹⁷ РСЛев 179 и тамо нап. 220.

¹⁹⁸ Можда и контаминација од а) *ош* -ид- *оше* + б) од *-оше*. Прелаз $\delta > \text{ш}$ у *ошше*, у кумановском говору, тумачи се према: *ошшшле*, *ошшшја*, — БВКум 84. В. и: АБДиј 479: *изишъл: изидем/одем, одо; ошшдем, ошо*, и: РСЛев 405 *од-о: + ошш-ид-о = ошш-о*.

¹⁹⁹ НББП 36.

не-*мож*^ш *ти* да угодити Л, не-*мож*^ш *се* протнети ГК, не-*мож*^ш *се* обрне К, *мож*^ш *се* љутиш колко бћеш Т;²⁰⁰
 има да *седити*^ж до јутру ГС.

Међу примерима највише је оних где речи које учествују у асимилацији припадају истој интонационој целини. То подразумева и јаче артикулационо усаглашавање па се и фонетски утисак доживљава као мање или више усаглашен фоничан ток. Отуда наше бележење не даје увек прецизну слику ове асимилације, али на њу ипак указује.

АСИМИЛАЦИЈА ПО МЕСТУ И НАЧИНУ ТВОРБЕ

264. Иако наш материјал није много богат, може се рећи да ова појава захвата велики број парова консонаната међу којима се врши подешавање артикулације и уједначавање. Они су углавном познати и другим говорима:²⁰¹

нт > *нт*

пántим Т, млого *пántи* Т, не-*мож* да *запántи* па га *уби* ГС, *није* сигуран у *пантéње* Т, *пантíвек* М;

нт > *мп*

едáмпут К, *на'едáмпут* Т К Гч;

вн > *мн*

о'дáмна Гч, *одáмно* Гч Кл, мајка *ми* умрела *одáмна* ГС, код нас *рáмно* Гр, *рáмно* место усредг шћуму Гш, *Рамња́к* мт. Кп, кадг ће *сáмне* Д, кадг *сáмне* Б, ће *сáмне* па ће *дáмо* К;

вњ > *мњ*

гла́мња Л, удáрамо у *гла́мњу* Пр, мумуруз *напа́да гламњíца* М, *сам-њу́је* се ЦБ;

гл > *гљ*

те́гљи кај во́л Кш, *те́гљи* док *можеш* К, *истегљíла* шћíју ГК, *потегљíца* (врста руде на запрежним колима, за прикључивање још једног пара вучне стоке) Кш;

кл > *кљ*

кљéште Сб, *кљéшти* ЦБ;

гл > *гн*

не-*смéц* *на́гно* Гр, па су *на́гно* почéле бáтине Пћ;

гн > *гњ*

гњíа Л, сáв *угњíа* од бóј ГК, *гњíла* К М ГК Пр, *гњéздо* — на целом простору, *гњóј* Пр, *гњóјште* Лћ, али: *гњóј* Гр Л М Т;

мљ > *мњ*

зéмња Т Гч, *на́ща зéмња* песакљíва ГА;

сл > *шљ*

Бранишљеви К, *Станишљеви* синови Д. До овога, мислимо, може доћи када испадне слог *-лав-* (*Бранис-лав-љеви*) па с и љ дођу у суседство.

²⁰⁰ О *мож* и *мош* в. ширу расправу и тамо дату лит. у: РСЛев 387—389.

²⁰¹ ЗПСКС 69—119.

жл > жљ

жљуна ГК Л ЦБ, *жључка* ГК С, *жљѐб* Л Т, *жљѐбура* ГК, *жљѐзду* Гч, *ижљѐбено* Пл, *ту ижљѐбѐв* грѐду Пр;

шл > шљ

шља́м пу́ни грѐди Пр, *сашља́ми* Гр, *шљѐм* ГС Лп, *шљипери* Гч М;

шн > шњ

брашња Гр Л М Т Ст Пњ Бб, — што се више иде на исток од Мораве, све се ређе ова реч чује са њ, а тако је и са речима: грљи, проваљи; — *лѐшњик* Пр, *лѐшњак* ЦБ, *Дашњица* Дщ Гч Кп;

ћн > ћњ

пријетелу, *срећња* весѐље Сб, *срећња* венчање Лп ГС, свѐ ми то¹ *кућњи* (= укућани) Пг: (одатле се дисимилацијом јавља и: *кућњи* Д) *вбћњи* сокови се праву Љ;

чн > чњ

деверичња, завичња, свасиичња— на целом простору.

Говорећи о појави умекшавања сугласника ми смо неке од ових примера већ навели у т. 255, али мислимо да им је, по карактеру појаве која је довела до умекшавања, и овде место. Неки се случајеви у нашој науци различито тумаче,²⁰² па је и то по некад утицало на класификацију неке регистроване појаве.

Другачије понашање, са отврдњавањем једног сугласника, има у групама:

њц > нц: ја́нџи Гщ Л ГКС ЦБ;

њск > нск: ко́нско ГС Пр, *сви́нско* ГА, *сви́нска* К, *сви́нски* ГК;

њшт > ншт: сви́нштрак, то е ла́јно од сви́њу Лп, *ко́нштрак* ГК.

265. Даљинску асимилацију имамо у речи *чи́жма* на целом простору.

АФРИКАТИЗАЦИЈА

266. Ова појава (уз добро чување разлике између африката ч, њ : ћ, ђ) позната је и у говору АП. У непосредном додиру с плозивима од фрикатива добијају се африкате, с тим што новостворене групе могу бити и упрошћене:

пс > пц

коко́шке *излицаше* К, *лицџтина* ЦБ, од то млого *лицџе* стока Т, *пцџо* М Гр, *пцџе* Пр, *пцџаја* К ЦБ, *пцџање* М К Пр ЦБ, *пцџу* сису ма́терину ЦБ, *пцџе* сѐстру ГА, највише леба *пцџу* М, *стџица* (= тврдица) Т, *тепџије* вокасте па мало увало́жене М;

тс > ц

арнаџици Лз, *белосџџици* К, *крваџици* Л ЦБ;

тс (< дс) > ц

²⁰² Брашно, рецимо, према *брашња* „храна” РЈА (16. в), *грљи* и сл. према итеративима — АБДпј 505, и др.

београђци М, брџки топови Т, брџка артилерија ГС, грађци аутобус К, господџки говори ГК, господџки Гч Гр, оцџети М, оцџечи К МД, оцџечи леба М, суџки рачишћено ГК;

ти > пч

ће да *липче* Лб, пиле (ће) да *липче* Кл, нек *липче* Л, ће *миће* на пртину кај пас ЦБ, *пченица* Л ЦБ К ГР Пр, где смо чули и: *пшеница*, — *пченично* брашњо М, *пченична* слама Т, *пчџшка* длака ЦБ, *пчџшка* пртина Т;

шк > чк

чкџмбе Л Гр ГК, *мало чкџмбато* (говече) Д, *чкџрац* / *шкџрац* (= чворак, у Језеру, на Голаку: *скворџи*) Пр. Реч: *чкџла* чули смо само у зони III — Мж ШБ Вм. Тихомир Ђорђевић за Лужане²⁰³ даје ову реч више пута, али ми је ни тамо нисмо чули. Вероватно је већ напуштена;

ти (< ди) > ч

непочишан М, пџце сџстру *почишану* ГА, *почишан* К Л ГС, он добро *почишџе* ГК, све прокџсе од кџшцу, *почтумџло* све Л.

267. Сличну појаву, са *ћс* > *ц* имамо у:

мишиџки (кт. од пор. имена Мишићи) ГК, *Пџриџки* брег Гр, *Сџмиџка* мала Пр.

268. Овде бисмо указали и на промену *ж* у *џ*, самостално или у саставу какве сугласничке групе:

ж > џ

неко *џитко* блато Т, *Цџика* (тако једино зову Жику) Пр, *Цџикин* МБ, *Цџикино* кладанче мт. Дш,²⁰⁴ *Цџома* (хипокор. < *Живџмир*) Јк МБ,²⁰⁵ *раџба* Лп, *ткџву раџџе* ГК, *раџџе* Сб;

џандџри ГК Лп С Пр, *џилџети* КГ.

У зони III записали смо: *џелџа* (пл. тантум, значи кџусу за хватање звери) Рс,²⁰⁶ *Цџилџарник* мт. (извор) Мж.²⁰⁷

У зони IV: *Цџудо* (вок. < *Живџмир*) Кн, *Цџома* (вок. < *Живџмир*) Вт, *Цџоне* (вок. < *Живџмир*) Вт, сви ки *џидови* (витки и високи) Рт;²⁰⁸

џб > џџ

џџџа ЦБ, отџша на *џџџу* Л, *џџџанка* ГК.

Реч *џбан* (< *чџбанџ*) јавља се само у овом облику: *ракија* из лулу па у *џбан* ГС, *џбан* Т Л М Гч;²⁰⁹

²⁰³ ТЂОгл на више места.

²⁰⁴ ЈМГЛ 32: Жико > Цџико.

²⁰⁵ В. и: РСЛев 291: Де џ-Цивота.

²⁰⁶ У сврџишком крају постоји израз: *сџгк* чу те *џџџелџскуџем* (истучем), али не знамо да ли стоји у вези са *џелџима*, која се тамо зову *џелџа*.

²⁰⁷ По обавештењу мр Чедомира Стојменовића, колеге са Фил. факултета у Приштини, у селу Табановцу (Куманово) постоји реч *џилџо* (= железџо) и породични над. *Цџилџарџи*, а такође и: *Цџила* < Жила, Живка; *џилџи* < жилџет.

²⁰⁸ Према обавештењима добијеним од студената Фил. фак. у Приштини, у околини Титове Митровице јавља се: *Цџилџе* хип. < Живко, а у околини Звечана: *Цџике*.

Цџилџе хип. < Здравко наводи и Маринко Божовић, *Ономасџиџка села Бановџ Дола код Звечана*, Ономатолошки прилози, IV, Београд 1983, 464, као и: *Цџике* < Живко, с. 466.

²⁰⁹ У Бучуму је *џи-бан*, а тако је и у другим сврџишким селима.

жв > њв

ивака Л СБ ЦБ, *ивакну́* ја малко Л,²¹⁰ *ўзне све сива́кано* ВД, *немó* да *ива́нкаш* ГК, ако те *ивбрнем* (= звркнем!) Пр, *ива́јзни* га (= звизни га) Пр, *ивврља* ми нешто па: ајт! Т.²¹¹

жг > њг

још кад ме *ивја́* димо код бу́ле (< *жга-* < *жига-*: дете је подбадало бабу да оду телету) Н.²¹²

269. М. Стевановић за *ибун*, *ивањ*, *ибир* у говору ИЦГ каже да су настали угледањем на случајеве *отаибина* и *наруибина*.²¹³

А. Пецо и Б. Милановић сматрају да се промена *ж* у *и* (*вѣмба*) у говору Ресаве може објаснити асимилацијом по начину изговора.²¹⁴

Р. Симић сумња у могућност фонетског објашњења ове појаве и имајући у виду стање у Левчу закључује да се „са сигурношћу може утврдити следеће:

— појава је факултативна и лексички ограничена,

— појава је објашњива једино чињеницом да се врши у иницијалној позицији.”²¹⁵

На истом месту он даје шири попис литературе у којој се региструје појава *ж > и* (в. тамо нап. 214).²¹⁶

270. Када смо рекли да постоји тенденција ка учвршћењу африката, мислили смо на појаву: *зв > жв > св/џв* и *св > шв > чв*.

Према стању на (ближем) косовско-ресавском терену:

у Блацу и околини (звиждим) — *звиждим*, *дзвиждим*,²¹⁷

у Брусу: *звйждите*, *звйждй*, *жвйждали*,²¹⁸

у околини Вучитрна: *ивйждѣт*, *ивйждѣлка*, *ивйзнут*,²¹⁹

у призренско-тимочкој зони је:

у Лесковцу *звиждй*²²⁰ и *ивйзнем*,²²¹

у сврљишком крају: *звижди*, *жввижди*, *звижди*, *иввижди*,²²²

у АП: *жввиждй*, *иввиждй* ЦБ.

Или, према општем *свиња*, стоји: играли смо *шви́нку* Лп, и *Чви́нка-ри́ште* ЦК (место где су пастири играли *шви́нке*). Исти однос показује се у: *скворџи* — *шкóрац* — *чкóрац* (т. 206).²²³

²¹⁰ РА—СВАБ доноси: *ивакао*, *ивакале* и др.

²¹¹ БМРеч *иврљање*.

²¹² Митровић за Лесковац наводи ову реч са сличним, али нешто другачијим значењем, — БМРеч *ивјајање* „тражење”, „упорно тражење”.

²¹³ МСИЦГ 49.

²¹⁴ АП—БМРеч 284.

²¹⁵ РСЛев 177.

²¹⁶ Из лит. после ове: С. Реметић, *О незамењеном јайу и икавизмима у говорима северозајадне Србије*, СДЗБ ХХVI, стр. 17: *жљѣб* (чешће *цглѣб*).

²¹⁷ ЈАБл 72.

²¹⁸ РА—СВАБ 302.

²¹⁹ ГЕРеч 403.

²²⁰ ЈМГЛ 20.

²²¹ БМРеч.

²²² Н. Богдановић, *Куд се дѣде сврљиска Позвижда*, НЗБ 13, 76.

²²³ Полугласник у финалном слугу и акценат на њему у првом примеру припадају СЗ говору Голака (Озрен, код Сокобање).

ДИСИМИЛАЦИЈА

271. Извесним променама консонаната у консонантским групама разлики су дисимилационе природе:

мн > мл

млого играју карте Т, за *млого* године Пр, *млого* дубоко МД, *млозіна* смо Т, *млогствб* ГК, *млоготут* е бјло Л;

мн > вн

гүвно Л ГР ЦБ С, на *гүвно* се врщело куд нас ГК, све на *гүвно* Лз, *гүвниште* ЦБ;

мњ > вњ

даа на *Давња́на* Л;

мњ > мљ

сүмља се на њега К, *сүмљам* Л, *сумљиво* ги ГС, они и не *посумља́ше* на нас Т, али: *сумњив* ми Пћ, — све *дремљиво*, дрљаво Пр;

мп > нп

испунтај ладну (воду) Гч, оно што се вода *напунтува* за вбз Л, *контіри* Л К (в. и т. 293), *транпљевају* јармови само да би пили крчму Пр;

тл > кл

кад погледаш, а оно *закластрило* (*кл < тл*) озго́ре по воду ЦБ, *запёрклана* (ципела) Т, *пёркле* М, *суклијаши* М Т Гр;

тљ > кљ

пекља ЦБ, па веземо огрља́к на *пекљу* ГК, *пекљавина* ГК, има́м неку *пекљавину* по ва́рош Гр, *пекља́нција* М, *распекља* се К, *спекљано* у-руке Лп;

дм > гм

Гмитровдан ГК С ГС;

дн > гн

две *цига́ре гневно* Л, *гне́вница* Л М Гч, обичније са *дн-*;

дл > гл

гле́то Л, дру́го е *гле́то*, а дру́го про́сек ГК.

272. Посебан тип дисимилације, преко редукције првог члана има у групама *сү, шч*:²²⁴

ице́ђен са́т (= саће) ЦБ, *ице́ђени* чва́рци Л, *ице́пан* ГС, све се *ицеті́мо* ГС, *ицеті́мо* цопке ГС, *це́пан* М, до́кле с ту́ *диципліну* М, ту́ри на *пра́ци* Л, *пра́ци* ГК Гч К Пћ, *рацавте́ло* се поље М;

гүченце ЦБ, *гүчићи* К Л М Ст, да *ичу́па* гра́б не мо́же ГС, *ича́шена* ко́ска па бо́ли на вре́ме К, हु́ ти *ичу́пам* цве́ће К, *Печа́нски* (али: *Пешча́ница*, село) ла́з Гр, последњо *рачи́шћено* ме́сто Л.

У сандхију: *и-Црну Ба́ру* (из Црну) ЦБ, кад *и-чепке* (из чепке) истера, ти га овели́зиш Гч.²²⁵

²²⁴ СРШум 195.

²²⁵ Изоглосу упрошћавања групе *сү > ч* и *шч > ч* дао је П. Ивић у: ПИГГС 144; в. и: З. Павловић, — Стаменковић, *Консонантске групе СЦ и ШЧ у шикоавском дијалекту*, ЈФ XXVII, св. 1—2, стр. 348—356 (в. и тамо наведену литературу).

ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА

273. Даљинска дисимилација остварује се као

а) супституција једног сугласника другим:

р — л

мој булазер ДТ, Глигорија ГК, ливовёр Кш, рёлна Б Гр ГК К Пћ ЦБ,
свё ги интилирали Сб, лёнгер аперат Гр, флизура ГК, флизерка ГК;

л — р

фланёр Т, фланёрне пелене Н;

р — н

шангарёпа Гч;

н — л

слимте, брё, мёне ГК, слимак Гр;

б) ишчезавање појединих сугласника:

р

два брата ми интинирани Т, комтир Гч Л М, комтири ГК Гр, Компирља мт. Кл, ливовёр Т;

л

да благосовиши здравицу Т, блајосов М Т Пг, Радосов, али и: Радослав
ГК ЦБ. У Љ има вице људи са оваквим именима, али не увек одржава
однос Станисов, према: Радослав;

н

комаданти Лз, предае вёрдно ВД;

г

глодашёвина се тури ТН, али нам се вероватнијим чини основни
облик глождашёвина = дрво глога.

274. Мислимо да су дисимилациони разлози и упрошћавања групе
вљ (због нагомилавања сонаната) испадањем в у категоријама радни при-
дев, презент, трпни придев (састаљал, састаљам, састаљен), о чему у т.
248 и 290.

ПОРЕМЕЊАЈИ У РЕЗУЛТАТУ ПАЛАТАЛИЗАЦИЈЕ

275. У појединим граматичким категоријама налазимо поремећене
резултате палатализације, или одступања од сибиларизације.

а. У придевима изведеним од личних имена на -ица задржава се *ц*:

Даницино имање Пр, Збрицин меда (играчка) Л, Збрицин тата Гр,
Радицино дете К;

б. у 3. лицу мн. презента, *ч ж, ш* успостављени су аналогично према
осталим облицима:

вучу Л, да извучу Гр, свё се лёпо обучу Гр, печу Л М ЦБ, сечу гору
К, овце се стрижев у мај Пр, вршеју ЦБ;

в. исти резултат имамо у императиву:

сечи Л, *дибоко оцечи* МД, *печите* Гч Л, *стрижи* Пр, *острижи* га до кожу Гр, *оврши* ти па ћу ја Т, *вршите* ЦБ;

г. у облицима неких изведеница: *посечџтина* Гр Јк Т, *повлечџтина* (особа неуредна у облачењу или ходу) К.

Ове су појаве у говору АП опште и зато нисмо давали више примера. Оне се слажу са приликама у сврљишким говорима, сем појаве под а., која се тамо никако не јавља.

276. У односу на стандардни језик има и оваквих одступања:

— у ЦБ забележили смо: *наши млозина* несу сеја́ли, а у К: дрво се *сече* на-*дуз*;²²⁶

— изостаје палатализован сугласник и у: *мајкин* гóвор Т ГС, *мајкино* јарѣнце (тепање детету) ГК.

СУГЛАСНИЦИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

а) *На почетку речи*

277. У иницијалним групама сугласници се релативно добро одржавају, али има и упрошћавања:

пт: група се одржава у речи *птица* на целом подручју. Речи *тиче* и *тичићи*, где би се више очекивало упрошћавање, не постоје, јер се уместо њих употребљавају *тиле* и *пилићи*. Ово је још једна разлика према суседним сврљишким говорима;

пч: *пчѣла* Л К ЦБ Гр Јк Рд, али: *чѣлке* М, не́ма да му доноси *чѣлке* ГС, ујѣла га *чѣла*;

тк: *ткѣем* К Л, *ткѣју* код нас и од памук М, *ткѣње* К Ш, билá-сам и *ткѣља*, и предѣља, и плетѣља, али: *канице* (= ткани појас) К, *ца̀ре́не каничке* ГК;

кћ: *ћѣрка* Гш ДТ К Кл Л, *ћѣро* Т, *ћѣро* ми́ла Гр, мо́же *ћѣрке* К, *ћѣрче* (вок.) ГК;

дд: *де* си бѣла Т, *де* Л М Н Пр Пћ С Т, ове групе нема у: *дуња* Л, *дуња́р* Л Т, слáтко од *дуње* Д. О ге м. где в. т. 65;

гв: глагол *вири* има облике са *гв*: *гви́ри* К Л Пр, *си́ка*, *гви́ри* одо́нутке Јк, *нагви́рује* ЦБ,

гл: *глиста* Л, *глиб* Т ДТ, *гледѣлак* (= зеница) Гр;

дл: *дла́ка* Л ЦБ Пр Гр, од ко́јзу *дла́ку* ГК, *дла́кав* М;

гн: *гно́ј* Л, *гно́јиште* Т, *гно́ји* му ра́на Гч (в. и т. 264);

бз: група се разбија развијањем а: *базѣрје* мт. Лп, *базѣвина* К, *базѣвка* Лз Јк;

зм: *зми́ја* ГК Сб, *зми́че* Л Лз Пр;

²²⁶ Можда и преко тур. *дуз* „раван”. У Лз чули смо: „Ку́на има *ду́зну* (дужу) и сучѣлну страну”. *Дуз* је познато и сврљишким говорима: *ду́зни* дѣвар и сл.

зн: *зна́м* Л Пћ Чк, *сла́бо му зна́ње* М, *не́к гу е на зна́ње* Т, *зн до́ран* (= који много зна) ГК, *зна́ш ли* Гч;

зр: *зре́а* Л, *зре́е* М;

сн: *сне́г* ГА К Л М Т Тн Сб, *снежови́т* Пр, *сно́валька* Лп, али: *ја не шне́вам* К, *пре́ сам шнева́ла* Т;²²⁷

ср: *сра́м* да те е К, *сра́ми се* (импер.) Д М, *срамо́та* М, *сре́ћан* Гр К Л Т, *ср́мен* Гр, где је ср- као и у *ср́ча* М Т Сб;

шк: *шко́ла* Лз Кл Т, *шко́ловала се* Т, *не́сам шко́лована* К;

ст: *ста́бло* ГК Сб (уместо ове речи обичније су *дѐбљак* и *дуби́ца*) *ста́кло* Гч К, *стакле́нце* (= бочица) Л М, *стакле́н* Пр, *стакли́ћи* К Т, *стова́лка* (= део руде на запрежним колима) Кш, *Стубли́на* Ст, *сту́пац* К;

вл: *вла́с* (= управа) Д К ЦБ, *вла́кно* Гр Гч Пр, *вла́сна ву́на*, *ру́нска* Лп, *вла́сно прѐдиво* Пг, *вла́шки го́вор* Сб;

вр: *вре́ме* К, *времи́ште* (= лоше време) ГК ЦБ, *вре́дан* Т, — о настајању Р у оваквим позицијама у 150;

мл: *мла́ди* Т, *млади́ња* Т, *мла́тка* (= млади створ: жена, кокошка и сл.) Гр ДТ, *мли́во* Пр Сб Т.

б) Сугласничке групе унутар речи

278. Бележимо постојање следећих двочланих секвенци:

гд: *ни́где* — на целом простору, *не́где* мо́же и тако́ Т;

кт: *дркти́* (дрьгът-) Т, *сва́ дркти́м* Гч, *но́кти* Л М Т ЦБ Д, *за́ноктице* К, *нокто́ећа* (= болест од које страдају нокти) Т;

чк: *ма́чка* Лћ, *ме́чка* ГС, *мо́чка* ГК, *ко́чка* (израз који према *ко́ца* „много” значи: прилично, скоро, узмнога . . .) ГК, *Не́мачка* М Т, *пре́чка* Т Кл;

шч: у турцизмима: *ма́јка навађу́је ба́шчу* Т Гч, *са́ду ба́шче* Гч, у *ба́шчу* Т, али: *ба́че* ни мло́го ро́дне Л, *бачала́к* ДТ;

см: турцизам *че́шма* — на целом простору, *Сѐлска че́шма* мт. Пр иначе: *ба́смо* ГК, *пе́сма* — на целом простору, *повѐсмо* Лп;

сн: *посно* К, *мрсно* Гр Лз, *бесно* кутре Пр, *тѐсно* гу ГС; *тесни́је* ГА;

сл: *ми́слим* К Л М, *крѐсла* (= креста)²²⁸ Л, *крѐслица* К;

зн: *грóзна* Сб, *згу́зна* (= својом кривицом осрамоћена) ГК;

гњ: *јагње́ћо ме́со* ЦБ, према: *јагње́* јд. стоји: *јаганци*;

мд: *седамде́сет* Л М К Т;

нд: *ка́ндило* Гр, *бандѐр* Т;

мн: *седамнаес* Л, *седамна́еста* година Т, *у́ща у седа́мна¹есту* Т, *грбмни* га (= удари га, импер.) Пр;

мк: *мо́мка* Л, *мо́мков* девер Т, *ко́мка* (= причешће) ГК, *има́ кимку* (= мржњу, пизму) на њѐга Пр; *прити́сла ме дрѐмка* ГК;

мч: *мо́мче* Л, *ку́мче* Т Гр;

²²⁷ У сврљишком крају: *шњева́ла*.

²²⁸ РСАНУ има ову реч у истом облику.

ми: *момци* Д Т ДК МД Гщ Лћ, *дбмци* (штићеници здравственог дома) не излазу КЛ;

ни: *лонци* Л Т, *кѳнци* Гч Пћ Кщ, *детѳнце* Гч, *колѳнче* (= чашица колена) Гщ, — није познато: *детѳнце*;

ћк: *вѳћка* Л Т Гр Пр ЦБ, *праћка* ГК, *повећке* ГК;

тл: *метла* Гч, *метла* (кад није *метнула*) да се пѳче М;

пи: *лѳпи* Л, по *лѳпи* ГК, *слѳпи* Јк;

пч: *клупче* Л, *кѳпча* М, *закѳпча* се К, *купче* (= суд за воду) К.

279. О сугласничким групама од *ј* и неког другог сугласника било је речи у т. 194—196, 248—254; *хв* — 213; *зв*, *дз*, *бз*, *дв* — 227; *мт*, *нт*, *вн*, *вћ*, *гл*, *гн*, *мљ*, *сљ*, *сн*, *сл*, *жл*, *шл*, *шн*, *ћн*, *чн* — 264; *пс*, *тс*, *дс*, *пи*, *шк*, *ти*, *ћск* — 266—267; *жб*, *жв*, *жс* — 268; *мн*, *мњ*, *мп*, *тл*, *тљ*, *дм*, *дн*, *дл* — 271.

в) Судбина неких старијих сугласничких група

280. Неке од ових група имају двојаку реализацију. По правилу, новија припада млађим генерацијама)

стр

ѳстро ЦБ, *ѳстро* време ГК, *ѳстри* кѳсу К, *ѳстрило* ЦБ, *ѳстар* К, али: *ѳстрило* Д, *ѳстрич* М Л, *наѳштрѳн* М Т Гр СГ;

свр

сврака — на целом простору, *свракуље* (пл. тантум, део запрежних кола) М, на сѳдња кѳла су *свракуље* Т;

чвр > *цвр*

чврс М, *чврсто* Л Лћ Гч Пр Гр, *чврстији* К, али: *чврстина* Т;

чр > *цр*

чрв К Гр ГК ЦБ, *чрвче* Пр Л Гр, *чрѳво* Гч, глиста (пантљичара) све избушѳала *чрѳва* Пр, *чрѳѳна* Л Лћ, *чрѳвенкасто* вино Л, *чрѳиња* Л, *чрѳињѳв* трупѳц К, *чрѳињѳво* дрво К МД;

сл

слива К ГК, *сливку* не рађа К, од *слиѳе* ГК, *слиѳѳк* Л К Ш, али: *лѳп шливѳк* Т, у *шливѳк* ГС, *шливѳвица* Л Т ГС, *шливѳсан* (= пијан, подругљиво) М, *шливѳрче* Л;

шт

штѳп М К МБ, *штѳпиче* ГС Н Т, *поштѳпа* се, *мѳра* Гч, *гуштер* К КГ Пр Гр ЦБ ГС, *грѳбѳшта* ГК, *Грѳбљѳште* мт. МБ, најѳљу зѳмљу узѳще за *игрѳлѳште* Т, *коноплѳште* К Д, на *крѳтење* си сѳми нѳсимо дѳцу ГК, *врѳшти* ЦБ Гр Пр Л, *морѳвѳште* (напуштено корито Мораве) Гч Т Л, *Марѳвѳште* мт. Т, *ѳштѳина* Л М Пћ, *ѳштѳинари* М К, *ѳштѳинска* згрѳда Пг, *огњѳште* К ГК С Лз, *пишти* Л ЦБ, *упѳшта* ми се у ѳщи ГК.

Добро се одржава и аналошки формирана група у облицима изведеним од глагола *пусти-*:²²⁹

²²⁹ В. и СРЛев 186 и тамо дату литературу. Према наведеном стању у Левчу, у говору АП не региструје се ова појава код облика изведених од глаголске основе *наместѳи* (да *наместѳи* и сл.).

пушти вилиз Гч, *йушии* га кноћи Д, *пушти* теле да сиса ЦБ, *пушти-*мо бразду у крај па у крај Гч, не-мож да ме *испушту* Гч, *пуштија* стоку у санпас Л.

О групи *шћ* в. у т. 251 и 543.

жд

алавужда (= врдалама) М, *диждевник* Л Сб С Лп Кп, *жвижди* ЦБ, *мождењак* М Кш, *мождењи* ГК, ту га ударило, у *мождину* Гр.

і) Финалне суиласничке ірује

281. Ни једна финална сугласничка група не остаје интегрална, све се упрошћавају губитком финалног консонанта.

-ст > -с

нема *бојазнос* Т, *бблес* Б, *брѣс* ГС, зими (коњи) брстију *брс* Гш, од *бўјос* Гр, *будућнос* Т, *два'ес* К Д, *збс* К Л Лп Гч, *жбалос* ДТ, *кажитрс* Л ЦБ, *зелен лис* од *орá* Тн, у *милос* ЦБ, *несам* у *могућнос* М, по *пешес'* цака (лука) *саду* Т, *то е р'ѣткос* Тн, *чис* колач Пр, *шес'* године Т.

У множини група -ст поново се успоставља:

пóт-прсти М, *били* *ў-гости* ГК, преко *пóсти* М К, али има случајева да је и онда упрошћена: *ови нóви бблеси* — *тѣшки бблеси* Л, *свѣ неки бблеси* К. Од других именица такве облике нисмо нашли.

У мушком роду придева изведених од именица на -ст ово се *т* не појављују: *бблесан*, *масан*, *милосан*, *радосан* — на целом простору.

Редни бројеви, међутим, изведени од бројева на -ст имају ову групу потпуну: *тринаести*, *три'ести*, *четерѣсти* — на целом простору.

-зд > -з

зрбз Л Сб, бар један *зрбз* К, али у мн.: *зрбздови* Л М Гр.

-шт > -ш

вѣш Л, по *вѣш* К ЦБ, али: *вештији* К, — *прѣзри* Л М, *прѣзриш* ЦБ Гр, *прѣзр'ш* Сб, *говѣћи приш* Б, *црни приш* Л, *добила* (крава) *приш* Пћ.

За -жд нисмо нашли примера.

282. У једном броју страних речи појављују се финалне консонантске групе каквих нема у домаћим речима. Могло би се рећи да и за њих важи исто начело упрошћавања — најчешће се губи финални консонант:

-нт > -н: *командан* ГС;

-лт > -л: *асвал* Л, само да ударе *асвал* Д, упропастіја се *асвал* па само *рупе*, *валбге* Гч;

-рм > -р: *цѣндар* М Т, што може бити и примљено такво.

У изведеницама и падежним облицима, кад их има, финална се група успоставља (или одржава); куд мѣн свраћали партизански *команданти* Лз, *команданта*, *асвалтиран* — на целом простору, али: *жандари* су били ЦБ.

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА

283. Ова појава манифестује се као потпуно или делимично редуковање сугласника из сугласничких група у оквиру једне речи или у сандхију. У неким је случајевима појава ограничена, док је у другим знатно шири. Вероватни разлози ове појаве стоје у њеном асимилационом карактеру.²³⁰ У излагању грађе ми ћемо знаком ' (апостроф) означавати ону ситуацију када се у изговору више не чује редуковани сугласник, али артикулациона компонента његова није до краја истрвена, па се осећа прелаз или задржавање. Тога нарочито има ако се консонант губи у сандхију.

n, b

284. За *n* нема примера.

За *b* записана је само реч која је овако примљена из говорног језика града: *амрел* Л М Т, пошли *амрелари* (мајстори за поправку кищобрана) од село на село Л.

m, d

285. Случајеве са $m < d$ испред безвучног консонанта приказаћемо под *d*. Остало:

деветсто шесте-седме Т, *нешес* месеци ДТ, *препоставка* Гр Лз М гледамо да не *перасне* расад Гч, воду чим *прогунем*, одма повраћам (мада нам се чини да је овде вероватнији облик *прогднем* > *прогунем*, него *прогутнем*) Гр, зал може *свѐ* (= свет) да га нема (болест), а ја га имама Гч;

да *бине* чвршћи Гр, како-ће *бине* Т, ако *пропáne*, нек *пропáne* ГК, ће *пропáну* Т; *една* кућа смо ГС, *оти'нем* Гр;

да умрем *ома* М; не ништа *крив*, ал му *по'метну'ли* Л;

осѐчен Л, *осѐчена* Б ЦБ, *оступ* Б Т, *осту'пау* Т, *оступи'ли* ГС, онѐ-се *осели'ли* Т, *посмишка* се Гр Гч, *прѐседник* Кш Гр, *постризина* ГК Лп, *прѐсобље* Л Пр, *прѐстаимо* Л; *одселија* се ГК;

прѐзиме код *старогбци* Пћ, *истогбци* Сб, *трогбци* Л;

син му у Врћеновицу, *нагледуе* га, *долáзи* Гш;

свѐкар ми *наживѐа* мўжа Ст.

одселија се у Алѐксинац ГК,

286. У сандхију имамо варирање артикулације, од пуног изговора до потпуног губитка:

кад се дѐже ѐдна тамни́на па се ништа не ви́ди ГС, *кад* се осѐче ѝвер Пр, *кад* га ўдари *олаво* у гла'у ГС;

áј'а дѐдем К, *áј'а* сам стави́ла М, *ка'а* би'не пѐтак Лз, *ка'а* сте врѐѐли ГС, *оти'немо* ко'а ку'ћу / ко' ку'ћу Л, од *зи'а* до *зи'д* М, брат о'а *тѐтку* Лз о'а *Тѐшицу* на овáмо ДТ, *са'а* не овб зáруби свѐ М, *са'а* не правѐ ни јáбуке ни гóсти Сб, ѐво *са'а* ћу Лп, *са'а* па, ко се договóру М, *са'а* ће би́је и мѐне

²³⁰ М. Стевановић упрошћавање сугл. скупова доводи у везу са асимилацијама, а испадање сугл. са дисимилацијама, — МССхј I 108.

и тебе М, *са^д оде* за лук К, *са^д отиде* с кола К, *са^д гу* се не бојте ГС, ово *са^д што* се извукје Л, е, *са^д ће* чоколаде да ти преносим Гч, неси до *са^д* садија Гр, *са^д ми* ћерка долази М;

решу *ка'* ће бјудне свадба ГС, *пре-зору* долазе Гш, она *поза мене* (овде смо више пута чули, у другом окружењу: *позад*) седела Гч, *са'* се то измелезило М, ми печемо прасе, па *поза врата* Т, *погле-га*²³¹ Т, некад простирке, а *са'* чаршави Т, *са'* текнички живот Б, *са'* да ви испричам Лз, мене *са'* стра Гр.

287. Ова појава зависи од више околности:

а. да ли следећа реч из сандхија почиње сугласником или самогласником. Пред самогласником *д* се никад до краја не губи (*са^д отиде*), вероватно зато да се хијат не би продубио, а постоји и могућност да се два сугласника споје (*кад-да* дођем),

б. да ли обе речи у сандхију припадају истој интонационој целини или двома целинама. Ако је друга реч у сандхију (а *д* се, судећи по забележеним примерима губи само из прве речи) енклитика, тежња спајању је већа, па се испадањем *д* такво спајање омогућава (*сад на* Ускрс Лп према: *са-ће* се видно па ће да причамо),

в. ако је тежиште информације на првој речи сандхија, акценат је интензивнији, па иза њега слаби артикулација *д* (*са ме* срете М).

к, г

288. Губљење *к* налазимо само као прилагођавање изговора речи *чакшире*:

чешире ГС Лћ, момак у *чешире* М, као и: ћу те згазим *мачице* К.

а г у сандхију, кад је прва реч *саг* или *таг* (о односу *саг* : *сад* и сл. у т. 288) и то као делимичну редукцију:

са^г осіћа Л, *са^г* вино само пије Б, *са^г* не могу подигнем ни два кила Б, *та^г* ми каже зет Т, *та^г* смо се обрукали К.

в, ј

289. Сугласник *в* најчешће испада из сугласничких група:

букар (= буквик), али: *буква* Лп Т, *зүка* (бот. *Heleocharis polustris*) М С ЦБ, поред: *зүква* Љ, *праска* Л, *праске* Л М Т;

да ти *притенем* некога ГК, на едну Касапку ћу *притенем* шумара ГК, *резерни* точак К М Бб; *резерни* капетан Пр;

оде спремено све Л;

врца Т, *врце* су од којзину ГС, *врце* заувјемо Пр, *мрави* све на *врчицу* К;

детинство Лп, *домаћинство* било добро Гр, оти'немо тако у *друсто* Л, *друсто* Тн, свикје (= сазива) *друсто* Б, *приетельство* ДТ, оти'ца на *призесто* Гш;

па се *напрайла* (петодинарка) каи лоптица ГС, ћу *напраим* нешто Лз, *напрайли* ми работу К, ће се *напраи* брука В, али нису ретки примери са *в*: па ги *напра'ви* ГС, и сл.

²³¹ МСИЦГ 89 мисли да се *д* „изгубило прво из облика множине у положају испред дентала у наставку”.

290. Испадања *в* из јотоване групе *вљ* имамо у глаголским облицима и глаголским именицама:

свѣ *остаљам* Гч, на кога-ме *остаљаш* ГК, да се *испраљам* Пр, ми *остаљам* Кш, код њи *остаљам* кључ Л, шта *остаљам* Кш, ми се не *стаљам* (= састајемо) К, *састаљав* се реке Гш, да се *распраља* Пр,

остаљаа мајке оставку (парастос) ЦБ, *попраљаа* трактор ЦБ, *поставља* темељ Т, *наставља* на ливаду Гч;

о трпном придеву в. т. 248;

остаљање К, *постављање* Л М Т, нема ту *попраљање* Шћ, лоше *упраљање* М, ради на уставу, на *устаљање* Лп.

291. О судбини *ј* у сугласничким групама т. 194—196.

м, н

292. За испадање *м* немамо примера.

За испадање *н* само: то у *грунос* Гр, што би могло бити и према *група*. Обично је: *мети* котá на саџак ГС, с обе стране *метути* ступци Т, као производ фонетско-морфолошких процеса.²³²

293. Нешто је шире испадање *н* из страних речи:

ће покушамо *ивалидску* (комисију) ДТ;

итедан Пћ, *итеданска* служба МД;

за *испектора* Гч, *испекција* ГК, *ордонас* Т, *трасформатор* В;

цивиљери Лз;

комбај чекáа Б, сүтра *комбај* код нас Т.

294. Како се може видети, испадање сугласника појава је која неједнако захвата и поједине сугласнике и поједине сугласничке групе. Најлакше, чини се, испадају сугласници из сугласничких група у страним речима.

Од појава које добијају системско обележје можда ваља истаћи само испадање *в* из јотоване групе *вљ* (т. 248, 290), тешко одржавање сугласника на крају прве речи у сандхију (т. 286, 288) и упрошћавање наставка *-ство* > *-сто*.

Неке се речи увек јављају са упрошћеном сугласничком групом: *áсма*, друге су такве, упрошћене, обичније: *зүка* према *зүквa*. Испадање консонаната из вокалског окружења прати и укидање хијата (т. 173, 190—192): Гредетин > *Гретин*; Добрујевац > *Добрéвац* и сл.

ИСПАДАЊЕ СЛОВОГА

295. На почетку речи:

балáнта М, имали смо *балáнту* Лћ, *беркулóза* ГК, прима *валíду* за мўжа Лп, *валíдски* додáтак Ст, *кó* се договору М, *íди* па *кó* бúde ГС, из° *Кошиновац* (= Вукашиновац) Кш, бíја сам у рáт (. . .) па Бўгари *ставíше* (= саставише) с Нёмци Л, ми се не *стаљам* с њи К, ми се *стаљам* Гч.

²³² СРШум 353, и нап. 1039, 1040.

296. У средини речи:

аломинска (кокарда) ГС, *глеј*, *изрија* кртињак Гч, *глеј* ти мене Гр, *глеј* си посо Гр, за младевесту табла Лз, *крђји* се рђба за *младевесту* Лз, *младевеста* кад сам била ГК, ми дарујемо *младевесту* ЦБ, *муруз*, и: *мумуруз* Л МД М Гч Т, *озборке* се тури засторка Т, *шуљи* (трина, остатак класја и осја који се јавља при решетању жита), оно што отпада *озборке* Гр, али се чује и: *одозбор* ГА К Сб, ми *отђмо* Т, *отђше* си ђвце Пр.

Код неких примера није јасно да ли се ради о испадању слогова (*ди́м*, *ди́мо* — обично на целом простору) или о сажимању после испадања ђ (*да ђдем*, *да ђдемо*), поготову што неки од оваквих, сажетих облика прерастају у праве узвике (пођћите леба па *ајт!* ГК, *ајт* у *ђавола* ГК).

297. С краја речи:

не стој-се *назем* Гр, *назем* Лђ Кп М ДС К, *ди́к-се* Гр Јк Лз Ст, ти *не́м* да искачац ГК, *идемо са* (= само) преко поље Т, *са* (= само) ћу га пита́м и ђдма се враћам до́ма ГА, *че́* да платим ло́нац Гч, ђдма ми се срце ђткину, *чи́* ми се Гч.²³³

УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА

298. За ову појаву имамо следеће примере:

ђ: сђнчи *здрáк* Л ГС, *бегенди́шу* се ГС;

м: *неколици́мина* Лз, *окто́мбар* Л М Т Гр Пр ЦБ;

в: *отво́ре* с *калаву́з* ЦБ, *сви́рена* (према: *сви́ри*) Т, *селви́н* ЦБ;

р: *верве́рица* ЦБ;

л: *пукло́тина* ГС Сб;

н: *бљу́нтава* чо́рба Л, *коме́ндија* Т, *комендија́ш* је би́ја ГС, *шумади́нско* ко́ло К, у *шумади́нско* одђло Гр.

НЕКИ СЛУЧАЈЕВИ САЖИМАЊА

299. На ову појаву указивано је кад год смо се дотичали питања хијата. Овде смо ипак издвојили једну групу примера у којима је дошло до потпуног сажимања гласова из двеју суседних речи, које по некад прате и претходни услови (отпадање вокала или слога и сл.):

као и: *кај* Л К М Пг, *кај* мене К Пг, *кај* ви М, *кај* да си ми́ Лз, *тресем* се *кај* прђт Гч, *пије* *кај* ду́га ЦБ, *нема* *ла́мпа* *кај* са́г ГК, *велики* *кај* би́к отриго́дине ГС;²³⁴

ки са́д М, *ки* онома́д Гр, *при́ближно* *ки* пре́ М, *нема* *зе́мља* *ки* што е била Гр;

²³³ В. и: Арсеније Д. Милић, *О значењу и насљанку речи 'нем' и 'жмтйи' у ђовору Неђојинске крајине*, „Разв.“ 3/1986. стр. 86—87.

²³⁴ ДЈТрст 80, према сугестији П. Ивића (в. тамо нап. 208), узима *као* и > *ки*, док Б. Николић, наспрам Ившићевом *ко* и > *ки* (Рад 169, 184) мисли да је *о* из ко елидирано, а онда *к' + и* > *ки* — Б. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, 243. На још нека гледања указује М. Дешић у: *Зайаднобосански ијекавски ђовори*, СДЗБ XXI, 80.

љу се: ја ^hсе сићам Т, *неце* отрујем ГК;
 љу си: *ци* печем леба и *ци* седим Гч, *ци* купим ја К;
 што ће: *шће* работе ГК, ма *шће* ради ГС, *шће-ми* Т;
 што љу: *шћу-му* Т, *шћу* ја там К, *шћу* код њй Пр;
 -е е-: *тике тѣга*, бапа, паде ГС;
 -т д-: *четерѣс педана* Гр;
 -д т-: *отригѣдине* ГС;
 -ј ј-: *таје* човек саслушан Т, *таје* Виден погинуја ЦБ;
 -з з-: *изѣмак* К, *изѣмљен* Л, ^hте *изѣмим* ка те ударим Пр, *изѣмчес*
 ГК;

-д д-: *када* (кад да) горй, он запушија ГК, *кадѣ* рѣд на њѣга Гр, *кадѣ рѣд* Л, *кудѣктури* ГС, *ајде* дим *кодругарицу* Л.

У Гш смо чули два занимљива сажимања. Наиме, тамо постоје микротопоними: *Милета стѣна* (отица на *Милета стѣна*, браа дрва у *Милета стѣна*) и *Никѣла стѣна* (гор, у *Никѣла стѣна*). Мештани објашњавају: *туй се утѣна* Никѣла. Дакле, овде је дошло до сажимања: Никѣла *се утѣна* > *стѣна*. Овде постоји још једна занимљивост. Једино смо у овом селу забележили овакве, дескриптивне, синтаксичке топониме. Поред ова два постоји и мт. *На вѣка бѣсенога*. Ради се о месту у планини, на пролазу, где је о дрво обешен претходно убијен вук.

РЕДУПЛИКАЦИЈА

300. Сасвим је обична редупликација *с* у предлогу *са*, тако да се може чути: *с, са, сас* (сви примери у т. 662—665).

301. Редупликацију *к* у предлогу *ка* чули смо у зони IV и селима зоне I ближе зони IV:

там как Сталаћ Мг, *ѣде как* Делиград Вщ, *как* планину Рд, *тамо су как* Пешчаницу Гр (в. и т. 652).

МЕТАТЕЗА

302. Појава иако присутна, и лексички и бројем гласовних група које су њоме захваћене није много раширена.

а. Група *зј* је с метатезом на целом простору: вреће су биле од *кѣзју* длаку Т, *кѣза* длака Гр, *кѣзѣтина* Т Л, — од две особе у Гр чули смо: *кѣзја* длака, и: *кѣзјо* сирење,²³⁵ затим: *грѣзе*²³⁶ Т К ГК Сб, *носи грѣзе* Л, ту су била *лѣза* ГА, *Дѣње лѣзе* мт. ЦБ, *Лѣзе* и *Лојзишки* поток мт. Пр;

б. *гарван* Л ЦБ Гр Пр, *гарвањача* (део руде на запрежним колима) Б Т Лз Кщ, *копраља* (копљара, штап с плочицом, за чишћење плуга) ГК, *свѣ процавѣло* ГК, *рѣже рацавѣле* ГК, *цавтй* К;

²³⁵ В. и АБДиј 146—147.

²³⁶ Основу чини Нјд *гроз*, без -д, — МСБак 63.

в. о метатези која настаје приликом адаптације неких страних речи у т. 311.

АЛТЕРНАЦИЈА Р/Л

303. У неколико примера имамо ову појаву:

шињёр Т, носило се копоран па озгорке *шињёр* Т, зал (= зар) може Гч, зал овде један бија Гр, па зал сам ја мутав Пр, има да ју поштује ел (= јер) му маџи М.

СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ

304. По правилу се чува звучност сугласника на крају речи. У неким примерима ипак смо забележили постојање полувзвучних сугласника (не рачунајући асимилације у сандхију, т. 263):

вртљаг Л, нема *ледт* ДТ, *ковчаг* Т, *саг* ЦБ, *снег* ЦБ.

У речима: *прикот*, *раскот*, *прокот* (ова из зоне IV, а прве две на целом простору) мислимо да постоји асимилација финалног сугласника према $k < x$, а слично је и у речи: *карабит* Сб, *карабитна* лампа Гр.

Реч *дџт* Т Пћ има лик преузет из турског језика.²³⁷

У речи *комат* Гр Сб ЦБ, *т* је такође изворно.

305. Уместо безвучних налазимо звучне сугласнике у примерима:

кукурэг ЦБ, *не́раз* Пр, *не́рез*²³⁸ Т Л, *оваз* (и према томе: *овазно* брашњо Т, *овазена* слама Л), *Па́нрад* мт. Љ, *Па́нрадиште* Кл, *ци́ркуз* (и: *циркузани*) Пћ Л К (и Бр, у зони IV).

ПАРТИКУЛЕ

306. Иако се о партикулама, оним једногласним (*ј*, *к*, *м*), може овде говорити као о фонетској појави с тенденцијом да се њима затвара финални акценговани (и због природе акцента са интензивном артикулацијом) слог (*ова́и* зам. ж. рода, *то́ј*, *донде́к* и сл.), ми ћемо их све, заједно са једносложним и комбинованим партикулама, прегледати у морфологији, т. 589.

ЈОШ НЕКА СИТНИЈА ПИТАЊА

307. Однос *г* : *д* у *саг*, *сад*; *таг*, *тад* (*сбгџда, тџгџда):²³⁹

саг у старос ме ноге болу ГС, *саг* и мушци не пијев толико ГС, *саг* идем у фабрику ДТ, *саг* имала испит Т, не може *саг* ГК, нема лампа кај

²³⁷ Д. Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића*, СбФЛ IV—V, 16, има: *дџиџина* (велики дуд).

²³⁸ МСТим 385 везује за простионародно: није резан, нештојројен.

²³⁹ ПСЕТим III 183 l.

саг ГК, *кај* и *саг* ГК, и *са^і* осіћа Л, и *он*, *са^і* си *оди* ГК, *саге* К ДТ, *сагшањ* К, *сагшањо* Т;

у пѣнзију је *бија т^{аг}* Т, *т^{аг}* е *друќшо* Ст, *т^а* ми *каже* Т;

с^ад је *друго* ГК, *са^д* не *ово з^аруб*и *св^е* М (в. т. 286).

На целом простору у употреби су и једни и други облици. Облици са *д* (пуним или редукованим), чини се, чешћи су на левој обали Мораве, у зони I, али да и то није посве тачно може показати и овај пример напредне употребе: *никад* ми *није* *фалило* *кај с^ад*, а *саг*, *видиш*, *ништа* не *осіћам* Гр.

308. Вероватно на разлици у корену *uer:- (у *врца* и сл.)²⁴⁰ и *ongh- (у *веза* и сл.)²⁴¹ заснива се и разлика између:

а) *в^еже* с *узицу* Лп, *в^ежи* га Т, *везог^лавка* Т, да *изв^ежеш* *л^ојзе* Гр, *пов^езица* Т, и

б) *с^ржи* *краве* Гч, *ајде*, *к^уче* *врзано* ЦБ, *врз^ач* (направа за *везивање* *жита* у *снопове*) ГК, *врзог^лав* Лп, *врзува* *снопови* Л, *ја несам* *врзува*а ГК, *врзује* се Т, *врзување* К.²⁴²

Не знамо да ли је осећање факултативности овог односа утицало да се уместо *прзуљ* (= *стрмина*, в. и: *прз^аљка* ГК, ако се *прз^ољи*, *це* *разбије* Сб) појави: у онај *пезуљ* (= на *окомитој* *страни* *брега*) *му* *к^ућа* ГК.

309. Однос *г* : *з*. У *обема* *зонама* је: *брго*, *убрго*.

310. Однос *м* : *н*. У *обема* *зонама* је *багр^ен*, *багр^еновина*.

ПРИЛАГОЂАВАЊЕ НЕКИХ СТРАНИХ РЕЧИ

311. У прихватању неких страних речи долази до извесних деформација изворних ликова. Обично се ради о прилагођавањима сопственим артикулационим навикама. На више места и такве смо речи наводили кад се карактер адаптације подударо са неком гласовном појавом у говору АП. Ради употпуњавања слике једну групу примера издвојили смо с покушајем да потражимо узроке овој појави:

— *асимилација* према суседном слогу: *студира* *педогогију* Т, *уз^еа* ми *старац* *кака-к^олу* Гр, *фергос^он* Т, — где *у* > *о* може бити и појава отварања артикулације у неакцентованом слогу, или: *печелин* К и: *печелински* *маз* ГК, са *испадањем* *слога* (*пеницилин*);

— *дисимилација* према суседном слогу: *реци^нус* Гр;

— *метатеза* обележена и променом места акцента: *инфрак* К, према: *инф^арк* ДА, затим *метатеза* *слогова*: *кал^авра* (< *кал^аура* < *караула*) Л, *посладоце* *ме* на *рехалибитацију* Гр;

— *апликација* на познату, али *неодговарајућу* *основу* (*капи-ту-ла-ција*!?): *капитулар* (*капилар*) *гу* *прса* Гр.

²⁴⁰ Исто, 633 л.

²⁴¹ Исто, 584 л.

²⁴² Паралелу *завезок* — *заврзок* даје МПГСЖ 56.

Поред оваквих, „на слух” прилагођавања, има и деформација на основу погрешног читања (лекова):

галупирин Д С, *хидроциулин* Гч.²⁴³

В. АКЦЕНАТ

312. У говору АП акценат је експираторан,²⁴⁴ без квантитативних и квалитативних опозиција, с евентуалним варијацијама које немају фонолошке вредности.²⁴⁵ По природи је кратак и интензиван, чини се блажи но у сврљишким говорима, и силазне природе.²⁴⁶ У овом раду бележен је знаком '.

313. У односу на суседне говоре призренско-тимочке зоне, у говору АП акценат се повлачи са отворене ултиме:

глава, зима, мајка, вода, жена, кућа — у свим облицима (према чему у ТЛ и СЗ говорима имамо: 1) *глава, вода*, ОП *главу, воду*, мн. *главе, воде*; 2) *зима, жена*, ОП *зиму, жену*, мн. *зиме, жене*);

вино, село, дете, близне, коњче (у ТЛ и СЗ: *вино, село, дете, близне, коњче*);

личне заменице: *она, оне, они* (ТЛ и СЗ: *она, оне, они*);

бела, плава, црна (у ТЛ и СЗ: *бела, плава, црна*);

императив: *врти, треси; вртите, тресите* (у ТЛ и СЗ: *врти, треси; вртете, тресете*). (Карта бр. 6).

314. Сличне прилике су у врањском крају.²⁴⁷ Географски моменат као да искључује врањски утицај на говор АП,²⁴⁸ али ако се узме у обзир постојање јаке досељеничке струје у становништву АП управо са врањског правца (в. и т. 17, 18, 22—24) и извесна њена експанзија почетком прошлог века,²⁴⁹ можда овакав подстицај не би требало сасвим одбацити.

315. С акцентом на отвореној ултими забележили смо само реч *митó* (не може ни бóg без *митó* Пр).

Примере аориста: *пођó, искочиó*,²⁵⁰ *викаó, видó, купиó*, као и им. *кожуó* и сл. узимамо као речи које су у време померања акцента биле са -х.

316. Акценат није на затвореној ултими с непостојаним а:

вѣнац, јарам, јѣчам, комáрац, óван, óвас, пѣсек, пѣтак, удóвац, чвáрак;

дóбар, мр́тав;

јѣсам, нѣсам;

дóша, пóша (остали примери са -ал > а у т. 232).

²⁴³ Богатију збирку имамо у АП—БМРес 253/254.

²⁴⁴ Опис је дат у АБДиј 271—272

²⁴⁵ ПИДиј 110.

²⁴⁶ Исто. В и: АПАкц 150—151.

²⁴⁷ АБДиј 274.

²⁴⁸ ПИИЗв 398/399.

²⁴⁹ В. нап. 47.

²⁵⁰ ПИИЗв 398.

Пренесен је са кратке затворене ултима у речи *пџток*.

Овако је на целом подручју (мали изузетак типа: *квасџи* и сл. в. у т. у т. 966) и то је различито од стања у ТЛ и СЗ говорима, где је акценат на ултими.

317. Изостаје повлачење са слогова на којима је акценат био дуг: *болник, војник; бачвар, говедар* (овако је и у ТЛ и СЗ говорима, али док у њима акценат у облицима ОП и мн. иде на последњи слог: *болника, говедара; болници, говедари*, у АП остаје на истом слогу, дакле: *војника, војници*);

готџв, црвџн, шарџн.

318. Акценат се не повлачи ни са унутрашњих слогова вицесложних речи:

болесница, виноград, главобџа, заветрина, побратим, зеленџло, уба-виџло;

јучерџшањ, очоглџдан; грдница, поштењџи; алексиначки, сврџишки.

319. Место акцента разлучује по значењу презимена типа *Јџвић, Кџстић* у зонама III и IV (севернијим, дакле) од патронима: *Дудџић, Јџвић, Кџстић.*

320. Постоји везивање акцента за пенултиму:

нџумџм, али: *нџумџм-ти* кажем Б ГС, *биџа*, али: *биџа-ли* си у вџрош Гч, *доџе*, али: *доџе-ни* раскод ГС.

321. Преношење акцента на проклитику јавља се у врло малом обиму:

код нџума седџ *дџ-јесџн* Л, шџило се *на-руке* ЦБ, плаче џна *у-глас* Л, страџка није ишџла *у-ногу* Пђ, *пџт-прсти* М, *у-пролеџ* Гч. Овакви случајеви скоро да прелазе у прилошке изразе.

322. Акценат прелази и на негацију

код аориста: лепо паде, што *не-умре* ЦБ, шџто се *не-јави* Т, *узе*, бре, и *не-врати* ми К;

и презента глагола *зна*: *не-знам* ја тџ К, *не-знам* Г ГА Пг Пђ Сб, *не-знамо* бащ грмаџтику Г, *не-знав* тџ жење Пр.

323. Изостављајући случајеве емфатичног дужења и утисак да су отворенији вокали дужи од осталих, приметили смо дужење у примерима:

ора (= орах) М, поред: два *ора* М, кад није: два *орџса* МД, *сна* Гр Гч Д Л М Т, поред: *снаџа* Кч К Пђ, *снаџа* Сб, *чи-ми* се (= чини ми се) Гч, *чи-си* ДТ, *Грџтин* Гр Тн Кш, поред: *Грџтин/Грџтин* Гр Гс, а затим и: *гра, стра* Л Км, рекли бисмо, с полудужинама, тамо где се изгубило -х које је затварало слог.²⁵¹ У зони IV: *прџтељу* (= пријетељу), дај да јемо ШБ.

²⁵¹ „Он зна само за један акценат — и то кратак (. . .), и за једну *дужину*, — и то нову, која је постојала и постаје контракцијом на специјално његову земљишту. За стару акценатску квалитетску и квантитетску разлику, за стару дужину он апсолутно не зна.” — АБДиј 10.

324. Нисмо никако осетили неко дужење у случајевима контракције вокал + а (< -л): *ра́ник, за́ва, понеде́ник*, па ни у случајевима *-áл > -áа: има́а, дава́а*, где смо ову групу доживљавали као *á* у првом делу комплекса и друго, можда мало редуковано, *а* у другом делу.

325. Губитак акцента јавља се када именица добије неку одредбу пред собом:

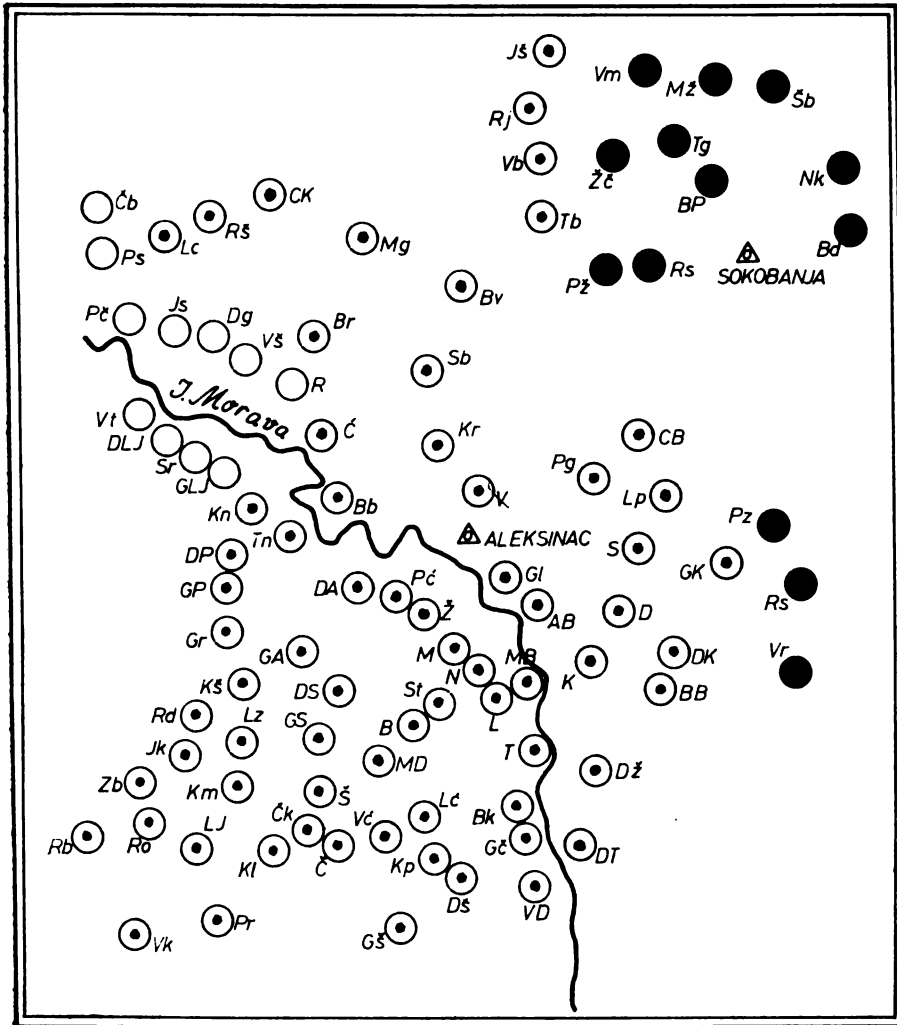
баба-Ружа и *деда-Бранко* (в. и т. 376) Гр; *Свети-Јован* Гр, *Сти-Ран-ђел* Лп;

три-куће, пет-детети. Разуме се, атонација изостаје ако се наглашава информација садржана у броју: *три да́на* узастопци у ров, на кишу Кш.

326. Обрнута је ситуација у двочланим топонимима. Тамо одредбени део има јачи акценат, а управни слабији (овде обележен као `): *Ве́лики лáz* Гр, *Гóло брдо* Гр, *Гóрња тридвина* Гр, *Зелéна ба́ра* К, *Вла́шка падина* Пћ.

327. И на крају две напомене: прво, акценатска ситуација, на коју је овде укратко указано, односи се само на зоне I, II и IV. Изостаје зона III (Сокобањска котлина), у којој нема повлачења акцента. И друго потпунија обрада акценатског система говора АП остаје наш задатак за другу прилику.

КАРТА БР. 6

- жена, рука, поток, човек
- ◐ жена, рука, поток, човек
- жена, рука, поток, човек/човек

Д е о д р у г и

ОБЛИЦИ

А. ДЕКЛИНАЦИЈА

328. Деклинациони систем сх. језика ²⁵² у говору АП у многим је правцима нарушен: појавом општег падежа и његовим преузимањем функција зависних падежа, затирањем видских разлика код придева и напуштањем променљивости бројева. Повећања броја облика има код личних заменица, где се поред пуних и енклитичких облика јављају и скраћени облици (*мен, теб, себ*) с функцијом пуних облика.

Облици аналитичке компарације постоје и овде, али у много мањој мери него у осталим говорима призренско-тимочке зоне.

На нашем подручју нема постпозитивног члана, једне од битних балканистичких појава у области морфологије.

ИМЕНИЦЕ

329. Разликују род и број, затим падежне облике у мери и по систему падежних облика карактеристичном за говоре ове зоне, а у ограниченом броју могу се срести и облици аналитичке компарације.

Неки деклинациони типови имају посебне облике кад су употребљени уз бројеве.

Има колебања и померања у роду.

---

²⁵² ПИДекл I 191.

У фонду именица тзв. плуралиа и сингулариа тантум има разлика у односу на стандардни језик.

У односу на поједине од ових одлика подручје АП не показује унутрашње разлике.

ПАДЕЖНИ СИСТЕМ

330. У говору АП, што се падежног система тиче, постоје:

1. старије морфолошке структуре
  - а) као остаци падежног система који и сада имају падежну функцију
  - б) као остаци падежног система у прилошкој функцији, или као²⁵³ прави прилози,
2. аналитичке конструкције као еквиваленти осталих падежних облика, и с падежном функцијом,
3. посебни облици избројане множине, код именица I и IV Ивићевог деклинационог типа (в. ниже),
4. облици деклинације својствене стандардном језику у факултативној падежној функцији и у говору млађих, школом обухваћених људи. Они ће остати изван наше анализе.

331. Напуштање облика зависних падежа (или њихово свођење на ретке остатке службом ограничене), појава општег падежа (који и није посебан облик именица будући да је у једнини једнак акузативу, а у множини номинативу), ликвидација III врсте именица (стара *ī* основа) и још нека померања и прекрајања деклинационих образаца онемогућавају преглед именица по врстама промене, али остављају могућност за уочавање извесних деклинационих типова, са различитим бројем облика, и унеколико различитих од оних у стандардном језику.

332. По мишљењу П. Ивића „... овде имамо углавном четири деклинациона типа:

1. <i>град-е, бунар-ѿ</i>	— мн. <i>град-ов-и, бунар-и</i>
<i>ствар-ѿ, болес(т)-ѿ</i>	— мн. <i>ствар-ов-и, болест-и</i>
2. <i>жен-а</i>	— мн. <i>жен-е</i>
3. <i>сел-ѿ, пољ-е</i>	— мн. <i>сел-а, пољ-а</i>
4. <i>унуче-ѿ, виме-ѿ</i>	— мн. <i>унуче-та, виме-на.</i> ²⁵³

И ми ћемо падежну ситуацију у говору АП прегледати према овим типовима.

1. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

333. *Номинатив једнине.* Обухвата:

- а) именице мушкога рода на сугласник, за што мислимо није потребно давати примера,

²⁵³ ПИДекл I 204.

б) именице раније женскога рода на сугласник, које су се придружиле мушком роду:

да не да бог да е то такй *блес* К, голём *варош* Л, велики *глад* беще Л, голём је то *жál* Т, мој га *жалос* нема Пр, *жуч* је прилепен Гр, мој *крв* Л, како-је тај *крв* изашо, после добила притисак Гр, тамо ми *хутаа* *маз* Т, зајчи *маз* (лек при убуду) ГК, и *цеа ноћ* Л, један *ноћ* не била Лз, ёто га *ноћ* Т, други *ноћ* М, зелен *плес*²⁵⁴ Л, немам никакав *радос* од њег М, што неће тај *смрт* да дође Гр, такй и такй *ствар* Гч, само умреа *студ* К, избйа гу неки *црзен* ЦБ, то је њигов *челад* Пр, *челад* му послушан Пр;

в) именице мушког рода на -о:

Марко, *Недељко*, *буцко*, *старејко*, *шашавко* — на целом простору:

г) именице мушког рода на -а < -л, -ал:

деја Пр Сб; *кота* К, *сврда* Бб М, *поса* ГС;

д) именице мушког рода на -а, после елиминације -х:

Вла, *вра*, *гра* (поред: *граша^к*), *ма*, *ора*, *пра*, *стра* — на целом простору;

ђ) именице мушкога рода на -е, после елиминације -х;

гре, *ме*, *сме⁽ⁱ⁾* — на целом простору.

334. Овоме би деклинационом типу, с обзиром на род и на консонантски завршетак, припадале и именице *леба*, *лук* и *сира*. Оне, међутим, у говору АП, а слично је и у другим неким говорима, не показују променљивост и за основни облик имају облик са -а (облик генитива):

леба се истишти Л, *леба* кај вуна Гр;

исти облик задржава се и у А/ОП: да јем *леба* М, највише *леба* пцују М, море отац затворија *леба* подг кључ М, мајке, дај *леба* ГС, старејко узне онај *леба* ГС, јеђи *леба* Лз, једем *леба* и лэгам ДТ, једе *леба* ЦБ, кад би могла да изём е, толко *леба* Гр;

леба и *сира* К, овчи *сира* Гр, а скувамо јаја, турамо проз^о *сира* ЦБ, после донесу жене крва¹ и ту сас крвај *сира*, јаја, црни *лука* Сб;

садија *лука* Гч, отидем тамо, *прази-лука*, па узнем два струка М, *прази-лука*, црни *лука* ЦБ, сакрија се у *лука* Сб, у поље све треба да се сабере: *лука*, пасуљ Л.

335. *Номинатив множине*. Општи наставак је -и а основа може бити процирена са -ов/-ев-, при чему то ширење, односно неширење не мора да се подудара са стањем у стандардном језику:

вучи Л, дивљи *облуди* К, *дезери* ГС Л, *изери* Л, *јастрџи* Л Пр, *зајчи* јд. *зајац* на целом простору, — *кблци* Л Пг, *леттири* Л, *меу^ори* Т, *миши* Л ЈК Т, *мужи* ГК, *плицы* Гр Л, *сбоколи* Л, *стр иели* Л М ГА, *црви* Гр Л а такви су и аналошки облици: питоми *трњи* Гч, чистите *трњи* Б, трсиа сам *трњи* и крље Б;

²⁵⁴ О *илесан* > *илес* в. у: О неким случајевима губљења сонанта на крају речи, — РБЧлан 277—280.

брéгови Л Пр ЦБ, *бркови* Гч Л, *вiрови* Л, *дáнови* си iду Гч, *дáрови* М Л С ЦБ, *дéлови* Л Пр Сб, *дúдови* Л, *жéрови* (јд. *жёр*) Т, *зглббови* Гр Л, *зидови* Б Л С, *кóпови* (= исцветали струкови лука, Н *кòп*; лука се *ископi'а* Гр ГК, *котлови* ГС Д Т, *кртови* Л, *лáктови* Л, *лéкови* Гч Л, *мáови* К, *мéови* Б Л ЦБ, *овнóви* ГК, *попóви* Гр, *петлóви* К Т, *рóгови* Л МД *сврдлови* М, *снéгови* ГК Л, *свáтови* ГС Л Сб, *снóпови* К Л ЦБ, *стрáови* КГ, *струкови* МД, *сúдови* К Л М Т, *напáли* гу *трúдови* Л, *труктóви* Гр КГ, *трúпови* Л Пр Сб К, *цвётóви* Гр Л, *црéпови* Л М, *цúгови* Лз ГК Кш, *чáјови* Гр, *чiрови* Гр Л Пр ЦБ, *чéпови* К, *чáкови* ЦБ, *чéпови* ЦБ Пр; *бубњeви* Л ЦБ, *жуљeви* Т, *јéжeви* Л, *кључeви* Л Т Пћ, *ножeви* Л Т, *носeви* Л, *сатeви* (= пчелиње или осине саће, иначе: *сáтови*) Л, *дúге* се зóву *сређeви* Л, *путeви* К Л.

Кад именица *Вла* означава једну групацију Рома, има Нмн: *Влáови* иначе — *Влáси*.

336. Нисмо чули облике множине од многих именица које означавају материју: *грá* (грашак), *прá* (прах) и сл., али ни од неких других, типа: *буцко*, *сiнко*, па ни *тáтко*, где можда разлози стоје у сингуларном значењу ове именице.²⁵⁵

337. У ове се творбене обрасце (проширење или неширење основе) уклапају и именице које су овом деклинационом типу пришле из женског рода, те поред облика типа:

свéри (а ова именица има и облик за женски род: *свёрка*) Гр, *рéчи* Гр М Т ЦБ, свé нóви *ствáри* Гч, налазимо и:

звéрови ГК, *рéчови* К Пр, неки *рéчови* ваћа Пр, *ствáрови* К Сб, *цé'ови* К, *чáстови* (поклони о свадби или крштењу) Л, за крштење па донóсе *чáстови* Сб, не нóси(в) се *чáстови* М.

Мислимо да се осећа разлика у функционисању ових типова. Значење прве групе примера је кумулативно, а друге дистрибутивно: *звéри* су колектив, а *звéрови* збир!

338. Са наставком *-е*, *-(ов)е*, *-(ев)е* забележили смо ове случајеве: испред циву́н има тóчак с гвóздени *перáје* Лп, мeљемо и на *помe-лáре* Лп;

тiа двóји *чéпове* Л, *сáтeве* Л, рáтни *фiлмeве* Лп.

Последњи пример записан је од једног ученика основне школе, што можда указује на могућност да овај тип плурала није непознат ни млађим генерацијама (уколико на дете није утицао Амн књижевног језика, што је вероватније), али у спонтаном разговору друге примере инсмо чули.

339. Белићeви закључци да се наставци номинатива множине *-је* и *-е*²⁵⁶ употребљавају само у тимочко-лужничком потврђују се и ситуаци-

²⁵⁵ Прикупљајући грађу за књигу *Деца у рáшу* (Градина, Ниш, 1975) записали смо од Ђорђа Стојановића (1900) из села Пуковца код Ниша: „*Тáйковe* уóпште нeсмо имáли, сáмо мáјке.”

²⁵⁶ АБДнј 323/324 и 324—326. Иначе и примери са *-(ов)е*, забележени у његовој зони III (јужноморавски говори) оскудни су, свега три (*свáйшeве*, *сiнeве*, *волeве*) од укупно 87 на истом месту наведених, — АБДнј 319—321.

јом у говору АП — овде тих наставака нема, сем што се *-је* употребљава за грађење збирних именица (*трње, клиње* и сл.).

340. *Акузатив/општи падеж*. Именице овог деклинационог типа имају у једнини А/ОП = Н:

не ми врати́а *балђн* К, саг имала *испит* Т, он направи *кревет* М, подгрћемо *кукуруз* Т, набави́ја добар *трактор* Гр, ожњела *цеа пребђј* Пр поломи́ло ми (дете) *чакрк* Лп;

или А/ОП ≠ Н код живих бића:

вѐће сам забрави́ла *брата* К, тај девојка има да узне једног *демеља* Пр, дошла ми за *брата* ГС, зѐм-ти *бога* Пр, уби́је *зајца* ГС, ујашђ ја *коња* Т, место за *старѐјка* Пр, питају *та́тка* М, угледам ја *та́тка* на капи́ју М, — примери за А/ОП који се јавља као еквиваленат осталих зависних падежа биће дати у Синтакси.

341. У множини А/ОП = Н:²⁵⁷

свѐ исѐкоше *брђници* Гч, дођемо ми, оно позатв́арани *дућани* Б обрали ги (јабуке) за *ђаци* К, подели́ше ни *меткови*, муници́ју Пђ, но́си свђнски *опђнци* ГК, имамо *попови* Гр, баца́а *снопови* Л, дочекува́а *посла̀ници* Лђ.

342. Једначење Амн са номинативом не мора бити у вези са губитком флексије у говорима призренско-тимочке зоне и настанком ОП. „Једначење ном. и ак. мн. именица мушког рода могло је имати (. . .) јаку подршку у старој једнакости истих падежа у ж. и ср. роду, а такође и у једнакости истих облика у дуалу. Уосталом, наст. *-и* у акузативу и на штокавском екавском терену далеко премаша границе призренско-тимочке зоне”.²⁵⁸

343. Иако се у падежном систему, макар у делу, говора АП могу очекивати извесни утицаји косовско-ресавских говора, ми ни у једном случају нисмо чули А типа *мођце, козарѐ*, иако их Белић бележи чак и на југу јужноморавског подручја.²⁵⁹

344. У топонимији, и то у народном говору, а не и у административној пракси, која, иначе, све више осваја, чују се облици: *Адра°вце, Гбрњо°дравце, Стђнце*,²⁶⁰ али се ове именице осећају именицама средњег рода, где је иначе А = Н.

345. *Вокатив*. Будући да се наш опис тиче живе говорне праксе, ми располажемо само примерима који се односе углавном на жива бића, најчешће у једнини.

346. Именице 1. деклинационог типа имају Вјд на *-е*, ретко на *-у*, или је он (код именица на *-о, -е*) једнак номинативу:

²⁵⁷ „Међутим на крајњем истоку штокавског земљишта имамо сасвим друкчију ситуацију. У призренско-тимочком дијалекту акуз. мн. изједначен је с номинативом,” — ПИГГС 173. В. и у: АБДиј 315, МСТим 390, МПГСЖ 167, МСБак 105.

²⁵⁸ ПИГГС 173.

²⁵⁹ АБДиј 325.

²⁶⁰ „Во топонимите како *Довезенце, Ранковце, Сђрезовце* и др. се генерализирала старата акузативна наставка.” — БВКум 144.

здрáво, брáте Л К С, брáте ЦБ, брáле К, Воиславе ЦБ, Дрáгољубе Л, Дрáгомире Гч, Дрáгослове ГК, глупáне Т, другáре М, дрúже ГС Пр Л С Д Сб Кр, дрúшкане Т Кр, дéвере К Лз Кш К ЦБ, вóле Т Лђ, јáрче ЦБ, кóње М, ћáче Л Т Пр Гр, кúме Гр К Пр Т Кл, кумáшине ГА, магáцинéре ГК С Т Л Гч, мúже ЦБ Тн Бб ДТ, овчáре ГК Сб Јк, свéкре Лз Д, сине Гч Д М Т.

Вокатив на -у редак је. Ми смо забележили само:

приéтељу М Пр ГА Гр, прија^атељу Кр, приéтељу, какó на вршцу Т, бурáзеру Пр Т М, учитељу К, учитељу Л Т Гр К.

Ова три примера никад нисмо чули са -е. али док се В им. учитељ тиче службене (или службеније) комуникације, о чему сведочи и померање акцента, В им. бурáзер је новија и донесена творевина, док је В им. пријетељ увек овакав, а тако је и у сврљишким говорима.²⁶¹

Једнак номинативу је вокатив именица и имена на -о:

мој брајко Гч, брајко мој ЦБ, братко ДТ, Бóшко Гр, Брáнко Гр Л М, Мíљко ЦБ, сáнко Гр Л К Т Пр, тáтко М К Т Гч С Кр МБ, тáтко, брé Л.

Према В сáнко никад нисмо чули номинатив у истом облику. Могло би се помислити да је то В према Н синак, али ни такав облик се овде не чује. Уз то, постоји: сáнче мбј, не замери, ти си ко мбје дéте ГК, што би могао бити вок. именице синак.

347. Презимена имају вокатив на -у:

Бóкићу, одавна те нéма Д, Мáрковићу, тí се не секíраш К, Мíтићу, одакле си ти М, Мíтићу Пђ.

Међутим, чини се да је дозивање „на презиме” ретко и да носи неки тон службености, те је, кад се по презимену дозива, обични и облик номинатива:

Вúкић, не лúти се ГС, Јовáновић, тí óпет у бостáн Гр, Стáнковић бéрещ вíщче Л, — а оваква дозивна форма користи се и при обраћању женским лицима: Пéрић (ради се о Гордани), је л ти рáди сéстра Сб, Мíљковић, што си дóшлa Т.

348. У множини вокатив је на -и (= Н):

ђáци, пролáзите и не дíрајте кúче К, áјде, мбци ЦБ, добродóшли, гбсти и пријетељи Сб, кáко сте, кúмови Л.

2. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

349. Номинатив јéднине. Обухвата:

а) именице женскога рода на -а: глáва, жéна, рúка и др., а међу њима и оне које могу означавати особе и мушкога и женскога рода, што се одређује према контексту:

бíја је кúквица ГС, голéма си пијáница постáла Т и сл.;

²⁶¹ НБББП 53. О овом наставку у говорима призренско-тимочке зоне Белић каже: „... он, по свој прилици, не представља остатак од старе употребе тога наставка, и ако се каткада употребљава и тамо где је оправдано.” — АБДиј 314.

б) именице некадашње *ї* промене, које су при ликвидацији ове врсте,²⁶² добивши *-(к)а* остале у женском роду: *буђа, лажа, чаша; вашка, кбска, кокбшка, свѣрка*, а затим и именице: *мајка, ћѣрка*;²⁶³

в) именице мушког рода на *-а* и лична мушка имена на *-(иц)а*:
бата, дѣда, комишја, тата, тѣча, чича, ујка;
Благоја, Милоја, Радоја, Синиша, Славиша;
Батица, Ђокица, Јовица, Топлица.

350. *Номинатив множине* именица овог деклинационог типа је на *-е* за што мислимо да није потребно наводити примера. Одступања смо, забележили само код неких именица м. рода:

мои дедѣви Л, дошци ми дедѣви К, чичѣви га лепо оделили ГК, ујкѣви ГК, поред: њмам два дѣде Гр, то су ми оба дѣде К.

350. *Општи падеж* у једнини једнак је акузативу и завршава се на *-у*:
тї спрѣми вечеру Т, то свѣ даје уз девојку Лз, потѣра овце да тѣра у јазбину ГС, ајде за Пусту Рѣку Т, грабну ја сировицу Т, ја сам одаваа ћѣрку Гр, јѣдну чашку попија Т;

поздрави дѣду К, поштуј си комишју ГК, викини чичу К, доћи код ујку Т;

он је преко рѣку бија Т, брат од чичу Т, од ујку наследја Гр; класа сас класу ДТ, сас његову си порбдицу К, туна су, подт кућу Гч, у Мараву њма Т, несам била на прошевину ГС.

352. У множини *А/ОП = Н*:

пѣка ракију па се попеја у дуд, да је дудинке Т, праву левине Л,²⁶⁴ облачаа чаране, па едну обука наопако Пр, њмају ббље њиве Пг, посадија воћке Гч, свѣ си поцепимо мбпке ГС, да видиш попадије Гр, и судије не раду правилно Гч, онї (мужи) завалије ткаву рабѣце ГК, пазарија сас кулуније на вапсар Л, радија са кириције, терали сира и стоку К.

353. *Вокатив*. Именице 2. деклинационог типа имају у вокативу наставке *-о* или *-е*.

Наставак *-о* врло је обичан и њим се успоставља „основни опозитум номинативског и вокативског облика”:²⁶⁵

сѣди, бабо Т, Драгано Гч, морї, жено, шта чѣкаш ти ту Л, краво, јѣдна К, неће, мамо Л, Мараво Т, дошца њѣна зава па виче преко плѣт: „Пријо, пријо!” Л, пијаницо Гч, стѣко јѣдна Пћ К, сѣди, стѣко јѣдна, недоказана Гч, Смїљо Гр, гдѣ си, рѣдбино Лз, Ружо Гр, ујно ГК ЦБ;

бато Л К Л Лп К, дѣдо К Л М Г Цз, ком и њо Л П њ С, суд њо Л, тато М Пр ДТ Гц, тѣчо К, ујко ГК Кц, чичо Лз Кт Лз Мз; Бачој о ГК, Миленцију ГК, Стянојо К, Тадијо Т, Заријо Т, Синишо Гр, Славишо Гч.

²⁶² У разлоге за овај прелаз Белић наводи да оне: имају сугласник на крају *Н = А*, означавају мртве ствари, — АБДиј 305.

²⁶³ Скоро исто стање у Лужници, — ЉЂЛуж 63.

²⁶⁴ Поред *левине* (назив за сваку зграду која није кућа за становање), чули смо и: *праву бине Мж* (зона П), а у Рсовцу и *сидсине* и *сидсинке* (зграднице). Ни једна се од ових речи не чује у сврљишком крају.

²⁶⁵ МПГЈ 70.

354. Када се именице овога типа завршавају на *-ка*, вокатив има *-е*
Божике ДТ МБ Сб ГА, *Бранке* К, *Даринке* Гл, *комишке* Гр К Т:
мајке, имаш ли чај Л, *мајке*, морј М, *свастике* Л М, *тётке*, дођи има
 место Бк, *Станке* К, *Смиљке* ЦБ.

Белић мисли да је то каснија појава и да долази према личним имене-
 нима (Марице, Спаске и према њима: мајке, снацке).²⁶⁶

Приметили смо да се у извесним случајевима образују неутралне
 и маркиране форме, попут: *стрина* — В *стрино*, према: *стринка* — В
стринке. Облик са *-е* носи извесну хипокористичност. То се може видети
 и из других ситуација, *Нана*, у значењу „мајка” има В *нана* Пр, у интим-
 нијем обраћању, и: *нано* Пр, у дозивању лиценом те интимности.

И именице м. р. овога типа: *бата*, *тата*, *ујка* (али не и: *деда*, *теча*,
чића), поред вокатива на *-о* у редовном обраћању, имају и вокативе на
-е у интимнијем обраћању (уколико то нису номинативи посебног обра-
 зовања, овде с вокативском функцијом, мада их ми никад нисмо чули у
 функцији номинатива):

бате, *бате*, викам га Т, *тате* Л Т Гр Јк, *тате*, брѐ, подигни се мало
 (ради се о молећивом прекору упућеном болеснику) Л, *ујке*, такј и такј
 ствар Гч, *ујке*, ће ли дође ујна ЦБ.

355. Наставак *-е* имају именице на *-ица*, без обзира на то да ли су
 хипокористичног образовања или не:

водице М, *Вукице* К, *Драгице* Кш, *завице* Л, *купице* Сб, *мајчице* К,
 ћу те згázим, *мáчице* К, *ручице* мојá Т, *сестрице* Гч ДА;

Ивице Гр, *Јовице* Т, *Тóплице* Пр.

356. У говору АП нема вокатива типа: *Марија*, *Милица*.²⁶⁷

357. Ако домаће животиње имају посебна имена, дозивне форме
 образују се с обзиром на то да ли се животиње *маме* или *терају*. Тако
 према:

дођи, *Шáро* (крава) ЦБ, áјде, *Плаво* К, — где је први случај позив,
 други скоро молба, стоји:

гór, *Шáра*, у брáзду ГК, áјд, *Гина* (кобила) нáпред М, стý, *Булка*
 ГК, — где су свуда наредбе, терање.

Није реткост да се у таквим случајевима, што иначе прати импера-
 тив, ти облици и скраћују:

áјд, *Бул*, не дрéмај ГК, дóл, дóл, *Шáр* (при орању) Сб, нá, *Муs* (често
 име магарцу), нá ГК.²⁶⁸

Иако је оваква класификација примамљива, ипак је мало примера
 за неко поузданије закључивање о вокативу у комуницирању са животи-
 тињама.²⁶⁹

²⁶⁶ АБДиј 314/315.

²⁶⁷ РА—СВАБ 304 дају такве примере за подручје непосредно суседне нашем,
 али са западне стране (Брус и Александровац).

²⁶⁸ РСЛев 292.

²⁶⁹ За проучаваоца, међутим, ова је комуникација занимљива и врло подсти-
 цајна. О њеном богатству сведочи и већи број посебних речи које се користе свако-
 дневно (в. део о узвицима).

358. Вокатив множине једнак је номинативу, за што није потребно наводити примере.

3. И 4. ДЕКЛИНАЦИОНИ ТИП

359. Трећи и четврти Ивићев деклинациони тип (в. т. 332) прегледаћемо на једном месту.

Ном инатив једнине. Обухвата:

а) именице средњег рода без проширења основе: *брдо, врело, јело, рало, село, тело; конопље, моравиште, пље;*

б) именице средњег рода са проширењем основе сугласницима *-н-* и *-т-*: *брѐме, вѐме, врѐме, сѐме, тѐме; буре, дѐте, јагње, јаѐре, прѐсе, тѐле;*

У ову би подгрупу ишле и бројне именице различитих родова које у говору АП постају именице средњег рода преко деминутивних наставака: *-иче, -че, -енце*:²⁷⁰

котлиће, прутиче, путиче;

бравче, кошче, рокче (= рог); врбче, жѐнче, кравче, свињче, шбче; волѐнце, коњѐнце, котлѐнце, овнѐнце;

и сви деминутиви им. средњег рода изведени овим наставцима;

в) хипокористична мушчка имена:

на *-е*: *Миле, Павле, Раде, Сѐле;*

на *-и*: *Деки* (Дејан), *Зѐки* (Зоран), *Миќи* (Милан), *Сиќи* (Синиша), која могу бити и од женских имена (Делинка, Зорица, Мирјана) и разлика би била само у роду атрибута и предиката кад је од гл. облика који разликују род;

г) хипокористичних женских имена: *Даре* (Даринка), *Зѐре* (Зорица), *Зѐне* (Звезданка).

360. Именица *дѐбо* чује се само у овом облику, а такође и *рамо*.²⁷¹

Поред *ѐме* чује се и *ѐмено*, свакако према Нмн.

О извесним колебањима у роду и неким случајевима суплетивизма в. у т. 385.

361. *Номинатив множине* именица које не проширују основу, или је проширују сугласником *-н-* завршава се на *-(н)а*:

брда, пља, сѐла; рамена, тѐмена — на целом простору.

Именица *писмо* има мн. *писма* (в. и т. 362). У Грачаници (Косово) чули смо *писма* ж. род. јд.: *писме, рама; раме*.

именица *дрво* има Нмн *дрвѐћа*, према збирном *дрвѐће* (в. и т. 384).

именице *ѐко, ѐво* имају за мн. облике старе двојине: *ѐчи, ѐши* — на целом простору, док се *ѐка, ѐвѐта* могу чути у бројним конструкцијама (в. и т. 381, 383),

облик *небѐса* чули смо само у једној клицираној фрази при чуђењу: *небѐса бѐжја!* ГК.

²⁷⁰ Судаћи према бројним примерима — РСЛев *passim* — у Левчу је врло раширено грађење оваквих именица на *-че*.

²⁷¹ Јужније од АП (Дудулајце, Лукомир) чули смо *рамено*.

362. Именице које основу проширују сугласником *-т-*, а то се проширење види само у облицима избројане множине (в. ниже), за мн. имају облике на *-ићи*:

несу то мџи *бурићи* МД, прођоше неки *ђачићи* Лп, откупјују *јагњићи* ГК, свакакви *јарићи* ГК, *јужићи* Пр, *кучићи* лају, лому се тарабе Пр, пошто си даваа *прасићи* Гч, од то расту *тилићи* Т, чува задружни *телићи* К, имамо *тилићи*, а имамо и *шбчићи* Гч.

Како се види, овакве смо облике бележили од именица које означавају младунчад живих бића (овде иначе нема имена колектива на *-ад*, — в. ниже). Врло ретко могу се међу оваквим именицама срести и оне које основу проширују сугласником *-н-*: *имићи* Т Кл, *писмићи* Л М ЦБ, пуна му торба (поштару) с *писмићи* ЦБ.

Атрибути оваквих облика, као и предикати кад разликују род налазе се у мушком роду:

некако ти *жгбљави прасићи* Гч, некако се (прасићи) *згучили* Гч, све *телићи сименталци* К, продају се само *млађи јагњићи*, сугарци ЦБ, ел *пројели* (прасићи) ДА.

363. Именички облици на *-ићи* по правилу немају деминутивни карактер. Међутим, приметили смо да се он појављује у случајевима кад поред оваквих облика од истих именица постоје и други, опет суплетивни, за изражавање множине. Тако су, рецимо, облици *телци* и *јаганци* без деминутивности, али су према њима *телићи* и *јагњићи* деминутиви.

Овако је у говору АП. Али у осталом делу јужноморавских говора (то смо запазили обрађујући пунктове Дудулајце и Лукомир за Српско-хрватски дијалектолошки атлас), јужније од нашег подручја, образује се извештан паралелизам у којем облици овога типа стоје као необележени према облицима типа: *пловчики*, *пилчики*, који представљају деминутиве.

Хипокористичну нијансу имају и облици на *-ићи* који су изведени од деминутива:

кравјчићи (према: *кравјче*) Т, *топушчићи* и *бисашичићи* (представе топуза и бисага на божићном хлебу) Т, Цигани праву *секирчићи* (према: *секирче*) Пр, толици ги *прозорчићи* (према: *прозорче*, будући да деминутиви типа *путић*, *прутић*, *прозорчић* — од кога би *прозорчићи* био Нмн — нису у употреби, већ: *путиче*, *прутиче*, итд.).

364. *Опити падеж*/А у једнини и у множини једнак је номинативу. С обзиром на једнакост А и Н и у књижевном језику овде нећемо за то давати примере, они ће бити укључени у разматрање функција ОП (у Синтакси).

Указаћемо на облике личних имена (и хипокористика) које смо сврставали у овај деклинациони тип, будући да код њих имамо А/ОП = Н

Поред обичнијих конструкција:

(А) видѐа сам *Миле*. (ОП у функцији Д) даа сам на *Миле*, нису необичне ни конструкције:

(А) видѐа сам *Милета*, (Д) даа сам *Милету*, поред: (ОП) даа сам на *Милета*:

поздрави *Раде* Гр, удариа (колима) на *Сэле* ГК, предлажу *Тиле* Лз, ради код *Лене* ВД;

ја сам познавала *Милета* Радинога Т, није волела *Болета* Гр, удála се за *Далета* ГК, кућа му горе, куд *Павлета* Лз.

Код хипокористика на *-и*, који могу бити и од мушких и од женских имена, облици на *-а*, проширени са *-т-* јављају се само кад се односе на мушке особе, при чему се могу јавити облици са *-ита* (према Н):

пронађи *Зокита* па му кажи К, игра боље од *Сикита* Л, за *Дукита* (Душко < Душан) Т; — где *и* може бити подржано постојањем *к*, будући да су овакви хипокористици увек на *-ки*,

или са *-ета* (према типу: *Раде* — *Радета*):

нашега *Зокета* Т, на *Макета* (Маки < Марјан) Тн, удариа *Токета* (Топлица) Пр.

А/ОП оваквих хипокористика који се односе на женска лица увек је истоветан с обликом номинатива:

ће прósимо *Зоки* (Зорицу) Т, чека *Сики* (Силвану) К, растáli се сас *Мики* (с Мирјаном) Т, игра до *Руки* (до Ружице) Гр.

Овакви хипокористици (на *-и*) новији су, својина су млађег нараштаја и осећају се као помодна новотарија.

365. Именице овога деклинационог типа и у једнини и у множини имају облике вокатива једнаке номинативу:

идем па с'е мислим, е моје *село*, де си (прича бившег ратника) Кш, *говéдо* једно Л, па, *чúдо* божје, штó се такó напра^ви (прекор унуки због необичног облачења) Гч;

бебе мајкино, *кúпано* ЦБ, *јаре* моје, *щишано* К, *тиле* мајкино Т;

сискате, *прасићи*, *сискате* Гч. Друге примере мн. нисмо забележили.

Именица *деца*, која служи за исказивање мн. од именице *дете*, овде има В = Н (не, дакле: *децо*, већ):

деца, ће бидне тепање Пр, *деца*, биће ви сте гладна ГК, мир, *деца*! Пр.²⁷²

ОСТАЛИ ПАДЕЖНИ ОБЛИЦИ

366. У говору АП регистровали смо и нешто остатака падежног система из епохе пре развоја аналитичке деклинације. Број забележених примера врло је мали и ми ћемо их све дати уз напомену да нам није могуће држати се већ назначених деклинационих типова.

Може се поставити питање да ли се овде ради о „остацима” ранијег система, или о наносима из околних говора, углавном из косовско-ресавских.²⁷³

²⁷² В. и АБДиј 315.

²⁷³ Исто 335.

Генитив

367. Неколико забележених примера не могу говорити о његовој сигурнијој егзистенцији.²⁷⁴ У случају: ја сам се најé *леба* Т, — ради се о уопштеном облику ове именице (в. т. 334); примери: од *фебруара месеца* Т, мý излázимо без *речи* М, ја сам бíја каí командир *стра́же* ГС — књижевног су порекла; пример: *фа́ла*, и код *ва́ше ку́ће* Т — као поздрав, има карактер уобичајене формуле, од чега није далеко ни: да од *милине* ги глédаш (очещъане мечи́ће) ГС.

Петрифицирани су генитиви у заклетвама:

бо́га ми К, *бо́г* (бога?) ми Б, *детéта* ми Т, *дéце* ми Гч, *живо́та* ми Гр,

или у микротопониму: *Вркосе* (врх косе) Сб.

Прилозима се осећају примери:

свé испáло *ши́ле* Т, *ка́жем ти*, *бешáле* Т,

а прилошки карактер оваквих примера јаче се истиче кад се они супротставе конструкцијама с ОП, како је у случају: умрéа је *од-глад* Л, према: *од глáд* нéма лéк Л.

Датив

368. У ограниченој мери чују се посебни облици Д свих деклинационих типова, са двама специфичним функцијама — посесивном и наменском (о продору косовско-ресавских облика заменичкопридевских речи на -ем в. т. 446).

369. Облике 1. деклинационог типа налазимо с наставком -у,²⁷⁵ али ако именица у Д има атрибут, може се срести и таква ситуација да је управна реч синтагме са -у, а одредбена са -е. Но како се овде јављају „покретни” вокали, чија употреба није строго регулисана у говору, ово се правило не мора увек одржати (прим. ниже):

моéм *брáту* шура́к Т, *Драго́лубу* Миљчиноме сýн Пр, мý смо моéм *бцу* бíле щéс ЦБ, моéм *бцу* брáт од стри́ца Пр, дугме му каí огледало на грúди, *генерáлу* ГС;

оно́му *болни́чару* да́м па́ре Л, покло́ниа моéм *брáту* Гр, оно́ме *Ми́луну* однéа Пр, ма́ што бýло она́ (испрожена девојка) пра́ти *мо́мку* ГС, једно́му *сýну* ку́ћа Л, завýло се моéм *сýну* (баба мисли „завило се у црно”, будући да јој је син недавно умро) Сб.

Сви забележени примери односе се на лица. Једини изузетак је прави прилог: *кно́ћи*,²⁷⁶ *дбкно́ћи* — који се чује на целом подручју.

²⁷⁴ Белић каже да су и, истина малобројни, примери генитива резултат утицаја са стране. — АБДиј 336.

²⁷⁵ Овакви облици обични су у јужноморавским говорима — АБДиј 335/336, ЈМГЛ 35, ВСПољ 412/413, затим у Јањеви — МПГЈ 72, али нису обични у говорима Сврљига, нарочито не конструкције типа: *моем браћу шурак* и сл. Тамо је и у оваквим случајевима уместо датива у употреби конструкција *на* + ОП.

²⁷⁶ Обично је и у говорима источно од АП.

370. Именице 2. деклинационог типа имају датив на *-e* (*é*):

мојзе *мајке* татко Јк, снаја овејзе *Тривунке* Пг; моём *деде* деда ГА, још стоји моёму *деде* пландиште Гш, *Жике* штрбоме жена Пр, до моём *комијје* вратницу Гр;

ја дадо овеј *бабе* Кш, донеси *бабе* столицу ЦБ, поздрави *Вукице* К, држи *куме* (вретено) да смóta Гр, даде *мајке* (кафу) М, кажи *Мирјане* да се јави К, дае се *младевесте* поклон М, старóјка тóри на прс *младевесте* Сб; дај овám *деде* тóј ЦБ, узели моём *деде* Саравилу Гр, викам *тате* Љ, неће ни *ујке* рúку да пружиш Кш, кажем *чиче*: Бра ўмре Л, моём *чиче* преорáli ба́шцу Лз.

И забележени примери овог деклинационог типа односе се само на лица. Изван тога имамо само:

покорáвам се *судбине* Пр, припада (ради се о селу Росици) тé *Рибарске Бање* Тн.

Усамљен пример: кад бóдне врéме за код кúћу (. . .), áјде ће дíмо заједно кúћи Т — свакако да је под утицајем књижевног језика. У оваквој прилици обично је: дíмо *дóма*.

371. Имамо и неколико примера Д 4. деклинационог типа. И те именице имају датив на *-у*:

дај *детету* К, понес *детету* МБ, купи *детету* ГА, ел даде *кúчету* лéба Гр, осéка *пилету* главу Л, овóме *прасету* рацепано ўво, мóра да га кúче давилó Гч, везáли *телету* (црвену китицу) од урбóк Гч.

372. Основно је дакле да сачувани облици Д стоје у функцији посеције или намене, да се односе на жива бића, углавном на лица. Вероватно је та њихова специфичност, затим честота у свакодневној комуникацији, као и посебан статус датива (комоди и инкомоди) утицала на његово одржавање.²⁷⁷

Овакви облици Д егзистирају напореда са облицима ОП за исте функције и не осећају се необичним или „застарелим”.

Датив множине нисмо чули ни у једном случају.

Инструментал

373. Остаци инструментала налазе се, у ограниченем броју, код свих деклинационих типова, али:

а) чују се само облици једнине,

б) сви, сем поздрава *збóгом*, имају прилошку функцију,

в) сви забележени примери, сем: узимају и *шаком* и *капом* К, — који су такође с прилошком функцијом, при том и уобичајена фраза, прерасли су у праве прилоге:

²⁷⁷ Белић посебно истиче употребу старог датива за посесивно значење „у њишком крају, особито, а и у целом јужноморавском говору.” — АБДиј 308. На другом месту он закључује: „Можемо слободно закључити да је ова црта, као и многе друге, донесена са југозапада.” — АБДиј 336. Занимљиво је, у том светлу, да М. Стевановић, обрађујући један управо југозападни говор — МСБак 102—109 — не говори о дативу на *-у*.

носи *алалом* К, је (= једе) *крадом* Гр, све *маршом* Т, молија сам *редом* Пр, мене, тебе, *редом* ГК, све *р'едом* Сб, кад *будне празником* ГС;

билá-сам *девбјком* Гр, кад сам билá *девбјком* у Пруговац К, билá-сам *девбјком* (али иста особа: мóa сéстра кад је била *девбјка*) Гр, *вечером* — на целом простору, *силом* да мре не мóже Т, дéдо, колкó мбж да óдиш. *Силом* ГК. Аналошким укрштањем добијени су и облици: тријес кошуље сам изаткала, све *ноћум*. Једно *ноћум*, једно дањум ГК, *ноћум* ме не боли К; *јутром*, *вечером* — на целом простору.²⁷⁸

Локатив

374. У остатке старије деклинације може се убројити и нешто регистрованих случајева Л именица ж. р. и сасвим мало ср.²⁷⁹ Код њих налазимо -е (< ě старе тврде промене):

тујí сам, у *близине* Гч, нéма бóлгег у моé *вамíлије* К, мй све мéлемо по ва́ще *воље* Лп, ја сам мáло на *висíне* Т, ја íмам сíна у *Енглеске* М, фарбáли смо у *кóре* Лп, умáстимо овáко у *кóре* ЦБ, кад íмамо болеснíка у *куће* ЦБ, бија сам у *Лаћíке* Ш, шкóла у *Кулине* Пр, у дрúге *гóдине* — свíска ГС, щíено у *машíне* Лп, ту́римо сéме у кóла, па изађемо у *њи́ве* (из говорне ситуације знамо да се ради о једнини) ЦБ, барјáк ћутí у *цркве* Гр, íдем по *Шумáдије* ЦБ.

Занимљиво је да овакве облике никако нисмо чули у архаичнијим говорима источно од АП.

У вези с локативом Белић истиче: „У свим другим случајевима (сем оних који су се сачували као прилози — Н. Б.) унесени су споља.”²⁸⁰

375. У праве прилоге прешли су локативи:

јутре ГС К Пћ Т Сб, *зајутре* К Л Гр Пр ГК, *јутредан* ГК *јутредана* К, *зиме* на рíбе (ради се о месу на зимским славама) Гч.²⁸¹

Још неке ситније напомене

376. У говору АП, као и у суседним сврљишким говорима, обичај је да се изван своје генерације људи не зову „на име”, већ „преко име”.

²⁷⁸ Белић за остатке инструментала каже: „Само се за неке од њих може сá поузданошћу тврдити да су у употреби у свим овим дијалектима, а то су: *јујром*, *вечером*, *крадом*, *кришом* и *редом*, остали су унесени са стране.” — АБДиј 337.

²⁷⁹ Овакви облици, такође само у именица ж.р., обични су и у говорима западно од АП. — РА—СВАБ 304.

Говорећи о сличним примерима у писаним документима из икавско-шћакавских говора западне Босне, проф. А. Пецо, допуштајући да „наведени примјери са обличким завршетком -е могу бити и особина писара”, додаје да није искључено „да су то последњи трагови старог локатива именица женскога рода на -а, који су (. . .) још увијек обични у неким штокавским и у неким чакавским говорима.” — АПШћак II 73.

²⁸⁰ АБДиј 339.

²⁸¹ Белићеве примере локатива *ле́ше*, *йроле́ше* (Дпј 338), *на зéми*, *у зéми* (340), *ноће*, *д'ање* (340) ми нисмо чули.

Име добија детерминанту у облику друге именице која означава сроднички или генерацијски однос. У функцији детерминатора може се наћи и ознака за професију и слично.

У А/ОП и В овакви детерминатори остају без промене:

би́ли смо код мајстор-Бра́нка Гр, је л оперисан чика-Живе Л, алáт ми ћутí код ба́ба-Збре (Зоре = Н) Гч;

ба́ба-Стоја́но К, ку́ма-Радо, али: ку́мо-Животке Т, затим: стрíна-Ју́ло Л, те́тка-Нове́ке Тн, у́јна-Збре Гч,

ба́та-Мила́не М, де́да-Сидо Л, те́ча-Бо́не Кш, у́јка-Мирбславе ГС, чика-Бра́нко Гр, чика-Ста́нко Т;

га́зда-Миро М, мајстор-Бра́нко Гр.

И у нашем говору, попут прилика у Левчу,²⁸² овакве се конструкције осећају полусложеницама, а именице детерминатори имају ослабљен акценат, овде означаван као ` (в. и т. 326).

ОБЛИЦИ ИМЕНИЦА УЗ БРОЈЕВЕ

377. „У призренско-тимочким говорима облик уз бројне конструкције иде са свим бројевима сем оних који се у језику завршавају на један.”²⁸³ Ово у потпуности важи и за говор АП.

Осим у конструкцијама с бројевима исти облици иду и са прилозима *млого, ко́ца* и сл. који детерминишу по количини.²⁸⁴

378. Именице 1. деклинационог типа имају облике с наставком *-а*, „наставак старе двојине који се употребљавао некада само уз број два”:²⁸⁵

четерес` бра́ва бвце Гч, сто бра́ва имаја Л, сто па́ра чара́пе Лз, она́ чу́ва пра́ци черес` педáна (пет дана) Гр, у десет са́та Пр, тре́ба да преспí (пијаница) двáес` чéтри са́та ГС, узнем два стру́ка М, посади́ла десетíну стру́ка ГК, — одавде се види да се не разликују облици уз бројеве 2—4 од бројева већих од пет, — по пéшес` ма́ка (лука) са́ду Т;

два но́ћа сам слóбодан ДТ, два ре́ча Л, по два ре́ча Гр, имамо чéтри це́ва у њíву Гч (о атонацији бројева, која лакше долази ако је број с мање слогова, в. т. 325).

У говору АП не јављају се конструкције с именицом на *-и*, типа: *три ножи*.²⁸⁶

379. Именице 2. деклинационог типа имају само облике на *-е*, који представљају номинатив множине.²⁸⁷

щес` го́дине ле́га у постéљу Т, од щес` го́дине пу́шку но́си ГС, та́мо он живéа двé-три го́дине Л, ту́ се кри́а скоро чéтри го́дине ГК, од сто́ двана́ес` го́дине Т, млого му го́дине ДА, ко́ца го́дине ГС, о́сам ду́ше К, чéтри

²⁸² РСЛев 292.

²⁸³ ПИДекл 197.

²⁸⁴ Због тога што се ове конструкције не граде само од бројева и именица чини се занимљивијом терминологија по којој имамо поред *обичне*, још *збирну* и *избројану* множину, — в. и БКИст 116.

²⁸⁵ АБДиј 329.

²⁸⁶ Исто 330/331.

²⁸⁷ Исто 326/327.

њиве имаа и све отишло Кл, кои зна колко он жéне имаа Т, било осам пáре јáјце Л, на шéсет сáнтине йма кáлдрма М, три лубенице Гр, сáм две-три крушке ДА.

Облици типа *три жени* не јављају се. Њих, као и *три ножи* Белић бележи само у источнијим крајевима (в. нап. 287).

Што се тиче облика *три жен*, чије порекло ни код Белића није јасно,²⁸⁸ овде се, истина, ретко, може срести по неки случај као:

дéте од три-гóдин ГК, пет стóтин йљади М, или адвербијализирано: све лету́ *јвисин* ГС.

380. Трећи деклинациони тип има само облике на -а. „Уз број три и четири употребљавала се првобитно множина: *три села*, итд.; то је пренесено и на именице уз број два и остале бројеве”:²⁸⁹

преко она́ два *брда* ГК, три су *брда* једно-пó-друго Лп, та́ су два *сéла* (Банковац и Тещица) скóро јéдно Гч, оба ме *бéдра* (Нјд *бéдро*) болу́ К.

381. Овде долази до изражаја посебност Ивићевог 4. деклинационог типа (т. 332), са проширењем -т-:

а) са наставком -а: два *зрнета* пасу́љ М, чéтри *јáгњета* Гр, петнаес *јајцéта* К, оцéка ми два *дрвета* ЦБ, све кóзи по два *јáрета* ГК, сáг око-, зйла три *јáрета* Лз, окотйла чéтри *мáчета* Јк, окотйла два *мéчета* ГС тринáес *кумчета* ДА, дотерáа (ради това) мáли пилйћи, педéсет *пйлета* К, једáнаес опрасйла *прáсета* Гч, зáдруга му дáла шéсет *телéта* Л, ту́ йма (у здравственом дому за дефектну децу) и по педéсет *детéта* Кл;

б) са наставком -и: чети́ри *детéти* ГК, дéвет *пйлети* К, тринáес *прáсети* Гч.

382. Од облика на -е, чини се обичних у суседним околним говорима,²⁹⁰ ми смо записали само *две мéсте*, и то у селима на граници зоне I и IV:

на две *мéсте* Тн, на две мéсте *пченица* Бб, да бжљу још на две *мéсте* Рб.

383. У говору АП не чују се облици *окета*, *вретенета*, већ: затворйло ми обе *очи* К, две ми *очи* (заклетва) Т, имáла сам кóца *вретéна* па се поломйще ГК.

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ

384. Укратко, можемо изнети следећа запажања.

1. Нема именица колектива на -ад, сем усамљеног *чéљад* као им. I. деклинационог типа:

пóцтен му *чéљад*, и рáдан Пр, *чéљад* му жйв и здрав ЦБ.

²⁸⁸ Исто 327/328.

²⁸⁹ Исто 331.

²⁹⁰ Има их код Белића — АБДиј 333, затим у Јањеву — МПГЈ 80 (*йтри йлайнейи*), у Ресави — АП—БМРес 318, Трстенику — ДЈТрст 85, Левчу — РСЛев 280. За Лесковац се дају само облици на -и (*месйейи*) — ЈМГЛ 36. Ми их у сврљшким говорима нисмо чули, а нема их ни у Лужници — („Оваквих примера употребе именица средњег рода у данашњем говору Лужнице нема” — ЉБЛуж 69). Значи ли то да се они у нашим говорима губе пре него у косовско-ресавским.

2. О именицама на *-ићи* у т. 362:
3. Збирним именицама осећају се: *госпóда*, *муштина*, *òмладина*: мóа *госпóда* спију ДТ, *муштина* тkáву рогóце ГК, *муштина* су пó-себно вечерáли М, *òмладина* само играв фúзбал Пр.
4. У једном случају забележили смо и овакве облике са значењем збирних именица:
да се пáту *прашчíнка*, *јаретíнка* (из божићног благослова) Пр.
5. Обичне су збирне именице: *зéље*, *класје*, *клиње*, *ливађе*, *пруђе*, *трње* — на целом простору, као и: *грóзје*, *лòзје*, *гòзје*, поред обичнијег: *гвожђе*.
6. Од збирних именица на лабијал забележили смо само: *грòбље* Уместо *снопље* овде је уопштено: *снопови*.
7. Именица *кáмење* схвата се као множина:
кáмење почéше да летú ГК, Бéли *кáмење* мт. Кп.
Тако је и са именицом *грање*:
свé му (дуду) покршeне *грање* К, бије шра^пнел по онé *грање*, па ломи ГС, али од исте особе: гóре *грање* се сплéло ГС.
Према *грање*, као множинског облика, уобичајило се за јд *грања*.
8. Југозападно од нашег подручја (Дудулајце, Лукомир) обични су облици *кáмењ*, *плáмењ*, *рéмењ*, такође према збирним облицима који се схватају као облици множине.

НЕКЕ СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ О РОДУ ИМЕНИЦА

385. Неке разлике у односу на стандардни језик показују се и у уопштавању облика у једном роду:

а) у мушком роду: *бандёр* ГС ДА, *дрмбóљ* (муз. инструмент дромбуље) ГК, *нијац* Ж М, *пóрез* МБ Кр Сб К, *прóлећ* — свуда;

б) у женском роду: *áпса*, *белéга*, *летíрка* (лептир), *пују́љка* (пупољак), *свítка* (свитац) — на целом простору, као и: *артíкла*, *бици́кла*;²⁹¹

У Пр чули смо: *шумáна* (у осталим селима: *шумán* = хризантема) и *славу́ја* (славуј);²⁹²

в) у средњем роду: *коно́пље*, *тéстере* (маџинско *тéстере*, рúчно *тéстере*, стругарско *тéстере* М, а у Реснику, зона III: бичáћо (*разбичи* = реже уздуж) *тéстере* и трупáћо *тéстере*).

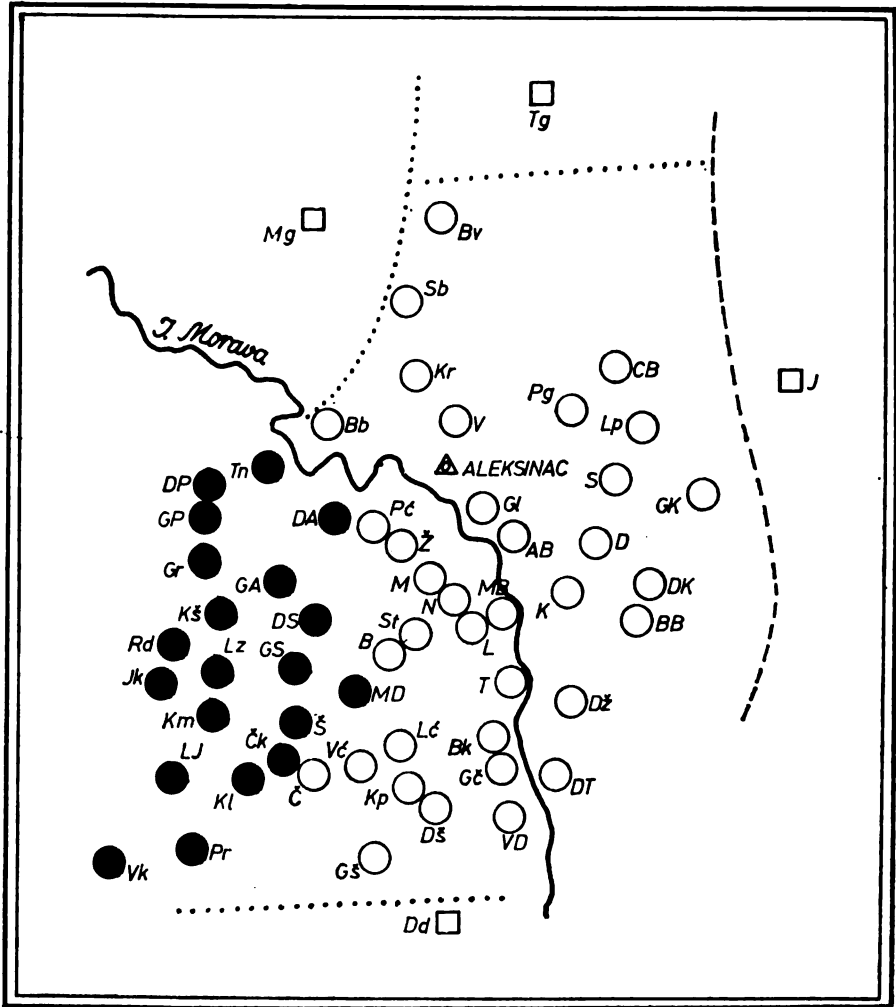
386. Постоје и колебања у роду, и употреба облика различитих родова од исте именице:

1. мајчин брат је *у́јка*, мн. *у́јке* 1. декл. тип, али и: *ујкéви*, у зони II, у м. роду, иако облик *ујак* није познат. У зони I уопштено је *у́јац*, мн. *у́јци*, — свуда атрибут у мушком роду (карта бр. 7);

²⁹¹ О прилагођавању именице бицикл именицама ж. рода Д. Јовић каже: „Секвенца -кл на крају речи није у природи овог дијалекта (кос.-ресавског — Н. Б.) па се променом рода решио један фонетски проблем.” — ДЈТрст 159.

²⁹² РА—СВАБ 314 дају *дејла* „детао, детлић”.

КАРТА БР. 7

- ýjau
- ýjka

2. у зони I уобичајено је *старéјко*, м. род, а у зони II *старóјка*, с атрибутом у мушком роду (мој *старóјка* ГК);

3. теткин муж је *тетин* или *тéча* и оба су облика обична;

4. поред *пóсо*, обичнијег у зонама I и IV, у зонама I—III јавља се *пóса* (оти́ща на *пóса* ДТ, такав му *пóса* М), али и *пóсла*, у ж. роду (глéј си твоју *пóслу* К, забаталија *пóслу* ГК, радимо, ко́и коју *пóслу* има Лп).

5. поред *рáзбоја* (Н *рáзбој*) за исти појам служе и речи: *стáтиво* Лп и *стáтива* (пл. тантум) ГК СБ СБ,

6. назив за наковањ на коме се откива коса у Лз је: *на́кољ* и *на́ковeљ* у м. роду и *на́коље* у ср. роду;

7. напоредо се употребљава *вртљаг* и *вртљага* са значењем: вртлог, или долина где се при поплави вода „заврћуе”;

8. турцизам *ћош*, *ћóшак* има и облике у осталим родовима: *ћóшка* и *ћóше*, свуда са значењем „кут”, али се у неким местима (Л Лз Пр ГС) јавља извесна диференцијација, па *ћóш* и *ћóше* значе „угао”, део просторије где се додирују два зида и под или плафон, а *ћóшка* је део темеља где се спајају два зида;

9. према: неувáљано *кла́шиње* (ср. род) Лп, јавља се и: *на́ще* *кла́шиње* (ж. род) по јáче Тн;

10. док смо у АП свуда чули *три́це* у ж. роду (кад се сéје, оста́дав *три́це* Кп, до́ле, свé се просипáле *три́це* Гр, од то́ (од сирка) правíле су се *три́це*, јáрма Пћ), у Мг смо чули исту именицу у ср. роду (набéрем лис бурјан, уви́јем nóгу па пáрим с врúћо *три́це* Мг, с онó *три́це* уви́јем Мг).

387. Један број именица, углавном оних к ојима се означавају лица према некој особини, делатности или чему сличном, иако имају облике ж. рода, могу се односити подједнако и на лица мушкога рода. О којем се роду ради, у сваком појединачном случају, показује синтаксичка ситуација (конгруенција атрибута или предиката кад је од глаголских облика у којима се разликује род):

голем си *мрља* постаа К, он је једна *будала* недоказана Л, жена му је *пијáница* Гч, пра́ва си *алапáча*, не-б́и престáла да причащ да не заспищ ГК.

388. Један број именица које у новије време улазе у говор села, и могу имати облике са *-о* и *-а*, овде су у Н јединине и множине у мушком роду:

багерис, *машинис*, *тракторис*; *активисти*, *трактористи* — на целом простору, али А/ОП, као и Вјд имају у женском роду:

не мо́же да на́ђу *багеристу* (ради вађења песка из Мораве) М, учи за *машинисту* (за машиновођу на железници) Ст, уда́ла се за *трактористу* К, преб́или *трактористу* Т, погóдим *таксисту* Т, *трактористо*, крéнемо ГС, *басисто*, ма́ло ти́ще Гр.

389. О ликвидацији 3. врсте именица (стара *í* промена), односно о њиховом прикључењу именицама м. рода, или задржавању у ж. роду уз добијање наставка *-(к)а* било је речи у т. 333 б, 337 и 349 б. Овде бисмо додали да смо у женском роду, а са сугласником на крају забележили именице *вечер* и *мáтер*:

једну *вечер* Сб, прву *вечер* К, сваку *вечер* Л Пћ Кп Кл Га, две *вечери* Лп, овакви примери обични су и чести, док су они са обликом *мáтер* врло ретки: *имаш си мáтер* ГК, па *вика моју мáтер* Сб (облик множине нисмо чули).

Поред њих, са истим значењем обичне су *вече* и *мáти*, иако је у другом случају далеко обичније *мáјка*. Лик *мáма* још се осећа новим, варошк им.

НЕКЕ СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ У ВЕЗИ СА БРОЈЕМ ИМЕНИЦА

390. Један број именица из групе плуралиа тантум употребљава се у јединици:

у котá, па на *веригу* Л, и то у бакрáч на *веригу* Т, понес *вилу* Т, узé ја *вилу* Гч, поломíла ми *вилу* ГС, затвори *вракњицу* ЦБ, сам висí на *вракњицу* М, а он такó на *носило* Л, вóзи се у *чезу* Т, *стáтиво* (= разбој) Лп.

391. Облици множине, као основни, а у неким случајевима и једини, означавају:

а) делове тела: *стáви облоге преко груди* К, удáрен у *слéпе очи* Лз, обрíци *уста* Т, то су *плући* Тн, — не постоји облик *плеће* или *плећи*, већ: *плéћка*, мн. *плéћке*, док се уместо *леђа*, употребљава: *грбíна* (кичма је *грбња́ч*) — на целом простору;

б) одећу: *доколéнице*, *рукавице*, *фусакле*, *чарапе*, *шошбне* — на целом простору, с тим што ове именице имају и једнину, када значе један члан пара. Именице *мóпке* и *дрéје* значе „одело”, али када означавају било који комад одеће, који се посебно именује, онда могу имати и једнину. Без облика за једнину су: *гаће*, *канице*, *панталоне*, *чеши́ре*;

в) храну: *мекíке* Гр К Л, *тигањíце* Гр, *ћу́вте* Л Т ЦБ К М, *шигérке* Гр Пр С, *штíпци* Гр. И ове именице имају једнину када значе појединачни комад хране. Такве облике немају: *огрízине*, *пити́је*, *помíје* — на целом простору;

г) болести: напáдају га *сипанице*, *боги́ње* ГС, *íма заушке* К, *урóци* ГК.

д) алате и уређаје: *кљéште* ЦБ, *кóла* (превозно средство) ЦБ, *кóлца* и плуг Л, плуг *íма ручи́це*, *íма* и *кóлца* (= колица) Кш, *кука́ре* (= део запрежних кола) Кш, *макáзи* шиша́ћи ГК С ДА, *нítти* гóре врзани (= нити као део разбоја, иначе не постоји *нит* већ се с тим значењем употребљава *жи́ца*) ЦБ, *нítти*, па кроз *нítти* оснóва Лп, јéдне *приколи́це* пéсак ГК, двóје *сáна* сéно (али и: јéдна *сáна*) ЦБ, *сани́це* Кш;

ђ) цвеће и поврће: *лули́це* Т, *рóтквице* Гч Т М ДА Тн, *сáбљице* ГК;

е) празнике: *Благовести, Водице, Меснице, Младенци, Мратинци, Покладе, Свете-врачи* на целом простору. Очекивало би се и: *Задушнице*, али чули смо само: даємо и *Задушницу* Т, скóро ће *Задушница* К, прѣ један дан је била *Задушница*, у пѣтак Лз, на там кад на *Задушницу*, само ћуту (жене), а кад се врћав, само причав ГС.

Само у једноме случају чули смо облик множине од именице за ознаку материје, мада мислимо да то не би морало бити ретко и необично: онамо су (на суседном путу) *ледови* ДТ.

392. У једном случају, изгледа, има колебања и у роду и у броју. Наиме, кад се после: *присоје* > *присое* > *присове* створио облик једнак Нмн ж. рода, поред *Горњо* и *Доњо присове* чује се сада и *Горње присове* и *Доње присове* мт. Кп (*Доње присове* су наше, а у *Горње* има и голѣцничко Кп, ове су *Присове* једна стрмина Гц).

ЗАКЉУЧНИ (ТАБЕЛАРНИ) ПРЕГЛЕД ИМЕНИЧКИХ ОБЛИКА

393. Остављајући по страни заиста ретке остатке зависних падежа Г, И, Л, и узимајући у обзир функционалну ограниченост датива, коју ћемо, као и употребу суплетивних облика у неким деклинационим типовима означити као „(+)", постојање „+", одсуство „—" или једнакост с другим облицима „=", именичких облика, падежних и оних за избројану множину, могло би се табеларно представити.

Облик	Деклинациони типови							
	I		II		III		IV	
	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
Н	+	+	+	+	+	+	+	(+)
(Д)	(+)	—	(+)	—	—	—	(+)	—
А/ОП	+, = Н	= Н	+	= Н	= Н	= Н	= Н	= Н
В	+	= Н	+	= Н	= Н	= Н	= Н	= Н
Бројне конструкције	—	+	—	= Н	—	= Н	—	+

Објашњење табеле.

1. Именице 1. деклинационог типа имају посебне облике у јединици за Н, А/ОП за именице које означавају жива бића (за остале = Н), В, као и за Д (у неким функцијама, напореда са ОП), а у множини за Н (с којим су једнаки ОП и В) и конструкције с бројевима (т. 333—348, 369, 378);

2. именице 2. деклинационог типа имају посебне облике у јединици за Н, А/ОП, В, као и Д (с објашњењем као под 1), а у множини за Н (с којим су једнаки облици ОП, В и бројне конструкције — т. 347—358, 370, 379);

3. именице 3. дефлекционог типа имају у једнини посебан облик за Н (с којим су једнаки облици А/ОП и В), а у множини такође за Н (с којим су једнаки облици за ОП, В и у бројним конструкцијама);

4. именице 4. дефлекционог типа имају у једнини посебан облик за Н (с којима су једнаки облици А/ОП и В) и Д (с објашњењем као под 1), а у множини за Н (у ствари суплетивни облик с којим су једнаки ОП и В) и бројне конструкције (3. и 4. декл. тип у т. 359—365, 371, 380—383).

394. Можда се стање посебних облика ■, суплетивних облика □, облика само за поједине функције [x], или само за поједине категорије именица ×, може и сликовито представити:

Деклинациони типови

Падежни систем	I		II		III		IV	
	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
Н	■	■	■	■	■	■	■	□
(Д)	[x]		[x]				[x]	
ОП	×		■					
В	■		■					
Бројне конструкције		■					■	

ЗАМЕНИЦЕ

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

395. У говору АП разликују номинатив, општи падеж и датив. ОП и Д имају пуне и енклитичке облике.

Пуни облици у једнини могу бити и без крајњег вокала, али само у мушком и средњем роду.

Заменички систем говора АП, односно Алексиначке Мораве, тј. средишњег дела Поморавља, између наших зона I и II, обрадио је на почетку века Тихомир Ђорђевић. Он додаје и облике вокатива, али под тим подразумева само *ти*, *ви*, чему ми немамо шта додати.²⁹³ Што се осталог дела Ђорђевићевог прегледа тиче, ми ћемо, остајући на материјалу који смо нашли на терену, указивати само на случајеве кад се наши налази разликују од његових.

396. Табеларно би се систем личних заменица у говору АП могао представити на следећи начин:

једнина:

Н	ја	ти	он	оно	она
ОП	мен(е); ме	теб(е); те	њег(а); га		њу, њума, њо; гу, у
Д	мен(е); ми	теб(е); ти	њему; му		њојзе, њо; јо, гу, у

²⁹³ ТБОгл I 3.

множина:

Н	ми	ви	они она оне
ОП	нас; не	вас; ве	њи; ги, и
Д	нам; ни	вам; ви	њим(а); ги(м)

397. За номинатив примери нису потребни.

Општи падеж једнине заменице првог лица:

мене: *мене* нема кој да кара Т, *мене* са стра Гр, исто и куд *мене* М, пет године стареа од *мене* Гр, кад-дођу, па куд *мене* ГК, сас *мене* К, *уј*^утру ја понесем паре с *мене* Л, паре носим све с *мене* Л, причала нешто од *мене* ГК;

мен: само *мен* да чувац Т, трећу вечер па куд *мен* К, уз *мен* Гч, млађи је од *мен* Д, за *мен* се није оскуђевало Т, сас *мен* Л, живела је при *мен* ДТ;

ме: питају *ме* Т, отац *ме* извади из школу Т, обалище *ме* лекови Гр, неће *ме* приму никад Гч, то *ме* јело свуноћ Гр.

Датив:

мене: дај ово *мене* Л, ти давац *мене*, ја тебе Л, туго *мене* Т, *мене* се чуђу Гч, купи ти *мене* свећу Л, она да *мене* мало више М, *мене* таквија не требав М, и та идеа и даље *мене* М, све он *мене* пребацуе Пр, доказуев они *мене* Гш;

мен: *мен* ми се срце блади Л, — (о удвајању личних зам. попут овога примера, в. ниже) — *мен* толко доста К, шће и *мен* К;

ми: на мужа *ми* брат Т, пуно *ми* се чуђу како живим сама Т, погину *ми* брат Л, брат *ми* од чичу ГС, није *ми* замérito Т, све да *ми* испричаш Т, муж *ми* е туна Л, снаја *ми*, што-е стареа Л, на тога *ми* брата ГС, нака *ми* донесе дрѣе Л, одма *ми* се срце откину, чѣ *ми* се Л, дође *ми* тако на дваес метра ГС, идемо најпре куде *ми* се свиђа девојка ГК, и године *ми* коца Гч, не може воћке да *ми* напрѣђују М.

Општи падеж множине:

нас: *нас* не рачунају у Моравци Сб, куд *нас* Л, да изађу куд *нас* ГС, све долазу куд *нас* за попрѣку Гч, од *нас* се неће овајде Т, несу на *нас* давали Гч, с *нас* Т, ће поћеш с *нас* Гр, он је мало повише *нас* К, они застали и по *нас*, љду ГС, тако и од *нас* причају К;

не: три војника бац да *не* увату Т, де ће *не* одреду — у кувари Т, они *не* ту превозу Т, па кад *не* забра Т, трчу да *не* увату Т, тѣрају *не* Т, немој *не* вицате Т, кад *не* поп испитаа Т, чекамо да *не* пушту Л, питају *не* наци Л, видѣли *не* Л, зала зу *не* ГС, не^ама да *не* гађа ГС, да *не* пѣпне нема ГС, каплари *не* поѣли М, сад *не* ово заруби све М, неки пут *не* истѣра^о по два^отроицу М, затворе *не* поново Гр, чѣсте *не* сас оно Пр, ће *не* полију ГК, убила *не* слана Лз, слана *не* убиѣ Д, Марѣва *не* дотѣрала Тн.²⁹⁴

²⁹⁴ *Не* и *ве* „су највероватније добивени по угледу на облике множине именица м. и ж. рода” — МСБак 110.

Датив:

нам: *нам* то није исплатљиво ЦБ, *нам* то ништа не чини Пр, ако *нам* плате, ће радимо Л, чинили су *нам* питање Б;²⁹⁵

ни: *каза ни* болничар Л, *ти ни* опрости К, ће *ни* добро направу Гч, *има ни* јаву Пр, лоцо *ни* се пише Д, *отера ни* овце Гр, *деда ни* ска'ржљив Гр, *залазу не да ни* пресечев одступање ГС, *имање све ни* овде, *укуп* Лз, *добро ни* село К, *кад ни* будне слава ЦБ.

398. Општи падеж једнине заменице другог лица:

тебе: *тебе* ће видимо на сабор Гр, оде *тебе* па уз ријеку ЦБ, за *тебе* Л, за *тебе* ћу смањим (цену) Гч, бац сам куд *тебе* пошла Бк;

теб: *идемо кудг теб* К, *више теб*, *нагор К*, *теб* се сићам Т, уз° *теб* Гр, на *теб* се не љутим Гр, *немам послу с теб* Т;

те: *ни те* ко пита де идеш Т, *кој ће те* пуцти Л, па сам *те* залићаа брѣ Гч, *неће те* бац гледа° там Гч, *немој да пијеш кадг те* ваћа ГК, у Росицу да *те* водим Лз.

Датив:

тебе: *тебе* ће да купу ново рекличе Л, *ти давац мене*, ја *тебе* Л, *не ти дава тебе* нико, ако сам не зарадиш Пр, ја *тебе* лепо вика Тн;

теб: *теб* је обећано, *теб* ће се да Гч, ако *теб* не дамо, *кому ћемо* Лп, *све теб* нешто приговарав Кл, *несу рекли теб* Т;

ти: *што-ћу ти* ја Т, *како ти* имеше тебе Т, *све ти* паре Л, *нумем ти* кажем ГС, *кажем ти* Љ, *доносим ти* зај"тре Кл.

Општи падеж множине:

вас: *пита за вас* Л, од *вас* ме не срамота Т, *кад сам бија* куд *вас* Т, *може ли преко вас* да поздравим на еднога мојега исписника Пр, *то све од вас* зависи ГС, *задовољан с вас* ГА;

ве: *молимо ве* Т, ће *ве* пита щѣф Л, *неће ве* никој узнемирава ЦБ, *сваки ће ве* пита ЦБ, *да л ћу ве* дочекам Кш, *да ве* поканим К, *да ве* срѣтнем К, *да ве* ја опомињам (= подсећам) ЦБ, *са-да ве* оштѣтим Кп, *не да ве* упропасти Гш.

Датив:

вам: *вам* не треба да се прича М, не вреди ни *вам*, ни *нам* М, да *вам* не буде тешко, а *ми* смо навикли Л, *поручиа вам* С, *доносим вам* то од тѣтку Гр;²⁹⁶

ви: *ће ви* отидну кашѣке у ћош Т, *на ви* за сладолед Т, *ѣво ви* га татко Пр, *ћу ви* буднем спроводник ДТ, *чекај да ви* дам Б, *са^а ћу да ви* испричам Лз, *све знам да ви* кажем ГК.

²⁹⁵ Борђевић даје и облик *нама*, — ТБОгл I 2 — али ми тај облик нисмо чули.

²⁹⁶ Ни *вама* нисмо чули, иако га Борђевић, вероватно идући „по систему” даје — ТБОгл I 3. Познато је иначе у ком се правцу овде крећу Белићеве примедбе „Неки су облици, са спољашње стране, сумњиви (многи дативи на -ма и, уопште, такви дативи).” — АБДџ CVI

399. Заменице трећега лица имају истоветне облике једине за мушки и средњи род.

Општи падеж:

њега: кад сам дошла, *њега* нема Т, нема га *њега* Т, да дође брат до *њега* Т, ја седну до *њега* Л, на *њега* Л, а с *њега* би било добро Гч, боље да смо ми заменили *њега* М, киман на *њега* Пр, камен је на *њега* заглавен Лп, сећам се по мало на *њега* Пг, осіћам га ја *њега* по говор Т;

њег: мајка била куд *њег* Т, лани смо грдно набрали од *њег* (од ораха) Гч, тике истрча пред *њег* Л, сас *њег* Л, сас *њег* С;

га: ноге *га* издале Т, запретија да ће *га* убије Т, ту *га* срели Т, да *га* обријате Л, ја мислим ће *га* излечу Л, остави *га* К, *те-га* (= ете га) ту ГС, нема *ја* М, *узни га* М.

Датив:

њему: *њему* Л Гр Пћ ДА, дали му *њему* Т. Овај облик доста је редак, јер је ту обичнија конструкција *на* + ОП;

му: нема му га штап Т, првенац му давали Т, дадо му думан Т, отац му у савезницу бија Т, нико! му неће право каже Д, брат о чичу му остаја Т, татко му запретија Т, помагаа му на занат Т, кандило да му горји ноћас Л, везали му руке Л, неће да му пече релна Л, шта ће му радимо ГС, дугме му кај огледало ГС, син му ГС, кућа му горе ГС, баба му се пропи Гч, не трпе му ја Гч, остаљали му оставку (= парастос) Лз.

400. Код заменице женскога рода уочава се повећање броја облика међу пуним облицима јавља се *њојзе* на западу подручја и *њб* на истоку, а затим и *њума* које долази са југа. Поред основне енклитике *гу*, јавља се и *јо*, *у*. Ово би се шаренило могло схватити као мешање више система заменичких облика и њихово превирање. (Карта бр. 8).

Општи падеж једине:

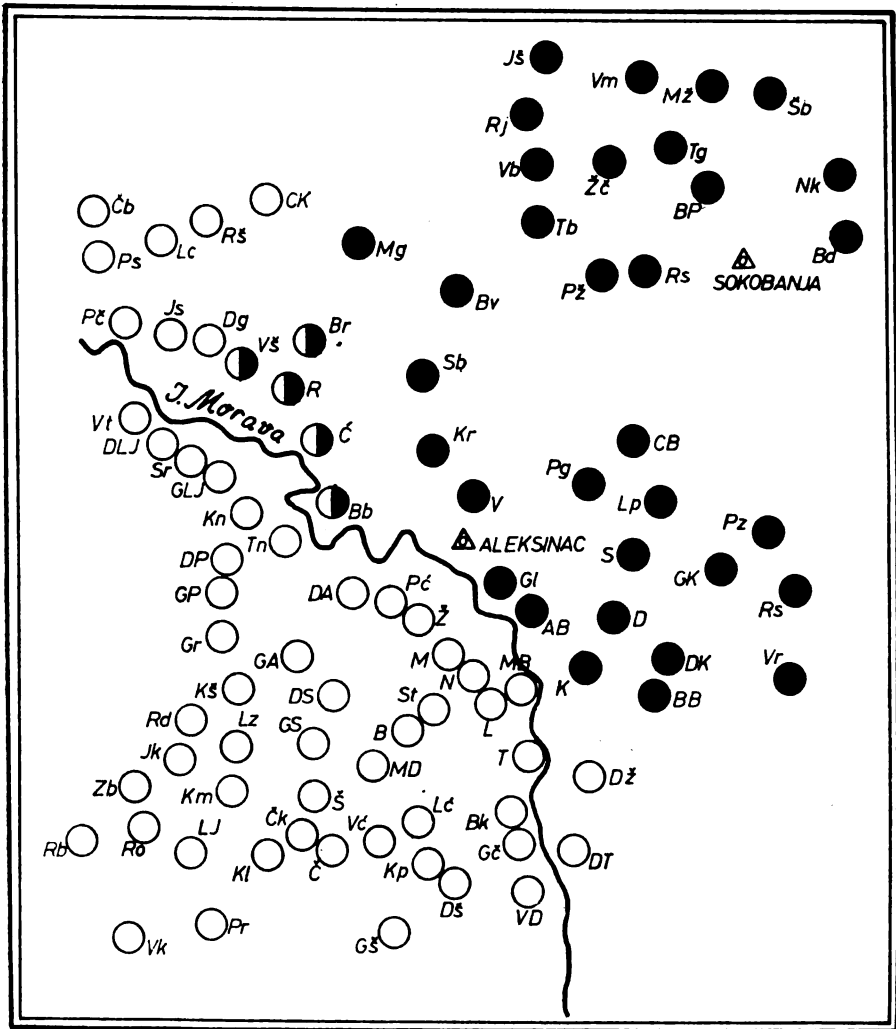
њу: то препало на *њу* Л, мечићи *иду* с *њу* ГС, моа (ћерка) *одма* по *њу* Гч, *узнем* ја рошето, *дођем* уз *њу* ГС, ти си на *њу* ЦБ, све гледају да на *њу* угоде ГК, *само* лепо с *њу* ГК;

њума: пила сам гу (траву издаткињу) *лањску* зиму, *њума* Гр, свуда лис да нема, на *њума* (на врби) *има* Т, код *њума* *седје* до-јесен Л, он уз-јане коња па трчи по *њума* Гр, ја *њума* позади, за сукњу Гр, није до *њума* Гр, *буе* улазу у *њума* Пр, наставила је по *њума* Пр, *њума* дадомо у Суватно Гр, на *њума* се изврнуја ДТ, *колач* чис, а проја после, *њума* стално једемо Пр, не могу без *њума* (без ракије) ДТ, па смо били куд *њума* ЦБ, сваку недељу он куд *њума* ВД, ја пођем по *њума* Б;

њо: и *њб* *вичу* (њу зову) ЦБ, сви се поздраве с *њб* (са невестом), ЦБ, *иду* по *њб* па гу доведу овамо ЦБ, узео од *њб* ЦБ, вода у *њб* *тече* Лп доле причвршћен малъ за *њб* Лп, онда оперемо и *њб* (вуну) Лп, сас *њб* Д, и *њб* *друкше* зову Д, *ожени* га он сас *њб* ГК, сви смо гледали у *њб* К, *предали* на *њб* Сб;

гу: он *гу* *пија* Т, а мој *свекар гу* није даваа Л, ту ће *гу* дамо Л, *ето* *ју*, иде Л, *мучу гу*, *што гу* *мучу*, бог да ги зна Л, *узо гу* Јк, не мој да *гу*

КАРТА БР. 8

- њó
- ◐ њó/њóјзе/њóма
- њóјзе/њóма

водиш ГС, ујутру ће гу испрати́мо ГС, познава́а гу од рани́је Гч, пи́ла сам гу Гр;

у: мо́же у таблѣте успа́вау Т, да у уко́пау Дц, он у по́гледа Гч.

Датив:

њо́же: *њо́же* син погину́ја Т, *њо́же* ће да сви́рају сви́рачи Л, *њо́же* Гр М Т ГП ДА, *њо́же* смо да́ли њиву Кш, а *њо́же* купи́ли (шива́у ма-
шину) ЦБ, она *њо́же* да па́ре ЦБ, ја *њо́же* ле́по припе́вам ГК. Примери:
свекрва да на младевесту да́р, ова́ па *њо́жи* кошчу́љу ЦБ, *њо́жи* на по́клон
ГК и сл., са -зи, можда долазе под утицајем књижевног језика, а можда и
прихватањем -зи- из облика: ово́ј-зи-но, њо́ј-зи-нога и сл.;

њо: *њо* му́ж дове́ћен Д, — пример је несигуран јер може значити и:
њен муж. Одсуство *њо* из дативске функције можда говори о томе да се
оно генерализише за ОП, док је за Д обичније *њо́же*;

јо: чу́ва ба́шчу да *јо* не бе́ру парадáјс Т, то́ *јо* све да́ваш Т, док *јо*
син би́а жив Сб, сва́ки *јо* прѣти К, не́ *јо* пра́во Кр;

гу: кад Марáва набу́ја, ту́ *гу* је одушевље́ње (= одушка) М, да́ли
смо *гу* ко́лко смо мо́гли К, све́ *гу* ма́ло Т, то́лко *гу* прати́ја ЦБ, *у́зни* *гу*
неко крпче да се раду́је К, да *гу* је да́а ма́кар ба́нку ДА, поди́гли *гу* спо́-
мен ДА, не́су *гу* ништа узѣли Т, то́лко *гу* је жа́ Лп, ће *гу* ша́љу на-пера́-
цију Бб;

у: да у однесе квáсац Сб, не́ма ни́кој да у да во́ду ГК.

401. Борђевић облик *њо́же* веже само за датив, а *њу́ма* само за падеж
који „иде са свима предлозима”, дакле за *casus generalis*.²⁹⁷ И нащ
материјал потврђује овакву дистрибуцију ових облика. Међутим, док се
њу́ма употребљава углавном у селима на дну Моравске долине и у зони
I, дотле је за зону II карактеристичан облик *њо*, уз назначену употребу
њо́же. Истина, у зони IV може се срести и *њо́же* с предлозима (да́ли су на
њо́же Вг), а спорадично и *њу́ма*. Што се облика *њо* тиче, он је изван зоне
II познат још у зони III, такође и на Голаку (који припада сврљишко-зап-
лањском говору) и врло ретко у зони IV. Сем *њо* на Голаку, овај облик
као ни *њу́ма*, ни *њо́же* нису познати сврљишким говорима, у којима иначе
нема ни енклитика *гу*, *ги*, а уместо *не*, *ве* у акузативу тамо је *ни*, *ви*.²⁹⁸

402. Облик *њу́ма*, за који Белић каже да је настао под утицајем
косовско-ресавских говора и облика *њима*, *тема*, *њим*,²⁹⁹ није једини
облик који говори о утицајима на заменички систем говора АП. Често
се овде срећу и други контаминациони облици попут:

он је игра́а за *на́ма* (= у нашем тиму) Јк, кад *й* маш де́цу, мо́ра да се
обезбеди за *њима* (уместо: за *њих*) Л, за *њима* (= за мале паре) не мо́же
да купи ништа ГС, за *њима* (по систему говора АП очекивало би се:
за *њи*) не-знам Гр, Ву́к је од *њима* (од дотичне фамилије) Кп, промена
нема код *њима* Љ, прво ћу да позовем *њима* (зета и ћерку), да видим
шта ће ра́ду Б, код *њимз* се ништа не-зна Лћ, нећеш ти од *њима* да сáз-

²⁹⁷ ТБО гл I 3.

²⁹⁸ НВББП 66, 67.

²⁹⁹ АВДиј 413/414.

наш ништа Пр, па овако преко *њима*, пребачено Пћ, због *њима* смо са сина у заваду Тн, баћи сламу под *њима* (под прасиће) Гч, те су на *њима* воћке Дц, све куд *њима*, све куд *њима* (прекор детету што увек истој деци одлази) Кл. (Карта бр. 9)

403. У множини имамо исте облике за све родове, за ОП: *њи, ги, и*, а за Д *њим, ги(м)*.

Општи падеж:

њи: *њи* не видиш по два месеца К, деца несу куд *њи* Д, с *њи* Л, поздравимо се с *њи* Л, од *њи* не зборимо К, све уз *њи*, па до Суватно Гр, под *њи* се тура Т, шћу код *њи* Пр, на *њи* је са најтеже Гр; ми ће *њи* да видимо Рд; куде *њи* К;

ги: не може да *ги* стреламо Т, све *ги* отераше Т, нема *ги* никакви Гч, бог да *ги* зна, Л еге-*ги* Л, све *ги* побџи ГС, видеја *ги* у аутобус К, сад *ги* (чизме) не носим Т, ја сам сакрила секире, брѣ, он *ги* наша Т, кўке, тако су *ги* звали Т, све *ги* потепаја ЦБ, забра *ги* (овце) па у обор Гр;

и: идемо по јединицу па де *и* стигнемо Т, ја *и* чува, чува *и* нема *и* Л, има *и* (обичаја) туна ЦБ, сна *и* узела ГК.

Док је *ги* општа појава, щира од говора АП, *и* је ретко и обичније у селима ближим сврљишким говорима.

Датив:

њим: *њим* се то не свиђа, оне не би теле да раду Гч ако *њим* не даш, бчи ће ти ископав Пр, дај *њим*, дај нам К, све *њим* да се угађаТ, ако *њим* не треба, шће мен К, *њим* си све исто Т, одредили су и *њим* (висину учешћа за пут) Лз;

ги: све *ги* купуваа ланчићи Л, ја *ги* напишем оно ГС, а она *ги* одговара Т, алал *ги* вѣра К, не *ги* преписаа ништа од имање, и љути се, дабоме ГС, ће *ги* платимо и то Гч; да *ги* је помога, биће га не би оставиле (ћерке) овако под старос Гч, исѣчу *ги* зўби (прасићима) да не апев свињу Гч;

гим: опет *гим* однесомо Лз. Других примера немамо и мислимо да је то редак облик, иако га Ђорђевић, као и *њима*, које ми у функцији датива никако нисмо чули (в. т. 390), доноси у своме Огледу.³⁰⁰

404. Конструкције *предлог + њ* (за њ, у њ), као ни *предлог + ме, те* (за ме, за те) нису познате у говору АП. Оне нису познате ни у другим говорима ове зоне.³⁰¹

ЛИЧНА ПОВРАТНА ЗАМЕНИЦА

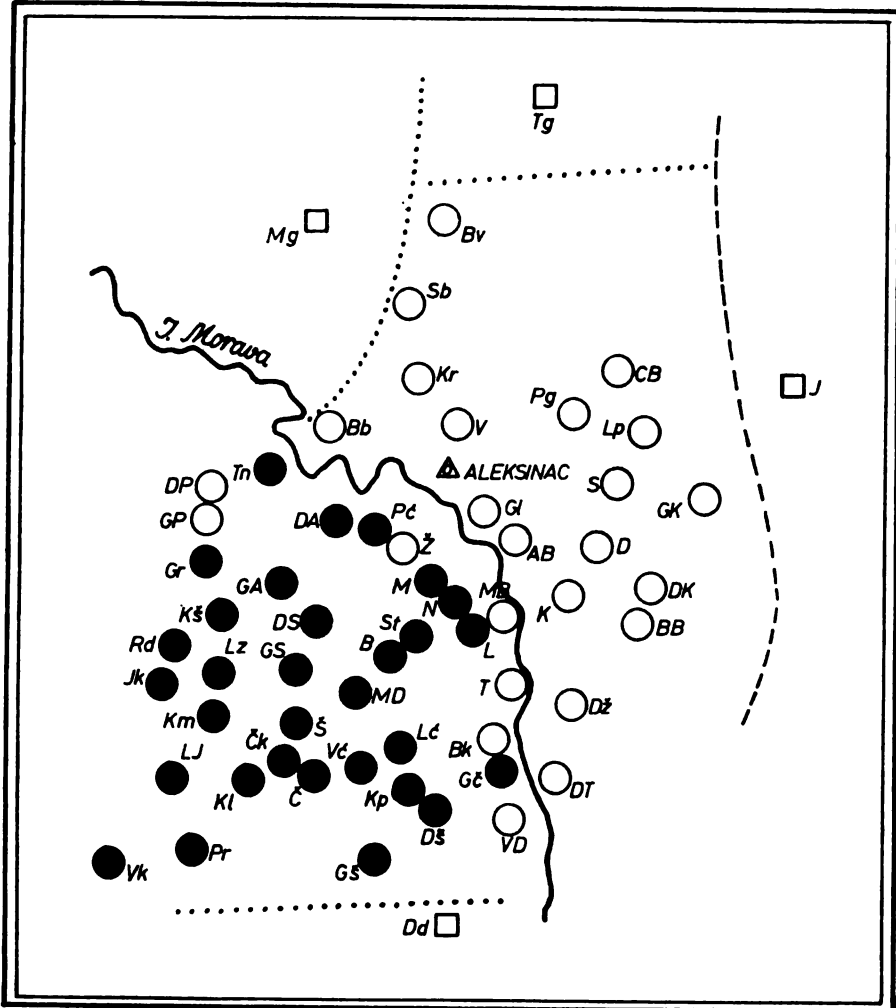
405. Повратна заменица сваког лица *себе* ретко се употребљава, некад и као *себ*, а кад се употребљава, онда је то исти облик за ОП:

узѣа за *себе* Т, *себе* не види К, бљу зѣмљу одредили (у комасацији) за *себе* ДТ, глѣда сваки *себе* Гр;

³⁰⁰ ТБОгл I 3. Облик *џим* чује се у лесковачком говору, — ЈМГЛ 37.

³⁰¹ Шире о томе в. ПИГС 204.

КАРТА БР. 9

или датив: *узни ти себе*, а *ја ћ се снаћем* Л, *сам си себе* нешто мрмља К, *себ си стварај* живот Сб.

406. Енклитички облик *се* обичан је, у честој употреби, и мислимо да за то не треба примера, будући да их има доста током рада.

Нису познате конструкције: *у се*, *пода се*, *преда се* и сл.

407. Енклитички облик *си* у широкој је употреби.³⁰² При томе као да се његово заменичко значење губи и сама реч претвара у речцу. Такав њен статус истичу и други проучаваоци говора ове зоне. Нама се чини да се и поред губљења заменичког значења не губи сасвим могућност локализовања садржаја предиката на ужу сферу субјекта:³⁰³

отоше *си* мѣчићи по мајку каи вѣзани ГС, он *си* отидне, побѣгне Гч, данови *си* иду Гч, оне *си* и сад лега^о Гч, он *си* отиша с кола Гч, ту ћем *си* ја Гч, ја *си* обовезно попијем по едну чашку Гч, кад оремо, њѣга (цев) *си* заминемо Гч, исто *си* Гч, ми смо *си* собрали радници Гч, ће *си* гу узне М, ища *си* он, ища Гр, етѣ-ги (бурићи) ћутіју *си* там МД, такво *си* је К, ја *си* сас тојагу К, сама, коѣје (којој јетрви је ред у кући) *си* је недеља, што *си* рекне, то *си* спрема К, они *си* се обрјају ЦБ, која *си* воли, она *си* побѣгне ГК, рачуна *си* нешто Т, причамо *си* нешто нис-пуг Л.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ КО И ШТО/ШТА

408. Као и у другим неким говорима, и у говору АП не разликује се номинатив заменице *ко* и Нјд м. р. заменице *који*. Они гласе: *ко*, *ко^і*, *кој*, *ку^і*, *куј*, *кои* (в. и т. 175).

Ко се може срести само у клишираним фразама: ни те *ко* зове, ни те *ко* пита Т, не-знаш *ко* кога дрнда Пр, јес, бију *ко* неће М, — те мислимо да се то не може сматрати цртом говора АП.

Остали ликови:

ко^і сстае, мора да живи Т, *ко^і* си има, он си носи Л, *ко^і* си како уме ШБ, *ко^і* ће ће г ушти Л, *ко^і*-едну, *ко^і* две Л;

кој ти га зна ГС, *кој* не ради човек, не ваља Б, *кој* све није доша Гр, иде кум стар и *кој* други може Лп;

ку^і си мже иде К, *ку^і* е бја ГК, *ку^і* има, тѣра К;

куј дође, каже: добротро Т, *куј* те пита Тн, онај *куј*-е бја у гарду Тн, *куј* се боље обука, гледа се Гч;

кои дође, нек дође Т, *кои* си ти Л, *кои* си какво има ЦБ, *кои* то беу Бб, ишло се *кои* с какво има (мисли се на превозно средство којим се ишло на вашар) ГК.

Кои (< *који*), с променом акцента, што је можда подржано контаминацијом са *ко*, вероватно представља исходницу форму и претходним ликовима.

³⁰² Тако је и у суседним сврљишким говорима, — НБББП 67.

³⁰³ М. Павловић ово дефинише као „лични датив субјекатског усмеравања” — МПГЈ 87.

409. Заменица *што/шта* употребљава се без промене облика. *Што* има релативно и неодређено значење:

оно *што* ткаш Киц, нема зéмља кí *што* е била Гр, тó *што* посéещ, за тó ће надаш Гч, нéма пóље ко *што* е нáше Т;

трéба се посéе *што* у њíву Гр, *што* увáти тó мázне Л, ако íмаш пáре, кúпиш си *што*, ако нé, нíшта ДА;

а *шта* упитно, и оно је увек под акцентом:

штá да ти прíчам М, од *штá* се уплашиá ЦБ, са *штá* си правíла тóрту К, *штá* нóсиш К, по *штá* вí íдете ГК, и *штá* кáже, мóлим тé Гр, *штá* сам јá свé уради́ла Гч, *штá* га íма Т.

Само у два случаја забележили смо: са *чéга* фáрбац Гч, од *чéга* ти тó на бра́ду Б, али мислимо да ови облици нису овде у широј употреби.

У крајњим источним селима зоне II и III уместо *што/шта* може се чути: *каквó*, како је иначе у сврљишким говорима: *каквó* прáвиш ГК, *каквó* ћу му ја Лп, íшло се ко́й с *каквó* íма ГК, трпíш *каквó* ти бог одре-ди́ја ЦБ.

ЗАМЕНИЦЕ СЛОЖЕНЕ СА КО, ШТА

410. Заменице *неко*, *нико*, *свако* — према осталим родовима, где нема одступања — у мушком роду гласе: *не́ки*, *ни́кој/ни́ко¹* (или ретко: *ни́ки*), *сва́ки*:

не́ки му је рóд, ал *не́ки* нејé нíшта Пр, кад је *не́ки* кúкавица, кáже се: пуљíв Л, изађи, *неки́* те тра́жи Кл, *ни́кој* га нé преморáа К, *ни́ко¹* да не мрдне Гч, ма *ни́ко¹* нé му крív Вк, *ни́ки* да не ула́зи МД,³⁰⁴ ал нејé *сва́ки* јéдно Гч, *сва́ки* се је зачуди́а ГК, *сва́ки* ме почíтуе ГК.

411. Речца *ни* не одваја се од заменица *ко*, *шта*, тако да немамо конструкције типа: *ни за кога*, *ни за шта*, већ:

од *никога* ме не стрá Л, ма не секíрам се за *никúга* Пр, настрадаáа за *ништа* Гч, за *ништа* се не секíра М, не мóже од *ништа* да е *нéшто* К, нíе бíло за *ништа* Т.

Поред *ништа*, употребљава се и *ич* (тур. *hiç*), нарочито кад се жели истаћи негација, па долази до удружене употребе ових заменица. Чини се да је ту *ич* употребљено адвербијално:

ич ме не боли́, ма нéмам *ич* нíшта К, *ич* те нíшта не пíтам ГК, ма ни *ич* нíшта нé доби́ја (од оца наследства) ЦБ.

412. Не постоји заменица *којешта*.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

Присвојне заменице

413. Због деловања гласовних процеса често имају више од једног облика за поједино значење. Негде су разлике у основи, а негде у наставцима.

³⁰⁴ О настанку и распрострањању *ники* в. ПИГГС 205/206.

тија газде М; мене су рекли *онија* у задругу М, *онија* момци Б, носим *онија* симити Б, *онија* наши стари постив Пр, *онија* све којо-се рокира — до зид М, *онија* казани ГС.

416. У женском роду, поред *ова*, *та*, *она*:

моја зава, *ова* стареја Л, ди је *ова* Л, де је *ија* другарица, Л, *она* ћерка, што ми у Држевац Т, *она* велика врућина Л, *она* кокарда му на капу ГС, не да дам моу млађу, а *она* стареа да остане Гч, *она* ми се (лубеница) допала Гр,

истина ретко, јављају се и облици с партикулом:

овај кућа њигова К, *овај* комшика ГК, *онај* тиква буђава С.

У множини партикуле *-ја*, *-ја*, *-ја* нису ретке;

овеја озгорке К, *овеја* млађе ГК, у *теа* куће, там Гш, старинска кућа на *онеј* ријеze М, *онеја* големе паприке К, *онеја* горње ЦБ, гази се на *онеја* подношке Лп, узели смо *онеа* Милине краве К, понеси вилу да исечеш *онеа* копиње Т.

417. И заменице средњег рода добијају партикулу *-ји*, те се поред: *ово*, *то*, *оно*; *ова*, *та*, *она* јавља и:

овој малечко (дете) више је Т, ако ме и *овој* (смрт брата) стигне Лп, *оној* пре било боље ГК, *овај* су три (девојчета) моје унуке Гр, *тај* су ми се пиљићи на главу попеља Ст. Чини се, ипак да су облици с партикулом много ређи него у сврљишком крају или у Сокобањској котлини (зона III).

418. Мушки род заменица за каквоћу уопштен је према облицима придева одређенога вида: *оваки*, *таки*, *онаки*; а исти се облици јављају и за множину. Неодређени и одрични облици аналогни су овима:

каки си *онаки* си Т, *ујке*, *таки* и *таки* ствар Гч, *таки* болес К, *никаки* болес није ме ваћаа Гр, пре не имало будућнос *никаки* Т, пазимо куј е *каки* Пр;

таки су они М, *онаки* се људи несу срели М, *онаки* волови вучев ко трактор Кл.

У женском и средњем роду подједнако су обични и облици са *-е*- и они без њега: *овака/оваква*, *така/таква* и сл.

У множини облици м. и ж. рода имају и партикулу, али с једном занимљивошћу — не добијају је облици типа *таки*, већ *такви*:

мене *таквија* несу смићали Л, мене *таквија* не требав М, *таквија* су најгори Т, уз^е *таквија* неси ни ти бољ Јк; од *таквеа* се ја не бојм ГК, *каквеа* су ми па оне Гч.

419. Код количинских показних заменица са *-лик*- скоро да су уопштени облици без *-и*-:

оволко се тура М, саг и мушки не пијев *толко* ГС, *толко* ме е мило Гч, *онолка* кица и нема вода Т, *колко* су сага К, *колко* ораса МД, обрачуни *колко* снап баца ГС, *неколко* пути Б, али: несмо запети *толико* Гл, *толико* ће те кошта, и готово Гр.

420. Међутим, када су ове заменице са деминутивним наставцима оне имају облике са *-и-*:

ни *оволицко* не поједем Гр, бар *оволицко* да ђмам Т, *толицко* малецко па се коси (противи се) М, *колицко* ми даа, нѐма ни за на зуб Л.

421. Упитна заменица *чији* има облике: *чи* (*чији*, *чи*), *чија*, *чијо*; *чији*, *чије*, *чија*:

чијо куче то лаје Пр, *чијб*-си ти дѐте (са везивањем акцента за пенултиму у конструкцијама акцентоване речи и енклитике) Пр, *чијб*-ли се ту прасе провукло Гч, *чија* кућа М, не пита *чија* су (колица), нѐго узима и тѐра ДА.

О заменицама *ко*, *шта*, *каки* и *колки* већ је било речи.

422. Не јављају се заменице сложене са *-и-*: *икоји*, *икоја*, *икоје*; *ичији*, *ичија*, *ичије*, затим ни: *сваколик*, *сваколика*, *сваколико*; *колик* (ма *колик*). Уместо конструкције са *ма* (*ма* *какав* и сл.), овде је: *какав било*, *чији било*, *чија било* и сл.

423. Заменица за лица и предмете уопштене количине *сав* има ове облике: *сав*, *сва*, *све/сво*; *сви*, *све*, *сва*. Дајемо само примере за *све*:

све ја то знам сама Т, бвде е *све* на дѐце Т, то је *све* давац Т, *све* си поцепимо ГС, од петнаес кила *с^ве* ђде (ракија) такаца ГС, *све* отишло у партизани Т, *све* се изменило Т, постаљено *све* Л, *све* сабѐри па ђде Лђ.

424. У функцији заменичког придева уз именице средњег рода уместо *све* јавља се *сво*:

сво се поље зазелени Л, *сво* ме тѐло жѐга Л, боли ме *сво* чѐло М, *сво* е га сѐло жалило ЦБ, дѐте ми се *сво* згрувало ГК, овако му *сво* лице изрощано Пр.

ПРИДЕВИ

ПРИДЕВСКИ ВИД

425. Губи се разлика у виду. Иако је то општа појава, на ширем земљишту, она је овде могла бити подржана и од аналитичке деклинације са смањеним бројем облика управо оних падежа у којима је разлика у виду имала изразита морфолошка обележја. Облике одређеног вида ипак налазимо, углавном у мушком роду, будући да акценатске прилике не омогућавају њихово разликовање у осталим родовима, и то у више група случајева (који нису карактеристика само нашега говора). То су, ипак, некорелативни облици:

- а) *бѐли* слѐз, *бѐли* лўка, *прази* лўка, *црни* лўка;
- б) према *малѐчак*, увек је: *вѐлики* прс, *мали* прс, *средњи* прс;
- в) један број празника: *Вѐлики* пѐтак, *Вѐлики* четвртак, *Свѐти* Јован, *Чисти* понедењик;
- г) неке болести: *плав*и пўпак, *црвѐни* вѐтар, *црни* приш;

д) топоними: у *Бели Брег* бија Гч, *Горњи Адра*^овац, *Горњи Крупац*, *Горњи Љубец*, са овим селима постоје и паралелна са детерминантом *Добњи* (Адровац, Крупац, Љубец), *Дибџки* поток мт. МД, *Црвени* брег мт. МД;

- ђ) *горњи*, *добњи*, *предњи*, *задњи*; *десни*, *леви*;
- е) на *сунчи* залаз *полазимо* Т.

426. Према облицима одређенога вида, као: *пређашњи* Л, *садњи* К и сл., срећу се и облици неодређенога вида од истих придева:³⁰⁶
јучерашањ ГК Гр К С, *сагашањ* Пр К ГА МБ, ка^еј год *диваљ* Б, *Сређан* лаз мт. Гр. Уобичајило се и *кисо* купус Л М ДА, *мушак* Гч.

427. Нису необични ни облици неодређеног вида и онде где би по синтаксичким захтевима (у субјекатској синтагми) требало очекивати одређени вид:

и^де кум *стар* (на свадбу) и кој други мо^же Лп, *стар* забараља М, тај ми је *рођен* кум ГК, доща гу *рођен* брат ГС, *покојан* мој отац каже Кш.

КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА

428. У говору АП срећемо

а) компаративе на *-eⁱ* (< *ǵ* — *старeⁱ*), *-и* (*млађи*), *-ији* (*чистији*), *-ји* (*јачи*), *-иши* (*лепши*);

б) облике аналитичке компарације типа: *по + позитив* (*по паметан* М), при чему долази до мешања са облицима под „а“: *по лепши* Т, па и: *по лепшији* Гч, ће узнемо две *по мање* (краве) Б;

в) суперлативе типа *нај + облици* под „а“: *најлепши* МД;

г) суперлативе из аналитичке компарације типа *нај + позитив*: има *најбрза* кола Пр, *најспреман* Гч.

429. Ево нешто забележених примера у вези са претходним сазнањима.

Према *старeⁱ* увек се јавља: *млађи*: овај *старeⁱ* се оделија Гч, мој брат, тај *старeⁱ* М, он гу бија кај *старeⁱ* К, Мишца *старeⁱ* Гр, *нај старeⁱ* Ш тај *старeⁱ* Л, већином је узела ова *сиарeа* Л, моја зава ова *старeа* Л, али: *млађи* К Гр ДА С, он *млађи* ГС, ја сам *најмлађи* Гр. Ово је посебно видљиво кад се оба облика нађу у истој реченици: *старeа* сам, она *млађа* Л, једна *млађа* снаа и једна *старeа* К.

Остали случајеви:

већа Гр, *већи* К М Кп Дш, *краћи* и *дужи* К, *јачи* Л С Д Лп, *краћи* дан Л. *мањи* је од Дејана Л, *лакша* МБ Гл Сб, ова ми блуза *тешиња* К, *слађа* М ГС ДС, *тефђа* Л М Т Гч, *ситније* ели *крупније* Лђ, ту рибе *крупније* Т, *јевтиније* К, али: *јевтиње* Гр;

ту сам *најтањи* Гр, бија *најбржи* (коњ) Бб, ова ми (ћерка) *најмлађа* Гр, *нај* е *лепша* Гр, *нај* смо *сиромашни* Рс, *нај* су *прости* у облачење ГК.

³⁰⁶ Појава је позната и у лесковачком говору — ЈМГЛ 40, а такође и у говорима Сврљига — НБББП 69.

437. За скупине од различитих родова употребљавају се бројне именице: *двојица, тројица, четворица*, а затим: *петина, шестина, седмина, осмина* и *деветина*, али поред неразликовања броја за означавање особа истог пола или различитих полова, не разликују се ни облици бројева за количине до четири и преко пет:

два ђака М, пет ђака Пћ, остало само дванаес ђака Дш, пет кола кукуруз Л, шес укућана Пг, осам душе ЦБ, једанаес ђака Б, петнаес гбста МД.

438. Приближне количине изражавају се следећим облицима:

2—9 и њихови композити: *двџтри човека М, он живџа двџтри гбдине Т, састџву се двџтри човека Пћ, направџле се осамдџсет двџтри (године) К, пџшес клџса Т, пџшес месџци Јк, четџри-пет домаћинства Пг, осам-дџвет сџта К;*

11—19

двџтринаес гбдинке М, пџшеснаес коџрака Л;

10, 20, 30, 100

џма двџтријџс оџџака папџрика Л, стб двџтријџс џљаде Гч, двџста двџтријџс коџџа ГК;

дџсетџну мџтра Гч, двџстџну кџла Пр, џма ги по двџстџну кџла ГС, џма тџрџстџну гбдине Пр, стџтџну дџнаџра Пг.³⁰⁸

Овакви су облици еквивалентни речима „двадџсетак, тџрдџсетак” које се у говору АП не употребљавају. Разлика у акценту прати њихову разлику у значењу: *двџстџна* значи „око двадџсет”, а *двџстџна* значи „двадџсеторо”.

439. Редни бројеви нормална су и обична појава и деклинирају се као прави придеви (в. ниже).

440. Дистрибутивни и мултипликативни бројеви такође су обични: по *два*, по *тџри* ГК, по *дџџа* коџџа Л, по *чџтџри* стџџка Гч, *обџпут* не срџла контџрбла К, *дџџпут* беџџала ГК, *тџрџпут* оперџсана Гр, *сџџџа* пџџта старџсватџџа ГК.

Познато је *јџдџред*, али је обичније *јџдџмџпут*. Није познато и *дџваред*, *тџрџред*.

ДЕКЛИНАЦИЈА ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

441. Придевске заменице, придеви и редни бројеви имају у јџднини облике номинатива, општџг падеџа и датива, а у множини номинатив и општи падеџ јџдџџ номинативу. Могућ је и вокатив, кад су ове речи атрибуџски употребљџне уз именицу коџа је у вокативу, али је онџа тај облик јџдџџ номинативу. Каџа се ради о вокативу придева м. рода, онџа је он јџдџџ облику номинатива придева одређџнога вида.

³⁰⁸ Иста је ситуација и у лесковачком говору — ЈМГЛ 41/42.

442. У деклинацији заменичко-придевских речи остварује се следећи систем наставака:

Падеж	Мушки род		Женски род		Средњи род	
	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
Н	-ѓ, -и	-и	-а	-е	-о, -е	-а
ОП	= Н, -ог(а), -ег(а)	= Н	-у	= Н	= Н	= Н
Д	-ом(у), -ем(у) -ом(е)	—	-е(ј)	—	-ом(у) -ем(у)	—

443. Неке напомене у вези са табелом:

1. у обл. мушког и средњег рода наставци могу бити без завршних, „покретних” вокала: -а, -у, -е (в. т. 177—181);

2. *о* се замењује са *у* у неким случајевима кад је иза *к*: *куга*, *никуга* (в. и т. 146);

3. поремећај у репартицији наставака са -*о*-, односно -*е*- (-*ога*, -*ега*) прати губитак осећања за употребу *е* иза палаталних сугласника: *мојѓга*, *рићѓга*, *трѓѓга*;

4. нису ретке финалне партикуле код оних основних облика који се свршавају вокалом:

м. род мн.: *овија*, *овија*, *овија* (в. т. 415),

ж. род мн.: *овѓ(ј)а*, *овѓј*, *моѓѓј*, *моѓје*, *моѓје* (в. т. 416),

с. род: *овѓј* јд., *овѓј* мн. (в. и т. 417);

5. у ОП мушкога рода одржава се дистинкција живо — неживо. Наставке има само први део пара, а други има ОП = Н;

6. ОП средњег рода једнак је номинативу;

7. ОПмн у свим родовима једнак је номинативу, како је и код именица (в. табелу у т. 393);

8. датив се региструје само за једину;

9. од падежа који нису у табели има врло мало остатака. Забележили смо: причамо од *овѓ борбе* М, *ми све мељемо по ваише воље* Лп, у *друге године* — свѓска ГС. Више је примера с бројевима у генитиву: *деветсто шѓсте-сѓдме* М, *дванаесте* године Т, *четерѓ неѓте* Кц, *седамдѓсет неѓте* године М, али мислимо да већ њихова специфичност (препричавање „датумираних” догађаја) говори да то долази из језика администрације;

10. и код ових речи, као и код именица, датив се употребљава напредо са, чешћим, општим падежом.

444. Будући да је ово мање-више општепозната ситуација, даћемо примере само за ОП и Д.

Мушки род, општи падеж:

-ога: и ја предвјикнем *овога* чичу Ј, он тражи *тога* бика Ј, она бће да говори нешто од *тога* Ранка Гр, на *тога* ми брата ГС, све убише *онога* старца ГК, уби га *свога* Ј, *свога*-га уби К, *свога*-га тресе грозница К, *свога*-га бгули (од боја) М, *твога* татка везали ГК, на брата *њојнога* ЦБ, нема за *никога* М, од *никуга* Ј Т ЦБ; кад нема *младога*, добар је и стар Ј, имали су *големога* бика Гч, *златнога* је момка имала, ал га ману ГК, цели дан игра *кривога* цара М, имала сам брата *старога* К, не поштује *старога*, К на *млађега* сина ћерка К; у *првога* рата Т, за *другог* се удала Пн;

-ега: на *моџа* свѣкра брат Ј, да се гледам с *моџа* мџа ГК, од *моџа* брата Ј, она дође куд *моџа* свѣкра Ј, за *моџа* зѣта ЦБ, с *моџа* пашанога К, са *своџа* јѣди и пѣ К; *бољега* не тражим Т, од *првѣнега* сина сна К;

ОП/Н: у *тај* амѣн Ј, код *тај* мана^остир ГС, они се јурну уз *онај* леба ГС, у *онај* рат била сам девојчица ГК, узну по *неки* сноп ГС, прѣ *то* (= тога) сам щневао Т; донѣли *зелѣн* парадѣс Ј, дадемо по мѣло од *неваљан* шајак Лп, с *плави* камен прскамо Д; одсѣче од *први* пѣт Т, с *трѣћи* га ударац обали М.

445. У дативу се јављају облици од речи које се односе на жива бића, углавном на лица:

-ом(у): тѣбе, мѣне, *оному*, *оному*, рѣдом ГК, *оному* болничару Ј *некому* даа па не-знам куму Д, *никому* несам дѣжна Т, *свакому* сам добро чинила Гч, *пијаному* се и луд смее Гр, не смѣј се *старому* Ј; *једному* сѣну кѣћа Ј, *другом* сѣну више дали К;

-ем(у): *моѣм* брату шурац Т, *моѣм* оцу брат од стрица Пг, *моѣм* брату ћерка Гр, али: *мом* дѣде Саравилу Гр; *млађему* (детету) се више купује Ј; сваком *трѣћем* су узимали брав Сб;

-оме: *ономе* Милуну Пр, чувамо овце *некоме* М; *младоме* лако К, кажи ти то *другоме* ЦБ, мѣсто да даде њѣму, он даа *десѣтоме* Сб. Наставци -ому, -оме могу се јављати и као паралелни, али наставак -ему такав пар не образује (нема -еме).³⁰⁹

446. У селима на западном ободу нашега подручја, карактеристични облици заменица на -ем, употребљени као атрибути уз дативе, али не и уз инструментале! — откривају још један смер утицаја косовско-ресавских говора:³¹⁰

ја сам огац *овѣм* Гр, дали *овѣм* попу Гр, давам *тѣм* пријетелу, *тѣм* зѣту Јз, *тѣм* щѣфу Кл, *тѣм* свети-Николе Пр, дај *тѣм* шофѣру Кл, они су грѣшкѣм, мѣсто *тѣм* Цѣлинем кѣћу дошли у моју Гр, *онѣм* Ранку Гр, *онѣм* детету рѣкла Гн, *живѣм* човѣку никад доста Јк, срѣз је био у Милету *Донинѣм* кѣћу Јз, до *моѣм* комшије вратницу Гр (карта бр. 10).

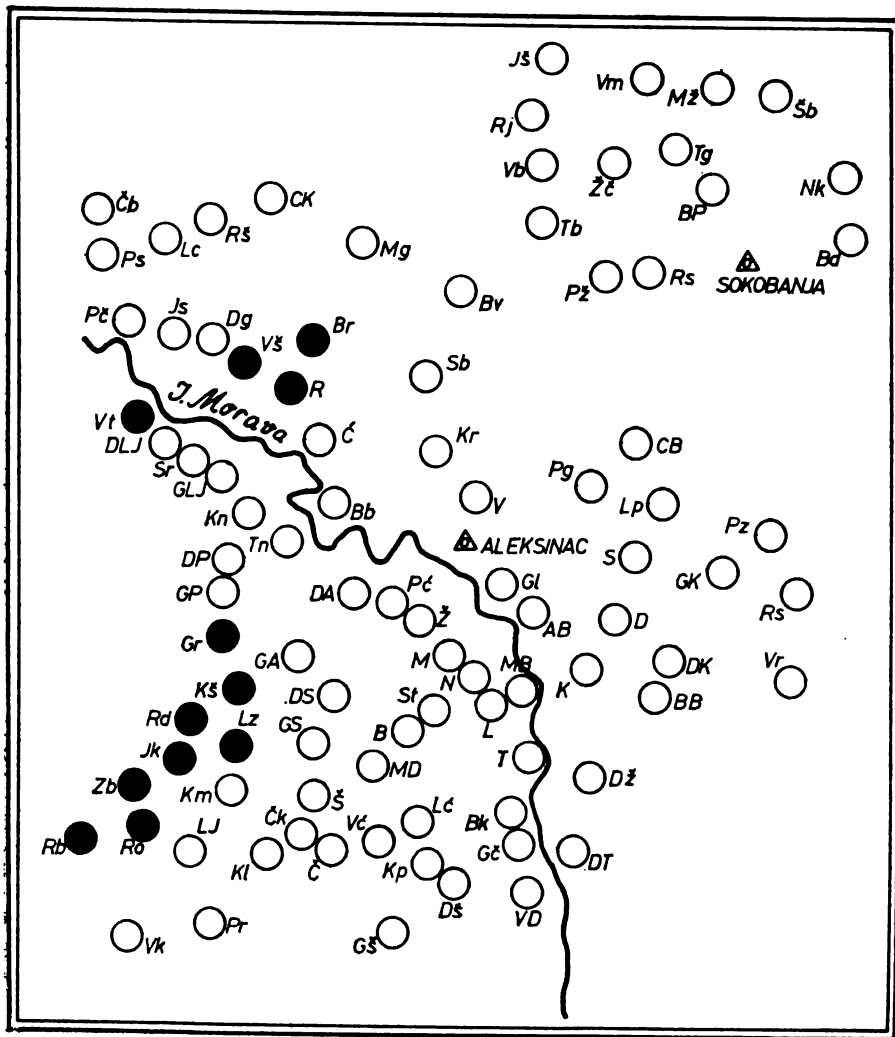
447. Женски род, општи падеж:

-у: у *моу* собу спију ГК, на *моу* етрву М, с *моу* другарицу Ј, *твоу* мајку ћу да прегледам одма Гч, као на онија стари, исто се тѣри на *нашу* дѣцу К, сас *њѣну* породицу К, насѣпи вѣрз *ту* воѣду Гч, пред *ту*^и кѣћу

³⁰⁹ Исто констатује и М. Стевановић за источноцрногорске говоре — МСИЦГ 78.

³¹⁰ Има их само у селима граничним према косовско-ресавским говорима.

КАРТА БР. 10

- овем, тѐм (човеку)
- на овѐга човѐка

ГК, на *туј* њсту земљу живимо Гр, секіру оставіла *вѣлику* Т, *прѣшлу* зѣму чѣтри столњака сам изеклала Л, само се растрти у *едну* детѣлину Гч, не слѣша, него си иде на *другу* страну Гч, имаш ти *другу* послу Гр, на *трѣћу* (чашу пића) се приетѣље Лз, има дѣте *нѣту* годину Гч, у *осамнаесту* (седмицу) се праси Гч.

448. У дативу налазимо:

мојзе мајке татко Јк, *тејзе* *моје*-етрве Гч, такође, у зони IV: *еднѣјзе* име Данка Мг, — дадо ја *овѣј* бабе Кш, снаја *овѣјзе* Тривѣнке Пг, кад прѣђе *онѣјзе* (редушце) недеља К, сама (редушца) *коѣјзе* си е недеља, што си рѣкне, то си спрема К.

Облике Д овога типа од придева и редних бројева нисмо забележили.

449. Средњи род има ОП једнак номинативу:

због *то* ЦБ, кисѣлу и сѣру *оно* млѣко ГС, сѣтра ћу ти донесѣм ма́ло од *оно* брашњо Т, сипа-гу ја у *оно* кошче ГС, згазе *оној* жѣто Л, с *којо* ће пођемо Л, на *овојзину* детѣнце Т; сечѣмо му *уво* *накрвљано* Пр; ћу те удам на *друго* мѣсто Гр.

450. Датив је врло редак, а много је с дативским значењем обичнији општи падеж с бројним предлозима, као и код именица. Забележили смо само ове примере:

*ово*му, *наш*ему унѣчету Сб, *твојо*му прасету М, *којо*му се детѣту не свѣди Лз; *млађ*ему девојчету Л; *друго*му су детѣту узѣли *друго*га кѣма К.

451. Овде бисмо навели да никако нисмо чули Ђорђевићеве примере: *мојима, мојим; нашихма, нашим; твојима, твојим; вашима, вашим; његовима, његовим; њојнима, њојним; њојзинима, њојзиним; њинима, њиним; чијима, чијим; својима, својим;*³¹¹ а такође ни: *овима, тима, онима; којима, некима, никима; самима, самим; истима, истим; оволкима, толкима, онол-кима;*³¹² а чули смо: *свѣма* сам угодѣла ГК, *свѣма* рѣчак да спремиш Т, зар ћу *оваквѣма* да се бојм ГК. Можда овде не треба искључити ни време од 85 година које нас дели од Ђорђевићевог рада.

452. Придеви у саставу имена светаца (за ознаку празника) често остају без промене и без акцента:

ће дође по *Свети-Нико*лу Пр, око *Свети-Петра* свѣ родѣло Пр, добца ми на *Свети-Саву* Сб, иза *Свети-Ранђела* Лп.

Б. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

453. У глаголском систему нема инфинитива и глаголског прилога прошлог, а јављају се: специфичан футур I (*ћу да дођем*), измене у глаголским основама и уопштавања неких облика за сва лица, углавном помоћних глагола, или глагола који имају несамосталну, помоћну функцију.

³¹¹ ТЪОгл I 4—9.

³¹² ТЪОгл II 85—90.

454. На плану појединих облика такође постоји низ специфичности:

- а) *-(x)мо* у 1мн аориста,
- б) *-ав* и сл. у 3мн презента,
- в) *-(j)а* у м. роду јд. радног придева,
- г) одсуство 1мн императива,
- д) врло редак имперфекат, понекад ограничен само на неке облике глагола *буде*.

Због непостојања инфинитива, као основни глаголски облик наводићемо 3. лице јединине презента.

ИНФИНИТИВ

455. Ни у једној од зона говора АП инфинитив није у употреби. И у говорима источно од АП инфинитив се може наћи само у специјалним случајевима (народним песмама, клишираним фразама или као књижевни облици). Ми смо забележили једва четири случаја и они нису изван назначене употребе:

да е га послушала, не-би, може *бити*, то било Т, дође, може *бит*, по некад Бб, снег, снег и до Комрен и ни *мрднут* даље К, ма ни *пипнут* Гр.³¹³

ПРЕЗЕНТ

456. Прво лице јд. има наставак *-м*:

дајем Ћерке Кш, *дођем* од њиву и *викам* М, *крѐнем* ја да *бегам* на горе ГС, да *знам* Пћ, једва *живим* Кш, *ковѐм* Л, *пѓтковѐм* Л, да *пѓвнем* Пр, *пиѐм* ракију и вино М, *радим* Јк, *себнем* Л, *нема* ја да *осѐбнем* Гр.

457. У говору АП, сем *ођу*, *мођу* на целом терену, нема других глагола са *-у* и 1. лицу јд., као што је то у неким другим говорима јужноморавског типа (кам да *виду*).³¹⁴

Нисмо чули ни облике *ођем*, *можем* (в. т. 492).

458. Друго лице има наставак *-ш*:

ајде да *замѐниш* брата Пћ, *немѐ* се *замлађуѐш* Т, *извађуѐш* Пр, *кус-неш* М, ајде да *носиш* ГС, *осићаш* Кш, да *пружиш* Кш, онѐ што *ткѐши* Кш, *тѓриш* Јк.

459. Треће лице је без наставка, а завршава се на *-а*, *-е*, *-и*:

наше село *има* нелепо *ѐме* (звало се Мрсољ) М, *изгрѐва* М, *кој* ти га *зна* М, *откуд* сунце *изгрѐва* М, *ѓн* *жѐну* не *кара* М, *ѐгра* Јк, *кошта* М Гч Л, *нема* М, *нема* да не *гађа* ГС, *пушћа* лѓс Кш, *разговѐра* Д Гч К, *свила* кукуруз Кш, *тѐра* ме Пћ, *сѓка* Јк, — о глаголима где *-а* долази као промена у гл. основи (де *извѓра* вода ГС) у т. 550;

³¹³ Овакви су, пак, облици једини у косовско-ресавским говорима — ГЕРеч passim, РА—СВАБ 307, ДЈТрст 152, АП+БМРес 346, РСЛев 282.

³¹⁴ АБДиј 510. Занимљива запажања о унутрашњим разграничењима ове појаве у врањском говору, где је ова појава и најизраженија, дају се у МСПољ 418.

бије Кш, никој ти не верује М, дигне се М, да л ће га вићне на кафу Тн, с^че де баба иде Пћ, каже се Гр, пљуне Кш, пође М, отидне за девојку ГС, уђе К Л М;

важи М, воли Т, гвири одонутке Јк, живи у Гретин Гр, тесто се кисели Гр, моја мајка отидне и уради Гч, кад остари Т, кад се отопли М, плави ги вода М, подмеси се квасац Гр, пресли ГС, стигло да се размеси Гр, отац седи там у ћош М.

460. Прво лице множине има наставак -мо:

ајде да вечерамо М, ту не сопштице куда дидемо Л, туј живимо Кш, идемо по путинку М, причамо М, да променимо ову идеу М, неки пут подмашимо ми Кш, радимо М, ширамо краве у далап М, ми ситемо по сто кила у казан ГС, чувамо.

461. Друго лице има наставак -те, за што, као ни за претходна лица, није потребно много примера:

ви се с то бавите Т, ако не орете, да ми даје плуг К, кад се вратите ЦБ, што не дођете Гр, после немате стра, ич више Кш, немој да се секirate ГК, кад-да терате бостан Гр, да јете (да ручате) леба Тн, — о осталим лицима овог глагола в. ниже.

462. Најсложенију слику даје 3. лице множине. „У јужноморавском дијалекту (. . .) према глаголским облицима са сад. временом на ам : аш : а : амо : ате : ају почело се образовати и према ем : еш : е : емо : ете : еју (које није = ђ) у толико пре што је било и глагола на старо ем — ђм : еш — ђеш који су имали старо ђју. Тако је исто и према им : иш : и етц. образовано и ију. Када је и између вокала нестало, добивени су суфикси: ав, ев, ив. Па и у оних глагола (на и) који би требало да имају у 3 пл. е, поред којег се употребљавало и у и ев (на пр. иду и идев) — те се форме још и данас напореда употребљавају — почело се употребљавати -ев, тако да се оно могло схватити као еквивалентан наставку е”.³¹⁵

У светлу ових закључака, за говор АП могло би се рећи да -ају, -еју, -ију, с варијететима, у зони I постоје напореда са -ав, -ев, -ив, а да у зони II уступају пред облицима на -у (трчију : трчу, зову : зову).

463. Потпунији преглед завршетака (говоримо о завршецима јер код појединих облика имамо у виду и вокал основе) у 3. лицу множине презента изгледа овако:

-ају, -а¹у, -ау, -а^в, -а^у, -а^о, -ав;

-еју, -е¹у, еу, -е^в, -е^о, -ев;

-ију, -и¹у, -и^в, -ив;

-ују (где, у ствари имамо -у₁: заграђуј-у);

-у₂ (иду);

-у₃ (носу);

-е.

³¹⁵ АБДиј 514.

Репартиција ових наставака може се двојако посматрати:

- а) с обзиром на основе које могу понети одговарајући формант,
 б) с обзиром на подручје у којем се поједини форманти употребљавају. (Карта бр. 11).

Први ће моменат бити јаснији кад се наведу примери.

Према другом моменту, као највиднијој маркацији, формира се наща зона I, у којој, и само у њој, постоје наставци са -в (< -ају > -ау > -ав и сл.). В (-в) никад нисмо чули као ф.

464. Завршци -а¹у, -ау, -а^в, -а^л, -а^о, -ав само су фонетски варијетети основног -ају. Могу се срести помешани на ширем простору, сем последњег који покрива југозападни део АП. Ми смо их бележили према фонетском утиску који нам се наметао, и тако их дајемо, будући да су они у исто време и стање и тенденције у развоју:

-ају: батине *владају* М, *викају* ЦБ, *давају* С, *добивају* Сб, *викају* ЦБ, ал се не *задржавају* Гр, само Пироћанци *имају* по тољко децу М, *играју* се Л, оне *кукају* Б, *кукају* ЦБ, *остају* нежењети М, они се *обрјају* ЦБ *обртају* саборник ЦБ, ал се *придржавају* Д, *невају* куде њигову кућу ЦБ, *продавају* Л, са свирачи те *причекају* Лп, *питају* не нащи Л, *разговарају* ЦБ, њбјзе ће да *свирају* свирачи Л, ене-ги де се *снебивају* Пћ, *швиркају* Лп;

-а¹у: не ми *приа¹у* Гр, доље се *стаља¹у* (састављају потоци) ГК, ништа не *тера¹у* МБ;

-ау: *ваћау* овце Гр, они *викау* Гр, напишу па *давау* на они партизани ГК, *узимау* и *давау* Л, ће да *копау* Гч, *нападау* ги сипанице ГС, *остаљау* ЦБ, две *невау*, две *шетау* Гр, пушке *пуцау* Лз, *пушћау* га Л, *презивљау* (се) ГА Ст Б, *скупљау* се ЦБ, тавњан што *стављау* ЦБ, и то *терау* ГК, *угаћау* Лз, *ударау* Л;

-а^в: тамо га *вика^в* Тиквезц ГС, да не *истера^в* М, *оступа^в* Т, *остаља^в* трпезе ЦБ, *узима^в* Б;

-а^л: *вика^л* га Сйда Л, *вика^л* си мајку М, деца не-зна^л Т, *испада^л* починке Т, *сиса^л* телци Гч, *тера^л* Л;

-а^о: а други *басира^о* (прате песму) Гч, Моравци *вика^о* Б, ето ги они *вика^о* на плот Л, *враћа^о* Гч, ал *греша^о* они Гч, иду на испит, *испита^о* се ГС, па и мечићи *игра^о* ГС, то не да^о никоме ГС, *кува^о* ГС, ће *лега^о*, море, ће *лега^о* Гч, оне си и сад *лега^о* Гч, они *натиска^о* Кш, *натура^о* гла^у Гч, *нема^о* стоку Гч, *остаља^о* паре ГС, *посића^о* дабоме (невесту), кад рещу ГС, *продава^о* Гр, неће сви да *сиска^о* Гч, све људи *шприца^о* Гч.

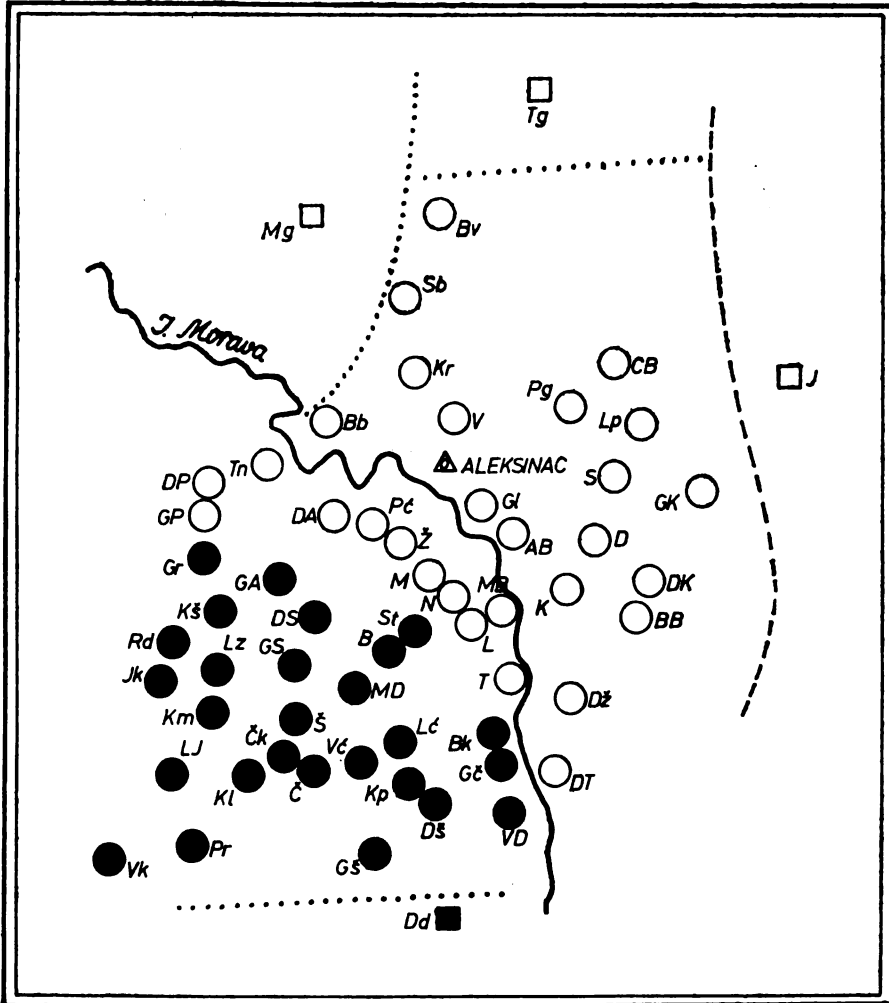
У неким случајевима чује се и пуно о:

гаћао не ГС, неће те бащ *гледао* там Гч, љуске од ораси, оне *дао* грао (боју) ЦБ, краве *мбчао* Гч, не *предузимао* ништа Б, по четри овце *продавао* Гр, пољаци *чувао* жито ГС.

Иако фонетски довољно изразита, употреба ових наставака, (-а^о/ -ао) као посебних фонетско-морфолошких целина, факултативна је. То се боље види кад се у говору истога лица појављује више ликова, чак и у истој реченици:

ваћав рибе и там *продава^о* Гч.

КАРТА БР. 11

Из примера се види да су облици са *-a°/-ao* познати само у зони I, управо на њеном ободу према зони II, и као да чине прелаз према *-av*.³¹⁶

-av: оні *баџав* месо Пр, *беџав* Пр МП, *вађав* рибе Гч Т Л, Пузаљке ги *виџав* Љ, *виџав* Кш, неки гу *виџав* препечена ГС, *мож* ме *виџав* Пр, кад се *врђав*, само *приџав* ГС, девојка и момак се *гледав* ГС, *зеџав* у небо Вк, оне не-знав ГС, *копав* Кш, *лунав* Пр, не-знам како *пеџав* ГС, *прегледаџав* ни оружје сваки дан Пр, све *приџав* ГС, да се *потџав* ове силівре Пр, *пуџав* пушке ГС Лђ, даа сам ги стџан, нека си *плџав*, нек си седу, ја си имама у Луџање Гч, зашто се оні *презивџав* Бибаћи ГА, како да не *осиђав* Ст, нек се *свађав* Гч, мене таквија не *треџав* М, *сеџав* оне артије ГС, руковаљи се *турав* на јуже Кл, *узимаџав* ГС, ако се *увиџав* валови, не *мож*³¹⁷ се гоје ГС, *уједав* се Т, код нас *умираџав* Пр, саг *чуџав* свиње Пр.

Сви примери, као и други са *-в*, припадају зони I, селима у југозападном делу АП, преко кога се говор АП укључује у шириу зону призренско-јужноморавских говора.

Јужније од нашег подручја овакви облици су још обичнији. Митровић за лесковачки говор даје само њих, а Михајловић констатује да има и облика са *-у*, али су они ређи и „могу се срести и чути у говору становника суседних лесковачких села.”³¹⁷

-еју: *можеју* Л, *ођеју* ЦБ;

-е'у: *није'у* по мало Кш;

-еу: тако-га *зовеу* Гч, шљиве *зовеу* різно Дш, после *дођеу* коморчије Сб, *можеу* ли се прекрсте некад М, *неђеу* ништа Гр, и одма рједом ги *причекујеу* Сб;

-е": како идеш (у посете, у госте), тако ти *дође"* Гч, тестију *зове"* купица Гч, оні га *зове"* Љ, да се *исплете"* чарапе Т, не *може"* да не нађу Л, они не не *познае"* Л, *сабере"* се па ми отну Б;

-е°: неки пут *подмаше°* и они Кш;

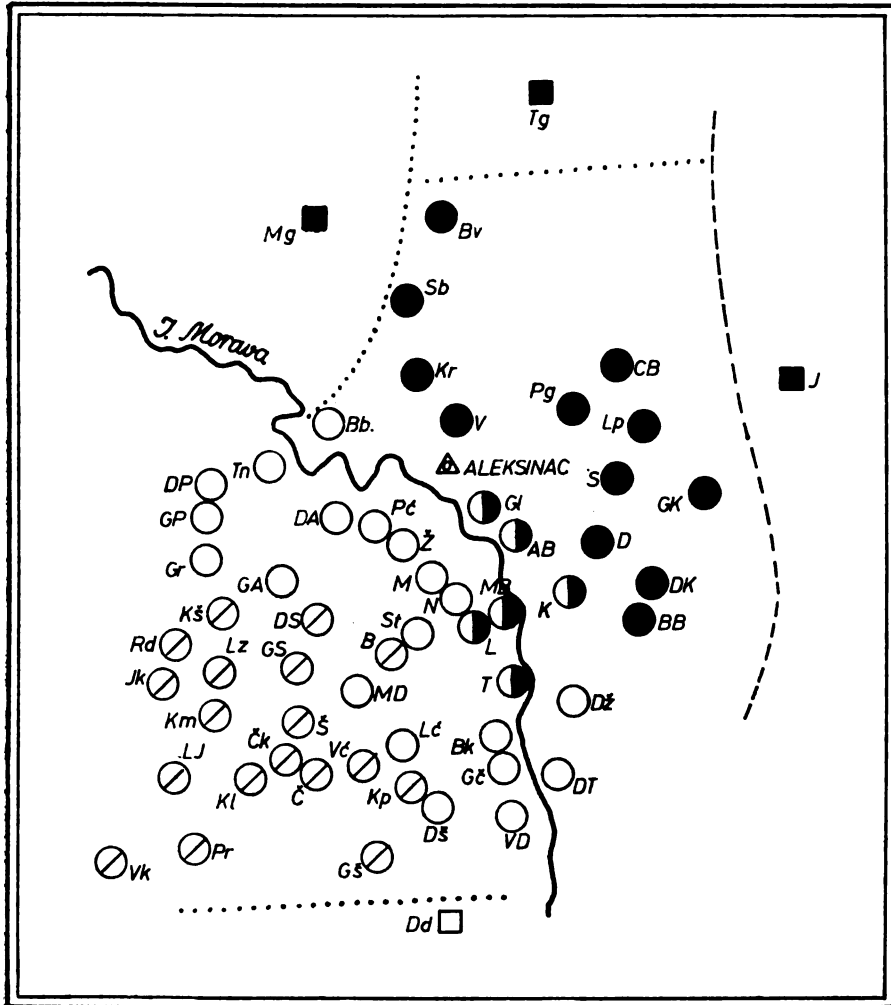
-ев: сви *виџев* Ст, гарвањача што *вучев* краве Гч, снопови се *денев* у крстине Т, сви *даев* кóи кóлко ође ГС, кад *дођев* тија светкови Пр, *дођев* другари Љ, бокчићи *доручкуев* Пр, ту *жњев/жњевев* Вк, куд нас тикве *зовев* Пр, *себев* Гр, званнице *зовев* ГС, *идев* често Пђ, греде се *ижљебев* Гр, увечер *изнесев* (саборник) на дрвљеник ГС, *нумев* ни да сисау Г, тели ми *однесев* вилдани МД, кад гости *одев* Пр, праџи се *печев* Б, *печев* слабу ракију Гч, једу зелено па неће да *ниев* воду ГС, сад и мушки не *нијев* толико ГС, *ниев* Ст, да ни *пресечев* оступање ГС, *сновев* на снóваљку Пр, оні се *саберев* Б, не *умев* да вóзив па ги други вóзи Пр;

-ију: што *бежју* Гш, већ осиђам да не могу да радим, ноге ме *болију*, руке ме *болију* Б, зими (коњи) *брстију* брс Гш, *долáзију* године Б, не-мож на прозор да *изриџију* Б, *покрију* главу са пешкир ГС, *седију* сви Кш, Светиранђел *славију* сви Љ, шта бече оні *славију* Кл, *седију* на клупу Кл, још *стију* Кл, *стију* Пђ Кп Вк, одма *трџију* Пр, *ћутију* си там МД, *не баџију* месо Вк. (Карта бр. 12).

³¹⁶ Јужније, у селу Лукомиру (Житорађа) овај варијетет чули смо шешће и разговетније.

³¹⁷ ЈМГЛ 45, а такође и БМРеч *passim*.

КАРТА БР. 12

- *нóсе, слáве*
- ◐ *нóсу|нóсе, слáву|слáве*
- *нóсу|слáву*
- ◓ *носíју, славíју*

-и^и: *носи*^и Л;

-и^е: *вѳзив* Пр, *говѳри^в* друкчије Кш, више *говѳри^в* Кш, онѳ *и*гле што *држ^{и^в}* потѳглицу ГС, да *закр^{а^с}*ив сви Љ, кад *искѳчив* Б, нащи *ст^{а^р}*и *пѳстив* Пр, да *р^{а^д}*ив Пр, *р^{а^д}*ив Вк, ст^{а^р}и *разб^{а^ч}*ив по неки рѳч Кл, *ћут^{и^в}* Кш, ГС, јѳдни ће да *ћут^{и^в}* где ж^{и^т}о п^{а^д}а Т, дѳца *и*ма да *ћут^{и^в}* Кп;

-ују: *нас* си дѳбро *дар^{у^{ју}}* ГК, они нѳ *дар^{у^{ју}}* ЦБ, дѳбро *жив^{у^{ју}}* (= слажу се) Гр, они би мѳрали да се *исел^{у^{ју}}* М, *наздрав^{у^{ју}}* ГК, на шѳсет с^{а^н}тине *и*ма к^{а^л}дрма и не мѳже вѳћке да ми *напрѳћу^{ју}* М, ов^{и^{ја}} се *рад^{у^{ју}}* Л, он^и-гу се *рад^{у^{ју}}* ГС, н^{а^ј}више леба *пи^{у^{ју}}* М, *пи^{у^{ју}}* с^{и^с}у м^{а^т}ерину ЦБ; ће се *отр^{у^{ју}}* Сб;

-у: *вуч^у* Л К Пл, *врш^у* ГК, али се овај глагол може чути и с обликом: *вршѳју* К М Гр, — *донѳсу* ме^ићуще Л, *дѳћу* на св^{а^д}бу у недѳљу ГС, што ги т^{а^к}о *зѳву* ДТ, не *зов^у*-га ЦБ, В^{и^т}ка га *зѳву* ЦБ, *и^д*у и на венч^{а^н}е ГС, мѳи *и^д*у па ги *зѳву* ГС, д^{а^н}ови си *и^д*у Гч, свирачи *и^д*у Л, да *изв^{у^{чу}}* Гр, *и^д*у да срѳтну Т, *изв^{еду}* невѳсту ЦБ, они *к^{а^ж}*у М, *к^{а^у}* се Тн, он^и се *ј^{у^р}*ну уз он^{а^ј} лѳба ГС, *кр^{а^д}*у ДТ, да ги *довѳду* ов^{а^м}о ЦБ, на с^{у^д} се *зак^{у^н}*у Б, на онѳ *ј^{а^б}*уке *м^{а^ж}*у м^{и^ѳ}д ГС, ј^а ги вѳлим што *мер^{и^ш}*у К, свѳ се лѳпо *об^{у^{чу}}* Гр, *от^{и^д}*ну Т, да *пи^{ју}* кр^{а^в}е Т, пѳсле *пи^{ју}* ра^{к^{и^{ју}} Лз, *пл^{ет^у}* вѳнци ЦБ, *пресеч^у* кол^{а^ч} Гр, девѳјке *уз^н*у он^у чет^{а^л}у ГС, *уи^{ћу}* сви Л.}

Код глагола са *к*, *г*, *х* у основи, као уосталом и на ширем простору, аналошки се јављају *ч*, *ж*, *ш*.³¹⁸

465. Код глагола VII и VIII Белићеве врсте, уместо *-е* у 3. лицу мн. јавља се *-у*:

ће да *беж^у* Т, *белѳж^у* девѳјку ГС, р^{у^к}е ме *бол^у* Ст, с^{а^г} у ст^{а^р}ос ме нѳге *бол^у* ГС, *вѳру* гу Л, *вѳзу* Пр, *вѳзу* се Л, *вѳзу* без дѳзволу МБ, глѳдамо какѳ-се *весѳлу* К, да ме *вѳду* ко ж^{и^т}ѳља М, *говѳру* Л, *гр^{а^д}*у се (= огр^{а^ђ}ују се) Гч, да се не *грѳзу* м^{л^{а^д}}и Т, п^{а^с}у (овце) не *данг^{уб}*у Гр, *данг^{уб}*у Лр, е с^{а^и} кѳ се *договѳру* М, од нѳга *дол^{а^з}*у Дѳлнице, па Утрина М, *дол^{а^з}*у, *зал^{а^з}*у не ГС, *дол^{а^з}*у св^{а^к}и д^{а^н} ГС, *дѳлу* се бр^{а^ђ}а Л, свѳ *дол^{а^з}*у куд н^{а^с} Гч, *дол^{а^з}*у родб^{и^н}а Л, ту *дол^{а^з}*у Б, *донѳсу* лѳба Т, *ж^{и^в}*у у Кѳрман Б, бѳдно л^{у^д}и т^{а^м}о *ж^{и^в}*у К, да в^{и^д}ищ како они (Шопови) *ж^{и^в}*у, ће *пок^{лѳн}*у Тр^њанци Тн, свѳ се жѳне *ж^{у^{ру}}* Гр, нѳка *ж^{и^в}*у и нѳка се дѳбро *прѳвѳду* Т, *зал^{а^з}*у не ГС, кѳла нѳма да *зак^{а^ч}*у Гш, па се не-мѳж *затѳру* (врата) Т, сѳл^{а^ц}и не мѳгу да се *изожѳну* М, ј^а м^{и^с}лим ће га *излѳчу* Л, *искр^{ст}*у се мѳтке Т, *исп^{р^{а^т}}*у се Л, да *ј^{ав}*у на н^{а^ш}и Т, *кисѳлу* и *с^{и^р}*у онѳ м^{лѳ}ко ГС, *к^{и^т}*у саборник Л, нѳке се ч^{у^д}у и *кр^{ст}*у Гч, плѳвке које не *лет^у* П^ћ, *лѳму* се тар^{а^б}е Гр, *љубу* се св^{у^д} М, приѳѳѳљи се *љубу* и то се к^{а^ж}е: здраве се Лз, *м^{и^с}*лу се, *м^{и^с}*лу, *м^{и^с}*лу па пѳсле пи^{ју} Гч, они ж^{и^в}о *нѳсу* М, *нѳсу* Ст, *нѳсу* панталѳне Гч, т^{а^б}лу *нѳсу* девѳјке Лз, не-мѳж да ме *нап^{у^ш}*у Гч, дѳ се лѳпо *нам^{и^р}*у, т^а м^{у^к}а нѳма Л, тѳбе ће да *к^{у^н}*у Л, *нак^{и^т}*у оне чет^{а^л}е ГС, *нарѳду* да се тѳра ж^{и^т}о Т, *нѳсу* саборник где се др^{в^а} *тр^{у^н}*у Л, дѳ ће не *одрѳду* Т, св^{и^њ}е ће *отѳру*, ће ми *уч^{и^н}*у штѳту ГА, *п^{а^л}*у му дув^{а^н} М, гдѳ *и*ма св^{и^њ}е да се *п^{а^т}*у М, кѳи от^{и^д}ну *и*ма да се *прѳк^{а^н}*у Гч они не т^у *прѳвѳзу* Т, м^{у^ж}и *пр^{а^в}*у вр^це Лп, *пр^{а^в}*у лѳв^{и^н}е Гч, *пр^{а^в}*у шт^{а^л}у

³¹⁸ ЈМГЛ 44, МПГЈ 96.

Гр, *прѣту* каплари Пћ, оне (воћке) ће се *прѣму* до-пролет Гч, неће да ме *прѣму* никад Гч, да се *примѣну* (да промене одећу) Пр, *проналазу* Гр, ми чекамо да не *пѣшту* Л, ће га *пѣшту* Л, *пѣшу* дуван Л, ће ги *посаду* Гч, *преносу* се ГА, како мајке *пату* Тн, да *пѣју* краве Т, да *видим* шта *раду* там М, *раду* много ГС, *све раду* бащце Гч, *праву* бине, левине ГА, *раду* и дан и ноћ Тн, *сви раду* Тн, лекари не *рану* се добро Гч, да *й* (= им) *разделу* свѣске Л, *рѣшу* кадг ће бѣдне свадба ГС, кад *рѣшу* Лз, *саставу* два-три човека Пћ, *саду* много бащце Гч, свирачи *свиру* Л, *послужитељи* *слѣжу* Л, не *седу* тѣ К, *сведѣчу* му троица Тн, *седу* сас њѣга Ст, *славу* Свети-Никѣлу Б, *славу* Светѣ-враче Дщ, *славу* Бѣрђевдан ДА, *ѣни славу* Кп, дощли да се *селу* Б, кад бѣдне лѣтоске, *скупу* се ѓвце Пр, *јѣщ* *йма* да се *сѣду* Гч, *тѣру* у лѣба ГС, *тѣру* се јабукѣ ГС, *ѣбе* (краве) се *телу* Гч, *трѣу* Т, *ѣи* ги *терѣту* Пр, *тѣру* преко њѣга Л, *водиа* сам неки да *тражу* пारे Гщ, *тражу* неке ѓставке Гщ, *пѣщес* мѣза се *тѣру* Л, *само ћутѣ* ГС, девојке *ѣмесу* саборник ГС, бащ да не *увату* Т, *ѣни* га *увату* Гр, да му се *мало умѣру* болови Јк, не *може* ништа да *учѣну* Гр *ѣѣну* не Ст, *шалу* се жѣне Гр.

Само два-три примера одавде долазе са десне стране Мораве. Нама се чини да је овај наставак најобичнији између подручја са -в и Мораве, На истоку се, у зони П, налазе облици на:

-е: *ѣзе* Сб Кр К Пг ЦБ, *момак* и девојка се *ѣле* ЦБ, *држѣ* К, *почѣце* *камење* да *летѣ* ГК, *љубе* се ЦБ, *носе* Сб К Пг ЦБ Т Лп.

466. Већ сам број ових завршетака 3. лица презентѣ може говорити о шаренилу њихове употребе. Могло би се рећи да је њихова употреба, у најмању руку, непреврела борба чије исходе није могуће предвидети, иако се може очекивати да би правац уједначавања текао према стању у стандардном језику. Ево како, рецимо, то изгледа у говору једног истог лица у Голешници, селу које је скоро расељено, и оно 5—6 домова колико је остало налази се у планини, без живе комуникације са осталим местима у околини:

да ги *кѣпау* доле; Саставци, *састављав* се реке; мене сваку гѣдину *рађао* сливе; *орѣу*; Јазбине се *зовѣ*^н; дуван *берѣ*^н; тѣ се *печѣв* јѣганци; тѣра ги (краве) да *пасѣу*; *ѣасу* ги на рѣд; *што* *бежѣју*; зѣми (коњи) *брсти-ју* брс; са стоку *барави*^н; тамо ми двѣ јунице *бараву*; доле *правив* кѣћу; зѣдови *све ћутѣ*^н; *пѣрив* се мащке; кад је кѣща *ѣне* (дивље свиње) *прѣ-зѣру* *долѣзе*; кад не *бѣру* дуван; *долѣзе*; унѣчки ми *долѣзив*; — и све то у истом сату разговора.

Или, у Горњем Адровцу, такође у говору једног лица:

ѣни ме *зовѣ*^н; *такѣ* се *зовѣ*; *зовѣв* га Цѣзва, *тражиа* да *прави* цѣзве од козѣрбе.

467. Забележили смо и један број примера, рекло би се: без наставка, са привидном инконгруенцијом. Они се односе на 3. лице мн. а имају облик 3. лица јѣдине:

кад *видиш* тројѣцу *зајашѣје* се, *тѣ* су *Породѣнци* Пр, *чекају* на боловање и *забушѣва* Гр, *млади* нема да *ѣде* уз астал Пр, *ѣду* сливе да *бѣре*

Лз, не зову га ко што е кум даа, но га зове друкше ЦБ, натура° главу и сти Гч, не носи се частови, само поклон за невесту М, мацне несу имале да се носи Л.

Сви су ови примери забележени у зони I, где је познато -в, или на њеном источном ободу, дуж леве обале Мораве, где су облици са -в рећи или алтернативни другим облицима. Будући да се, према фонетском утиску, среће заиста много прелива типа: -ају, -а¹ју, -ау, -а², -а³, -а⁴, -ао, -ав и сл. (в. напред), помишљамо да се у нашим примерима ради о отпадању финалног, пуног или ослабљеног -в. То би, дакле, могли бити облици: *зајашујев се, забушава, идев, берев, носив . . .*, од којих је, будући алтернативно, а не генерално, -в отпало. Или се можда у трансформацији од -ају (и сл.) до -ав није потпуно оформило.

У неким примерима као да има нијансе безличног, општег (не носи се . . .), или се издваја један појединац као илустрација, представник ширег стања (*забушава . . .*).³¹⁹

Помоћни глаголи

468. Због извесних специфичности, ове глаголе издвајамо од осталих, указујући само на оно што нам се чини особеним.

469. *Јес*. Има само облике презента: *јесам* (врло ретко), *јеси*, *јес*, али се јављају и облици *јесје* и *јесте*, за 3. лице јд. и то први чешће него други, а затим: *јесмо*, *јесте*, *јесу*. Енклитички облици не разликују се од књижевних.

470. Облик *јесје* могао би бити композит: *јес(т)+је*, који се у говору АП схвата као једна реч и тако употребљава. Мислимо да је то највидније кад ова реч бива потпун и једини одговор на неко питање, како је у случају:

— Је л ти дошла мајка?

— *Јесје*.

Она није лицена значења речце за потврђивање (као: *тачно је, истина је . . .*), али то је и у значењу самога глагола па је тешко одвојити кад се ради о глаголској а кад о прилошкој функцији:

јесје доша Гч, *јесје* тако Т, *јесје* добро М, е, па *јесје* М, — а слично је и са обликом *јес*: *јес* кај куд њи Гр, *јес*, тако-е К, *јес* да сам даа, ал му не пребацум К.

471. Одрични облици: *несам*, *неси*, *није*, *несмо*, *несте*, *несу* — на целом простору:

несам радила Кш, *ни*кад *несам* пијан Гр, ја *несам* Кш, *несам* ни била на процевину ГС, док *неси* турија коцце на главу, *неси* знаа ништа Т, *неси* Пр, *неси* гора од њег К, *није* кај сад Пћ, *није* му до то Гч, *није* сваки за школу К, момак пре *није* њца ГС, брат ти *није* у развалицу Гр, *није*

³¹⁹ На овакав статус наведених облика указао нам је проф. П. Ивић, на чему му и овде захваљујемо.

до њума Гр, *несмо* познати (= не познајемо се) Д, *несмо* се свађали Гч *несмо* му дали Т, *несте* гладни, ако *несте* гладни, можете вино Лп, *несте* познати с то М, динар ми *несу* дали ГС, прие *несу* збориле Гч, деца *несу* куд њй, *несу* се населили К, *несу* се овајдили ГК.

472. У 3. лицу јд., поред *није*, могу се чути и *нејé* и *не*, које би могло доћи контракцијом: *нејé* > *неé* > *не*:

нејé паа Пр, *нејé* узéа ни páру Пр, тамо ми то *не* познатó Пг, један ноћ *не* била Лз, повалија (= похвалио) мэн, а други *не* Л, ту *не* имало школа ГС, пре бילו по старéјсто, *не* каí сад Гч, *не* ли дошцла Т (в. и т. 727—728).

Број забележених примера није велик, али ипак мислимо да то није тако ретка појава, будући да је има у јужноморавским и сврљишким говорима.³²⁰

473. Систем екавских ликова одричних облика глагола *јес* нарушен је деловањем књижевног језика, школе и администрације, па се све чешће чују и облици са *-и-*, иако екавски ликови и даље остају важно обележје говора АП:

нисам га видеја ЦБ, *нисам* правен у чарапу ГК, шýму *нисам* пр^е-рала Т, *нисам* бија у могућнос М, *ниси* ли се видеа са Слободана Гр, *нисмо* решили Кш, *нисмо* ништа плаћали ЦБ, *нисмо* богати Д, *нису* бољи од нама ГС, *нису* то тé крушке М.

474. *Буде*. Поред облика од презентске основе: *буде-м*, . . . јављају се и облици од инфинитивне основе: *биде-м* и сл., и један и други проширени формантом *и*. У зонама I и IV влада щаренило у употреби ових облика, али ту облици од инфинитивне основе бивају чешћи, док се врло ретко чују источно од Мораве. Ми смо чули само: са^д трéба да *бидне* ЦБ (в. карту бр. 13), иначе:

ћу ви *буднем* спроводник ДТ, ће *будне* мýка Т, да *будне* máло доњи (= понизан) ГК, мóра да *будне* добро ГК, како-ће да *будне* са^д Л, кад *буднемо* на њиву К, трéба да *буднете* пáметни ГК, ако *будну* máло од мáну обáрене (пшенице) Гч, или:

са^д трéба да *биде* сабор Гр, кад *бидне* Јк, ћáше да *бидну* плiци Лз, кад *бидне* за свáдбу Лз, нéма да *бидну* ниже (цене) ГС.

Примери са редукованим *д* (*бидне* и сл.) најављују могућност његове потпуне редукције. И такви се примери налазе:

íма да *бине* добро Пћ, ће *бину* на вáцар Лћ, ако се *бинеш* врнуá Лз, свé тако íма да *бину* дáнови краћи Гч,

као што се, истина ређе, налазе и примери без *-и-*:

каквó оће сýнце нек *биде* Гч, мóже да *биде* Пр, ако *биде* јутре Лз, мóже да *биде* и брэг и брдо Пр, неће *биду* вéсели Кш.

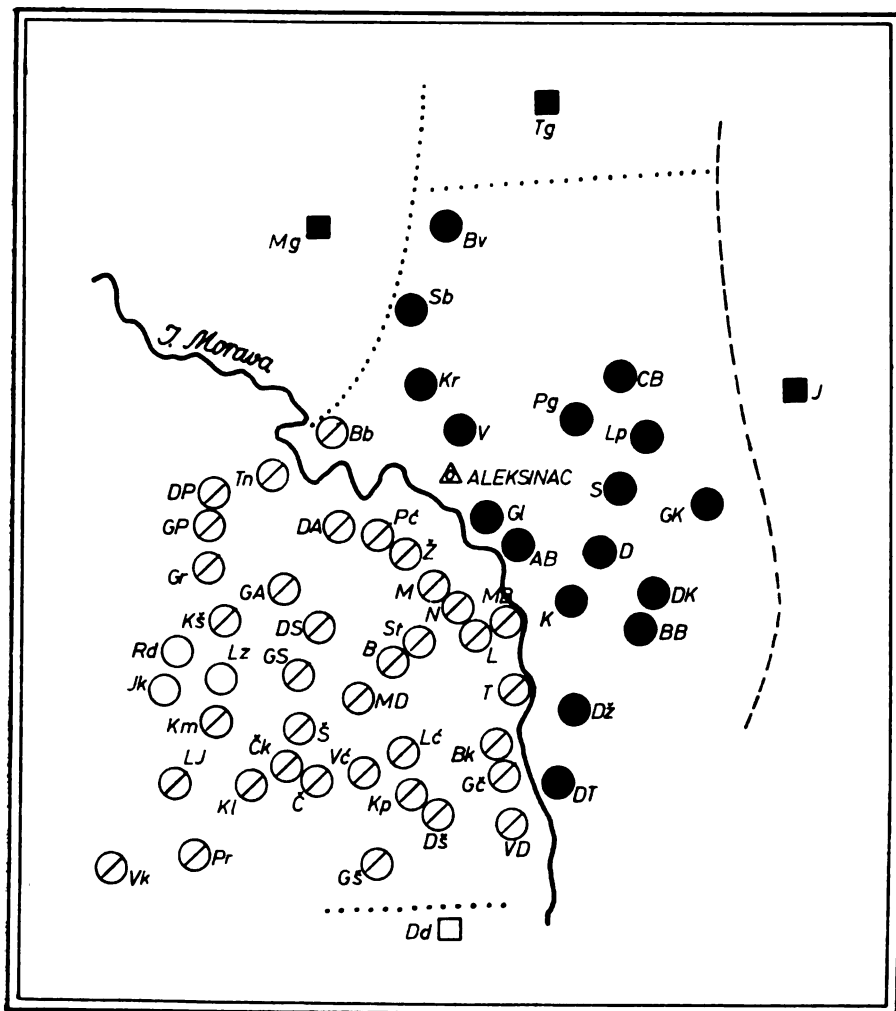
475. *Мóже*. У 1. лицу јд. обично је *мог*:

не-*мог* да спавам Т, ја се не-*мог* опоменем (= сетим) ЦБ, не-*мог* ти кажем ЦБ, не-*мог* се дигнем Л, не-*мог* да седím више куд њй Л, ако *мог*, ћу дођем К, кад *мог*, ја пређем и до њег С.

³²⁰ В. и НББП 137.

КАРТА БР. 13

- бʉдне
- ◐ обичније: бʉдне (поред: бʉдне)
- бʉдне

Међутим, кад се не ради о одричном облику, а нарочито кад је овај глагол на почетку реченице, обичније је *могу*:

могу како-си оћу Т, *могу* ја и дрүкше Л, све *могу* Гч, да *могу* да дочекам да удам унуке Гр, све *могу* да му опрбстим ГС,

476. За остала лица, па чак и за 1. лице јд. чује се *мож*:
мож да забаравим Тн;

2 јд: што *мож* да одиш, силом ГК, не *мож* да гу водиш ГС, *мож*^м се затрваш Гр, не *мож*^м се прбтнеш ГК, *мож*^м се омакнеш Д;

3јд: *мож* да бидне Кш, баба не-*мож* да помүзе млеко Кш, он не-*мож* млого ни да тегљи ГС, докле *мож*, ће бүдне кум К, *мож* да бүдне мало ситнија (пшеница), ал ће стигне ЦБ, куј си *мож* иде К, *мож*^м се неваљашно обрне К, после се не-*мож* уда Гч, све *мож* да бидне радња Лз;

1мн: ако *мож* да га извучемо, ми га извучемо Кш, не-*мож* ми с њи да играмо Гр, *мож*^м се обаламо Кш;

2мн: не-*мож* да издржите Гр, ви тој не-*мож* да дочекате ГК;

3мн: још мало па се *мож* једу (крушке) Лз, *мож* ме викав Пр, не-*мож* ни ону рүпу да напуну Гч, не-*мож* да ме напушту Гч, ако се увива (за овај облик в. т. 467) волóви, не-*мож*^м се гоје ГС, не-*мож*^м се (врата) затвóру Т.

О оваквим облицима у левачком говору расправљао је Р. Симић, указавши и на тумачења која постоје у нашој дијалектол. литератури.³²¹ Овде бисмо, имајући у виду прилике у говору АП, могли рећи и то:

да није могуће утврдити разлику између *мож* и *мож*^м (евент. *мош*), јер је други облик увек пред безвучним консонантом, а у таквим приликама једначење по звучности, у сандхију, врло је обично (в. т. 263),

већина примера је таква да се *мож* налази у окружењу проклитика (обично негације *не*), енклитика (*ме*, *се*, *си*) или везника *да* који омогућава везу с речју која представља допуну глагола *може* (*мож да идеш*),

ови су облици вероватно према облику 3. лица једине,

ови облици обични су и чести, али се поред њих могу чути и пуни облици.

477. Иначе, и пуни облик трећег лица једине уопштава се за сва лица (в. и т. 685).

1јд: *може* се некад и опіјем Гр;

2јд: *може* ли се вратиш до подне Т, не *може* ли да дођеш ЦБ;

3јд: не *може* Радевце да бидне Кш, да ичупа граб не *може* ГС, *може* се успава Пр, све он *може* Т, *може* она и да се људи Т;

1мн: *може* ве видимо на пијац Гр, *може* да приговарамо, ал што вреди Пг, *може* да наставимо и по овај пут Б, не *може* никад да уграбимо време Л;

2мн: ако *може* да посадите лүка Гч, требало би да *може* да дођете Лп, *може* се ви сретнете с њега Лп;

³²¹ РСЛев 388/389.

Зми: *може* се расрду Гч, *може* у таблѣте успавау Т, *може* дођу у пѣтак К, *може* да се попну Л, не *може* седе горе ГС, не *може* саг оваа с нас ГК, они не *може* ништа да учину Гр.

478. На овом месту саопштили бисмо да и речца *можда* некада има облик *мож*:

мож^ш ћу дођем по вас у недељу К, *мож*^ш сте гладни Л, *мож*^ш сам га увредила, некад, ал мајка сам му Т, *мож* га несу познали Т, а некад је тешко одредити о коме се облику ради: *мож* да си носија (пртену кошуљу) Кл.

479. Поред *може*, које се уопштава, и *могу*, које се ретко чује, за 3. лице мн. познати су облици са -(ј)у:

што они *можеју*, други рѣтко да *може* К, кажи на мѡи, ако *можеу* нек дођу на трпѣзу Гр, деца јѣдва *можеу* да носу (књиге) Кл, *можеу* ги бѣде (= победе) ако запну Т, не *можеју* стари тако Т.

АОРИСТ

480. Прво лице јѣднине је без -х:

ја тебе лепо *вика* Тн, там *видо* бачкало Гш, чим гу *видо* Л, ја гу *видо* К, чим гу ја *видо* Гч, *видѡ* ја Гр, ја *дадо* овѣј бабе Кш, *дадо* му Пр, *дадо* му думан Т, *дадо* на овѡјзино детѣнце Т, имање *дадо* на унука К, *диго* се Л, *идѡ* ономад код Зѡре Гч, *идѡ* те *купѡ* нешто те *ивакнѡ* малко Л, *изађѡ* ја пот-камен ГС, *закључа* га К, *испѡ* гу на време и *закључѡ* ДТ, *изорá*-гу Гр, кад се *изапѣ* ГК, *грабнѡ* ја сировѡцу Т, таг *косѡ* Гш, *мучѡ* мѡке, *мучѡ*, па *довѣдо* четврту жѣну Б, *написá* Л, ја га *напоѡ* па *врзá* Гч, *отѣра* гу Б, *оставѡ* га Л, потписá К, само *паднѡ* Гч, и то *ради* Гр, *сипá*-гу ја у оно кѡщце ГС, ја се тек онда *сетѡ* Т, ја *седнѡ* уз њѣга Л, *седнѡ* ја Гр, *тепá* га ГС, не *трпѣ* му ја Гч, *узѣдо* Гр, *узѣдо* виљу Гч, *ујашѡ* ја коња Т, *чекá* га там ЦБ;

2. лице:

кадно *узѣде* вѡну, забравѡја си тѡрбу ГК, *написа* ли Л, ајде овамо, *пѡкисну* К;

3. лице:

кад *би* дрѡго јѡтро, он гу *ѡведе* ГС, мајке *даде* и у шѡбљу и у тацну М, командир *дође* ГС, кад *би* тако пѡсле п'ѡдне, *дође* ни раскодѡ, рѡчак ГС, кад *би*, брѣ, дрѡго јѡтро, тѣ-га он, *дође* ГС, она *дође* у щталу Л, кад *дође* рѣѣд ѡвечер Л, ѡдма *дође* К С, *ѡде* коза, *дође* беркулѡза ГК, син ми *дође* Гр, *запе* он за ѡграду, *ичупа* гу ДА, сад не овѡ *заруби*, свѣ М, *имаде* јѣднѡ жѣну Б, *истерá* кола на пѡт Л, па ги *измазни*, па ги *напра'ви* ГС, *имаде* дѣте па га *узѣде* Гч, *јѣде* она лѣчка ГС, баш му *каза* онај дѡктурица ГК, па ми дѣте *каза* Б, *затр* ме К, пѡсле се тако *заболе* (= разболе) и *умре* Л, он *лѣже* ГК, кад *лѡпи* бѡмба у казан ГС, *ѡдо* ја у канцелáрију, па ми Ђѡка *каза* да сте тѡ ГК, *направи* крáсну кѡћу К, *наѣра* вѡјску Пѡ, *ѡѣра* Гр, ѡдма ми се срце *ѡткину* Л, *ѡдлега* робѡју Т, мѣн ми се срце *ѡлади* Л, ја сам

бија ту кад га *однесе* ЦБ, сад народ *отиде* много у вараоц Л, он *отиде* у школу БС, *отиде* да најарми стоку Т, сад *отиде* с кола негде К, сад *оде* за лука К, моја мајка *отиде* Гр, *оврше* ли ти Гр, па *поче* да игра ГС, *паде* ГС, *поможе* ми комшија ЦБ, лепо *паде*, што не-умре ЦБ, све ги *поби* ГС, па ги *претури* ГС, *потреви* бомба у сре дг казан ГС, *поби* све ГС, бомба ги *поби* ГС, баба му се *проби* Гч, *покисну* Л, човек *погину* Л, она ме *превара* Б, има една туна што гу муж *погину* М, она оно кошче *претури* ГС, он *рипи* ГС, *расита* га ГС, Бора *умре* Л, Мара *умре* Гр, *удару* га Л, он *уби* овчара ГС, пољак *увати* онé овце Гр;

Прво лице множине је на *-(x)мо*:

боримо се, *радио*мо Б, докле га *залетемо* ГС, *добимо* мало брашњо *залебимо* се Т, *испртимо* гу ми, *испртимо* гу добро: *товари*мо, *товари*мо *товари*мо (дарове по девојку) Л, све си *поцепимо*, да нема цопка на нас здрава, брe — све *ицепимо* ГС, *једомо* Л Т, *дадомо* њума у Суватно Гр, *кутимо* по две питаре Т, *насекомо* клéку ГС, *отомо* Л ГК, *отомо* у Ниш Л, *отидомо* у вараоц Гр, *осебомо* Л, *подигнумо* Л, *спузамо* се Т; *уземо* Л, *укачимо* се на сливу ГК;

2. лице:

дадoste ли на прасе помије Гч, *копасте*, цта ли *радисте* Гч, колко ораса *посадисте* МД;

3. лице:

вртнуше гу (снаху) Л, *дигоше* се Л, *доведоше* га на гувно ГК, *дођоше* едан вeчeр Гр, тике етe-ги, *дођоше* ГС, *извадише* бчи ћерке Тн, сад се вреће *изгубише* Т, кокoшке ми *излупише* К, *набише* ну газу, *затворише* Гр, *затрше* не комшије К, *литнуше* врапци К, *наиђоше* едампут Т, ел видите да се *налутише* овија нащи ГК, *заволеше* мене Гр, па га у едну ливаду *оврише* ГК, *отоше* си мeчићи ГС, *отбоше* у лов Бк, *отидоше* у дрва ЦБ, пре два дана *отидоше* Т, *отбоше* козари у лекари ЦБ, одма га *однесоше* М, све ги *отераше* Т, па га *пожеше* ГК, тике *почеше* камење да летé ГК, *посладоше* ме на рехалибитацију Гр, и наше тој жито *растурише* ГК, они *сабраше* сeлски ГК, *сабраше* ГК, *отеше* ми симити Б, *узеше* од брес једно дрво, па кад *узеше* онoг дeду да бију ГК, доклен *упалише* народ ДТ, све *убише* онoга старца ГК.

Види се да је најмање примера за 2. лице једине и множине, што можда говори о томе да је овде аорист више глаголски облик који се користи у приповедању, а мање служи директној комуникацији.

ИМПЕРФЕКАТ

481. У говору АП имперфекат није онако чест као у осталом делу призренско-тимочке зоне. И у минималном броју забележених примера уочава се:

а) највише облика од глагола *буде*, чијем очувању можда помаже њихова употреба као конститутивних елемената плусквамперфекта;

б) непостојање посебних јужноморавских форми имперфекта типа: *имашем, имашемо*;³²²

в) непотпун систем посебних имперфекатских облика карактеристичних за тимочко-лужничке и сврљицко-заплањске говоре, типа: *имао, имаомо*;³²³

г) ретка појава имперфекатских облика карактеристичних за косовско-ресавске говоре: *знаћа, имаћаше* (= беше име, в. ниже).

482. Овде дајемо све забележене примере сем за *-еху > -еу* (т. 206) и *ћаше* и сл. (т. 692), с тим што бисмо најпре издвојили оне са глаголом *буде*, дајући уз њих и оне случајеве где се имперфекатски облици налазе у саставу плусквамперфекта:

ја *беа* неки сведок М, док ја *бе* Пр, *бе* куд *њег* А;
 тј *беше* долéко Гч, (ти) *беше* у црне дрéшке ЦБ;
 а онó *беше* °нај тифус Л, брат гу *беше* партизан Б.

За 1. и 2. лице (сем плусквамперфекатских конструкција) немамо примера, а за 3. лице мн.

куй то *беу* Бб, *беу* прé (аутобуси) један ујутро, један увечер Гр, тад *беп* лампе Б *беу* купи́ли Гр, *беу* расписа́ли ко́нкурс Л, како́-се *заву* Дб; онíја, цандáри ли *беоше* ГК.

У саставу плусквамперфекта:

бе радíа Б, *беше* до́ца ветерина́р Пр, *беше* се направíа на пла́шило К, кад *беше* купи́а ко́ла Т, *беше* настрада́а Т, она́ј тра́вка како́-се *беше* зва́ла Лп;

бе́мо се направíли кам четерéс ку́ће Гш, а ви обе да *бе́сте* погину́ле не́-би ме бíло жа́ Гр, како́ *бе́оше* зва́ли Кп.

Остали глаголи:

а ја *има*°, вереника ГК, *излегува́* се цело јутро Ст, не́што *знаћа*, не́што не́ Гр;

како́-се ти *презівљаше* Кш;

падаше снег Гр;

те́омо се побíјемо ЦБ, *нумеја́мо* ги срéтнемо Д;

за 2. лице мн. немамо примера;

не́-знам како́ *викаше* то мéсто Кп, не *теја́ше* овóј (рупу на путу) да попу́не ДТ, (за *ћаше* и сл. в. и т. 692).

483. Две групе примера издвојили смо због њихове специфичности.

Прву групу чине они који носе имперфекатско значење, али немају и његов облик;

³²² АБДиј 556—558, ЈМГЛ 47. У АП нисмо нашли ни тзв. „итеративни имперфекат” типа *дођешем, осъмнешем* (од свршених глагола) који је у СЗ и ТЛ говорима чест и обичан (у Бучуму, по нашем материјалу: *дојдео, узнео* по некад, *осъмнеомо* испод ЖЛне).

³²³ АБДиј 562—564, МСТим 413/414, НБББП 81/82. Према стању имперфекта, дакле, говор АП не иде ни за јужноморавским ни за СЗ и ТЛ говорима, иако се од ових других, као (ретко) и од косовско-ресавских (на *-аћа*) може наћи по неки пример.

дођува ми ћерка раније, сад не може М, кад га докторица *прегледува* ГК, он се пак *квари* ЦБ. На последњем примеру показали бисмо разлику према аористу. Ради се о аутобусу. Да се само једном покварио, рекло би се: он се *квари* (и због тога закасни), а забележени пример, у ствари, значи: аутобус се *квареше* више пута.

Белић нашироко анализира мењање аориста и на плану основа и на плану наставака,³²⁴ па можда и наши примери спадају у такву појаву, али је тешко судити о његовим налазима будући да су му примери³²⁵ без контекста.

484. Друга група примера везана је за облике деноминативног глагола *има*, створеног према именици *име*, са значењем „зове се”.³²⁶ Тај глагол, једном створен, образује и своје облике, те бележимо имперфекат:

како-ти *имеше* тебе Сб, Бóжа гу *имеше* на мужа ГА, како *имеше* онога ГА, али на ободу према косовско-ресавским говорима: не-знам како-му *имеђаше* Мг, *имеђаше* му Мг (зона IV).

У светлу претходне тачке, и овде има једно разграничење. Наиме, чује се:

како *има* том Шеткарцу Мг — а значење би било: „како се зове тај Шеткарац (човек из села Шетке)?”, или:

Дуна му жéне *има* Мг — са значењем: „Дуна беше име његово жéни”.

Остали примери:

за ово значење, мислимо имперфекатско: забравíла сам како-му чíсто (= право) *има* Мг, Вéра у (= ју, „јој”) *има*, моé (ћерке) *име* Зóре, а њу Вéра Гч;

за прво, презентско значење:

еднéзе (краве) *има* Дánка Мг, не-знам како-му *има* сíну и снáе Мг, чíсто гу *има* Виолéта Вт, како гу *има* снáе Вт, како *има* ћерке и сíна Лћ.³²⁷

485. Облици с оваквим, имперфекатским значењем имају акценат на крају, са извесним дуљењем акцентованог вокала.³²⁸ Да ли је то, можда, замена за очекивано *-ше*?!, или је просто потреба затварања фи-

³²⁴ АБДиј 546—564.

³²⁵ Исто, 566—580.

³²⁶ РСЛев 500.

³²⁷ Због тога што је ово постало доста широка појава, а у источним СЗ и ТЛ говорима, сем облика *имеше* (ко ти *имеше*) готово непозната, даћемо овде и друге забележене облике: не-знам како-му *имéде* Сб, ко му *имéде* Мг; како-му *имеђало* Мг; *имáло* му Добрóсав Мг. Мислимо да не би било незанимљиво дати и други материјал у вези са именом. Према *име*, долазе за мн. *и́рэзима*: *и́рэзима* код старогóци Пћ, *стó и́рэзима* *има* Мг, у Гретíн *и́рэзима* су на -ић Гр; али према *имена*, што нисмо чули, постоји: тако-му *имéно* Гл. У Лукомиру смо чули *ра́мено*, такође према *рамена*. Правíме је овде „чисто име”: њóјзе *чíстíо* *име* Смиљáна Лп. *Надима*к има за мн. *на́димац* у Лћ Т М ГА. Име се, иначе, приписује посебном конструкцијом коју нисмо чули у околним говорима: не-знамо како *íа* *име* Т, *име íа* *Исíдор*, а зову га Сýда Л, мй г^а *вíкáмо* *Јóле*, али *Јовán íа* *име* ГС, не-знамо како *нéíа* *име* Ст.

³²⁸ АБДиј 574, НБББП 48, 88—89.

налног отвореног слога под експираторним акцентом (уколико се ипак не ради о аористу с померањем значења!).

486. Иначе, у 1. лицу јд. имперфекта не јавља се *-x*, а у 3. лицу мн. срећу се облици са *-(x)y* (уз прелаз *-y > -o*, као код презента, т. 463, 464) али и са *-ше*, вероватно према облицима аориста (прим. у т. 482).

ПЕРФЕКАТ

487. У грађењу перфекта нема посебних момената на које би ваљало указивати. Извесну специфичност, међутим, носе облици од којих се он твори: доследан екавизам одричних облика помоћног глагола (сем: *није* у 3. лицу јд.) и облик радног придева на *-(j)a < -л*:

ја сам полагаа испит Кш, забравила сам Кш, није га наша Т, несмо познали татка кад се врати из ропство Сб, пили смо обојца ГС, мене су рекли М, па су нагно почеле батине Пћ.

488. Врло је обичан перфекат без помоћног глагола (прим. у т. 694).

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

489. Ређе се гради од имперфекта помоћног глагола, сем са обликом *беше*, који је сасвим обичан (прим. у т. 482), а чешће уз помоћ радног придева:

није биа почѐа Т, снајка му била донѐла у мираз Лп, ако су били дошли до кицу, ће ги затѐкнемо Гр, оне биле решиле да ме запрате, па да иду на сабор Гр, били смо се верили, па идемо на испит Л, били ги поваћали по Јастребац, па ги воде Гр.

ФУТУР I

490. У говору АП футур I изражава се конструкцијом: енклитички облик презента глагола *оће* + (да) + презент глагола чије се значење футуром изражава.

Постоји тежња да се за сва лица, сем за 1. лице једине, уопшти енклитика *ће*.³²⁹

Скоро да је редовна појава испуштање *да* из назначене конструкције. Тамо где је елидирано (*да идем > дидем*) увек се чува.

У случајевима спајања енклитике и презентског облика, уз испуштање вокала енклитике, није могуће знати да ли се ту ради о енклитици за поједина лица, или уопштеном облику *ће* од кога је у елизији остало само *ћ+*:

ћсе посечѐм Т, це вратим К, јутре це бријам Сб, и сл.

³²⁹ Ово уопштавање захвата све говоре који овај начин футура имају као једини али иде и преко тих граница, — РСЛев 399.

491. Примери које дајемо потврдиће, надамо се, претходно наведена сазнања:

једнина: *да л ћу ве дочекам* Кш, *ћу га убијем* ГС, *ће сићам* једно по једно Т, *шћу* (= што ћу) ти ја *радим* Т, *ци* (= ћу си) печем леба и *ци седим* Гч, ја *ћу сачекам* Гч, где *ћу дидем* од свој дом Л, без брѣгу, ја *ћу ги кажим* Гр; *ће турѣши* баранију Јл, *ће печеш* в'ола ГС, стар си, *ћаднеш* Т, што *ће изваћујеш* Пр, шта *ће радиш* сас ту пущку Т; кад *ће краљ* Петар *диде* за Соку Бању, нащи му рекли: *Наше село има нелепо име М, ће си га узне М, ма шће носи* МД, *шће вози* Пр, како *ће поднесе*, то не-знам Гр, што *неће тај смрт да дође* Гр, *неће праси* више Гр;

множина: *ће посадим*о дуван М, *ујутру ће гу испратимо*; *ће гу дамо* нек је, па гу води ГА, *сачће видимо* ГС, *неће печемо* Тн; *нећете дидете* Гр, *ће ли пролазите* куд лојзе К; *ће си отидну* и они Л, *ће не побију* ГК, *ће га излечу* Л, *њојзе ће свирају* свирачи Гч.

492. У једном случају имамо додавање презентског личног наставка на енклитику: *ту ћем си ја живим* Гч. Пример је са југа наше територије, а још јужније одатле овакви облици могу бити чешћи и обичнији.³²⁰

493. Познат је тзв. футур дубитативни:

иди види, биће доша мајстор ЦБ, *биће дуже свираа* Гр, *биће га и даа* (решење) Сб.

а такође и конструкција са *биће* у значењу „можда”:

биће оће да се бије Кш, да је наш (доктор на фронту), *биће би ги примија* (рањенике) ГС, *биће воли шпoret* Гр, *та кофа биће није добра* Гр.

И у овоме се види разлика између говора АП и сврљишких говора. Уместо *биће*, тамо је — *буде*: *буде дошл* и сл.

ФУТУР II

494. Морфолошка структура футура II иста је као и у стандардном језику, уз специфичност облика радног придева:

кад *будем доша*, *ћти донесем* Гр, кад *буднеш имаа* (ћерку), *ће видиш* Л, кад те *буду уватили*, *ти ги кажи* Гр, ако ме *будне позваа*, *ћу идем* К, сигурно *ће буднемо поорали* док се врати од рад ДТ, кад ти *будну донеле*, *ти ми јави* Л.

ПОТЕНЦИЈАЛ

495. Помоћни глагол у саставу потенцијала, и у потврдним и у одричним облицима, уопштен је — у истом облику за сва лица:

ја би попија једну Кш, и *ти би се збунила* Гч, ако *би требаа* да слуша, он *не-би* Кш, да несмо *били упорни*, *не-би* ги истерали Кш, и *ви би* ги познали М, *ћерку би* ми бдма заклаа ЦБ, *они би* ги предали на окупатора Гр.

³²⁰ АБДиј 511, ЈМГЛ 45.

ИМПЕРАТИВ

496. Има облике само за 2. лице јд. и 2. лице множине.

У 2јд наставци су: -о, -ј, -и:

не *бђј* се Т, *напђј* краве и дотђрај дђма ГК, *скрђј* га по мђру ЦБ, прво *одвђј* (хлеба) за кђче М;

мајке, *дај* мђне лђба М, *викај* си тђ К, *иђди* гу *викај* Гр, *глђј*, *изриа* крђћњак Гч, *глђј* си посо Гр, прво *купђј* плац, па после *ћещ* кола Л, *умешку* *немај* никакву К, *питај* бђга М, на то не *рачуњај* Кл, *спрђмај* вечеру Т, *чекај* ГС, *чека!* ја да дам М;

види кођ чђка на капђју Гр, *вђди* краве, *врђжи* Гч, *вђчи* та кола Гр, па *дђгни* се, брђ Л, *зђни* С, *иђди* куд чђку Гр, *кађжи* Мирјане да се јави К, *дђбоко одсђчи* МД, *остави* М, *поздрави* Вђкице К, *оврђши* ти ранђје ЦБ, *понђси* пђре Л, *подђли* М, *иђрађи* К, *пђвни* мђло водђцу Пр, то *пђри* Пр, *покађжи* му слезђну Пр, *узђни* точак М.

497. Облик *немђј* обичнији је без -ј:³³¹

немђ да те осђти М, *немђ*-бре, *немђ* да га убиђещ ГС, *немђ* да орђщ Л, *немђ* там, по копрђве К, *немђ*-бре, мђни кђрте ГС.

498. У случајевима када -ј долази после -и из основе, оно се губи: *јђди* и *ни* К, *ни* Гр Д Л М ЦБ, *омђ* се Л, *ми* се с воду од щђпљо дрво Лп, *скрђ* се, да те не глђдам Т, *завђ* увијђчку па напред Т, *убђ* га, мајке Гр, *увђ* ми прс Л.

499. Код глагола *је* (једе), поред *јђди*, јавља се и *јђћи*: *јђћи* лђба Лз, *јђћи* Гч М МД, *јђћи* кољко мђж Т.

500. Нису непознати облици императива без -и, иако се број случајева своди на мању групу глагола:

опђлим нђколко мђтка, па *бђж* Т, *бђж* у трђе ГА, *врђ* се Гр, *дђк* (диг-ни) се Гр, *дрђж* овђ Л, *трђч* тамо, *трђч* овђмо Л.

501. Облик за 2. лице множине једнак је облику за једнину + *те*: сад гу се не *бђјте* ГС, сад *невајте*, *играјте*, *јђћите* ГС, *пођћите* лђба па ђт ГК, *спђте* си тђј ГК, *искачајте* Гр, *врђајте* то М, *глђдајте* како мђжете да однесђте Гр, *прскајте* гу (јабуку) по чђсто ГК, *удађрајте* по петђцу (секиру) Лп.

502. Иако Белић тврди да су облици са генералисаним -ете, с ђ у глаголским основама на сугласник (*бери* : *берете* < *берђте*) основна особина императива ових говора, и „те облике находимо у свима дијалектима источне и јужне Србије”, њих у говору АП уопште нема. У томе се овај говор разликује од сврђишких и тимочких говора на истоку, али и од осталог дела јужноморавских говора на југу.³³² Овде налазимо:

³³¹ Ова појава у говорима источно од АП није позната, али је зато у западним (косовско-ресавским) обична. — РСЛев 394.

³³² АБДиј 541. У анализи Броховог дијалекатског материјала (О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des sudlichsten Serbiens, СД36 II, стр. 60) он каже: „Колико сам ја могао путујући по ист. и јужној Србији, да видим, народни је наставак *ђше*, а *ише* је, иако није сасма непознато, туђе. Гдегод сам налазио тај наставак (ите), налазио сам и знаке позајмице многих речи из књижевноадмин. језика. Зато ја и видим у наставку *ђше* велику старину”. Стање у АП, видимо, одступа од овог закључка.

бúдните паметни ГК, *идите* Б М Л, *идите* кроз (= скроз) Б, *идите* си тамо Пр, *кажите* му Л, *кóсите* то док није прецветало Пг, *ту легните*, под ора ЦБ, *мажсите* са зајчи маз ГК, *мётните* у фуруну Лз, *носите* Л М Пћ ГА Тн Ш, *нађите* ми пумпу Сб, *наплáтите* му кóлко је рэд К, *оправите*, брѣ, вратницу Ст, *радите* си ви што је вáша рáботá Гч, *сѣйите* се за бáбу Мирóсаву ГК, *трсите* ви трњи па да вíдите ел нѣће ви се је ГА.

Ову разлику према осталим говорима призренско-тимочке зоне прати још једна. Док је тамо где постоји наставак *-ѣте* акценат увек на њему (*дојдѣте, речѣте*), у говору АП у таквим је случајевима увек померен ка почетку речи (*дóђите, úзните*).

503. О поремећајима у резултатима палатализације т. 275.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ РАДНИ

504. Радни придев у говору АП, с обзиром на *-л > -а*, и појаву *j, i* у интервокалном положају, као и евентуална сажимања, може у мушком роду јединице образовати облике са следећим завршецима: *-áл > -áа* (*-á'а, áја*), *-ал > -а*, *-éл > -éа* (*-é'а*), *-ел > -а*, *-ýл > -ýа* (*-ý'а, -ýја*), *-ол > -óа*, *-úл > -úа* (*-úја*). Сви примери дати су у т. 231—236.

Ретко и вероватно под утицајем стандардног језика или суседних косовско-ресавских говора, могу се срести и облици са *-о < -л*. Примери у т. 243.

505. Облици осталих родова граде се као и у стандардном језику, наставцима: *-ла, -ло; -ли, -ле, -ла*, за што мислимо да није потребно давати примера, будући да их на различитим местима током рада има доста.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ

506. О извесној слободној употреби наставака *-н* и *-т*, или наставака са њима у саставу, говоре примери:

шáнац *напуњен* са шúшљак Гч, такó-е *названо* Т, *прóзвана* Т Пћ, *названо* у младос М, *пóсле* е село *прóзвано* Морáвац М, *казано* му К, *то му* е њему *казано* Пр, *орезáно* лóјзе ГА;

пролиéно úље од кóла Гр, кукаља *ýма совíјено* ЦБ, *зашиéен* рукав ЦБ, *é сад* си *омиéно* (детету) Јк, *прóстрна* слáма Лп, *мѣрен* Т;

зáтрт сам ЦБ, *назват* К, *пút* је *мѣрет* куд мóу пáјату ЦБ, *назвата* „сокачáрка” и *љути* се Гч, бíли су *наклóњети* на полнtику комунистичку М, *остају нежѣњети* М, браћа *неожѣњети* Т, онó-је *попуњето* Пр, *прóстрто* ти па спи ГК, онó конóпче *овито* око рúку Сб, није ми *прѣмит* сýра ГС, *пуњете* папрýка Гр.

Облик: није ми *замёрито* Т — познат је на целом простору, али само у средњем роду, а тако је и са *одвојито*.³³³ Међутим, о њима се пре може говорити као о прилозима него као о придевима.

507. Значајна одлика говора АП јесте делимично одсуство јотовања у облицима трпног придева код глагола на *-им* у презенту.³³⁴ Објашњење поремећаја резултата јотовања у граматичкој категорији коју су „из ране прошлости наследили сви наши говори па и призренско-тимочки”³³⁵ Белић види у потпуном нестанку старих облика на овом терену и успостављању нових „од основе сад. времена наставком *ен*,”³³⁶ према глаголима који су заиста образовани овим наставком. „То су глаголи код којих је основа садашњег времена једнака с кореном, на пр.: *скубен*.” Овакво објашњење прихвата и Стевановић за ђаковачки говор,³³⁷ док је М. Павловић, говорећи о стању у говору Сретечке жупе, које је истоветно са стањем на ширем простору призренско-тимочке зоне, за ову појаву истакао да је „механичке природе, и у вези је са великим поремећајима у глаголским категоријама, при чему је веома много раширен значај основе времена садашњег.”³³⁸

508. *п, б, м, в + ен*

закрпене панталоне Т, *ицѐнен* ЦБ, *купен* Гр К ЦБ, *жу́ч прилѐпен* Гр, *свѐ скалупено* (девојачки дарови) СБ;

дрбѐн камен, *туцаник* ДЖ, *зарбѐн* Кл Т ЦБ, *зарбѐн* сам у Битољ Б, *одрбѐн* сам на Митровдан Б, *погрбѐна* одим ГК, ујело ме куче, нога ми *проглобѐна* Л;

то е *поишумено* (брдо) Ст, *преломѐн* сваки струк Л, *примено* (писмо) Гч, *сав сам сломѐн* ГС, *ћерка ми удбѐна* Лћ, *спрѐмено* Л;

Моравац је *давѐн* од воду М, камењ је на њѐга *заглавѐн* Лп, *направѐн* кош Т, *наставѐна* чарапа Гч, *оставѐн* Л, *откривѐн* М, *нѐсам плавѐна* Т, *поставѐн* капут ЦБ, *некад сватови* и *поставѐно* затѐкну (постављѐн сто) Б, *има ги* (опанци) *разно правѐни* Гр, то-е *славѐно* ГК, *сво му лице угаравѐно* ГК (о остацима *вљ* у т. 248).

509. *т, д + ен*

а) са старим јото њем: *плаћѐн* Т К, *скраћѐн* Дщ Лћ М;

опанци *граћѐни* Гр . М Пр ЦБ, *воштѐна*, то-е *ицѐѐн сат* (саће) Д овдѐна сам *роћѐна* Тн, *г* > *е* *дѐ-е бѐр саћѐн* Гщ, *саћѐне* буквице малѐцке ГС, *слабо раћѐно* Гр, *ураћ* *о* је нешто ДТ;

б) без јотовања: из Породин *призѐтен* Ст, *умлатѐна* СБ;

ја сам *млого израдѐна* Т, *наградѐна* с *памет* К, *рбѐн* тринаесте ЦБ;

в) с аналошким успостављањем палаталног консонанта: око главу *свѐће*, па *ту сплѐћено* у *вѐнац* ГС, али: *плѐтен* шал ГС;

³³³ Има га и у Левчу — РСЛев 397.

³³⁴ ПИДиј 113.

³³⁵ МСБак 64.

³³⁶ АБДиј 151.

³³⁷ МСБак 65.

³³⁸ МПГСЖ 111.

довећен из Мозгово Д, мој отац најкасније *довећен* Лз, но муж *довећен* Д, *довећена* још док била млада Тн, *напрећено* (предиво^о Тн, све убивени па овако *нарећени* Т, *увећено* у нити Л, *украћено* из^о кућу Кл.

510. Облици са -ст- у основи јављају се

а) са старим јотоварем: дете му умрло *некрштено* Л, то ми е било (надлактица) *ољуштено* Т, из Требиње сам *пуштен* ЦБ, жељудац је (= јој) *спуштен* Гр, све ги имање *напуштено* ГК;

б) без јотовања: *напуштено* све К, *ожалостени* Тн, то-ти-е *опростено* Л, сви су пости *постени* Гр, *угостени* смо Лп, све му руке *умасијене* Пр, *пуштена* грџа Лп;

в) са подновљеним јотовањем: Цигани су *кршћени* Д, клашће су (. . .) које није *маићено* (није обојено) Лп, поточара воденица *намеићена* у реку Лп, све *напушћено* Л, *отпушћен* из^о санаторију Т, *причевршћен* за маљ Лп, *рачишћено* М, *скршћене* К, *укошћен* врат Гр.

511. с, з + ен

а) са старим јотовањем: *меиен* па *обеиен* Гл, *испробиена* ГС;

зајажена вода Лп, била *заражена* Т;

б) без јотовања: *бесенога* Гш, ту *обесен* вук Гш, *омесена* погача Гр, *мало прокобсено* Т, *угасена* ватра Пр;

мало размазена Гч, сва ми ливада *угазена* Пр, *превозена* Л;

в) са аналошким јотовањем: *донешено* је на астал Т, *истреишен* ГК, *нанешено* у подрум К, има *потреишено* срце Гр, *претреишено* ГК, плац *пренешен* на татка ЦБ;

огрљак *вејсен* ГК, трачка на чарапе *вејсена* Т, *вејсене* чарапе Гр Д ДК Јк Кл Лз Л, ђубре *извејсено* Л Т, краве *помужсене* К.

512. л, н + ен

забаталено одавно Гш, *заплатаено* Гш, *укиселен* (купус) К, али: *доселени* одавно Б, *преселени* Т, *преселен* М Пћ МД ГА, много *рацвелено* (дете) Гч, *уселена* кућа ЦБ; *делен* — свуда;

брањен, *жењет*, *нежењет*, *неожењети*, *рањен*, *урањен*, *смењен*, — на целом простору.

Из изложеног прегледа види се да трпни придев у говору АП формацијски није уједначен (поред облика са старим и подмлаћеним јотовањем, јављају се и они са аналошким јотовањем или без јотовања).

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

513. Није у употреби. Забележени пример прави је придев:

бивша војска Т, *бивша* југословенска држава М, *бивши* председник.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

514. Глаголски прилог садашњи, који се у књижевном језику „до-бија кад се на облик 3. л. мн. презента дода наставак -ћи”,³³⁹ овде има

³³⁹ МССХЈ I 346.

нешто другачије формације. Најпре зато што му као основа поред 3. лица множине презента — чије шаренило може да се види у т. 462—466, — служи и инфинитивна основа (*држа-*, *трча-* и сл.), а затим што овде долазе наставци *-ући*, *-ећи*, с тим што прво још може бити са финалним *е* (*држа-уће* и сл.).

515. Мада Белић вели: „За прилоге врем. сад. имамо у овим дијалектима данас готово само један наставак: *ећи* (респ. *ечи*) који се додаје свима основама”, а нешто ниже: „Остатака од образовања на *ући* има врло мало, па и то мало по свој је прилици новијега порекла, унесено са стране,”³⁴⁰ у нашем говору налазимо обрнуту ситуацију: облика са другим наставком сразмерно је више и обичнији су:

-ећи: *клечаећи* Пр, *знаећи* Л, *то се ради стаећи* Л;

-ући: *роде* (шљиве) па пропаднемо *берући* Гш, *држаући* Гр ЦБ М ДА, *држаоћи* Пр, *играући* М ЦБ, *идеући* ЦБ Гч, *ноге* ме заболеше *идеући* Л, *носеући* ЦБ, *носеући* Гр, ископали га *ораући* К, *увечер* се (крава) *расипе нијуући* Гч, *оћоравела* сам *плетући* ГК, *силазући* ЦБ, *трчаући*, Д К ЦБ, *читаући* Јк;

-уће: *држауће* Л, *клечауће* К, *клечуће* Т, *клечуће* М, *играуће* Л *ето*, паприку, *искидала* сам се *носеуће* К, *носеуће* М, *трчауће* Л, *шетуће* Т.

Акцент је увек на вокалу непосредно пред наставком.

516. Неподударане Белићевих закључака и наше ситуације може се тумачити и чињеницом да он уопште не наводи грађе из Алексиначког Поморавља, али и евентуалним разликама од осам деценија колико нас дели од његових истраживања.

517. Облике са *-м*, типа: *клечећим* и сл., какви се иначе налазе у призренско-тимочкој зони,³⁴¹ па и у говорима непосредно суседним нашем, ми нисмо чули, сем: *стојећим* ГК.

ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ У ВЕЗИ СА ГЛАГОЛИМА

518. Овде ће бити указано на извесне специфичности у односу основа (према подели М. Стевановића), на присуство или одсуство поје диних глагола или облика, формирање итератива, а даће се и нека друг ситнија запажања.

519. Глагол *изађе*, чешћи је и обичнији него *изиђе*:³⁴² док *изађеш* (уз брдо), *изгубиш* душу ЦБ, *изађемо* на сокак ГК, де *изађи*, људи те

³⁴⁰ АБДиј 581.

³⁴¹ ЈМГЛ 46, а налази се и у говору Галипољских Срба, — ПИГТС 245. Иначе, о облицима на *-е* налазимо: „Чим се ном. мн. на *е* продужио да употребљава у српско-хрв. јез., на пр. (. . .) *људи молеће дођоше*, а као обични наставак за ном. множ. употребљавало се — *и*, облик *молеће* морао је бити схваћен као прилог и могао се употребљавати за све бројеве и родове. Тако су морали бити добивени глаг. прилози на *е*, *ћи* и *ће* у нашем језику.” — А. Белић, „Мусић д-р. А, Значај и употреба партиципа у српскохрватском језику” — приказ у: ЈФ XIII, с. 199.

³⁴² Појава се региструје на ширем подручју, па и у најновијим истраживањима, в. СРШум 405.

тражу ГС, *изађите* М ДА ГК Лз, *изађо* поред^т сѣб Гр, *изађе* отутке, па пред њи Гр, тике *изађоше* Лз, али: *изишли* му пліци Лз, сá *изишла* дрўга мода Пћ. Са овим значењем рекло би се да је чешћи глагол *излѣгне*, аор. *излѣго*, *излеже*, *излѣгомо*.

520. Не постоји, међутим, *сађе*, већ *сиђе*, али је обичније *слѣгне*, аор. *слегну*, *слѣже*, *слегнумо*.

521. Глагол *обиђе*, овде значи: „проба”: *обиђи* мало од^т тóрту К, да е родило мáло (грожђе) дѣца да *обиђу* ГК, а са значењем „обићи” употребљава се *заобиђе*.

522. Као *тресе*, през. Змн *тресѣ^у/трѣсу*, р. прид. *трѣса*, *трѣсли* онашају се и *грѣбе*: *грѣба*, *грѣбла*, *грѣбли* и *струже*: *ишци* те *стругли* гóру (= резали грађу за кров) Гр, сѣвѣ му *остругло* црѣва Л.

523. У говору АП јављају се краћи облици презента глагола *јѣ* (једе); или глагола од њега изведених: кад огладним ћу *јѣм* Л, *ће јѣш* па *ће п* ѣташ *јма* ли *још* М, ако му *дáш* *ће јѣ* ГС, *јѣ дудинке* Л, кад *траву јѣ бѣјну*, онó *накрвља* ГС, *áјде* да *јѣмо* К, да л *ће јѣмо* Л, *ће јѣте* ли, ел *нећете* Т, али: не *јѣду* се сирове тикве К, *слабо јѣду* (јагањци) ЦБ, не *јѣду* Т.

Ови се облици потпуно слажу с парадигмом коју Белић даје као „правилну”.³⁴³ Питање је да ли они представљају старе облике презента атематског глагола (стсл. *ѣмѣ*), где се лични наставци додају непосредно корену,³⁴⁴ или је то упрошћавање облика *јѣдем*, *јѣдемо* . . .³⁴⁵ У говору АП они су основни у зонама I, III, у IV нешто ређи јер живе и облици својствени стандардном језику, али су у зони II (тим више што се иде даље на исток од Мораве) врло ретки. Не јављају се, иначе, у суседним сврљашким и тимочким говорима, који су архаичнији од моравских.³⁴⁶ (Карта бр. 14).

524. Јавља се аналошка алтернација по старом јоговању: *вѣжен*, *донѣшен*, *спáшен*, *трѣшен* и сл., или по палатализацији: *вучу*, *вршү/вршѣју*, *печу*, *сечу*, *стружу*, *тучу се*; *вүчи*, *пѣчи*, *стрижи*, *врши* (в. и т. 511, 275).

525. Глагол *рѣа се* има облике: *рѣам* се Л, *рѣају* се дѣца па се *укаљау* Т, *рѣај* се ако смѣц ГС, ко да се *рѣа* с мѣдведи Пр, *рѣале* се, *вүкле* за *кóсу* Гч (у Сврљигу: *обáрају се*).

526. Глагол *вршѣ* има презент: *вршѣм*, *вршѣш*, *вршѣ*; *вршѣмо*, *вршѣте*, *вршү/вршѣју* (2. облик у зони I). У осталим облицима јавља се недоследна напоредност: аор. *овр*, *овр/оврше*, *оврмо*, *овросте*, *овроше*; р. прид. (о) *врѣа/ (о)вршѣа*, (о) *вршѣли*: нису били *овршѣли* ЦБ, *јѣдва овршѣа* лѣтос Пр; импер. *врши*, *вршите*.

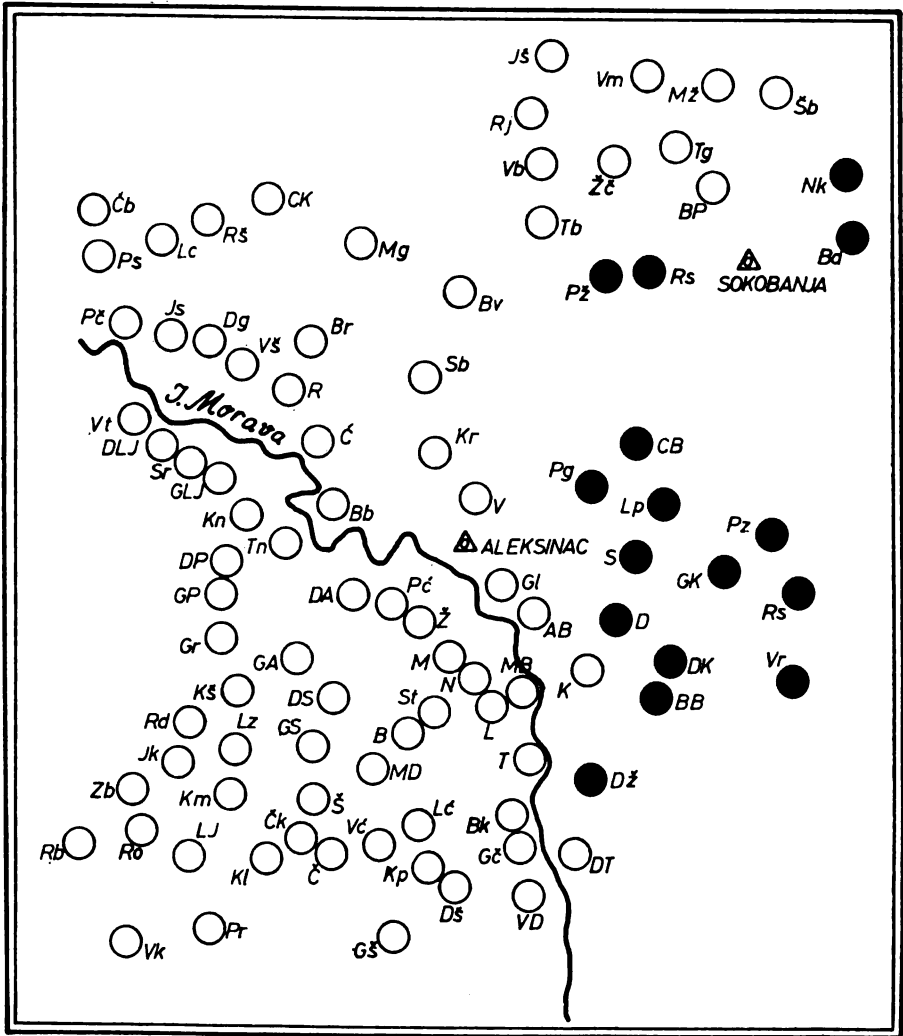
³⁴³ АБКонј 9 и 56.

³⁴⁴ АП—БМРес 350.

³⁴⁵ „Није јасно о каквој се појави овде ради” — РСЛев 204.

³⁴⁶ Борђевић је забележио и за 3 мн скраћени облик: „Не *јѣв* руби, но *зуби*”, где имамо *јѣ(де)в*, — Т. Р. Борђевић, Српске народне пословице (из Алексиначке Мораве), „Кар” 1899, св. 1, с. 18.

КАРТА БР. 14

- jedém, jedémo
○ jém, jéu, jé, jémo, jéte, jédu|jedý

527. Глагол *ткае* има облике: *ткаем*, 3. лице мн. *ткају/ткаву*; не јављају се облици *ткам*, *тку* и сл., а чак ни у најисточнијим селима нема: *чем*, *чеш* и сл. (што је у суседним сврљишким говорима познато и обично).

528. Код глагола *чује* имамо у *чујев* е из осталих лица (*чујемо*, *чујете*) као и код *трујев*, а овако је и код других глагола првобитно на *-овати* (*опасовати*):³⁴⁷ *записујев*, *заграђујев*, *казујев*, *навађујев* *бáчу* Л, *набацу'ев*, *опасујев се* (в. и т. 559).

529. Неки глаголи на *-(д)ти* имају ове облике: *туна стада* аутобус ДТ, *овде аутобус стада* Пр, *стада*, *стада* М, *стада* куд *шкóлу* К, *неће да устада* *рано* Л, *не° се устадало* М, *пољопривреда застада* Л, *кад изгóри гламња*, *остада жáр* Л, *да накладам* *огањ* Л, *штíм* (вуна) *остада* Лп, *остада* *пóље* *неурађено* Т. Императив је на *-ај*: *накладај*, *устадај*.

530. Глаголи са основом на: *-мог-*, *лег-*, *(-)стиг-*, *саг-*, *(-)диг-*, *-бег-*, *рек-*, *(-)мак-*, *црк-*, *пук-*, *-тек-*, *(-)сед-*, *(-)ста-*, *(-)пад-*, *срет-*, поред р. прид. типа: *река*, *рекла*, *рекло*, *рекли*, *рекле*, *рекла*, имају, и то чешће, облике по III врсти као: *не се до подне дигнула* *магла* К, *мáло ми помогнула* Лп, *легнула* *кад пála на оно рещó* и *изгорела* К, *ништа несу постигнули* Т, *да си га бар стигнула* Гр, *сагнуа се* ДА Пñ Тн, *кад се подигнуа*, *до таван* М, *да ми е то допаднолу* ГК и сл. Двојство облика огледа се и у презенту и аористу (о непостојању облика *дигнала се* и сл. у т. 92): *ако стигнем* Кл, *неће га млого сподигнеш* ГК, *не вреди му па влади́ка да поста́не* Д, *кад опа́дне* *рóса* Сб; али: *једва се ди́го* Гр и *једва се ди́гну* ГС, *поди́го* *кредит* Т, и *подигну́* *ја ону́ греду* Гр, али: *ста́рац рíти* *да узне* *лавор* Гр, *ја одма рíпила* Гр.

531. Аналогијом према *почела* : *почнем* имамо и: *узела* : *узнем*; *узнем* Л М К, *ко́и га узне* Гч, *он узне она́ј леба* М, *са́мо да узнемо* Гч; *узни* *то́чак* М, *узните* Л, *узните си* *то́рбу* КГ.

532. Глагол *надује се* има облике по IV врсти: *сва́ се наду́јем* Гр, *ако се врата наду́ев*, *неће затво́ру* Пр, *надуа се* Пр.

533. Глаголи од *пэн-* имају през. основу по II врсти: *ту се попе́њу* ГК, *напе́њу се* у *дуд* Д, *једва се попе́њемо* Лз.

534. Познати су само ликови: *ковéм*, *сновéм*; *ковéу/ковéу/кову́*; импер: *кóви*, *кóвите*; р. пр. *ковáа*, *ковáли*; гл. прил. *ковáећи*.

535. Глагол *брија* има облике по V врсти: *та́тко се бри́ја* М, *не бри́јамо се* до *четерéз°* *дána* Пр, *избри́јаа се*, *намирисáа* Т, *посéка се бри́јаећи* се Л.

536. Од глагола *труе* бележили смо облике по двама основама: пуној: *мо́жш* се *отрóваиш* Гр, *немо́-се* с то *отрóваиш* Т, *ксе истрóвате* Т, *истрóвали се* с *пећурке* Сб, и *краћој*: *скóро се едán* *отру* К, *отру́ло те* (клетва) ГК, *отру́ен* и *умреа* ЦБ.

537. Од глагола *жњé* познати су нам облици: *жњéм*, *жњéмо*: *чим бжњé*, *ће врщé* ЦБ, *жњу́* по *Морáву*, а *куд нáс на кад до́ђу* Пр, *сави́ се па жњи́* Л, *бжњи* неки *сно́п* *па се врати* К, *та́ ми њíва пóжета* Д, *пче-*

³⁴⁷ АБКонј 55.

ница је *пѡжњета* ДА. Очекивало би се да се у говору АП наиђе и на облике *жњејем* и сл.³⁴⁸ Ми их, међутим нисмо чули сем: *жњѣв/жњѣев* Вк. Могућно је *жњѣјем* > *жњѣм*, што се не може знати због непостојања дужине на контрахованом вокалу.

538. Обичније је *бијен*, *омијен*, *добијен*, него: *бивен*, *бмивен/бмит*, *добивен*.

539. Обичније је *даем*, него *давам*. Познато је: *даваа*, *давали*; *дадо*, *дадомо*; *даден*, *дадени*.

540. Глагол *мѣље* има *мѣљем*, *мѣљеш*, *мѣљемо*, *мѣљев/мѣљу*; аор. *мѣља*, *мѣљамо*, али и: *самлѣ* м^{ало} Пл, т. пр. *самлет/самѣлан*, *самлето/самѣљано* (жито); импер. *мѣљи* Лп, *смѣљи* ми и тр^{ице}, *јарму* ЦБ.

541. Глаголи који у стандардном језику имају инфинитив на *-авати*, *-ивати*, *-овати*, према *-у-* уз презентске основе имају *-ув-* у аористу, р. придеву, т. придеву и именицама изведеним од њих:

прекопува нешто ГА, све му *накупува* и врати се М, *дотерува* прасићи на пијац Гр, *премеруваше* за а^{то}пут Гл; ја сам то *обожуваа* М, *покушувала* више-пут ЦБ, *несам добрувала* Т, *дарувала* свѣкра и свѣкрву Л, *ћерка* ми не много *девојкувала* ЦБ, *накупувало* (семе) за две-годин Т, ту сам *пресађувала* бащчу Л, није он *преглеђуваа* (није у туђим рукама гледао оно што сам нема) Д, *татко* ми је *казуваја* Т, то се *израђувало* Гч, *разорували* детелину Гр, *путували* два-ноћа и цеа дан К, *намеиђували* кров Гк, све сам *исарањувала* Гч, *опасувале* се канице Гк, *купували* леба, како-се *пѡштували* Т, *пцували* се Л; ов^{уј}-годин с^уща па није *окоп^уван* (кукуруз) још Сб, *поткоп^увано* м^{ало} па тако остало Кш, све *куп^увано* (за славу) Пр, да е *пѡштувана* Гк, *несам шкѡлувана* Т, *мѡлувана* тераса Д, двапут е *скрађувано* (црево) Гр, *премеиђуван* М, *премашуван* (план) Лз, *истерувана* из^е к^ућу К, *опасувана* од п^упак, *пребѣга* Гч; *заказувано* да се не ж^{ње} Т; а такве су и глаголске именице:

у њиву имамо во^{ду} за *навађување* Гч, *кѡтур* за *навађување* Л, *овѡлке* цѣне, *нема* више *купување* Т, *син* на *шкѡлување* Д, па сваки ч^{ас} *истерување* ДС, *умори* се од *п^утување* ДТ.

542. По V врсти налазимо облике глагола: *вика*, *врѣка*, *диза*, *истрѣса*, *рика*, *сѣса*, *стиза* и сл.:

кѡза *врѣка* Т Гр ЦБ, *врѣка* кѡза там-гѡр ЦБ, *врѣкала* и цркла, то кад гу увати *врѣкавац* Гк, дођем на њиву и *викам* Л, кад нема ништа, она *вика* ГС, *викај* кѡлко ѡћеш, она ништа Гч, не *викајте* толико Т, *дизамо* кров Т, *дизау* цене Т, ту ов^и и-з^ад^ругу, *истрѣсају* ђубре Гк, не *истрѣсај* ми то на нѡге К, *крава* *рика* Ш, *сам* *рикав* по планину Гш, ов^и бѣли (прасци) *сѣсао* Гч, *прекѡноћ* *стизамо* у Ниш К, *радим* ал не *постѣзамо* Пр, *п^рестѣзау* Тн.

543. По V врсти, али са измењеним сугласником основе имају облике глаголи: *загрђа*, *заврђа*, *искача*, *обрђа*, *огрђа*, *презивља* се, *пригрђа*, *премишља*, *пушља*, *шапуља* и сл.:

³⁴⁸ АБДпј 495, МПГСЖ 191, а чули смо га и у сврљишком Белом Потоку, — НББП 94, поред *жњѣм*.

прво копамо па *загрђамо* кукүруз ГК, *мећа* на *разбој* Т, *загрђа* се од зиму Лп, љүди се *при:рђау* уз љүди ЦБ, *огрђај* кожүв па на пүт Сб, тү се вода *заврђа* Лћ, *заврђајте* рукави ГК, мój брát Станiмiр ни пред капију не *искача* Б, ти нeм да *искачаи* Пр, *искачаа* док мoга ГК, *обрђам* силне пaре М, *обрђај* се.кам стари Д, *презiвља*м се Гр М ЦБ Пг Кр Бб, *презiвља* се К, *презiвљау* се Л Кп Дщ, нiко не лопáта, него матiка, да *пригрђа* ГС, *премишћа* се с нoгу на нoгу ВД, тү су күћу већ *премишћали* ЦБ, *пүшћа* лiс Т, *пүшћа* свiлу Гр, *пүшћај* не Гр, свe *шапүћа*, не-моще јáко да говорi ГК, онá-ми *шапүћа* С.

Врло ретко, и то лево од Мораве, ближе косовско-ресавским говорима, сретне се и по неки пример по II врсти: *презiвљем* се Јк Лз Кщ Кл Гр, *огрђа'мо* мүмуруз Кл, *огрђемо* Дщ ГА Бб Тн, *обрђем* онáј кóтур (за наводњавање) Т, *скиђа'мо* од кола ГС, уколико у по неком од ових примера немамо *a > e* после умекшаних сугласника (в. т. 131).

544. Од глагола *сипе*, и глагола од њега изведених, чули смо: ћу ти *сипем* К, ако се *усипем* Л, түриш па *засипеш* ГК, да ме *расипе* ГК, *сипи* ми Гр, *сипи* си К, немóј тó да *просипеш* С.

Овако је и са глаголима *дреме* и *капе*: *дремем* ко мáче на припéцину К, *дремем* К С Лп ЦБ Сб, *капем* (скапавам) К, тү има и да *скапем* Д, ако *скапе* пóскоро Лп, ће *скапе* Лп.

Међутим, од њих се, као и од глагола: *узима*, *отима* и сл. јављају и облици по V врсти, поготову у зони I:

јá ћу ти *сипам* Л, немó-се *усипаш* Гр, да не *просипа* дeте М, ће ги *расипамо* (разбиће их у игри) Т, не *дремај* Гр, штó тү *дремаш* Гч, свe *капа* од стрeу Кщ, више не *узимам* (не узима овце на испашу) Сб, ма *узимај*, йма за свi Сб, *отимав* се Кл, тү се *отимав*, а гóре дрва (у планини) кóлко бћеш Пћ, *отимау* ти онi симiти Б.

545. Глагол *дркти* има облике по VII врсти: *дрктим*, *дрктимо*, аор. *дрктá*, *дрктáмо*, р. пр. *дрктáа*, *дрктáли*.

546. Глагол (у)јaши показује следећи однос облика. презенту: *јáшим*, *јáшимо* (нема *јашем*): *јáшим* ја, нiшта, коњ си йде ГС, *ујáши* он коња па по њiма Гр, *најáшимо* коњи па ко у парáду Пћ Остали облици:

аорист

ујану, *ујану*; *ујанүмо*
ујашii, *ујаши*; *ујашiмо*
ујашá, *ујаша*; *ујашáмо*

радни придев

ујануá; *ујанүли*
ујашii'а; *ујашiли*
ујашáа; *ујашáли*

Сем што су облици друге линије (*ујашii* и сл.) обичнији, другог реда (територијалног или генерацијског) ових облика нисмо могли утврдити.

547. Тројство облика, без пуног сазнања о условима репартиције, налазимо у 3. лицу мн. глагола: *смү|смeју|смeду*; *үму|үмеју|үмеду*; *разүму|разүмеју|разүмеду*. Ипак се репартиција јасније наглашава: први су најређи и долазе у селима ближе сврљишким, средњи облици заузимају

средишњи део, где су и јужноморавски утицаји најзначајнији, а трећи у делу зоне I и у зони IV, ближе косовско-ресавским говорима:³⁴⁹

не *смү* се покрéну С, *умү*-ли се омију Рс, *нумү*-се обрну Лп, не *разүму* се (речи) ЦБ, ако не *разүму* ГК;

ће дођу ако *смéју* Гч, *умéју* свé Т, не *разумéју* нашки ГС;

дај, бóже, да *смéду* Вщ, *умéду* ли нешто (да кажу) Бб, *разумéду* лéпо Т, као и: да л они *знаду* Т, *печéње* *покрадéду* Р и сл.

У аористу, међутим, ови глаголи имају облике са -д- у свим зонама: не *смéдо* Бб ГА ГП ГС Л М Пћ Тн, *умéдо* Гр Кщ Пћ Шћ, *разумéдо* ГС Лз Јк Кщ Пр, као и: не *знадомо* Т, *имадомо* М, *имáдосте* Т, *узéдоше* М, *смéдоше* ли Лз и сл.

548. Глагол свира има облике по VII врсти, *свiрим*, *свiриш*, *свiримо*; *свирi*, *свиримо*; *свирi'a*, *свирiли*, али ово су много мање обични облици него они по V врсти, и резервисани за најисточнији обод АП.

549. Глагол *ше́та* остаје у V врсти, нема облика *шећем* и сл.

550. Још једна група глагола може говорити о односу V и II врсте. Управо забележени облици припадају V врсти:

не мóгу ја тó да *оде́лам* Л, бóље кад се *оде́ла* Л, *де́љај* К, већ тó *изумiра* М, полако *изумiра* Пр, ене-гу *истiра* прање Т, рана се *истiра* с áлкокол, с ракију, с јóд ЦБ, *каш́лам* К Т Лћ ГА, не *каш́лам* нiкако Гч, *натiња* се, скóро ће се тéли Гч, тéсто се дóбро *натiра* Гр, *натiрај* га мáло више Гр, *опiра* се, ал тéшко С, (у шали) éнога, *йoiшира* зáдругу Л, свé да *испотираш* грање Т, *почи́ња* свáдба Гр, *почи́ња* да зрi пченица Т, не *почи́њај* пре четвртак Л, нi ја *разби́рам* што она збóри К, ако не *разби́раш*, ти бóље прочáкaj ущи ГК, кóј се рóди, *умiра* Т, не *умiра* се лáко Сб, йма да *умiраш*, па да те зéмља неће М, *умiрају* од мýку ЦБ, што се *успи́наш* уз дрво ГК.

551. Од глагола *спи́је* записали смо: *спи́ем* Т, *спи́е* Л ГС нéма дé да *спи́је* Гч, *спи́ємо* Гч, у мóу сóбу *спи́ју* ГК, немóј куд мýжи да *спи́те* ГК, трéба да *прести́* двáес чéтри сáта ГС.³⁵⁰

552. Од глагола *жми́је*: *жми́је* кај мáчак под кúбе Пр, *жми́јемо* ЦБ К ДТ МД, *жми́ев* по рéд (у дечјој игри „жмурке“) Пр.

553. Одржава се однос *жéлим* : *желéа* (са е из инфинитивне основе):

свé му *висéло* низ° кóсу Гч, нiшта нé *вредéло* Т, кóлко е *грмéло* Т, млóго *грмéло* ГС, нiти је *грмéло* ЦБ, *загорéла* Т, *зарудéа* (раж) ЦБ, *зарудéла* пченица М, *затруднéла* Ш К ДТ Дщ, *изветрéло* вiно Л, *засмрдéло*, ће пáда кiшца Л, *заштурéло* ти у глáву ГК, *излетéло* му йз-руке Гч, *огладнéла* пращи Гч, *обелéа* Пг, срце *ослабéло* Гч, *отрпéло* Кл Пр, ўпролет на младéнци *отанéли* ўщи ГК, *оболéла* му лéва стрáна Гч, *отупéла* (секира) до крај Гр, *полудéа* Лп, такó-е *претрпéло* Т, *преседéла* цéлу зiму ДА, *покупéли* опáнци ГС, тi су у стáрци *састарéли* Т, *трпéа* га дóста Пр, *затруднéла* К, *ископнéла* у снагу Гр.

³⁴⁹ И овде, као у ресавском говору, -ду не долази на пуни облик, — АП—БМРес 348.

³⁵⁰ У сврљишким говорима: *сий*, *йресий*, али не и *сийе*.

Занимљиво је да се аналошки облици: *радѐа* сам ДТ, *радѐли* по Словѐнију К, *урадѐла* ЦБ, како-су *радѐле*, тако-су прѐшле С, поред облика са -и-, јављају источно од Мораве, а облици: *упишѐло* ми се у љци Бб, *вришѐли* су коњи Т, *вришѐли* по сокак момци ГС, само у западном делу (и зони IV) а без територијалног распореда јављају се: *вршѐли* — на целом простору, ова рѹка *утрнѐла* Гч, *утрнѐла* ми нога Лп, вода *ичезнѐла* па остала валѐга Тн, *потанѐло* поље под воду Т и сл. (Карта 15).

554. Обична је појава аналошко *шт* у глагола: *пѹшти* то К, ће ги (овце) *испѹшту* Гр, ће ги (ђаке) *распѹшту* Т, према којима се онда итеративи граде са групом *шћ* (в. ниже).

555. Још нека ситнија запажања:

1. не постоје формације: *дадбудем, знадбудем, моebудем, имадбудем*;
2. глагол *вребайи* није у употреби;⁸⁵¹
3. од глагола *узне*, аорист је: *узѐ* и *узѐ*, *узѐмо* и *узѐмо*. Први облици су чешћи:
4. обично је *да́м* и *даде́м*;
5. нема *сигра се*, већ само: *и́гра се*; нема *сломијем*, већ *сло́вим*, а уобичајено је с истим значењем *скрѹшим*;
6. нема *водем*, већ само *вѐлим*;
7. у два случаја, у истом селу по једном смо чули: и од та́д са́мо *чезни́м* и *чезни́м* Гр, не брѹни, ја́ ћу ги *кажѹ́м* Гр.

556. И у образовању итератива постоји низ специфичности у говору АП, према стандардном језику, и не увек толико у односу на остале говоре призренско-гимочке зоне. Уз то, понеки од овдашњих типова удружује више типова стандардног језика (в. т. 558), док неких типова овде никако нема. Ми ћемо преглед ограничити на најважније облике једнога глагола одређеног типа, а затим дати глаголе који припадају истом типу.

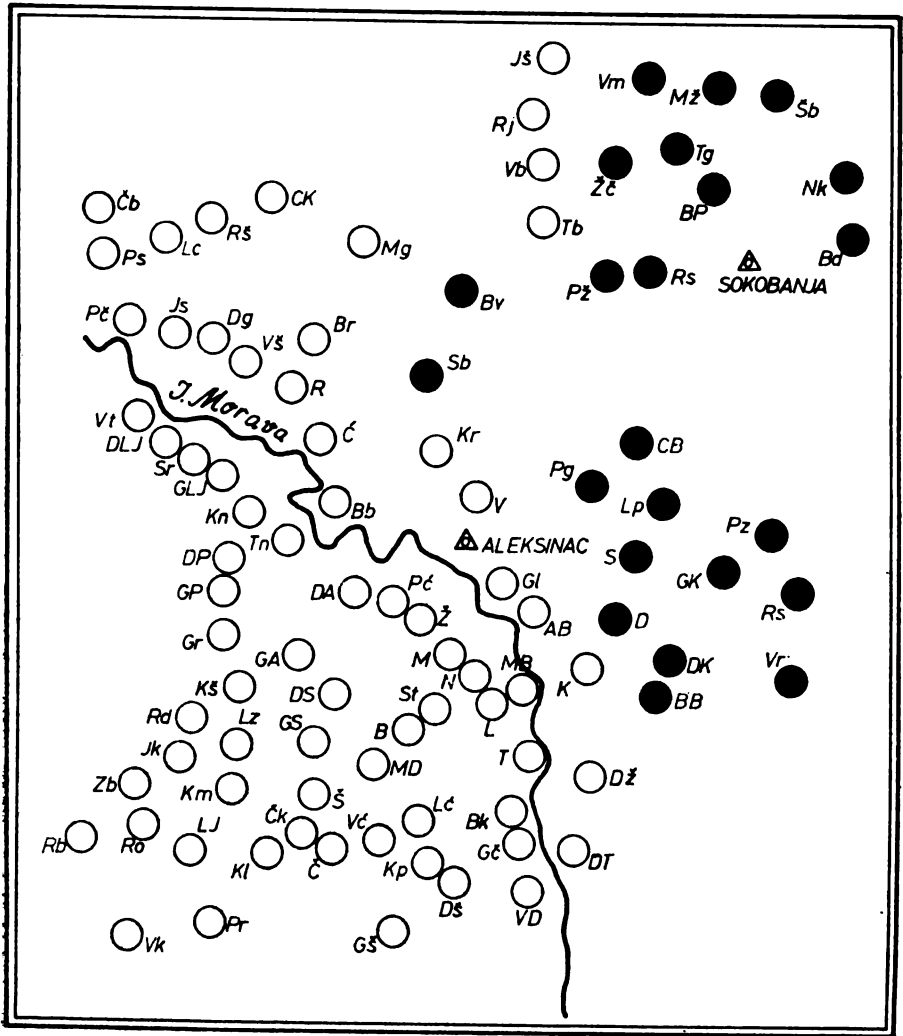
557. као *да́ва* (*да́вам, да́вамо, да́вају*; аор. *дава́, дава́, дава́мо; дава́а, дава́ли*; импер. *давај, давајте*) иду: *задрж́ава* (али смо чули и: сла́бо се (попови) *задрж́евају* Гр), *заврш́ава, обећа́ва, позна́ва* (али смо поред: ја́ те *позна́вам* М, чули и: не *и́озна́м* гу кој́а-е Л), *прода́ва, срећа́ва* (има да *срећа́вам* Лз).

558. Као *добѹ́ва* (*добѹ́вам, добѹ́вамо; добив́а, добива, добив́амо; добив́аа, добив́али; добив́ај, добив́ајте*) иду: *навѹ́ва, отѹ́ва се, снебѹ́ва се, убива*.

559. Као *записѹ́је* (*записѹ́ем, записѹ́ју/записѹ́ев; записува́, записува́, записува́мо; записува́а, записува́ли; записѹ́ј, записѹ́јте*) иду: *заграђу́е, дару́е, истеру́е, извађу́е* (што́ ће *извађу́еш* Пр), *казу́е, нађу́е* (дѹ́ ги *нађу́ју* Л), *насађу́е* (са́м по јѐдан сно́п да *насађу́еш* Пр), *отеру́е, питу́е* (ја́ сам ги *пи-*

⁸⁵¹ Овде се значење глагола *вребайи* изражава другим глаголима: *и́леда, и́ази* и сл. Радећи на обради говора Топлог Дола (код Пирота), као пункта за Карпатски диј. атлас, чули смо да се уместо *вреб* употребљава глагол *деба*: *деба* да га га ване (мачка вреб

КАРТА БР. 15

- радељи
- радиљи

туваа М), *развукѹе* (до Београд има да ги (свињска црева) *развукѹеш* Пр), *ситѹје* (сам *ситѹе* у гушцу Кл), *намоћѹе* (на прво вртило се *намоћѹје* Лп), *повукѹе* (Марава се *повукѹје* Рт).

560. Као *расплића* (*расплићам*, *расплићамо*; *расплића*, *расплића*, *расплићамо*; *расплићаа*, *расплићали*; *расплићај*, *расплићајте*) иду:³⁵² *заплића* се, *замића*, *осића* (*осића* °нај ланац ГС), *преплића*, *смића* (не *смићај* човека ДТ, неће да му *смића* жена М), *срића* (*срићам* ги сваки дан Т, ту *срићамо* Т), *уплића*, *премишића* ЦБ.

561. Као *пушића* (*пушићам*, *пушићамо*; *пушића* *пушића*, *пушићамо*; *пушићаа*, *пушићали*; *пушићај*, *пушићајте*) иду: *испушића*, *намишића*, *премишића*/*премишића* (други лик обичнији), *измишића* (*измишића* међе Лз), али неки иду и уз глаголе у т. 559 (*немишићујем* зүби Т, *премишићујем* ограду Л и сл.).

562. Непознати су ликови: *донаша*, *увађа* и сл.

563. Обични су деминутиви и итеративи: *пивка*, *риљка*, *трчка*, *туцка* *цртка*, *цврчка*, *швирка* . . . као и од њих изведени: *попивкује*, *потрчкује*, *потуцкује*, *поцврчкује* . . ., са осталим паралелним облицима: *риљкај* : *порилкуј*; *пивкаа* сам кад не види нико! Т : *попивкуваа* си он ГК и сл.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

564. Прилози за место:

овде: *овде* сам имала прилику Гч, *овден* ДТ ЦБ Т, имамо чешму *овдена*, на сред село Б, они су *овдена* за годину Т, тури *овдека* све што има ЦБ, *овденкај* Т Б Сб;³⁵³

онде: *онде* уз врбу Л, *ондена* К Д Пр, казан бија *ондекај*, пред моју кућу Гч;

ту — према партикулама *ја*, односно *на* наше се подручје дели на источно (*туја*) и западно (туна), али се та подела не подудара са границама зона; — *ту* ћем си ја Гч, *ту* спијемо *ту* једемо Гч, *ту* су, ако несуч отишци у поље ВД;

дошци смо *туја* Пг, имаја *туја* пајату Пг, *туја* Сб ЦБ Кр Лп, несам *туја* проодила ЦБ;

туна ГС Тн Гр Лз Пћ, *туна* е река Т, има *туна* неки камен, циглар Пћ, да л је *туна* К, *туна* сам живеа, ту сам се и окотиа *тунак* Гр ДТ;³⁵⁴ (Карта бр. 16).

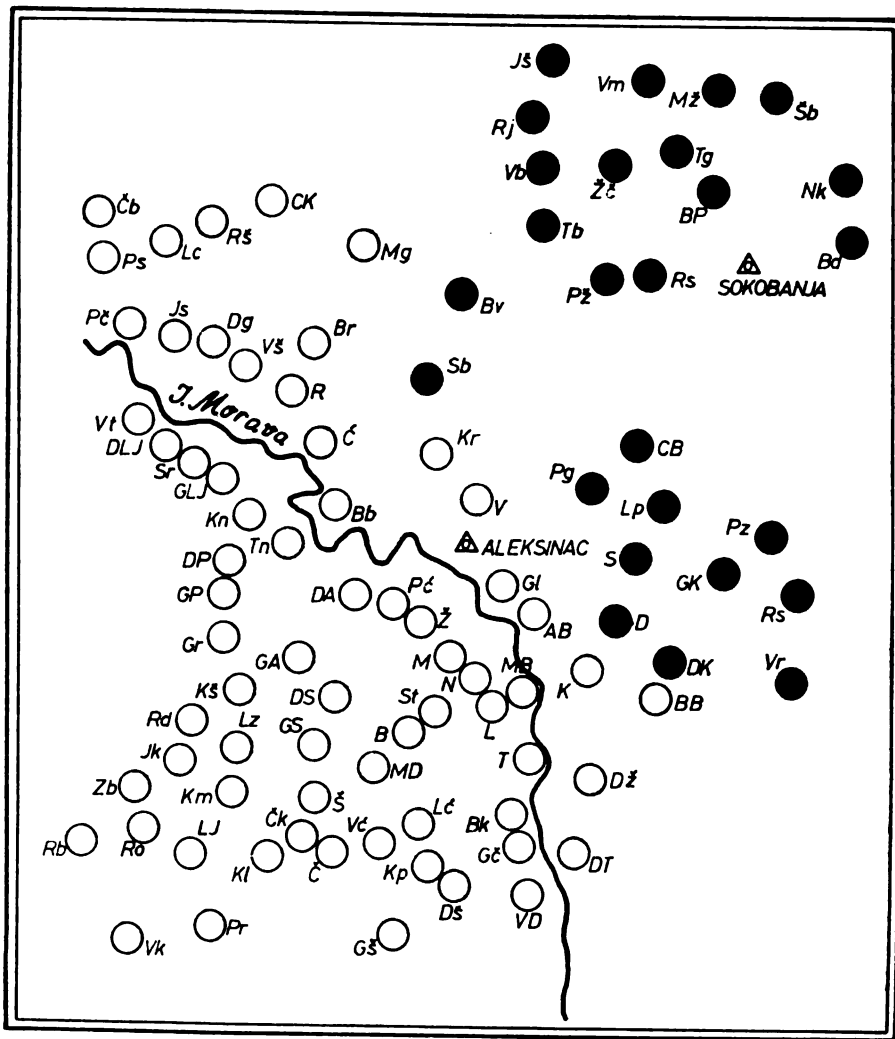
овамо: *овамо*, куд нас ГС, *овам* ЦБ Сб Лп С Д Л М, ја знам на *вам* (= на овамо) како-е ЦБ;

³⁵² Источно од АП овакви се облици не чују, већ: *расплићиа*, *уиплићиа*.

³⁵³ У зони III чули смо и: *овдемај* Рс.

³⁵⁴ Нема облика *шунак*, *шунакарце*.

КАРТА БР. 16

- туја
- туна

тамо: бедно људи живу *тамо* К, дим *тамо* Гр, неће те баџ гледао *там* Гч, вањав рибе и *там* продавао Гч, оне си и сад легао *там* Гч, шта ради *там* М, *там* Т Б Ст Сб, *там* позади Т, *там* ги (забрана, браника) има два јектера укупно К, има *там* јар К, син му *там* барави К, има и то *там* гор ЦБ;

онамо: *онамо* су ледови ДТ, *онамо* куд штаљу Гр;

горе: ови *горе*, планинци К, там-*гор* ЦБ Лп Пр, од Бован на *горе* Сб; лѣчка *гѣр* ш;

озгоре: то *озгоре* ЦБ, после тури *озгорке* засторак Лп, *озгорке* ГК К Л Т Кп;

одозгор: сипа па *одозгор* рѣтко платно К, претица га *одозгорке* ДА;

доле: *доле* се састаљају ГК, све бежи *доле* у Мараву Вк, ено га *дол* у јар Пр, *дол* у Лаћику Кл;

оздоле: тај чаршав да ми туриш *оздоле* ЦБ, појавише се тике *оздол* Гр;

одоздол: *одоздол* смо, из Доњу малу Сб, *одоздоле* Т *одоздолке* К Гл;

унутра: *унутра* ме боли, ту Гр, тури *унутра* (у овцу спремљену за печење) зеца Пр, *унутра* рупа (у зубу) Пћ;

изнутра: је ме *изнутра* Гр, *изнутра* ДА Тн Бб Гч;

одавде: *одавде* К М Т Пр, *одовде* ГК;

одатле: *одатле* Т К ДА ГП Кл, *одбише* К Лп;

оданде: *оданде* сам пала Гч;

одовуд: *одовуд* астал ГС, *одовуд* ЦБ;

отуд: *отуд* астал ГС, сад иду *отуд* ДТ, кум иде *отуд* ГК, *отуде* Сб, *отутке* ДТ, ја полако *отутке* М;

одонуд: *одонуд* реку Л, гвири *одонутке* Јк;

докле: *докле*-ће ди́мо Т, *докле* сти́госте К;

довде: *довде* Т Пр Гр ГА, *довден* К ЦБ, *довдена* С;

дотле: трк *дотле* Пћ, *дотлена* М Н Б;

донде: *донде* Т С Лп Лћ, *дондена* К, *дондека* ГК Лп;

близо: прићем *близо* до њег ГС, *близо* Гл МБ ДК Бб;

далеко: *далеко* Т М, оне *долѣко* ГК, бѣще *долѣко* Гч, *долѣко* там ГК, ми смо *пдалеко* (= даље) од Вукицини К.

Упитни прилог где јавља се и као *де*: *де* си бија Т, *де* су Т Кл, *де* су ти деца Гр, *де* ћу сад Гр, идемо па *де* не сти́гну Т (о облику *ге* у зони III в. т. 65, а односу *где* : *куд(е)* т. 677), а са *где* постоје и сложени:

негде се срѣли Т, ако га *негде* ви́дите Гр, немó се ви́ *негде* загубите М, мóж *понегде* и да има (надимака) К;

нигде га нема́ло (клетва) Лп, *нигде* се не во́лу (свекрва и снаха) Пр, *нигде* Пћ ГА Тн С К.

Навешћемо још једну групу прилога који имају углавном просективно или релационо значење:

што *однапред* б^уде *osád* ГК, он *напред*, он^и по *в^ег* Л, најпре се зове *откуд* с^унце изгр^ева М, *násad* Т, *напоље* излази М, *напростирамо* раг^оце *назем* К, *идите кроз* (= скроз) па кад ст^игнете до л^ука, ви *лево* Б, *идите лево* Ст, *д^есно* од Мар^аву АБ, *мáло јудесно* Гл,

Са упитним *куд/кúда/куде*: *кúд* су се пов^укли Т, *кúда* да га тра^жим К, *кúде* да *и*дем ГК, — јављају се и сложени прилози

некуд се *и*згуби па га *нема* Т, шт^уче *некуд* ГА, *имáли* смо ми *тó* (турпију) *некуд*, ал ко зна де е *сá^а* Гр;

никуд не *и*ди, *тú* да сед^иш Т, не *крé*нам се *никуд* Б. (о мешању са нигде в. т. 677).

Као прави прилог, и скоро једино тако, употребљава се и *дома*:³⁵⁵ *мáма* је *дóма* Л, *мáјке*, *кáд* ће б^уднеш *дóма* Л, *áјде* *дóма* М Т, за време рáта св^е сам сед^еа *дóма*, нóга ме бол^ела СБ, *ћу* д^им *дóма* Л, *и*де *дóма* ЦБ, *с^еди* *дóма* Л.

565. Прилози за време:

кад(а): *кáда* да ти дот^ерам (песак) Гч, *кад* чов^ек остар^и М, *дó*ђе бáш *кад* су кáјсије ст^игле Т, *кад* сам се д^игла Л, *кад* се, л^уди, д^ига ГС *кад* св^ири ветар Лп;

никад(а): *никада* Гр Тн, *никад* Тн М Н Ст К Л С; и *никад*, и *никад* и *није* дóбро Гр;

некад(а): *некад* Т Пћ, *понекад* М Т Л;

сада: *неси* сад^ија до *сá^а* Гч, *сáд* нóсим Т, *сá^а*-да ви испр^ичам Лз, *сáд* *и*мам два брáта К, *сá^а* *ћу* Лп, *сáд* СБ, *сáда* М Т ДТ, *сáде* га отпушт^или ЦБ, *сáде* К (в. и т. 286), а јавља се и као *са*: *мене сá* стрá Гр, *сá* *ћу* С, али и као

саг: *сáг* *имáла* *и*спит Т, *сáг* у старос ГС, не-мóг да кáжем бáш *сáи* ЦБ, *сáг* ми причáја ГК, *никој* не мóже *сáге* да тврди ДТ, не *иде сáг^е* ауто бус К, *сáг^е* ЦБ; (в. и т. 307).

тада: *тáда* Т Гр, *тáд* Гр Пр ГС, — (о односу *тад* : *таг* у т. 288); до *тáд* смо се пазили, али *отáд* не зборимо Гч;

онда: *онда* опер^емо и *њó* (вуну) Лп, *ондак* се *у*вати по две *и*љаде СБ, *ондак* се знáло СБ, *ондак* за П^усту р^еку Т;

данас: *данáс* Пћ Гр Пр ЦБ, *данáс* СБ Т К ГК Лп, *данаске* Т Л К;

јуче: *јуче* се видóмо Т, *јуч^ер* дóща К, *јуч^ерке* К;

прекјуче: *прéкјуче* К, *прéкуче* К ЦБ; *прéкјучер* ЦБ;

накјуче: *нáкјуче* М, *нáкуче* М Т Гр;

сутра: *ч^екај* до *сúтра* М, али обичније је

јутре: *јúтре* Т ДА ГА Гр Јк Кщ Пр С Кл Лп, војска је *јутре*-дана развр^ала сн^ег К;

зајутре: *зáјутре* ГК ДК С, *ће* дóђе *зáјуи^ре* К;

сутрадан: *сúтрадан* Гр, *сúтрад^ен* Лз;

јутрос: *јúтрос* ладније К, *јúтроске* Л Лћ Гл, *одјúтрос* дóђе ком-щ^ија К;

³⁵⁵ ПИГГС 309; АБДиј 337/8.

изутру: *ízутру*, áјде за Прокúпље Т; ће дíмо *ízутру* К, — *изутру* значи „следеће јутро”; исто што и

ујутру: *дóђи ујутру* Гр, међутим, оно може значити и „свако јутро”; кад бíдне *ујутру*, *ја* се јéдва дíгнем Гр;

кноћи: *кноћи* ће он да кúка Д, *дóђи кноћи* на славу ЦБ, *ћу дóђем кноћи* Л — значи „вечерас”;

вечерас: *тú* смо ми и *вечерас* Лз, *вечерас* Кш Ј ГК;

напридвечер: кад бí *напридвечер* ГК, радимо до *напридвечер* С, и *напридвечер* он стíже ЦБ;

напридноћ: ту е *напридноћ* ЦБ, прво *дóђе напридвечер*, па *пóсле напридноћ* Лп, *óвце лéти пáсу до напридноћ* Пр;

увечер: *седíмо до дúго увечер* Гч, кад су бíле *седéњке*, то е бíло *увечер*, на сокáк ГК;

јутром: *јутром* истéрамо *óвце на мúжу* С, *умíвамо се јутром* и *вечером* Т, *јутром* да порáниш Пћ, да порáниш *јутром* па да ти дрúги кáже: *срéћан рáд Кл*, *бóље јутром* Лз;

вечером: *музéмо јутром* и *вечером* Вк, *вечером* нéма аутобус, *сáмо јутром* Јк;

дању: *свé* радимо *дању*, а *ноћу* по кúћу Л, *једно ноћум* *једно дању*м ГК;

ноћу: не *једém ноћу*, кад *спíјем* М, *ноћум* ГК, *ноћом* ме не боли К;

упролећ: *óремо за кукуруз упролећ* Т, *упролећ* кад бíдне Пр, *упролећ* Гр ДА Тн М;

пролетос: *пролétос* кад је бíла сúща, *јéдва* смо наорáли ГА, нéстаде ни рáна *пролétос* ГК;

пролети: *йрóлети* прво óна пúшти лís Т, *óду пролети* а врате се *ујесен* Сб, *пролети* се мísли за *ујесен* Кр;

летос: *лétос* смо се *јéдва* згрејáли К, *лétоске* М Т Пр, *лétоска* ГК;

лети: *лéти* испропáдамо од рабóту Д, *лéти* су (овце) на планину Гш, *лéти* у пóље, *зíми дóма* М;

јесенас: *јесенáс* га испртíмо у војску М;

јесени: *јесени* свé пúно Гч, *јесени* су бíле свáдбе, а сад *цéлу гóдину* Т, *сјесени* М К ДТ;

ујесен: кад бíне *ујесен* Пр, ће малтерíщемо *ујесен* Т;

зимус: *мáло* су бíле *зíмус* падавине Кл, нísам га *зíмус* видéа Гш, *зíмус* К ДА Кп;

зими: *зíми* брстíју брс Гш, *зíми* се тéщко *íде* К, не мóже *зíми* кај *лéти* ГА, *зíми* ту завéје Ц;

лани: *лáни* Гч Д Л Кл;

полани: бíло тó *пóлани* К, *пóлани* ЦБ Т М Лп;

пре: *прé* су тó сматрáли (псовку) за грé М, *прé* се *íшло* раније Сб, *прíе* нéсу зборíле Гч, и *прíé* тáко бíло Л;

после: *пóсле* нéмате стрá, *íч* вíще Кш, *пóсле* Гч, *пóсле* *ћу* *ја* Пр, *пóслен* Пг, *дóђи мáло пóпосле* ГК, *йó-йосле* је Лп, *нáјпосле* су *њéга* позвáли (у војску) Пћ;

рано: *рано* у зору Т, *поћи* ти *прано* ЦБ;

доцкан: *доцкан* М ГС, *доцкан* Гр Пћ Лћ К;

одавно: *одамно* не вóзи кóла Гч, *одавна* Сб, *одамна* ГС, *одамна* је бíло Гч;

ономад: *ономад* Л М К Л С ГА Тн, идó *номад* код Зóре Гч, *ту* су *номад* бíли ДТ.

Временско значење имају и неки прилози који су познати и као прилози за место:

оданде какó је тај крв изащо Гр, *одтле* вíкав Кш, *доклен* упалише *на́род* ДТ, *ода́тле* не збóримо Гч, *ода́тле* се вíще нéсмо видéли нíкако Т.

Навешћемо још једну групу, углавном познатих, прилога:

јóнет Гр СГ Лз М Т Тн, *тамán* очисти́а Пћ, *тамán* да пође Гр, *мој* óтац *најкасније* довећен Лз, *ста́ри топфв* пошлци ГК. У зони III обичан је прилог: *прво́*: били *прво́* у Бању Мж (значи „отпре, недавно”),³⁵⁶ *надокрајке* ГК, *то* е *пређано* (= *пређашње*) Лп, *надокрајке* ГК.

566. Прилози за начин:

а с њéга би бíло *дóбро* Гч, нíје *дóбро* К, бíло е *лошо* Т, де се *лепо* нами́ру, *та* мýка нéма Л, *мож*^ш се *неваљашно* обрне Л, *слабо* таде плéтено Лп, *јако* ме притíса (грип) Гр, *брго* Гр Гч К Л, да је доща *по брго* К, *полако* М, па су *нагно* почéле батине Пћ, *ја* си *обовезно* попи́јем по јéдну ча́шцу Гч, *полага́цко* Л Сб Гл, *очоглédно* Пр, *стра́шно* је К, бéло се нóси *р'етко* К, *то* е *најглавно* Д, *умрeа на́пр'сно* Д, *наваљена* је бýка *усправно* Лп, *на старóјку* пéвају *најпрво* ЦБ, *ја* сам *чи́таво* укóчена Л, *незгодно* ће бýдне Л;

какó-ће да бíне нé-знам Гр, *такó*-му рече ГС, имáло и *такó* и *такó* Пр, *такó*^и му подрéкло К, пресéчи га *онакóј* ГК;

твоá бо́ље (пшеница) нíкла Гч, да се *бо́ље* пáзе Сб, не бíва *пóлошо* Б, нéће ми бíчне *грђе* Гр, мóра да бýдне *понајбо́ље* М;

úдари ме *напóрачки*, па ме ббори *глава́чки* Гр, свé рáди *стоéћким* ГК, поделíли се *бра́цки* Пр, гóвóри *госпóцки* К, мý по *сеља́чки*, *на́шински* Л, е па ће бíч'е по *мóјски* Кш;

барабáр К, свí у јéдну врсту — *барабáр* Л, *тру́п* се сече на на *дýз*, *прéко* К, зашто да сéди *бађава* Гч, *јéдва* жíвим Кш, *дође* (говече) *узаман* мршаво ГС, свí íдемо на *пóсо му́мле* К, *дрúкше* гóвóре Сб, *дрúкше* смо бíли ГК, за четерéс³ *дана* *обашка* спíм ГК, Рáдмила је *побашка* ЦБ, имáње свé ни óвде, *укúп* ЦБ, *та́кше* (= *слабије*) Л, *има* да бíдне *цвéсто* Пр, свé *укотур*, *укотур* ЦБ;

све *крíшом* од дрúги ЦБ, рáди некако *кра́дом* Т, што *мож* да бдиш, *с'ил см* ГК (в. и т. 283).

567. Прилози за количину:

мало: *дај* на крáве *мáло* сéно Лз, *нек* íгра *мáло* ГС, док не препорáсну (прасци) *мáло* Гч, сíхам се по *мáло* Пр, свé му *мáло* К;

³⁵⁶ У Бучуму (ГЛ говор): *од и́рвин*, са истим значењем.

много: војска *млого* прђшла Т, *млого* је пцуваја К, сиротиња *млого* М, они *најмлого* навршели Л;

лецка: ја пијем *лецка* Гч, *кам лецка* вода МД, *начне га лецка* Сб *лецка* цртам Кш, *лецка гђр* Шћ, *лецка се заруни* МД;

коца: године ми *коца* Гч, има *коца* разлика М, има *коца* сланина Пр, *коца* млаћи Шћ (у сврљишком крају: *гоца*);

Са количинским значењем су и неки други прилози:

јђш има Гч, понеси *јђш* Т, *мђн дђста* Л, *дђста* сам радила М, *моа етрва више* грешала Лп, *грдно* су дђца изгинула Т, није *дђвољно* вида М, неће *николко* да и чека Сб, ја сам бија *прилично* јђшан М, мој *ђтац* бија *прђвише* сирђма М, *толко мђ-е жђ* Лп, *немамо ђвђше* Л, пије *прекђвише* Л; као и турцизам *ич*: не осђћаш *стра ич* више Кш, *ич* нема Пр, *ич* не чује К, *ич* није родило Гч, нема ни *ич* Т.

568. Прилошки изрази:

више-пут Кш, *млого-пут* Л, ал *неки-пут* не истђрау М, нема *дан* да га не бијем *пет-пут* ГС, *кад ђђд дђђе* Л, *јђдђмнут* Гр Пр, *јђдђред* ГА К М Пћ Т. Нисмо чули *јђдном*.³⁵⁷

ПРЕДЛОЗИ

569. Не употребљавају се предлози: *к(а)* (о предлогу как в. т. 652), *прама*, *спрама*, *наспрама*, *супротив(у)*, *проћу*, *спроћу*, *супрот*, *насупрот*, *унатђч*, *упркос*, *цијећ*, *зађијећ*, *ради* (али има: *зђрад*, *заради*), *о*, *ђб*, *успорђд*, *украј*, *скрај* (има прилога: *сђди си скрај*), *врх*, *уврх*, *поврх*, *дно*, *садно*, *одно*, *дуж*, *дур*, *полаг*, *након*, *разма*, *чрез*, *су*, *лише*, *лиши*, *окром*.³⁵⁸

Пошто ће о предлозима бити више речи у Синтакси, када се може видети и могућност замене ових предлога онима који су у употреби, овде ћемо, уз нешто потврда, указати само на неке ређе предлоге који се не јављају у стандардном језику:

врз: *врз* кђке оплђн Т, озгђр, *врз* њђга ГС, *насипи врз* ту воду Гч, *вр-зем* (*врз зем-љу*) свђ смрзло Кш;

спроти: *спроти* стђницу Пр, *дђл спроти* школу Сб, *ту, спроти* зђдругу ГК, *идеш*, *кад дђћеш спроти* продавницу ГК, *седђли су спроти* воденицу, *ту* ги била кђћа Лп;

как, т. 652,

проз, т. 633.

570. Чули смо *прикај*: *прикај* кђћу К, *прикај* реку ГК, али не и *спокрај* које Белић налази (у ширијој зони). Такође нисмо записали значење „код” предлога *при* (сђди си *при* мајку и сл.), које је обично у источним говорима.

³⁵⁷ Такође нема ни сврљишког *некња/њђкња* са значењем „прекјуче”.

³⁵⁸ Навођење онога *чеја нема* у говору АП мислимо да такође може бити корисно за стварање опште слике о овом говору.

ВЕЗНИЦИ

571. О специфичностима ове групе речи у т. 608—624.

УЗВИЦИ

572. Присуство узвика у говору АП много је очигледније но што о томе говори број посебних морфолошких јединица. У начелу, све речи могу имати функцију узвика, могу преносити специфичну емотивну информацију и бити средиште узвичне реченице. Међутим, ми ћемо се овде задржати само на оним јединицама говора АП које немају друго значење и функције до да се њима „на посебан начин изражавају лична осећања и расположења”.³⁵⁹ Ни ту ми нисмо нашли ништа што би говор АП разликовало од стања у осталим говорима. Због тога ћемо пажњу проширити и изван израза за означавање „осећања и расположења” на неке друге сегменте говора који имају узвични карактер.

573. Иако узвици немају значења, они се несумњиво везују за поједине, сасвим одређене околности и имају специјализовану функцију.

За дозивање се користе: *ej* и *o*, а за одзив *oj* при чему се у дозиву узвику додаје име, или нека друга ознака, особе којој је позив упућен: *éi*, Јоване ГС, *éj*, Брчко Гр, *ó*, Милу́нке, где си ЦБ.

Дозив и одзив представљају дијалог:

— *Ej*, Зóране!

— *Oj* Т.

574. Функција ових узвика није само дозивна; *ej* (*eⁱ*) је често израз уздаха или вајкања:

éj да сам га послушала ГК, *éj* да су ми твоје године М, *éi* шта све несам преко главу претурија М, *eⁱ*, моé муке ги ни́где не́ма Лп, *eⁱ*, ко́лке године сам ја ту́ Л.

575. Узвик *o/oj* може бити и израз дивљења, чуђења или прекора, што прати и одговарајућа интонација:

ó, стíга си Т, *ój*, *ój*, *ój* што се изнапíмо Пр, *ó* штó-те не згазí кад си бíја малéчак Т.

576. Ради имитирања гласова животиња, као и ради одсликавања неке звучне реалности у приповедању користи се већи број узвика:

óна, ако гу не преба́еш и не измасíрац, óна, са́мо се совíје ова́ко: *já^u*, *jav*, *jav* Гч,³⁶⁰ *plác!* само се (овде казивач руком показује како је устрелени медвед пао) ГС, т́ике, т́ега — *бáна*, па́де ГС. Ево како приповедач варира узвике када описује понашање мечке: до́ђе óна — *áаа*, *аé^z*, *аé^z*, *á^z* (. . .) ни́је гу згóдно (. . .), вíка за мéчићи: *вá^o*, *вá^o*, *вá^o* ГС. Свадбарски урнебес такође као да се узвицима најсликовитије пред ставља: и до́ђу на свáдбу и неде́љу дáна *á* — *y*, *á* — *y!* ГС.

³⁵⁹ МССхј I 398.

³⁶⁰ И за лесковачки говор налази се *jav*, *javo* — ЈМГЛ 13, а занимљиво је да то никад нисмо чули у СЗ и ТЛ говорима.

577. За мамљење и терање домаћих животиња користе се устаљени узвици, с тим што у појединим селима може бити и разлике у навикама. Преглед забележених израза, према говору села Липовца и Катуна, даћемо табеларно према врстама домаћих животиња или живине:

	Узвик за мамљење:	Узвик за терање:
мачка	<i>маџ, маџ-маџ</i>	<i>миџ, или: шиџ</i>
пас	<i>куџо-куџо</i>	<i>чибо, или: мџри</i>
свиња	<i>гудџр, или: гиџ-гиџ, или: гудо-гудо</i>	<i>туто, или: биш, а кад се тера у кочину: коч-коч-коч</i>
овца	<i>си крџр</i>	<i>рј, а кад се наређује да мирује при мужи: мир-мир, или: бир-бир</i>
Говедо	<i>на-на</i>	<i>ајс, ојс; кад се наређује да стане: обој; да се повуче назад: стууу; да уђе у јарам: кош-кош, или: киши</i>
коњ	<i>оди, на</i>	<i>ђи, или: ђа-ђа</i>
магарац	<i>пўле-пўле, или: на, мус-мус</i>	<i>ћуш</i>
коза	<i>сик-сик, или: сико-сико</i>	<i>ррј, еј-еј</i>
кокошка	<i>пило-пило, или: цўко-цў-иш</i> <i>ко, цок-цок,</i> <i>а кад се мами пилад:</i> <i>тэк, тэк, тэк</i>	
пловка	<i>бири-бири</i>	<i>иш шот (овде је назив шотка обичнији него пловка)</i>
ћурка	<i>пуј-пуј-пуј</i>	<i>иш ћуро.</i>

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

578. *Ево, ето, ено* имају најчешће ликове: *еве, ете, ене*, с тим што из *ете* (али не и из *еве, ене*) отпада почетно *е-* у интонационим целинама ове речце и енклитика *га, гу, ги*:

éве ме Л, *евé-ти* двајес' банке Т, *евé-гу* Лп, *евé-ги*, пред кућу М, *éве* (у значењу „узми“) Гр, *етé* Гр, *етé* ја како одим К, *енé-ти* један старац ГК, *енé-га* човек К;

тíке, *тé-ги* ГС, *тéга*, íде Пр, *тéгу* там, по кућу нешто ради Гр, *тé-ги*, овí, Дикавци ДА.

Ево, ето, ено, увек с акцентом на првом слогу, као да је, поред тога што је ређе него претходни ликови, одлика говора млађег становништва.

579. Упит но *кам*:

ка́м ги ГК, *ка́м* га огртач ГК, *ка́м* сте К;

може бити и без упитне функције, у значењу „дај”:

ка́м (једина реч при испруженој руци, као захтев да се добије тражено) Лп, *ка́м* мотовило Лп, *ка́м* ту секиру Гк.

У сврљициким говорима ова речца може бити и предлог (бде *кам кућу*), али је у тој функцији овде нисмо чули (в. и т. 652).

580. *Зар* се среће и са ликом *зал*: *зар* се тако ради Л, али:

па *за́л* мо́же цигара да изгори́ са́мо њо́ни ства́ри Гч, *за́л* бвде један . . . Гр, па *за́л* не мо́жеш да ми да́ш тво́у ћерку Гч, па *за́л* мо́же це́а свѐт да га не́ма (болест), а ја́ га има́м Гч.

581. За истицање:

баш: неће те *ба́ш* гледао та́м Гч, ни́је *ба́ш* како тре́ба Гч, нумѐм ти обја́сним *ба́ш* Гч, не-знамо *ба́ш* грма́тику Д;

само: *са́мо* ти и́ди Гч, *са́мо* да у́знемо Гч, ту́ри о́граду и од та́г *са́мо* се сва́ђав Гч (в. т. 99, 634);

бар: *ба́р* ми не смі́ћај, ако не помага́ш К, *ба́р* ћу се наспі́м Т, ти́ *бе́р* разуме́ш Т, па *бе́р* да́ј му тра́ктор К.

582. За потврђивање:

дабоме: па *дабо́ме* Гк, поси́ћа° (посећују снахин дом) *дабо́ме*, кад ре́шу ГС, *дабо́ме* да ћу ди́м М, *дабо́ме* ГА ДА Тн. Нисмо чули: *дабо́ме*, *јабо́ме*, нити: *бо́ме*; али смо чули *бо́ме*: *бо́ме*, оні ову́ годину добро про-ђо́ше (са продајом поврћа) Гч, ту́ ће, *бо́ме*, да би́дне ру́свај Пр;

јес: *јѐс*, има́ш пра́во Т, *јѐсје* ле́па, не́ма шта́ Гр, *јѐс* тако́ Т, *ѐ*, па, *јѐсје* М (в. и т. 470).

583. За одрицање:

јок: ма *јо́к*, не́ма ни́шта Т, ви́диш ће изгíнемо. — *Јо́к!* ГС, *јо́к*, не слу́ша он Л, ма *јо́к*, ко́ га ши́ца К;

не, ни: ми́ се *не* ста́љамо (не састајемо) Гч, *не* ви́диш га Л, *ни* ја́ *ни* он Д, не́сам појѐла *ни* толи́цко Гр, *ни* да ме погледа Сб (в. и т. 739).

584. За неслагање, опомену, скретање пажње:

бре: Ди́мчо, *бре́* ГС, *бре́* љу́ди Т, ко́'ј ти га зна́, *бре́* Милáне Л, а́јде, *бре́*, не гња́ви Пр;

море: *мо́ре* ће до́ћеш ти код ме́н Гч, *мо́ре*, не трпé му ја́ Гч, *мо́ре*, тепа́-га и казни́ га, ово́ ми, оно́ ми, ни́је ва́јда ГС, *мо́ре* ће ди́ш па ће пе́ваш ДА.

585. За дозивање се некад користи и *ела*:

ѐла код ме́не Л, *ѐла* ова́м Гк, *ѐла* си ти код ба́бу Гк — али нисмо чули *ѐлате*, већ: *ѐлте* го́ре Гк.

586. За давање (уручивање) уобичајено је *на*:

на ти ово́ј Гк, *на* ти ма́ло ви́шње Гр, *на* и те́бе Сб, *на* ви по ма́ло Пр, сва́коме *на*, *на*, а за те́бе — му́њак (прекор због расипничког понашања) Т.

587. И *па* се некад користи као речца, у значењу „баш”:

па мло́го је роди́ло Л, *па* узѐа је (за бостан) при́лично Гр, *па* ни́је се прекину́а (претрго од посла) М,

али и са значењем несигурности или ограничења :

на добро је, могло је и горе К, *на* задовољан сам и овако К, *на* шта ћу Пћ, *на* како ти кажеш ДА, *на* бија сам С.

Честа је употреба *на*, уместо *нак* :

ако је лепо време (носимо), сандале, ако *на* такше, ципеле Л, он си зове њигову родбину, а овај *на* приатељ, он си *на* њигови зове Т, они се *на* опет скарали К.

Иначе, *ил* се употребљава и као прави прилог, са значењем „опет” они се *на* смешали Т, *на* сам ве ја познаа ЦБ, они *на* ишли у печурке ЦБ, *на* давали кафеу Сб, ако се *на* врне, лоше ће прође Т. Овакво, прилошко *на* увек је под акцентом.

588. Од осталих речца истакли бисмо постојање *буд* :

буд те славим, па још и да те појим Пр, *буд* му возиш на ноге, па још и да му га поклониш Гр, *буд* га раниш, па и да трпиш С, *буд* се остарело, па се и оглувело ГА (приметно је да се овде *буд* употребљава као условна изводница — негативног одређења — у једном типу реченица, и да га изван таквог контекста не налазимо),

и непостојање речца: *истом*, емфатичног *ље*, *за* у значењу „нећеш за долазит сутра”, *нај* (*најте*), *нете* у значењу „немојте”, *ема*, *ану*, *дану*, *адану* са асверативном функцијом у екскламативној реченици, али се с тим значењем употребљава *ама*: *ама* седи да попијемо! Т.³⁶¹

589. Спомињано је постојање бројних партикула које се додају заменицама и прилозима, не мењајући њихово значење. Њихов је број највећи код прилога, али се у тој разноврсности запажа и следећи структурни однос: једногласне партикуле: *ј*, *р*, *н*, *к*, с тим што *ј* нарочито код заменица може бити и *ј*; једносложне: *ја*, *ре*, *на*, *ка*, *ке*, а ту би дошле и *зе* (увек у дативу јд. на *-е* (< *-ѓ*), или *зи*, *в*. и т. 401) у композицији придевских заменица; и сложене, од једногласних и једносложних, с тим што се никад у сложеним партикулама не јавља неки елемент који већ није познат као посебна партикула:

а) једногласне: *туј* М, *тој* С К М ГК, ја сам за *тој* дошла ГК, *тој* што се растурише КГ, *шој* ме почита ГК, с *онј* дете Л, *виј* *тој* не-мож да дочекате ГК, *куј* дође Т, *куј* како скриви — *напоље* М, *куј* све није доша Гр, *куј* те пита К, *дондек* Пр Гр М Л, *одозгор* ДА М ГС, *овден* С, *послен* Пр Кл Вк Т, *обклен* ДТ М, *ондак* ГК, *дондек* Лп;

б) једносложне: *озгоре* С К, *ондека* Сб Кр, *овдека* Л Сб Пћ, *отутке* С ДТ, *одоутке* Јк, *летоске* М Т Пр, *летоска* ГК, *њбје* Т, *мјје* Гр Т ДА, *њбзинога* Тн Гр;

према употреби партикуле *ја*, односно *на*, уз *ту*, подручје говора АП дели се на два дела источни (зоне II и III) са *туја*, и западно (зоне I и IV), које има *туна*; в. и т. 564;

³⁶¹ Овакве се речце не јављају у СЗ и ТЛ говорима.

без ове оштре поделе је на западу: *овдена* М К Л Гч Лћ ГС Кл, а источније *овдека*, односно *овдекај* (т. 564);

в) сложене: *озбрке* Лп ГК К Л Т Кп, *тунак* Гр ДТ, *овденкај* Т Б Сб, *онденкај* Сб, *ондекај* ГК С.

Партикуле остају непроменљиве, сем ако се, према *зи*, партикула *зе* не схвати као *з + е* (< *џ*, као дативског наставка).

Део трећи

СИНТАКСА

ИЗ СИНТАКСЕ ВРСТА РЕЧИ

ИМЕНИЦЕ

590. У реченици остварују све реченичне функције, сем директног (глаголског) предиката, и на томе се нећемо задржавати. Указаћемо на неке друге карактеристике.

591. Облицима једнине, од именица које иначе имају множину, или су им познати збирни облици, исказује се и множина:

кад је почела *бáтина* Пћ; три *ћéмера* сáмо *дúкат* и *напалијóн* ГС; *ва́нам* *рíбу* Гч, — мада се овде чује и: *ва́нав* *рíбе* и *та́м* *продáва*° Гч; *пúщá* *лís* Кш, свúда *лís* да нéма, на њúма (на врби) *íма* Т, *Росíца* *íма*: *во́ће*: *крúшку*, *јáбуку* . . . Лз, *свé* *прíватник* (приватници са комбајнима) *радíја* Пр.

592. Врло честа је употреба именица у прилошкој функцији:

а) у саставу предлошко-падежних синтагми, што ће бити обрађено у делу о синтакси падежа;

б) у саставу прилога који су по пореклу предлошко-падежне синтагме, с тим што и изван таквих, сложених прилога имају своје значење (*у-вечер*), или су сада као именице непознате (*на-пол-е*) — сви примери у т. 567—580;

в) у виду очврслих и напуштених падежних облика који имају прилошку функцију (*јúтром*, *вечером*); остали примери у т. 362;

г) употребом уз друге именице, детерминишући неко њихово својство:

дóцло *гомíла* *љúди* Т, *наваћаá* *врá* *рíбу* Т, *на́шли* *прíколицу* *пче-ни́цу* К, *онí* су *сíла* *газде* М, — овде је и именица *газде* употребљена неименички, са значењем „богати”.

593. Неке именице имају и функцију предлога: *крај, сред*. Последња се и не употребљава као именица (за средишне делове чега у употреби је *средина, средица, средорек, средоток*).

ЗАМЕНИЦЕ

594. Нисмо могли утврдити неку посебну синтаксичку функцију облика личних заменица (скраћених, не енклитичких), али нам се чини да та употреба није без везе са артикулационим и ритмичким моментима. То показује, рецимо, случај са комбинацијом основног *с* или редусликованог *сас* и пуних или скраћених облика заменице:

- а) *дошла с њега* К;
- б) *дошла сас њег* К.³⁶³

595. Енклитички облици датива личних заменица имају функцију присвојних заменица:

на *му́жа ми* брát Т, *му́ж ми* е туна Л, *сна́ја ми* што је стареа Л *по́гину ми* брát Л, брát *ми* од *чи́чу* ГС, на *то́га ми* брáта ГС, *де́да ми* ска*р-*жљив* Гр, *дóбро ми* сéло К, *евé ви* га тátко Пр, *о́тац му* у сáвезници бíја Т, брát *о-чи́чу му* остáја Т, бáба *му* се про́пи Гч, сéстре *ги* јéднеке (истог узраста) Гр.

596. Постоји често удвајање личних заменица, пуног и енклитичког облика, као једна од балканистичких одлика призренско-тимочке говорне зоне:

му́жа гу *њóже* довéли из Вукáњу Ст, *сéб си* ствáрај жíвот Сб, *сáм си себе* нешто мрмља К, *дáли му* *њéму* Т;

мéне ме стíд да причам Лп, *мéн ме* сá стрá Гр, *мéн ми* се срце блади Л, *мéн ме* ко́шта упу́тница М, *како́ ти* имеше *тебе* Т, *де́ га* *њега*, стíже ГС, *нема га* *њега* Т, *неки* пут *га* истерувáли *њега* М, *оси́ћам га* ја *њега* у гóвор Т, *ел не нас* госпóда пбеде М, *оне ги* имáле рáзне Гр.³⁶³

597. Поред удвајања, постоји и плеонастичка употреба заменица, позната иначе ширем простору:³⁶⁴

нема му га штáп Т, *éно га* Рáнко Гр, *кáм га* гáзда Л, *кáм га* тíја го-спóдин К, *те́ -га* он, до́ђе ГС, *éто гу* она Л.

598. Уочили смо доста широку употребу неких заменичких облика, углавном у приповедању или емотивним ситуацијама, без њихове семантичке вредности. Забележили смо случајеве са енклитичким облицима *ми, ти, га, му* и показном заменицом *оно́*:

мо́ре, мена́-га, и казни́ га, овó ми, оно́ ми, није ва́јда ГС; *изéм ти* грамáтику М, *ел ти* он до́ђе, па се посáпни, па пáдни Л, но *ти* га ја вр́жем (теле), па *узнем* ви́лу Гч, *ел ти* ја по́ћб (. . .) *ћу* дíм са сна́у за тáлу Гч, *кад ти* ја поглéдам . . . Гр, *кад ти* пољáк *у*вати онé *о́вце* и *о́тера* Гр;

³⁶³ Исте тешкоће имали смо и при проматрању прилика у сврљишким говорима, — НВББП 66, а њих нису лишени ни други истраживачи. В. и ЉБЛуж 70/71.

³⁶⁴ В. и НВББП 127/128.

³⁶⁴ ПИГГС 358, ДЈТрст 176. У ПИИст на стр. 133 говори се о романском утицају на плеонастичку употребу личних заменица у Истри (то мене не ме брига нич, а на стр. 137 о албанском утицају у црногорским племенима Куча, Братоножића и Васојевића (мене ми је име Миљица).

што *га* б^уве *ја*ма! Пр, има *ка*жи *га*, за двоа *ко*ла Т, *ко*и ти *га* *зна*, бре М, неће *га* отиднете Гр, ти преносиш, *ка*жи *га*, *дан* из дан К, несам толико, *ка*жи-*га*, *уби* боже Гч;

не *се*к^ирам *му* се *ја* *м*лого К, *ја* *му* се у то не *раз*умем Л, не *тр*пé *му* *ја* Гч, *уз*éдо *в*илу и *д*обро *му* се *нат*епá Гч;

а *оно* б^еще °нај тифус Л, *оно* не *им*аа шпóрет, но *ог*њиште К, *оно* едни *к*ра́дну (жито) па *си*п^ују у *пл*éву ГК, *ка*д ће да *п*ркну *д*éца (од дугог *хра*ћења *ку*курузним *х*лебом), *оно* *ч*исто (брашно) ГК, *оно* је *би*ло *по*штéње, *оно* је *би*ло *д*обро ГК, а *оно* не *п*éва *н*éшто *м*ало *д*éвер, но *гр*мí Гч, *оно* *с*ве *б*ило *к*р^ваво то Гр.

ПРИДЕВИ

599. О видским разликама у синтаксичкој функцији в. т. 425—427.

600. Могу бити у функцији именице, када се одредбена синтагма сведе на одредбени део (*стари људи > стари*):

и не *см*éц се *по*жáлиш ти *ст*áра од *м*лáди, *м*лáди *в*ище *б*олни ГК, *м*лáди *н*éма да *и*де *у*з *а*стáл Пр, *ка*д *д*ође^в тíја *с*вёткови, *о*нија *н*áши *ст*áри *п*óстив Пр, *о*вија *ж*ивљи *б*éли (прасци) Гч, *о*ви *ц*р^ни *м*лого *м*рљави Гч, *о*виá *б*éли *с*íсао, *бр*é Гч, *ка*кó-је *б*ило *п*рé, *м*лáд^иња, *ст*áри *ка*кó се *п*óштували Т.

У овој функцији могу се наћи и придевске заменице:

да *ј*áву на *н*áши Т, *о*тíшла *с*и *к*уд *њ*óјни ЦБ, *ел* *в*идите да се *на*љу-тíше *о*вија *н*áши ГК, *о*н *с*и *з*овé *њ*егóви ГС.

601. Из оваквих функција придеви добијају и функцију властитих имена када се њима именују места у атару (микротопоними). Налазимо их у средњем роду, вероватно преко синтагме *присвојни придев + именица* (имање, поље и сл.):

*Б*óлтац^{ис}ко К, *Б*уј^мíрско Пћ, *К*оритáрско К, *К*узмáново К, *Л*унино Л, *С*кéлец^{ис}ко Пћ, *С*тевáнино К.

„Предели се казују придевом средњега рода, на прилику: Бањско, Ражањско, Нишевачко”.³⁶⁵

Овако се именују и државе:

*з*арóбе *га* и *о*тéрају у *Н*éмачко Т, *п*ét *сам* *г*óдине *б*íја у *Н*éмачко Кш, *о*тíшли у *Б*уѓарско Т, *з*ову-ги Грци, *ал* *н*éсу из *Г*рчко Л, *ка*д *д*óща из *Г*рчко, *од* *в*рóнт, *он* *д*овéа *Г*ркињу ГС.

БРОЈЕВИ

602. Често врше и друге функције сем бројних, углавном

а) неодређених заменица: *ј*едáн *м*óј *п*ашанóг М, *н*ије *ни* *ј*едáн за *ј*еднóга ГС, *ј*едне *се*, *бр*é, *по*удáдоше *л*áко ГК, *ј*едн^и *н*áнци *о*вдéна К, *ј*едн^и *к*ра́дну ГК; *с*вé *п*р^ичав а *ни*јéдна *ни* *ј*éдну не *сл*у́ща ГС; или

³⁶⁵ МБМКС II 816.

б) прилога: неé сваки *једно* Гч, обе (краве) се тѣлу. Претурѝле по по́ла ношце́ње — обе́две *пóдруго* Гч, уједав се *једна́ дру́гу* Т, *һсе сѝһам једно по једно* Т, побремо *прво* па посеемо ЦБ, *прво́* бѝа Панталеј Мж (в. и т. 565).

603. У оваквој функцији бројеви могу имати и облике аналитичке компарације. Ми смо забележили такве облике само од редног броја *први*:

нико́и није мо́га да б́уде *по први* ГК, удеси́ла ћерка да б́идем *најпрва* на-пера́цију Гч, *најпрво* ощи́щају овце Лп, на старо́јку пе́вају *најпрво* ЦБ.

ПРИЛОЗИ

604. Своју прилошку функцију могу остваривати

а) уз глаголе, за што мислимо не треба наводити примера, а има их доста у раду на различитим местима:

б) уз именице: *та́и-е мло́го га́зда* К, *отац* нам бѝја *мло́го сирбо́ма* М, *ко́ња го́дине* ми Гч, *го́ња сам го́дине* Т, *има ко́ња разлика* М, *превише сирбо́ма* М, *сироти́ња прѝвише* М;

в) уз придеве: онó н́ису *мáло лбоши*, но мло́го Гч, *е́ј, бѝа* је *ко́ња голѝм* Л, *ја сам скóро сакáт* Т *де́да Љуба* је *ћорав* и *при́лично глúв* ГС, *претѝрано* је *љúт* К;

г) уз прилоге: *о́дма* ги *ре́дом* причекúјеу Сб, *до́ђи мáло пóпосле* ГК, *мáло пóдоле* од раскр́сницу Л, *мáло го́ре* пот кúћу К, *о́н до́леко тáм* ГК, *там-го́р* Д.

605. Нека прилошка значења могу показивати мањи или већи степен интензитета, што се изражава облицима аналитичке компарације

по́ђи ти *пóрано* ЦБ, *мáло пóпосле* ГК, кад п́инеш *пóвшике*, онó ти (у глави) щтурѝ ГК, на старо́јку пе́вају *најпрво* ЦБ, кúм се *најпосле* позѝва Лп, *то-е најглавно* Д, *мо́ј о́тац најкаснѝје* дове́ђен Лз, *вѝему* је *најлако* Гр, *на́ј* ми је *те́шко* да му ка́жем Т.

606. Одређени прилози могу имати и функцију предлога:

(младенци) *једáн оту́д аста́л*, *једáн одову́д аста́л*, *гла́чу* у *гла́чу* ГС, *ку́ћа му одону́д пóток* ЦБ, онѝ су *оту́д желѝзницу* Кн.

ПРЕДЛОЗИ

607. Функција предлога и предлошко-падежних синтагми, као и појава удвајања предлога биће обрађени у Синтакси падежа.

ВЕЗНИЦИ

608. Указали бисмо најпре на велику фреквенцију везника *па* у приповедању:

na дeвeр умрeа, *na* дeвeрiчић умрeа, *na* њоно дeтe eдно изгорeло у пољe . . . *na* по то мoе умрe, eдно, мушкaрчe, пa ми умрe дeвoјчe, три-гoдинe, *na* умрe с'eкaр Гч, *na* гу исeкли eдну вeну, *na* сaмo щa'пућкaлa, *na* гoдину дaнa живe и умрe Гч, рaнијe бeрeмo јacен, *na* узнeмo пa пoтoпимo, *na* узнeмo гaлицу купимo, *na* сaс' гaлицу усoблимo лeпo ЦБ, *na* щтá-e рáђeнo . . . првo пoсeэмo, *na* обeрeмo, *na* тaг^e пoтoпимo у рiеку, *na* извáдимo и oпeрeмo, *na* прeдeмo, *na* узнeмo тa oснoвeмo, *na* нaвиeмo, *na* ткáемo кошúлe, тaкoј ЦБ, свúноћ нaсúчeм цeвкe, нa чaкрк, *na* ткáем, ткáем, *na* нeмa лáмпa кaј сáг ГК, кaд сe кучињáво рaдeлo, *шo* e тaгe *na* прутiчићи, *na* нaмoтaмo, *na* прoтињaмo ЦБ, првo нaпрáимo гúвно, *na* тaг узнeмo *na* нaсáдимo сaс снoпoви oкo стoжaр, *na* сaс' гoвeду (. . .), пoслe узнeмo вiлe пa прeтрiщeмo — úкoтур, úкoтур, пoслe пá (= oпeт) гáзимo, пoслe пo тoгa узнeмo пa истрeсeмo oнoј жiтo лeпo, и oдбáцимo oнú слáму, *na* сaбeрeмo, *na* узнeмo вeтрeњáчу, oдвeјeмo ЦБ, у нeдeљу úвeчe сe зaврши свáдбa, *na* у пoнeдeљaк прeзив, *na* у тoрник гoсти, *na* у срiеду рúчaк Сб.

Нajвeћи брoј oвих примeрa, a нaвeли смo сaмo јeдaн дeо зaбeлeжeнoг мaтeријaлa (тeкстoви у прилoгу пружaју јoш бoљи увид у oву пoјaву), имa *na* „у функцији спoљнoг знaкa вeзe сaстaвних нaпoрeдних рeчeницa чијe сe рaдњe узaстoпнo врщe јeднa зa другoм”,³⁶⁶ aли мeђу њимa имa и oних гдe сe вeзникoм *na* пoвeзујe дoпунa глaгoлa узнe с oвим глaгoлoм нeпoтпунoгa знaчeњa:

пa узнeмo *na* пoтoпимo ЦБ, узнeмo *na* пoсáдимo ЦБ, пa тaг узнeмo *na* нaсáдимo сaс снoпoви ЦБ, пoслe узнeмo вiлe *na* прeтрiщeмo ЦБ.

Oвдe би сe мoгao oчeкивaти вeзник *и*, aли ми нaлaзимo и вeзник *тe*:

пáдe *тe* сe рáзби Т, úзe *тe* гa прoдáдe Гч, пáднe *тe* сe сáв изгúли Гр, íду *тe* сe прoвoду пo вáцaри Л, дoлaзили *тe* щприцáли кúчки Пр, aли *и*:

узнeмo *тa* oснoвeмo ГК, узeа *шa* сe нaпиá Т, узeли *тa* сe пoдeлили ЦБ, бiјe *тa* сaкáти М, тo свe сe íдe *тa* сe зoвe ГС.

Иначe, *na* нaлaзимo и сa сaстaвнo-пoслeдичним знaчeњeм:

имáлa *пa* дáлa Т, сeдeлa *пa* сe умoри́лa (у шaли) Л.

Oвo знaчeњe чeстo јe и oбичнo и нијe никaквa спeцифичнoст гoвoрa AP, тe сe нa њeму нeћeмo зaдржaвaти.

609. Пoрeдбeни вeзник *кaо* имa ликoвe *кaј*, *кa'*, *ки* a исхoдищтe би им мoглa бити кoнструкцијa *кaо и*:

aл сe трeсeм *кaј* прúт Гч, вaгoн íстo вoзи *кaј* нa прúгу Б, *кaј* свáдбa Пћ, умaзáлa сe *кaј* крáвa Пр, пишá тáм *кaј* гoђ дa си зaклáa пiлe Гр, рáдим *кaј* щтo сaм рaди́лa ГК, oни су íстo млoгo *кaј* Стoјкoвци Д, *кaј* мi Пг; *кa'* вi щтo стe дoщли Гч, јá сaм бiјa *кaј* кoмáндир стрáжe ГС; oбичаји *ки* прe М, *ки* сáг М, *ки* дa-e брљив Гр, *ки* мáчe ДA.

³⁶⁶ МССхј II 755.

Гледајући подручје АП у целини, могло би се рећи да је најшира употреба облика *кај/ка¹*, а да се *ки* јавља у северозападном делу (зона IV), ближе ресавским говорима, У Сокобањској котлини (зона III) и селима ближе сврљишким говорима, јавља се и *како* (зелене *како* јед Рс). (Карта бр. 17).

610. Са значењем *пошто, због тога, зато што* јавља се *дек*:³⁶⁷

такó-гу *каже дек* *нема децу* Гч, не добије подóбнос *дек* је . . . Јк, *неће праси више, дек* *прé двá* (прасета) *били* Гр, *оста́ви му па́ре, дек* *није запóшљен* Л.

а изван наведених значења:

дек *óдим, боли-ме* (нога) К, *са́д ви́дим дек* *пи́ју* људи К.

611. Са значењем *сем* употребљава се *мањ*:

цело село *и́де* (на гробље), *мањ* да (неко) *нема* *никог* у *туј зéмљу* ЦБ, *мањ* да се *семе за́тре* (иначе *ћемо сејати*) К.

У сврљишким говорима *мањ* и *дек* нису познати.

612. Са значењем *или* јавља се *ел(и)*:

ели *месо, ели* *не́што друго* *донесе* Гч, *ели* *срну, ели* *кошúту, ели* *јелéна, ели* *дивљóга вéпра* ГС, *ел* *долáзи, ел* се *више* не *јављај* К, *напра́ви* *у́говор, ел* *ћу прода́м* *друго́ме* Т.

613. Поред *али*, обично је и *ал*:

свé смо *загрдíли* (= *заградили*), *ал* *није* *загрдíја* *прелáз* Гч, *ал* *како* *ћу* се *сúтра* *саслу́шам* Гч, *би́ло* за *ни́шта, ал* *не́што* Гл, *до́шлa* би, *ал* *ме* *срамóта* ГК, *ћу* *дíм, ал* да ми *потпи́щеш* Гр.

614. *А* се употребљава у значењу *чим*: *á* га *вiкнеш, он, ёто* га, *трчи* Гр, *али* се не употребљава у концесивном значењу („а му донесе свега, опет му мало”³⁶⁸).

615. *Ама* се употребљава у адверсативном значењу: *лéпо* *пéва, ама* му *глас* не *ва́ља* Т, *лéпо* *нара́сло* (жито), *ама* *није* *добро* *понело* Пћ. С истим значењем употребљава се и *ма*, које се употребљава још и као речца за неслагање: *голéме* *ма* *нису* *сла́ке* (лубенице) Гр. Нисмо чули употребу *ема*.

616. *Но* се употребљава адверсативно, и то како у потврдној реченици: *већ* *порáса, но* *плашљiв* МД, — тако и у одричној: *није* *би́ја* из^о *Стубли́ну, но* из *Бéљу* Л.

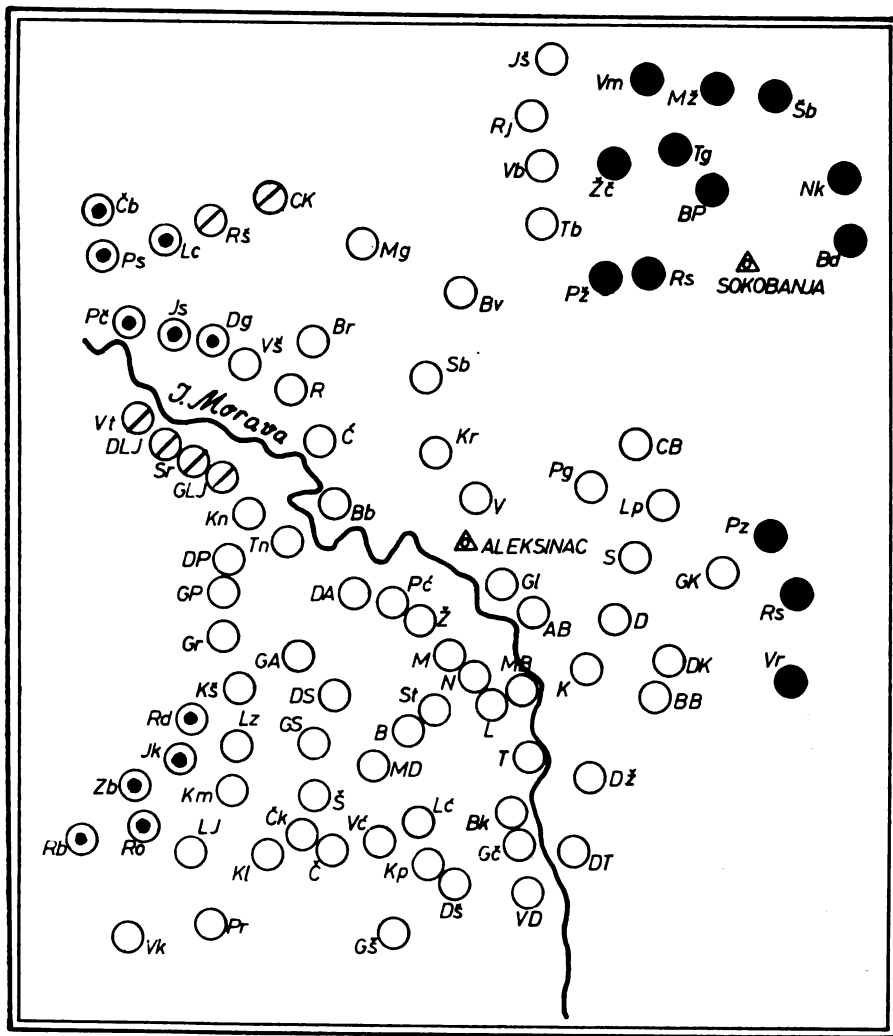
617. *Где* се, као обичније *де* (за *ге* у зони III в. т. 65), употребљава узрочно: не-смém се *аперíшем, де* ми *срце* *сла́бо* Гч, *бацíли* *цре́ва, де* *и́ма* *пантљичáра* Пр; експликативно: *она́, почéла* га *ка́ра, кад* *видéла* *де* се *мáло* *запусти́ја* Д; релативно: *ту́* *де* *кривíна* па на *гóр* ЦБ.

618. Од упитних везника употребљавају се: *дал, да* *ли, ел, јел, али, зар,* али не и: *је* *ли, еда, та* *ли*. Мислимо да је најчешће *ел*.

³⁶⁷ Везник *дек* Белић објашњава као прилог *идека*, који има узрочно значење. — АБДиј 649.

³⁶⁸ Контролни примери у заградама, увек кад говоримо о непостојању неке одлике у говору АП, узети су из: МИРеперт.

КАРТА БР. 17

- како
- ку
- / ку/кај
- кај

619. Од дисјунктивних везника забележили смо: *ел(и)-ел(и)*: *ели* месо, *ели* нешто друго спреми Гч, *ел* је печен леба, *ел* непечен М. Нисмо забележили везнике: *или-или*, *али-али*, *оли-оли*, *ја(ли)-ја(ли)*, *воља-воља*, *буд(и)-буд(и)*.

620. Допусни везници: *мада*, *ма*, *макар да*, *све ако*, *све кад* не употребљавају се. Везник *иако* овде се реализује као *ако*: *ако* је он богат ништа му не вреди Пр; а *премда* као *прем* + *да*: *прем да* му је отац оставија, није вредело К теџко ће покосимо, *прем да* ни помогну с косачицу пријатељ Лз.

621. Нисмо чули кондиционално-ексклузивне везнике: *већ ако*, *већко*, *него ако*, *нако*, *нако ако*, а поред *сем ако*: *ћу га нађем*, *сѐм ако* не на Мараву Т — чује се и *сем да*: *ће га жѐнимо*, *сѐм да* се не нађе прилика Т, *ће пооремо*, *сѐм да* не претекне снег Гц.

622. Нисмо чули употребу везника (в. нап. 368):
а у концесивном значењу („а му донесе свега, опет му мало”);
те саставно („поздравља те отац, те мајка, те сестра”);
те каузално („наљути се те си ми оно рекао”);
те експликативно („нисам знала те ће доћи”);
те релативно („нису то они те су се јуче тукли”);
те адверзативно („беше ведро те после поче грмљавина”);
те асеверативно („ђаво је он те велики”);
да узрочно („расрдио се да нијеси доџао”);
да иницијално у значењу „нека”;
да иницијално, у жељним реченицама („да бих имао новаца”);
да постпозитивно, у значењу „и” („иди га удари ти-да”);
да са значењем „отприлике” („но би требало да до двије мреже”);
што у исказној реченици („видим што неће ништа да ради”);
што у одричној реченици („што не би пазили, све би узео”);
јер (*ер*, *ел*, *еле*, *е*) експликативно („видим јер си болестан”);
јер у упитном значењу („буд ми коња закла, јер ми прода вола”);
тек у свим значењима. За нека се употребљава *тике*;
ка у узрочном значењу („примисмо га ка је наџ”);
док у узрочном значењу („примисмо га док је наџ”);
како у значењу концесивног „ако” („мораћеш како ти се неће”);
е(ј)а уз потенцијал, али се употребљава *ега*: *питај Мирослава*; *ега* би га (сено) узѐа да не пропадне Л;
кад уз потенцијал у концесивном значењу („не дам кад би црко”);
при као у значењу „према томе како”;
као ни везници: *некмоли*, *а некмоли*; *бо*; *будући да*, *без да*.

ИЗ СИНТАКСЕ ПАДЕЖА

623. Поред функције номинатива и вокатива, и извесних само функција остатака падежа, највише датива, основна се проблематика синтаксе падежа групише око функције општег падежа. Он се може употребљавати без предлога и с предлозима. Преузимајући значења осталих падежа ОП преузео је и одговарајуће предлоге, али у томе нема прости замене типа: *о* + *Л* једнако *о* + *ОП*. Предлог *о* не употребљава се никако, а његову локативну функцију (за означавање предмета о којем се говори, рецимо) преузима *од* + *ОП* (в. ниже). На другој страни, оно што је могло бити изражено неким падежним обликом без предлога (датив намене) овде ће бити изражено предлогом *на* + *ОП* (в. ниже).

Због оваквог стања, прегледаћемо што већи број функција конструкције *предлог* + *ОП*, мада ће обим зависити од забележеног материјала. Кад је то могуће или потребно, даваћемо и паралелне конструкције, било да се оне показују синонимичним у самом нашем говору, било да као контролне могу указивати на однос према стандардном језику.

У функционисању падежног система нисмо приметили неке разлике у зонама говора АП.

НОМИНАТИВ

624. За функцију субјекта у реченици, иначе најширу функцију овог облика, мислимо да примери нису потребни.

Додали бисмо да се облик номинатива користи и уз глаголе *буде*, *има* (било, *имало* — безлично за оба броја и *били*, *имали* за множину), где у стандардном језику имамо облике генитива, при чему није битно да ли се ради о именицама с квантификацијом или без ње, као ни то да ли се ради о потврђним реченицама или негацији:

било један *сџарац*, *деда Таско* ГК, било ту *болничар*, ал укинуће *а^мбаланту С*, *имало какви* и *какви трговци Т*, *не имало момци* за њума Гр, *не имало толко цимент Пћ*;

билі су *волџи* и *јевтинји*, ал он узџа овјја ЦБ, билі и *наши заробљеници Пћ*, билі ту и *овакви* и *онакви Л*;

имало једна колиба па се у *колибу сџри* ГК, *имало више куће*, а са се *раселило Лп*, *имало голџи цџрови*, за *стругање ЦБ*;

имали су и *по болџи људи* Гр, *имали* и *дрџшови*, а са *свџ* (жање) с *кџмбај Т*, *несу имали тија рџчови Пр* (в. и т. 3336).

Можда овде, уз напомену да су облици Нмн исти као и множински облици ОП, треба рећи да о номинативском статусу наведених облика говори њихова субјекатска функција, као и чињеница да се овакви облици јављају и у говорима где општи падеж још није у широј употреби.³⁶⁹

625. О Н уз заменице в. т. 587, а о компаративној функцији номинатива у т. 739.

³⁶⁹ РССинт 23.

ОПШТИ ПАДЕЖ

626. Бројне и разноврсне функције ОП изражавају а) скупови од посебних речи или синтагми, б) скупови од предлога искупова под „а”, б) од предлога и скупа под „б” (дакле, са удвојеним предлозима). Уместо предлога понекад се могу јавити и прилози (в. т. 606).

Општи падеж без предлога

627. Најшире је значење објекта. То је, у ствари, значење акузатива без предлога:

зѐм-ти *бога* Пр, кртињак изриа *брѣчке* Гч, ти спремај *вечеру* Т, *срце* заувјемо Пр, овај ће да обива *плѣву* Т, грабнуј ја *сировицу* Т, пијем *ракију* и *вино* М, пека *ракију* ГС, једну *чашку* попија Т, узнем *окуј торбу* Л, праву *левине* Л, вањав *рибе* Л, сечемо му *уво наквѣљано* Пр, она ожњела *цеа пребѣј* Пр, да је *дудинке* М, овај одлега *робију* Т, ујашуј ја *коња* Т, саг имала *истит* Т, нац приетель пропаде *узимауће ђубре* Л, тѣли ми однесѣв *вилдани* МД, подгрѣамо *кукуруз* Т, ја сам одаваа *ћерку* Гр, нац кум продаваа *месо* Гр, имамо *попови* Гр, потераа *овце* ГС, ту тражили *мртви* М, пију *ракију* Лз, девојке плету *вѣнци* ЦБ, дотеруваа *праци* ГК, носи *свински опанци* ГК, *секирче* узѣја, *секиру* оставија Т, ти спремај *свадбу* К, има *кимку* на њѣга Пр, тај девојка има да узне *једног дѣмбеља* Пр, ту су срѣли *неки војници* Гр, ми немамо *тѣслу* ГК, отѣше ми *симити* Б, још није узѣа *годишњи одмор* Л, немам *тѣлци* за продаву Гч.

Као што се из последњих примера види, ОП иде и уз потврдне и уз одричне глаголе.

628. Обликом ОП без предлога остварује се и функција партитивног генитива у примерима:

има га (плац) *дан орање* Лз, он стој између *плот* и *стог сламу* Гр, добио *мало брашно* Т, понѣси си он *флашу ракију* Гр, немам ни *грѣтку зѣмљу* Пр, дај, боже, да набѣре *кола сѣно* Сб.

629. Посесивни генитив такође се може заменити општим падежом без предлога:

не панти се први *постанак село* М, данас имау *подизање кров* Л, та е шуама искрчена кад је било *правѣње прѣгу* Т, добила сам *проширење срце* Кл.

Ми смо ову појаву назвали посесијом, али исто толико колико *постанак*, *подизање* и *правѣње* и сл. припадају *селу*, *крову*, *прузи* . . . ове именице представљају и допуне глаголима с којима су у синтагматском односу (у неку руку, то је субјекатска функција).

630. Синтаagmaма од одредбе и именице у ОП могу се изражавати и значења темпоралног генитива:

прѣшлу зиму чѣтри *стѣљака* сам изеклала Л, *овуј субѣту* нѣсу *долазили* К, *прву вѣчер* се скарамо ГК, *трѣћу годин* пуштише ни из *ропство* Т, *сваку недељу* куд њума ВД.

631. Разуме се, општим падежом могу се изразити и значења која има акузатив без предлога:

долази *свако веће* К, *сваки дан* исто, нема га *трећа недеља* Л, много *спије*, па *свако јутро* касни К;

широко скоро *пед* ГК, израсло, има *метар* Д, ће ставиш *цело кило* М, оре *ектар* и *јо* (= пола) ДА.

632. На овај се начин не могу изразити значења квалитативног генитива (мома *вита стаса*), или аблативног генитива типа „чувај се *змије*” већ само конструкцијом ОП и предлога, а слично бива и са неким значењима датива и инструментала без предлога, на што ће бити указано ниже.

Општи падеж с предлозима

633. Бројна и разноврсна значења генитива места изражавају се везом општег падежа и предлога: *врз*, *више*, *ниже*, *изнад*, *испод*, *иза*, *испред*, *између*, *до*, *код/куд*, *близо*, *покрај*, *поред*, *дуж*, *преко*, *после*, *пред*, *око/окол/около*, *насред*, *усред*, *проз*:

за *врз* примери у т. 569.

мој отац стоји *више кућу* Гр, има кућу *мало* *више* Бању Сб, — а са истим се значењем употребљава и *повише*: кућа му *повише* *продавницу* ЦБ, преврнуа *кола там* *повише* *кривину* К;

Нозрина ти е *ниже* *Луђање* Т, разлива се (Морава) *ниже* *село* Т, већ *ниже* *Трњане* тако се говори Гч

спомен је *горе*, *изнад* *село* ЦБ;

испод *кривину* К, *испод* *цркву* К, они су *бащ* *испод* *брдо* ЦБ, провукло се (пиле) *испод* *тарабе* Т, *испод* *школу* Д;

иза *шталу* Гч, *иза* *кућу* *правија* *шупицу* Лз, на председника *кућа* *иза* *Росуљу* Гр, — у употреби је и *поза*: погледам, она *поза* *мене* Гч, неко *најће*, а ми *прасе* па *поза* *врата* Т;

пере *црева* *испред* *шталу* Пр, ту се сударе *негде* *испред* *Лаћуку* МД, *бија* *голем* *судар* *испред* *Сталаћ* Л, не *јди* *са* *тамо*, *испред* *трактор* М, *стани* *испред* *мене* ДТ;

између *куће* *једва* се *протнещ* ЦБ, *између* *точкови* има *више* од *метар* Гр, *протера* му *лопту* *између* *ноге* Т;

други се *удавија* *код* *мо* Т, *оставија* *ракију* *код* *кућу* М, *код* *воденичара* *узео* Т, она *код* *стареог* *сина* ЦБ, ту гу *срели*, *код* *спомен* Т, *код* *тај* *манастир* ГС, *куд* *моу* *кућу* Кш, *куд* *Бранкову* *сестру* Гр, *куд* *јуци* Гр. Ова се конструкција користи и уместо датива: *убиће* *зајца* и *однесе* *код* *кућу* ГС, *једва* *доћо* *код* *кућу* Гр, *поћемо* *код* *лекара* Гр, *кад* *доћо* *код* *кућу*, *падо* Л, *идо*-*номад* *код* *Збре* Гч, *спремимо* се *код* *лекара* Гр, *отишла* *једна* *мајка* *куд* *ћерку* М, *јде* *овам* *куд* *мен* ГК, ће *свратимо* *код* *Миље* *Шнајдера* Т;

мува се *покрај* *воденицу* Т;

прођеш *поред нијац* па још мало Т, све *поред кућу* насадила цвеће Т, све *куће поред пут*, кај у вáрош Гч;

дуж онај канáл бáче, па навађују Гч;

гледа *преко зид* К, погледам *преко зид* Т, íдемо сá (= само) *преко поље* Т, бíја *преко Марáву* Т Гч он је *преко реку* бíја Т, нáс чéтри па *преко планину* Т. У овим се примерима показује више значења. Кућа му *преко реку* ЦБ — значи: с ону страну реке; íди прáво *преко игрáлиште* К, значи правац и сл,;

Субóтинац долáзи *после Бóван* Гр;

мáло *пре Тéшицу* ти е Бáнковац Т, Брáлина је *пре Сталáћ* Пћ; и *пре* и *после* одређују неки однос према месту означеном ОП, који се успоставља у следу, току, — на путу;

око кућу Т, јурíа *око цркву* Гр, све *окол зграде* ограда ГК, пóp напред, па младéнци, па кúм и старбјка па *около онај астал* úкотур два-три пúта ЦБ, мáјем се *око стоку* Лп;

óбично је шкóла *насред сéло* ЦБ, *насред сбу* бíло огв́иште ГК, кад сúnце дóђе *насред нéбо* Ш;

пóтречи бóмба па *усред кáзан онај сређан* ГС;

кад су лíтије, íде се *проз поље* Сб, прóтнеш *проз онí цéпци* (= зупци на ткачком брду) ГК, гв́ири *проз тарáбе* Лз.

634. Конструкција *до + ОП* означава близину, за што се некад као појачање јавља и речца *сам*:

он је *до сам пристáниште* Т, тýри (ограду) *до сам нéга* Гч, кућа му *до сам друм* Гр, новорођенче (спава) *до сам мáјку* па пóсле дрúги ГК, нáтера (трактор) *до сам обалу* Ц.

Оваква конструкција може означавати и завршну тачку кретања кад стíже *до чéшму* Т, *до Бéоград* íма да развукúеш Пр, *до Кóмрен* и ни мрднут дáље К, *до лúка* (до лехе с луком) па скрéни Б, дотерá скóро *до сéло* и пúче ми осавíна ЦБ.

Оваква граница може бити и временска, кад означава неку тачку у временском току:

нéсам заспáла *до сави́ало* ГК, седé *дó-јесен* Л, *дó-пролет* не íдемо у пóље Пг, íма да се грéјемо *до први мáј* Т, *до н'етак* ће поóремо К, мучí се *до нéко дóбо* па се дíго Пр, *до сýтра* сам на óдмор ДТ.

У оваквој функцији, при ограничавању у простору или времену, често се користи комбинација *од + ОП . . . до + ОП*:

он нáправи крéвет *од зíа до зид* М, *од Пóродин до Прокúпље* ми пéшки Пр, *од мéне до тéбе*, нíје вíше Л, *од Вели́гден до Госпођину* Т, жéли смо *од сави́ало до стави́ало* Гч, рáдиш *од звéзду до звéзду* Лћ.

Поред значења места има и нијансе значења начина у примеру: седú *једно дó-друго* Пр. Појачани адвербијални карактер показује преношење акцента на предлог.

635. Мислимо да је и у следећим примерима, с предлогом *до*, у питању значење узрока:

свѣ то *до мају* (= укус сира, који потиче од маје) ЦБ, свѣ то *до мајку* (= мајка се прекорева због понацања ћерке) М, што ти лѣба такав, то *до квасац* К, слабо ница, *до сѣме* ГА.

636. Нисмо забележили употребу везника: *ван, мимо, уздуж, скрај, украј* у месном значењу.

637. У аблативној функцији имамо конструкције *од, из + ОП*, док се конструкције с предлогом *са* не јављају никако.

Конструкције с предлогом *од* за ознаку потицања:

чуја сам *од стари људи* Л, са^ч имамо *од њума* (од те краве) јуницу Л, где-ћу дидем *од свој дој* Л, добро е и *од Тите* и *од свѣ* Т (за из т. 643), а: са аблативним је комбиновано и просторно-релационо значење: *ви сте оде Сврљиг* ЦБ, боље говору овѣ *од Крушевац* ГА.

638. Значење порекла имамо у случајевима:

брат *од чичу* Т, мѡј брат *од тетку* Лз, он *од Ракићи* МД.

Значење порекла имамо и у изразима у вези са болестима:

пати *од желудац* Гр, болује *од претисак* Гч, *од глад* лѣк нѣма Л, свѣ му то *од живци* Гч, имала си запѡн *од кукање* Гч, *од лѡше*, нѣ ваљда *од дѡбро* К,

али се свуда ту осећа и значење узрока, које је видније у примерима: то ми *од крају* Гр, добија трѡвање *од покварену јѣћу* Гр.

639. Конструкцијом *од + ОП* означава се и материја од које је што сачињено:

врѣће су бѣле *од којзу длаку* Т, трѡмка *од павутину* Л, (имамо) ракију *од грѡзе*, а нѣмамо *од сливе* ГК, завијачка *од вуну* Т, напрајимо колибу *од ону смреку* ГС.

640. У ОП стоји агенс пасивних реченица:

Моравец је давен *од вѡду*, *од Мараву* М, потказан *од наши* ГК.

641. Конструкцијом *од + ОП* означава се почетна тачка удаљавања у простору или времену:

од Јазбаци се скрене десно Л, повуци конопац *од капију* па до л у крај Т, за кукуруз бремо *од Благовести* К, *од бсам сама* чекам Гр, ѡвце пасу по синѡр, а *од Ђурђевдан* у планину ГК.

У неким случајевима ово значење поприма карактер начина вршења радње:

да ми испричац *од крај* Т, свѣ ћти кажем *од крај* Т, замлеа се (= запричао се) *од Кулина бана* Л, мѡка *од колѣвку* до матику (до сахране) Л, *од крај жвѣи* Пр.

642. ОП с предлогом *од* употребљава се и у компарацији, кад из мноштва треба издвојити ужи појам:

од сви људи старѣи Л, он је *од нас* бѣја најмлађи М, највише је отиша *од своје друсто* Кл; в. и т. 739.

643. Уз глаголе кретања конструкција *из + ОП* обележава место из кога потиче кретање:

отац ме извўка из школу З, извади га из вўр Л, истера из корење Гр, кад и (= из) чепке истера (изданак — вўлиз), ти га овелизиш Гч, вади то из ўста Л, — међутим, сличан пример са нијансом начина у значењу пратиће адвербијализација, са преношењем акцента: ўзе му из-ўста Л.

644. Конструкција из + ОП у адноминалној употреби показује

а) место где неко станује (идент. по месту становања):

Миље из Лаћуку Т, човек из наше село Лз, сад ми ћерка долази, (ова) из Ниш М. Последњи пример, интонационо одвојен од осталог дела реченице управо тим одвајањем атрибутивно истиче да се ради о ћерки Нишлијки, за разлику од друге која живи у информаторовом месту;

б) порекло нечега лоцираног, у време говорења, изван места порекла:

довећена из Мбзгово Д, доселија се из Црну Гору Кш.

Овако ће одговорити, о месту свога пребивања и лице које буде упитано: одакле је? — и у случају када је место порекла исто с местом становања:

из ово сам село Л, ја сам из Тешицу Т, одавде сам, из Крушје Кш ми смо обе из Радевце Рд.

Овакве конструкције може пратити ознака „родом“:

из Прўговац рџдом К, мој су рџдом из Добревац ЦБ,

мада није ретко да се ознака ове врсте даје и синонимично, без падежне конструкције, али уз: родом + етник:

рџдом Црнобарац, ис Црнобару Д, ја сам рџдом Бобовиштанка, а живим у Рутевац Р.

645. Са аблативним значењем потицања, али и припадања неком роду, подједнако је у употреби ОП с предлогом из и од:

снаја ми од Дудићи Гр, бни су од Бибџи ДА, ја сам из Дудићи Гр, из Јазбаџи Л.

646. Узрочно значење конструкције с предлогом због, мислимо да не треба посебно објашњавати, за услед смо рекли да није у употреби, а уместо ради употребљава се зарад, где није увек јасно да ли се означава узрок или циљ:

зарад ту сам се децу опеќла (мајка јадикуже што се много мучила, а сад је деца не поштују) Т, није он доша зарад тебе, но за себе Пр, јурне зарад лџту и падне се К.

Забележили смо и употребу порад:

ўвечер он изађе порад себе Пр, сигурно га зваљи порад то М, отиња у банку порад кредит Т.

647. Ево још неких ситнијих напомена у вези са изражавањем генитивних значења конструкцијом предлог + ОП:

1. Поред наведених забележили смо и употребу ових предлога:
без: буди без бригу Гр, *немóј да óн умре без свећу* Л нигде не иде
без бициклу К, *остаа без бабу* Лп;

против: бија против послáници М, *радéа против сина* К;

куде (код): *бија куде Црнотрáвца*, *помагáа му на зánат* Т;

од (уз глаголе тражити, донети и сл.): *поискај од снау* ГК, *узели од учитеља* ЦБ, *донеси máло* (црног лука) *од брата* ГС;

после (временско): *после орање* се влачило а сá се дрља ЦБ, *после прázник* ће те потражимо К, *ће иде* (код војника) *после заклетву* ГА, *после Преображење* седeњкујемо ГК.

уочи: бeше нeкако очи Први мáј Гч, *тó се рáди у'чи Бурђевдан* Пр, *уци слáву* К, *уци свáдбу* Сб, *уци тáј дáн* Гр.

2. Genitivus originis са *од + ОП* није уобичајена конструкција, већ се с том функцијом употребљава синтагма: *сестрино дете, мајкин брат, чичина ћерка*, уколико није: *на мбу сестру дете, на мбу мајку брат* и сл. Мислимо да са овим не треба мешати лексикализоване форме за означавање сродства: *брат од тетку, сестра од чичу* и сл.

648. Узрочно се значење генитива с предлогом *из* може изразити конструкцијом *из + ОП*, али и *од + ОП*. Чини нам се да је употреба *од* нешто шира. Јер, док предлог *од* може ићи са свим речима, *из* иде уз: *инáт, мржња, пакос, пизма*, али не и са речима: *жá* (= жал), *мíлос, мука, радос, стрá*. Обично је дакле и: *из инáт* тური óграду до сáм њéга Гч, и: *од инáт* тó рáде Гр, али само:

рiпа од радос К, *спéкла се од жáл* Лп, *од жáл* се више никад не про-
 свестила Лп, тó гу *од жá* К, далá му *од мíлос* Т, болује *од муку* за ћерку
 Л, рáди *од стрá* ГК.

Мислимо да пример: *млóго се штó напráи из незнање* М, не би био
 обичан с предлогом *од* (а тако нисмо ни чули).

649. Значење узрока као да је помешано са значењем начина у
 примерима:

побице се шиáлу (из щале) М, свé то пóчне *и-шиáлу* Т.

Овде се може напоменути да као прави прилози постоје *шиáле* и
бешалé/бешáле, по пореклу генитивне синтагме (в. и т. 367):

650. Функцију посесивног генитива има конструкција *на + ОП*:
на мбу мајку óтац ДА, *сiн на Вáсу* Т, *на овóга Вéлка* брат К, *брат на свекрву* К, *на млáђега сина* ћерка К, *на мýжса* ми брат Т, *на моéга свéкра* брат Л, *снаја — на сина жéна* Т, *на овóга е Влáјка* брат К, *триеста ми* била *на сестрића* кошуља ГК, *жéна е гáзда на кућу* Т, *јá сам гóс на кућу* Т, *тóи су сигурно играчке на нáшу дeцу* К.

У говору АП могуће су дакле следеће посесивне конструкције:

I — 1. *свекрзин* брат Л, 2. *на свекрву* брат К,

II — 1. *на моу свекрву* брат Л, 2. *на свекрву ми* брат Л,

III — 1. *мóјзе свекрве* брат Гр.

Разуме се, синтаксички однос у II није исти као код осталих случајева. Ту постојећа синтагма *на + ОП* добија атрибушке, такође посесивне одредбе (*ми, моу*).

651. Нисмо чули конструкције типа „за владе . . .”, већ само *за + време + ОП*:

за време окупацију Т, за време откуп, ми смо докупували жито, само да има да предамо Л, за време богиње Пћ, за време рат МД, или: преко рат су били жандари Л.

652. У говору АП не употребљава се предлог *ка*. Забележили смо врло мало примера (само из зона I и IV) типа *как + ОП*, којима се казује управљеност кретања ка појму у општем падежу:

терај овце как планину Рд, доле су, как ливаду, отишли Гр, оде как Делиград Вк, одатле су кренули как Ражањ Дг, как исјок Тн.

Чини нам се ипак да овај предлог не би морао бити тако редак. Иначе, овде се не јавља *кам*, који у сврљишким говорима има честу и обичну употребу (в. и т. 301).

Управљеност се врло често исказује конструкцијом *према + ОП*;

кад се иде према мњс Т, пошли они према Бању ЦБ, иде се према Стублину, али се десно одваја за Бѣљу Н, ајде полако према мњн Л, кйша врне кад облаци йду према Ниш Т, бањка дўва према Мали Јастребац М.

653. Усмереност на објекат исказује се конструкцијом *на + ОП*:

учим га на добро К, кој ће своје дете да учи на лоше Пћ, несам га ја учила на то Пр, све ме вукло на то М, тој-су били наклњети на политику комунистичку М, млого наклњети на пиће, на пиће и на карте Т.

654. Конструкцијама предлога и општег падежа могу се исказивати и нека друга значења датива.

Намена се казује конструкцијом *на + ОП*:

дадо на објзино детњнце Т, тури на праци Л, не-моц тй да угодиц на сав свет, Л, кафу давају на сви, и на децу Л, на другого ће праву кўћу у вњрош Л, дала си на мајку М, поручили на брата њњнога ЦБ, имање дадо на унука Л, да дамо на децу леба М, кад смо правили свњдбу на унука Сб поздрави на децу Гч, донњла ми на унука крвај Сб, носи рўчак на радници Сб.

Паралелно са овом конструкцијом, више у зонама I и IV него у источним зонама II и III, и само кад се ради о јединици, у употреби је и датив намене без предлога (т. 369—372).

Иста конструкција служи за изрицање посесије:

на мњга њца бйла радња доле М, на мњи тамо појњта, па ту чувају стоку цело лето ГК, све то на Ружу вамйлија ГС;

или се њоме исказује *dativus commodi*:

на мњу је децу билњ бњља мајка но ја К, то е голњм помоћ на моју ћњрку Л, на њмладику сњ најбоље Пр.

655. Изражавање акузативних значења конструкцијама *предлог + А/ОП* врло је обично и то како прилошких тако и придевских, конкретних или апстрактних, и зато се на томе нећемо задржавати. Ипак ћемо, указати на она најраширенија значења.

656. Место завршетка радње изражава се конструкцијом *у, на, под, пред, међу + А/ОП*:

стијамо *у Ниши Т*, потера овце па тѣра *у јазбину ГС*, па се попеа *у дјуд М*, увођено *у нићи Л*, ударамо *у гламњу Пр*, заббло ми се *у зуби нешто Л*, јопет спрлет па би гу водиа *у бању Гр*, све отишло *у партизани Т*, е, де ће не одреду — *у кувари Т*, унеа сам се *у сан Л*, све то тури *на астал Л*, доща *на праг и чека ЦБ*, стига *на станицу М*, доща гу *под прзор Т*, стави *под мишку* и носи *Пр*, упадне ти он *међу они бандити Гр*, убацуу се *међу сељаци М*, *међу редови* турамо шангарѣпу *Гч*.

657. На сличан начин, уз помоћ различитих предлога, изражава се и значење мировања на месту:

ту трње, наватало ми се *за ногвице К*, везан *за граб ГС*, *уз кућу* му продавница *Л*, ту ти (капа) *уз главу К*, била сам *уза свѣкра Лз*, све счућурени (пилићи) *под квѣчку Кп*.

658. Конструкцијом *на + А/ОП* изражава се

а) правац кретања: одатле *право на реку Т*, ишли смо *на Бању*, па преко Ртањ за Болевац *Т*, војска иде *на Радѣвце*, и ѣто ги код вас *Гр*, тераће не *на горе, на доле ГК*, в. и т. 639;

б) време радње: *на сунчи залаз* полазимо *Т*;

в) узрок: а командир љут *на нега, на тѣга* ми брата *ГС*;

г) циљ: ће димо *на пецање Т*, ища *на аперацију Л*, данас ми унука ишла *на испит Л*, буди добар па ће водим *на венчање (шала) Т*, још јутроске отиша *на косидбу ДА*;

д) атрибутивна функција: *лампа на карбит Гр*, купиа кревет *на склапање М*, узѣа ми пѣћ *на навту*, ал нестаде *навта К*, то¹ све *на циганска грбшита* (= оставља неоране хумке) *ГК*, а пређа ми смотана *на клубићи Лп*.

659. У конструкцији с предлогом за изражава се

а) намена: има дојаци (= сисе) *за свако (прасе) Гч*, кѣчница *за сатку кобла Т*, ту-е место *за старѣјка Пр*, онѣ где се вода напунгува *за вѣз Л*, то овѣја лекови *за снмирење срце Гч*;

б) циљ: *за кучики дошци Пр*, пију *за радос Лз*, спремѣли се *за свадбу*, а девојка побѣгла *Т*, ели си ти спреман *за полазак Гр*, бере *праске за прѣдаву К*;

г) правац кретања: *јутру, айде за Прѣкупље Т*, одатле *за Пушту реку Т*, туна се иде *за станицу Л*, овѣмо е *за Кулину Ч*, ту се иде *за мѣј плац Л*.

У оваквим случајевима стиче се утисак о значењу циља који је изражен синтагмом *за + ОП*. Тако је и у примерима типа:

оти́ца за *Београд* Гр, ће́ иде за *Сóкобању* М, мо́же ли с вас да по-
ђем за *Ниш* Гр, отпу́гували за *Грчко* Т, не́ћу дим за *Ниш* Л, кад ви
на́слите за *Ниш* К,

који су чешћи него с предлогом у: ју́че и́ца у *Сóкобању* Т, мо́рам
у *Лађику* Т, ево́ идем у *Алѣксинац* Сб.

660. Начин вршења радње може се означити и конструкцијама на
+ А/ОП:

свѣ скло́пим на *кути́чићи* Т, до́шло ми на *сан* Гр, одáтле свѣ на
бступ Т, ме́двед се наљу́ти, па ви́кни, па уби́ њѣга на *мѣсто* ГС, умрѣа
на́прсно, на *ноге* Л, свѣ насади́ли во́лке на *ре́дови* Гч, не ри́љај на *прѣс-*
кок Сб, и́гра на *пре́вару* К; или

у + А/ОП:

војска ни́је и́шла у *но́гу* Пђ, не ра́ди се у *ру́ке* Јк, ме́ша у *го́вор* Лп,
ги́га у *оде́ње* Лп.

Неке ситуације могу се изражавати и обема овим конструкцијама,
нарочито ако се ради о каквом формирању облика, или именица у А/ОП
значи неку јединицу мере. Обично је и: дѣне се у *стóг* (сено) и на *стóг*,
али само: продајем на *стóг* (а не, рецимо: на кола, на кило и сл.). Такви
су још случајеви:

сно́пови се дѣнев у *крсти́не* Т, прѣ́ђа се мо́та у *клу́пче*, *чи́ле* и *по-*
лу́че Л, шу́ма (жукурозовина) се дѣне у *ко́пе*, сѣно у *стóг*, а сла́ма у *ка-*
ма́ру Л, ради́ли смо у *за́мену* ГС;

свѣ здѣнуто на *камáре* Т, ра́ди на *испомо́ћ* Гч.

661. Сва се значења инструментала изражавају конструкцијама од
предлога и општег падежа (о остацима И без предлога в. т. 373).

662. Цели спектар инструменталних значења исказује се конструк-
цијом *с/са, сас + ОП*:

мој му́ж удáрен *с пиву́к* Т, то́чак се са́пне *са коно́пац* Т, *с ча́ју* (Н
чађа), Л, *са рѣч* Л, отвáра *с кљу́ч* Л, щѣе *с и́глу* Л, по́сле га посѣемо па
га покрѣемо *с љубре* Гч, ко́памо *с матиче*, брго Гч, уби́а га *с прљ* ГС,
о́нда га ле́по зали́јемо *с ма́з* Пр, ни́ти го́ре врзани *с тојáшке* ЦБ, отвóре
с калаву́з ЦБ, он си оти́ца *с ко́ла* Л, ће до́ђе *с ауто́бус* К, досади́ше *с*
ту дисципли́ну М, а штá ће ра́диц *сас ту пу́шку* Т, *са јабуку* су звáли
Л, и́шли о́ни *са секѣре* (по дрва), а са́д *с мото́ри* ЦБ, покрѣе гла́у *сас*
нешки́р ГС, ја ги зала́жем *сас³ бобóне* К.

663. Истом се конструкцијом изражава и социјативно значење:

с му́жа до́шла Л, *са си́нови* не збо́ри Л, он и́ца *са свети-Са́ву* Пр,
оти́шли *сас војску* Л, сѣди *сас³ де́цу* на ве́рије Гч, купи́ја сам кра́ву *сас*
тели́ћи М, пого́де се *сас пријете́ља* Лз, бра́т ми се старѣи одели́ја *сас*
његову порóдицу К, ди́де *сас радници* К, тако-се договóру *сас о́ни шумáри*
Гш.

664. Квалитативни инструментал изражен конструкцијом *с + ОП*
имамо у примерима:

кошуља *с рукави* Т, мајица *с кратки рукави* Л, он онакав, *с мешину* (са великим стомаком) ГК, а

извесну нијансу начина у примерима:

у четвртак *иде* (младожења) *с музику* Лз, — што би значило: иде праћен музиком, како је у примеру: *иде* и *јавља се са свирајку* ГС, затим: *идем са стра* ГК, *ради га с мрзос* ЦБ.

665. Заједништво је исказано и у случајевима кад именица у синтагми обухвата оно што је изражено конструкцијом *с + ОП*:

тамо ми *ћутí* (= стоји, седи) *чабар с паприку* Т, *има́м овде лонац с ма́з* Гр, *колица* (тракторска) *с пџасак* Т, *завати́ла ша́ке с тџесто* Лп, *до́ле буре с клашиње* Лп.

666. И у говору АП позната је конструкција с прилошким изразом *са све + ОП*:

он се *укачи* (на кревет) *са све опанци* Т, *дош́ла са све де́цу* Гч, *бријај са све бра́ду* Л, *тера он (жито) са све плџеву* ГК.

667. Просекутивно се значење инструментала изражава конструкцијом *по + ОП*:

иди си по пџт и не обр́тај се Сб, *јџдва иде по пџт* Гр, и *све по прџгу* Т, *идемо по путинку* М, *де́ца иш́ли по пџт* Пр, *џно га, развр́ћа се по лива́ду* К, *чу́вам џвце по планину* цџело лџто Лп.

668. За ознаку „омогућивача кретања” (прим. *иде возом*) узима се конструкција *на + ОП*:

мој мџж иш́ца на вџз Л, *вози́а се на вџз* Т, *дош́и на ауто́бус* Т, *сти́гли на ауто́бус* К, али: *дош́ли с ко́ла* К, *дош́ли су с ауто* ЦБ.

669. Локацијско значење инструментала исказују конструкције с предлозима *међу, над, под, пред* и *ОП*, али се у томе значењу никад не јавља и предлог *за* (*за кућом* и сл.):

стои́ међу плџт и *сто́џ сламу* Гр, *међу њи́ свађа голџма* Л, *нема ниш́та међу нас* Гр, *међу ку́ће* ми обџр Пг, *куд она́ј дџд нат пџт* К, *она́ над њџга*, овако с *ру́ке* Л, *го́ре под планину* дрџкше М, *све поде љџбе спа́ва* ЦБ, *џџџи пред ку́ћу* Т, *казан би́ја онде́кај пред мо́ју ку́ћу* ГК, *скупџју се пред за́другу* Кл.

670. Различита значења локатива с предлогом *на*, која овде нећемо разврставати, изражавају се конструкцијом *на + ОП*:

би́ја на казан Т, *овај капџт на мене* К, *џџџџга на таван* Т, *мајџр на коња* Т, *нашџше га на обалу* Т, *ја на пџмџу пе́рем неке тџгле* Т, *воду смо заваћали на иш́ти бунар* Гр, *џступница би́ла на брџдо* Т, *на са́му Мараву* Т, *како́-џ би́ло на ва́шар* Л, *грџ му на дџшу* Л, *јџдно де́те џџно џмре на моџ руке* Гч, *на тре́ће мџсто би́ла* Гч, *би́ја бџг на зџмњу* Пр, а *џџџи казана врџју на јџдан џгањ* ГС, *би́ли смо спава́ли до́ле, на зџмљу* М, *смрџзо се на тра́ктор* ЦБ, *не́сам би́ла на проше́вину* ГС, *кај на прџгу* В.

671. И сва разноврсна значења локатива с предлогом *у*, која би се, у најџшћијем смислу, могла свести на означавање места „у унутраш-

њости или у границама (међу деловима, у редовима) појма с именом у овом падежу”,³⁷⁰ овде се изражавају конструкцијом у + ОП:

лега (= лежи) у *кревет* и *рачуња* си нешто Т, син му там *барави*, у *Вранцуску* К, има воду у *колѐно* Л, има курцу́м у *ногу* Л, има два́ес милио́на у *банку* Л, у *Бѐли Брег* би́ја Гч, имамо чѐтри цѐва у *њи́ву* Гч, тамо има́ла кома́нда у *Кули́ну* Кш, извор у *моу лива́ду* ЦБ, има у *Дашњицу* стари људи Гч, у *поље* свѐ трѐба да се сабѐре Л, о́тац му у *савезници* би́ја Т, Авио́нка, она́ ћѐрка што у *Држѐвац* Т, у *Марáву* има *рѐбе* Т, мене су рѐкли онѐја у *за́другу* М, барави́ли у *збѐг* М, носи га *у-зуби* Л, би́ја у *Не́мачку* Кл, носи грóјзе у *бѐлу марáму* Л, свѐ има́м у *дóшу* Л, ми смо у *жа́лос* Л, у *ста́рос* ме но́ге болу́ ГС, нѐсам би́ја у *могу́ћнос* М, ѐспрво су у *ми́лос* ЦБ, татко му у *пѐнзију* Гч, про́па у *сна́гу* Т, глѐдан у *сна́гу* Т, свѐ у *јѐдну вр́сту*, бараба́р Л, бѐще у *црне дрѐшке* ЦБ, један бра́т ми је би́ја у *оса́мнаесту го́дину* Кл.

672. Значење узрока имамо у примерима:
у *жива* у *пи́ће* К, сре́нан у *жену́* Л, богáт у *на́ре* Т, нѐсрећни у *сто́ку* Гч.

673. Конструкцијом *по* + ОП исказује се

а) површина по којој се врши кретање: одим *по авлију* Л, вѐрба́к свѐ *по по́ље* ГС, јури *по коши́лук* Т, свѐ така *по сѐла* Т, *по бре́гови* слáна Л, мрље *по кицѐлу* ГА;

б) начин: овдѐн ишло *по приетѐљсто* ДТ, доби́вамо *по рѐд* Гр;

в) време: двѐ недеље *по Ускрс* К, ћу до́ђем *по жѐтву* К, до́ђе мло́го *по стави́вало* Л, не́како *по Сини́шино рођѐње* Сб.

674. Будући да у говору АП предлог *о* никако није у употреби, предмет о којем се говори означава се конструкцијом *од* + ОП:

штá зна́ш ти *од Чѐду* Т, она́ о́ће да гóвори не́што *од то́га Рáнка* Гр, при́чамо *од ове бóрбе* М, штá ја зна́м *од то́* Л.

675. Није непозната појава удвајања предлога. Забележили смо случајеве:

од При́дворицу *на куд Лескóвац* Т, отóще *на куд Бобóвиште* Тн, одáтле *на куд Мрáмор* Т, *на куд Лѐбан* оти́шли Т, па ме опра́ља дѐм там *на куд Кру́шје* Гр, а ја прѐжам гу (пушку) *на куд Ђенерáла* ГС, скрѐнѐше *на куд цркеу*, Рýску ГА;

до у *кућу* га јури́а К, и́шли смо *до иза Дрѐну* Кш;

спрѐма се *за на ва́шар* Л, ма́јка ми да́ва пáре *за на са́бор* Гр, то́ ти е *за у шко́лу* Л, *за у коно́пљу* Т, то́ су (столарију) радѐли *за у Бленди́ју* Сб, којó дѐте по́ђе *за по о́вце* М, ка́па је *за на гла́ву* Л, дѐца нѐсу *за уз ас-тáл* Пр.³⁷¹

Са три предлога: *из по више кућу* Ср (зона IV).

³⁷⁰ МССхј II 746.

³⁷¹ ДБУДв наводи да се са овом функцијом могу јавити *до*, *за*, *осим*, *место*.

Иако по навици говоримо о „удвајању” предлога, мислимо да се не ради о плеонастичкој употреби, будући да се свуда примећује и померање у значењу. То померање, чини нам се, иде тако да се значење једне синтаксичке структуре динамизира. Према: на вашар (у ствари, лок. „на вашару”) долази: *спрема се за „идење” на вашар*. Мислимо да би томе адекватна структура стандардног језика била „спрема се за вашар”. Други случај. Синтагма *куд Лесковац* значи „код Лесковца”, „у околини Лесковца”. Пример са „удвојеним” предлозима говори да се не креће „од Придворицу” *на Лесковац*, већ на — околину Лесковца, дакле, *на куд Лесковац*. Изостављање првог предлога, а први мислимо да је онај ближе именици, не би овде било без штете по смисао који се жели изрећи. Са друге стране, предлошку функцију као да има само предлог даљи од именице!

676. Померања у синтаксичким односима у говору АП нису ретки ни у неким другим правцима:

О померањима односа падежа *позад* (акузатив) и падежа места^а (локатив) говоре истраживачи далеко широг подручја од зоне којој припада говор АП (пример: *идем у село/у селу — бја у селу/у селу*).³⁷² Али док се изван те зоне, призренско-титочке, може говорити о мењању облика који те односе изражавају (А—Л и обрнут), за нас говор може се рећи да је тај правац једносмеран, односно: ОП следи на месту локатива, али не и локатив на месту А/ОП.

677. Нека померања постоје и у значењу прилога, односно у њиховој зими у неким синтаксичким ситуацијама:

гдз м. *куда*, будући да се *камз* у овој зони не употребљава: *гдз ћу дидем* од свој дом Л, *ни те ко пита дз идеш*, *ни ти шго Т*, *дз ће бежу Т*, *дз ће*, *силом да мре* не може Т;

куда м. *гдз: куд ћз ти да седзи* Гр, *куд ли је сач* ГС, *куд си*, *брз ти Л*; *куда ти е тинго* К;

нигде м. *никуд: немо да идеш нигде* Т, *никако да се ја пзведем нигде* Гр, *не идеш нигде*, *ту сам Б*, *одавно се ја нигде не крећам* од кућу Б.

Сличних померања, попут: *одзиз кблз усвг тмз пззди* Гр, *уместо назад*, има врлу често.

678. Забележили смо и нешто примера контаминације падежних облика, у којима нисмо учили неки принципски значај, али мислимо да они могу показати до које је мере поремећено осећање падежних односа и облика. Појава настаје када јединка покушава да се изражава „књижевним” језиком, који јој није ни у духу ни у познању. Такве адаптације, међутим, нису ретке:

на срѐмски фронт учествоа сам *до крају* Кц, *та валма која иде од тбчак до крају* Лп, *ја несам бја у борбу*, *ја сам бја прѐма дзизмжу*

³⁷² О поремећеном односу „између падежа места и падежа правца уз месне предлоге”, као најкрупнијој изоглоси „из области синтаксе падежа која иде преко новоштокавског земљишта”, в. ПИГГС 323 и напомене тамо дате. Појаву констатују и сви каснији истраживачи говора источно од ове изоглосе.

болницу (у ствари, био је болничар при дивизијској болници) Кш, пош-
шли смо уз *путу* Пр, *саз разним друговима* ЦБ, урасло у *дрвећу* Т, *ни-*
кад несам пијан у мбг живота Гр, *бащ пред смрти* Лз, *овé свé на деце* Л.

О овој појави код заменица у т. 402.

679. Ево сада најављене табеле из које би требало да се види однос конструкција од предлога и општег падежа и адекватних облика стандардног језика. Узети су само они случајеви који могу бити директно супротстављени, а колико је било могуће избегнути су случајеви који могу имати синонимичан карактер.

Тачка у тексту	Формула и пример у говору Алексиначког Поморавља	Формула у стандардном јез.
627	ОП подгрћемо <i>кукуруз</i>	А
628	ОП + ОП <i>има га дан орање</i> <i>донес чашу воду</i>	Н + Г А + Г
630	ОП + ОП <i>прбишу зиму</i> (изеклала)	Г + Г
631	ОП + ОП (исто) <i>сваки дан</i>	А + А
633	предлог + ОП <i>иза штаљу</i> (заградња)	предл. + Г
634	до сам ОП <i>кућа му до сам пристаниште</i>	до Г Г
637	од + ОП <i>чуја сам од стари људи</i>	од + Г
638	брат <i>од чичу</i> <i>пати од желудац</i>	од + Г од + Г
639	завијачка <i>од вуну</i>	од + Г
640	давен <i>од воду</i>	од + Г
641	мери <i>од капију</i> <i>од Бурђевдан</i> <i>од крај</i> (жњи)	од + Г од + Г с + Г
643	из + ОП <i>извади га из вџр</i>	из + Г
644	Миле <i>из Лаћику</i>	из + Г
646	зарад + ОП <i>зарад децу</i>	ради + Г
648	од/из + ОП <i>из инат</i> <i>од радос</i>	од/из + Г

650	на + ОП на <i>моу сестру</i> дете Н + на + ОП <i>брат на свекрву</i>	Н + Г дете моје сестре Н + Г
653	на + ОП учи га на <i>добрo</i> дала на <i>мајку</i>	Д
662	с + ОП ударен с <i>тiвук</i>	И
663	с + ОП с <i>муџа</i> дошла	с + И
664	с + ОП кошуља с <i>рукави</i> iде с <i>музику</i>	с(а) + И
667	по + ОП iде <i>по пут</i>	И
670	на + ОП нађем га на <i>обалу</i>	на + Л
671	у + ОП бија у <i>варош</i> пропа у <i>снагу</i>	у + Л
673	по + ОП одим <i>по авлију</i>	по + Л
674	од + ОП говори од <i>Ранка</i>	о + Л

Формално најједноставнији однос представљају случајеви замене облика појединих падежа облицима ОП уз исте предлоге. Сложенији су односи у случајевима употребе ОП место одговарајућих падежа с различитим предлозима (641, 674), или употребе ОП с предлозима за исказивање значења падежа без предлога (650, 653, 662, 667).

ОСТАЛИ ПАДЕЖИ

680. О ретким остацима осталих падежа, и вокатива, било је речи раније: вокатив — т. 345—348, 353—358, 365; генитив — 307, датив 368—372, инструментал 373, локатив 374—375.

ЈОШ НЕКЕ СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ

681. Каже се:

1. Сегiла се за *брата* К, не сeћа се за *лебац* Гр.
2. Забравила за *срам* ЦБ.
3. Чека за *шећер* Т, чека за *поклон* Т.

4. Нада се за поклон Гч.
5. Ти не мислиш на мене Гч.
6. Ти не мислиш за мене (није те брига за мене) Гч.
7. Не куни се у дете Гч, не куни га М.
8. Само за мѣн да брѣнеш Т, брѣни се ти од твоју ћерку К.
9. Што се тебе (Д) тиче Л, тебе се тој ништа не тиче М.
10. Мерѣще на сапун Сб, удара на буђу Сб.
11. Бљује сукрвицу ЦБ.
12. Мене више жа за мајку М, жа ме за ову бабу Гр.
13. Напија се воду Л.
14. Блѣд у лице, убледѣа Пр.
15. Не прича се уз ручак Т, увек си попѣвнем уз ручак Гч.
16. Нема „седа за сто”, већ: седа уз астал Л, не седај прѣви уз астал Сб.
17. Ево ти леба Т, ево ти писмо М, еве-га поштар Т, кам ти га татко Гч.
18. Ајде ти по мене Т, иди си по мајку Т, идемо по јединицу Т, ишли су ублизо по нас Тн.
19. купимо по две питаре Т, имаду по толко децу М.
20. Савѣтује свакуга ГК, лаже ког стигне М.
21. Нема израза типа „Стаде га вриска”.
22. Име га Исидор, ал га зову Сѣда Л, њѣга име Добрѣвој Кл, како га име Кп.
23. Нема израза „по мени” са значењем „по моме схватању”.
24. Нема израза „идем у своје”. већ: идем куд моји К.
25. Узѣла сам од Миланови (а не: у Миланови) Ст.

ИЗ СИНТАКСЕ ГЛАГОЛА

ПРЕЗЕНТ

682. У синтаксичкој употреби облика презента нисмо уочили неке одлике у односу на стандардни језик, на које бисмо овде указивали, сем честе употребе приповедачког, релативног презента у приповедању прошлих догађаја. Но и та је употреба тако обична да је, мислимо, не треба доказивати.

683. Конструкција *да + презент* употребљава се

- а) у творби футура: ја ћу *да му помогнем* К,
- б) као допуна глаголима непотпуна значења: ако *треба да плаћаш*, боље си сѣди дома Л, не *можеш ти да му направиш кућу* Пр, *имаш ли да радиш* Ст,
- в) у императивним реченицама за изрицање захтева: *да га уватиш*, па *да му ўци ичупаш* Гч.

У случајевима под *a* и *b* може се употребљавати потпуна конструкција, или са испуштањем везника *да*.³⁷³

Разумљиво је да овако употребљени презентски облици губе своје презентско значење.

684. Честа је безлична употреба 2. лица јединине:

трчиш, радиш, надаш се, а оно се нешто здеси и гóтово Т, колко гóд *да имаш*, свé ти мáло Л, *не можеш* ти вечíто *да живиш* Гч, више пúт се здеси: *кúснеш* више од два зрнета пасуљ М, ако *радиш*, не вáља, ако *не радиш*, не вáља К.

685. Безлична употреба презента, односно уопштавање облика једног лица (обично 3. лица јединине) за више лица иначе је честа појава у говору АП.

Уопштава се

ће — за сва лица, сем 1. лица јд. при грађењу футура, т. 490, 491;

мож — за сва лица, сем 1. лица јединине, т. 476;

може — за сва лица, т. 477;

има, нема — у императивним реченицама, за сва лица; в. т. 715, 720.

Поред презентских облика, уопштава се и *би*; т. 495.

О безличној употреби 2. лица императива в. т. 698; а перфекта т. 695.

АОРИСТ

686. Аорист је чест и обичан глаголски облик за исказивање прошлих радњи. Обичан је и у дијалогу и у приповедању. И у једном и у другом случају он је обележје нешто емотивнијег говора, него перфекат и његово значење не излази из сфере доживљеног.

Истина, ми смо (т. 480) записали много мање примера из дијалога него из причања, управо најмање облика 2. лица јединине и множине, што можда говори о томе да је аорист у приповедању чешћи,³⁷⁴ али и о томе да је начином прикупљања материјала умногоме одређен квантитет грађе.

687. Облике аориста налазимо без посебне ознаке времена, што би значило да се време њихово одређује према времену говорења:

Мáра *умре* Гр, *умре* Бóра Л, *отóше* си мéчићи ГС, свé *убише* онóга стáрца ГК, *довéдоше* га на гúвно ГК;

али често аорист прате и посебне ознаке којима се значење аориста помера од времена говорења ка неком другом тренутку прошлости:

³⁷³ О употреби и пропуштању везника *да* онде где се конструкција *да + њрезени* употребљава као допуна уместо инфинитива, у говорима призренско-тимочке зоне, Белић нашироко говори у: АБДиј 636—646.

³⁷⁴ Друго лице, пак, чешће је у дијалогу него у приповедању.

чим гу *видо* Л, *одб ономад* код Збре Гч, *кад дођо* из рат Л, *ја се тек онда сеті* Т, *кад би друго јутро*, он гу *одведе* ГС, *кад стігоше* у кћу, *ја се уплаши* К.

То одмеравање може бити и према садашњости (привидној садашњости), опет уз употребу каквог спољног знака:

сá *оде* за лѹк К, *ѐво дођо* ЦБ, *сáд* ли *стіжсе* Т, *баи сá* *улѐгоше* у кћу Л, *сáмо што се наместіше* Л.

Радња исказана аористом може бити и напоредна са неком другом радњом:

кадно *дође*, *донесе* ми позив К,

па и са радњом исказаном перфектом:

кадно *узедо* вѹну, *забравија* си тóрбу ГК.

Радње исказане аористом могу бити у следу, сукцесивне:

исті гу на време и *закључи* ДТ, *оде* коза, *дође* беркулóза ГК, *пóсле* се такó *зболе* (дете) и *умре* Л, *кад га удари* ў-гла^у, он *рипи* ГС; а може се у томе следу употребити и негација:

лѐпо *паде*, *што не-умре* ЦБ.

688. Релативност времена исказаног аористом с посебном ознаком каквог временског момента показује и паралелизам

сáд *оде* нис пѹт Л, према: *сáд је баи отіша*, с трактор Л,

где се блискост радње времену говорења више потенцира за облик перфекта, него аориста.

689. Аорист се употребљава и за исказивање иреалне прошле радње, као потенцијалне:

да *несам* била ўпорна, *остá* ја од Стога-Јовáна Гр, да не *викну́мо* (да не *пожурисмо*), *пóкисну* сѐно, *гóтово* Л, да ме не *дóвезе*, *пресна́* ја у Ни́ц К.

690. Говорећи о говорима Сврљига, непосредно суседних говору АП, рекли смо: „Врло је обична употреба аориста од несвршених глагола.“³⁷⁵ Међутим, иако нам се учинило да би и у говору АП овакав аорист био обичан, покушали смо ипак самерити однос забележених облика од глагола оба вида. Показало се да је број у говору записаних облика од глагола свршенога вида далеко већи од облика глагола другог вида, што је иначе очекивана појава. Примера ради, у казивању Р.Ј. из Гредетина, датом у прилогу, врло динамичном и драматичном, погодном за употребу аориста, од укупно 25 употребљених аористних облика ни један није од несвршених глагола; а свега је и један имперфекат (*шѐ-осте*).³⁷⁶

³⁷⁵ НБББП 122. Још одлучнију констатацију за говор Лужнице имамо у: ЉЂЛуж 105.

³⁷⁶ Ниска фреквенција аориста имперфективних глагола наглашава се и у неким другим говорима: ДЈТрст 200, или у најновијим радовима: „Употребљава се (аорист) у лепеничком говору и готово је увек од свршених глагола“ — МВЛеп 302.

691. У дијалогу, на питање израчено обликом аориста, и одговор се формулише аористом:

1. *Прође*-ли едан човек ту? — *Прође* Пр;

2. *Прођоше* ли два човека? — *Прођоше* Пр;

али присуствовали смо и једној ситуацији када је одговор дат перфектом:

Стíже ли? — Ево, *стíга сам* Гр.

Можда је томе допринело и то што је и само питање излишно: пита се о нечему што је самим присуством упитаного речено, али и резултативност у значењу перфективних облика.

ИМПЕРФЕКАТ

692. И поред релативно ретке употребе (в.т. 481), у чему говор АП — судећи по литератури, и на основу нашег увида³⁷⁷ не иде са осталим говорима призренско-тимочке зоне,³⁷⁸ значења имперфекта, у случајевима где нам контекст омогућава сазнања, могу се сагледати као

1. исказивање процлих радњи, или стања, напоредних са неком другом радњом:³⁷⁹

а онó *беше* °нај тифус, па не дава (в.т. 467) да се улази унутра (у болницу) Л, ја *беа* неки сведок кад се судили М, *беше* (кад је долазио) у црне дрешке ЦБ, а бац му каза °нај доктурица кад га *прегледува* ГК;

2. за исказивање неизвршених процлих радњи у перифрастичним конструкцијама иреалног кондиционала:³⁸⁰

Слободане, ја *ћа* да погинем Гч, *ћаше* се врну Т, *ћаше* да бидну пліци Лз, а ви обе да *бе°сте* погинуле, не-би ме било жа Гр, *тедоше* да ни поапсе Гр.

И у једном и у другом случају радње (или стања) исказане имперфектом не излазе из сфере доживљеног.

ПЕРФЕКАТ

693. Перфекат је у врло широкој употеби, можда чецћи од презента, а свакако се више употребљава од аориста за исказивање радњи које су се догодиле у прошлости. Употребљава се индикативно, али и релативно, и мало се има шта рећи што би га у говору АП синтаксички разликовало од употребе у стандардном језику.

694. Врло је чест перфекат без помопног глагола:

дала си на мајку М, тво° (пшеница) бље *нікла* М, *запрега* волóви Кц, *тамо имала* команда, у Кулину Кц, свекрва *седнула* ГС, глеј, *изриа*

³⁷⁷ АБДиј 546—564; МСТим 413/414; ЈМГЛ 46—48; МПГЈ 102—111; МСБак 129; ВСПољ 419; ВСЦТр 193.

³⁷⁸ АБДиј 546—564.

³⁷⁹ МССхј II 631.

³⁸⁰ ПИГГС 369.

кртињак Гр, *дошла* учитељица да распраља Гр, саг *имала* испит Т, *стигло* да се размеси Гр, много деца добра, вредна, паметна *била* М, наши му *рекли* М, *баравили* у збег М, *оставила* ракију код^Т кућу М, те-ги, *скинули* кола Гр, пре два (попа) *били* Гр, *показале* се лепо Т, деца му се *поскитала* К.

Сви наши примери, међутим, односе се само на треће лице једине и множине.³⁸¹ И доиста, врло је обично: *доша* он јуче и *донѐа* . . . , али не и: *доша* ја . . . . Ово се друго никако не чује у говору АП.³⁸² Ту долази аорист: *дођо* ја . . . , или презент: *дођем* јуче, *извадим* воду, па *јид* да напобим краве Гч. У дијалогу, који је чест облик говора, може се срести перфекат без помоћног глагола и за друга лица, али само ако је у питању већ садржан перфекат са помоћним глаголом:

Ел си *дотерѐа* фрѐзу? — *Дотерѐа* К.

695. У приповедању врло је обична безлична употреба перфекта с обликом средњег рода јд. радног придева глагола *има*:

пре не *имало* будућнос никакки Т, *имало* овде учитељ Пр, мѐж да је *имало* и такѝ људи Гр, *имало* е грѐјзе Т, *имало* е ту мѐс ЦБ, пре *имало* вѝци Пр.

696. Замену радног придева глагола *буде* (у саставу перфекта) радним придевом глагола *има* имамо у примерма који значе „постојати, налазити се”:

не *имала* вејалица Гр, тамо *имала* команда, у Кулину Кш, тамо *имале* пет ваљавице Д, *имале* воденице, у Шљеговац Гр,³⁸³ в.и.т. 624;

а обрнуту замену, уз године старости, имамо у примерима:

ѐ, јѐдну гѐдину, *била* сам тринаѐес^г гѐдине, ама сам *била* девојка већ, аѐо сам *била* тринаѐес^г гѐдине Гр, кад *сам* *била* осѐмаес гѐдине Т, ја сам те *видѐа* кад си *била* девет гѐдине ДА.

ИМПЕРАТИВ

697. Врло је обичан приповедачки императив:

а мѐдвед се наљути, па *виќни*, па уби (= убије) њѐга на мѐсто ГС, узнем ја, *трчи*, *трчи* па у болноцу Л, ел ти он дође, па се *посѐпни*, па *падни*, па *пресѐчи* ту кѐску Л, *понѐси* си он флаћу ракију Гр, нѐма му га щѐап, нѐма га њѐга, ја *јѝри* по комщѝлук Т, ја, сѝрота, туѝ, *трчи*, *трчи* ГК, али свети-Петар се *дѝгни* код онѐга сељака па му *кѐжи* Пр, овај се *дѝгни* па код онѐга сељака Пр, *уби* га он на мѐсто, па га *сабѐри* браћа Гш, требао да се пре *умри* ГА.

Са овом функцијом јавља се само облик 2 јд.

698. Императив, безличан или свеличан, преко случајева типа:

³⁸¹ ИГПерф 116.

³⁸² В. и МВЛеп 303.

³⁸³ АБДиј 624/625.

целу недељу *трчи тамо, трчи овамо* ГК, само *седни-стани*, никад да се оправиш (на посао) ЦБ, ту има да будне *повуци-потегни* К, ето тако: *иди-ми, дођи-ми*, док прође дан М, није то данас *пљуни*, сутра *лижи* Т, цеа ноћ *чекај, чекај* Гш.

који су, такође, у облику 2 јд, и у клишираним фразама, напушта и приповедачко, релативно значење и протеже се на свременост.

699. У једном само случају, мада мислимо да то не би морало бити тако ретко, чули смо, у приповедању, облик 2. лица за 1. лице, на месту где би могао стајати и презент:

гледај ја, гледај, сирота, у сунце — да-још (= дај још) мало да ги (овце) почувам Гр.

700. У причању, као поштапалица, уместо *рецимо* овде је у употреби: *кажи (га)*:

несам толико, *кажи га*, уби-боже Гч, ти чуваш (кукуруз), *кажи га*, али миши га изеду Гч, ми смо ти, *кажи*, ни сељаци, ни радници Т, навршеа, *кажи*, триста кила ГК.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

701. Напоредан је са неком другом радњом у реченици и ту је у служби прилошке одредбе

а) за начин: то се ради *стаћи*, за то га и болу вене Л, ископали га *оравући* К, потроваше се *пићући* ГК;

б) за узрок: ноге ме заболеше *идевући* Л, укочи се *кљачуће* Л, сав се узнојиа *играуће* Л, роде (шљиве) па пропаднемо *беревући* Гш, оћоравела сам *плетевући* ГК, увечер се (крава) расипе *пијући* Гч.

ЈОШ НЕКА ПИТАЊА ГЛАГОЛСКОГ РОДА, ВИДА И РЕКЦИЈЕ

702. Без повратне заменице *се* су глаголи:

омилело ми у варош Т, *бљешти* ми у очи Л, *светли* кај свећа Т, че да *слегнем* (из кола) Л, *слени* полако К, (за излазак из возила обично је: *скини се* Т К М ДА), *додијало* ми, па ел не К, *седни* до мэн, К, нека *легне* мало К, *почиња* жетва ГС, *свраији* до нас К.

703. Увек су са повратном заменицом:

бкшии се, па не да престане Л, *смрзе се* С, *доселили се* Б, *са се* све то *измелезило* М.

704. Са заменицом или без ње:

еве-ги, *разговарау се* Т, девојке и момци *шестав* по вацар Л, све се људи некуд *журу* Л, *досадило ми се*, не то една година Т, *смрзе се* на сокак ЦБ; ал *се измрзомо* Јк;

само си нешто *разговарају* ГК, *шета* си он, тако, *шета* ГК, *шећка* си успут, ниспут М, *жури* он, на вѳз Л, што ли *дими* то тамо Гч, то (запаљена крпа) млого *дими* Кл, млого ми на срце *досадило* Гч, што *измрземо* за баћава Сб.

705. Каже се:

викати коме: *ја јѳц ви́чем* (= кажем) једне Преварко ГК;
кукати кога: кад најћу одовѳда (у гробље) почну онѳг човѳка да зову,
да *га ку́кају* ЦБ;
спопасти (на) кога: не́ка сѳн *спопа́дне на снау*, да ви́диш да л сме да
те не поштѳе Гч, *спопа́а ме* да му продѳм пла́ц Т;
поздрави кога/коме: *поздра́ви ми бра́та* Т, *поздра́ви Мирја́не* К, али и
поздра́ви на де́цу К;
бити жао: *не би ме* (ОП) *би́ло жа́* Гр, *ме́не жа́* за ма́јку М;
оженити се: *оже́нија се с њѳ/за њѳ* К. Нема: *оже́нија гу* и сл.

ИЗ СИНТАКСЕ РЕЧЕНИЦЕ

706. Обавештење, питање или захтев остварују се у одговарајућим синтаксичким структурама. Тако настају обавештајне, упитне и императивне реченице. Могуће је изразити блаже или појачане степене потврдности, упитности или императивности. Уз то, могу се поједине вредности реченице подстицати или негирати; могу се активна стања преображавати у пасивна. Све то прати и одговарајућа емоција. Ако је она битан услов функционисања реченице, реченица постаје узвична.

УПИТНА РЕЧЕНИЦА

707. Упитна реченица може бити: а) са упитном речи:

шта но́сиш у балѳн Пр, и *шта* си му ре́ка ЦБ, *ко́лко* ћѳрке *ѳмаш* К, *како́*, ма́јке Гч, *да ли* је отвѳрена прода́вница ЦБ, *да л* си гу виде́а Л, *ел* пи́јеш по ма́ло ГК, *ел* ти до́шла ба́ба К;

б) без упитне речи, кад се упитни карактер остварује одговарајућом упитном интонацијом:

ѳмаш цига́ру? К, *по́ща* си куд *те́тку*? Гр.

708. Упитним реченицама изражавају се

а) директна питања, која имплицирају директан одговор:

Кад *пола́зиш*? — За сѳт Гч; *Ку́пи* ли *жи́цу*? — *Јѳк* Т; *Је л* ти *сти́гоше* *ко́ла*? — У, *јѳц* *ка́д* Т;

б) реторска питања, када одговор изостаје:

овѳ-ли је *прили́ка* за *њѳ* ГК, *ко́лко-ли* сам се *ја* *напати́ла* Т.

Смисао ових реченица је или одричан (први пример), или представља појачање потврде (други пример). Одговор може и постојати, али у том случају даје га лице које питање и поставља:

па *шће рабџти* (цура која се проскитала), *нађе таквога* па се уда ГК.

709. Упитна реченица може имати и узвични карактер, кад се њоме изражава

а) прекор у циљу подстицања: *ајде, што стојиш* Лп, *крѣни мало, што си се смрза* К, *уђи, шта чекаш* С.

Овде се, разуме се, не очекује вербалан одговор, већ каква друга реакција саговорника, садржана у уводном, императивном делу реченице (*ајде, крѣни, уђи* и сл.);

б) упозорење: *видиш ли*, *ће погинеш* Гр, *ел видиш* да се наљутеше овѣја *наши* (момци), *ће не побѣју* ГК, *знаш ли* *шта* си сад учинила Кл, *докле мислиш да се играш* с мѣн Лп;

в) изненађење: *како си то мога да урадиш* Т, *што-ти би*, *зар си глѣв* Пћ, *сад ли се долази* на *посо* (ова би реченица могла прићи и претходној групи) Л, *каква су ти кола* Ш;

г) сажаљење: *зашто-ли се мучија* овѣлко ГК;

д) неодобравање: да ти *купим чоколаду*, *ел то бћеш* Гч, *ел си ти мислѣа*: *ћу ти опрѣстим* Т, *ел да га забравим*, кад ми *брѣт* К, *како да ѣдем* кад не *могу* К.

710. Кад је с негацијом, упитна реченица може значити ублажену упитност:

нећеш ли да доћеш до нас Пр, *неће ли мајка да ѣде* до *лекара* ЦБ *неће ли ти бѣдне тѣшко* ДТ,

где се очекује управо позитиван одговор, или скретање пажње на то да је садржина стварности управо обрнута од садржаја реченице:

несам ли ти казаа М, *нисам ли тебе срѣа* јуче Л, *није ли то мало дрѣкше* бѣло Т, а *зар ти несѣ платѣли* Гр.

ИМПЕРАТИВНА РЕЧЕНИЦА

711. Постоји више могућности за изрицање различитих степена императивности, односно захтева да нешто буде извршено или неизвршено — од молбе до наредбе, или забране.

Императивност је, дакако, најјасније изречена употребом императивних глаголских облика, а говор АП разликије само облике за 2. лице једине или множине (т. 496, 501).

712. Императивност 3. лицу исказује се дескриптивно, уз помоћ речце *нека*:

нека Брѣнко *дође* Гр, *нека* га *ѣтац* *убѣје* Гр, *нека* *ѣни* *ѣду* на *вѣз* Т, *нека* *дође* Бѣцка и *нака* ми *донесе* дрѣе Л, *нек* *прича* *што* *ѣће* К, *нек* се *чѣду* Л, *ѣни* *нек* *пѣбу* Лз.

713. Речца *ајде*, која се може односити на сва лица, може служити за изрицање различитих императивних значења од подстицања и наредбе до нарације:

ајде ја ћу Л, *ајде* да се дјизам Л, *ајде* за Београд, *ајде* да ношиц ГС, седим само и терам: *ајде* ти то, *ајде* ти то ГС, изутру, *ајде* за Прокупље Г, *ајде*, *ајде* и у Нишу у болницу Л, *ајде*, *ајде*, заједно ће дјимо (на вашар) Л, *ајде* да и ми поплетемо мало ГК, *ајде* да ручамо К, *ајде* да потражимо Л, брѣ, Дјмчо, *ајде* да ношиц (депешу) ГС, овај сељак носи вино, *ај* му га попијемо Пр.

Као што се види, ова речца може се употребљавати и самостално али и у конструкцији са *да* + *презент*, може по аналогiji према другим глаголима имати и облике за 1. и 2. лице множине:

ајдемо си ми на време К, *ајдете* овам куд мене ГК, *ајдете* с нас Пћ, *ајдете* полак, туј има трње ЦБ, *ајдете* ви, а ја ћу по вас Гч, *ајте* ви полако Гр.

Чини се да сви ови примери значе кретање, неко „идење”, те као да је ова реч композит од *ајде*+*идете*. Такво се значење може осетити и у претходним примерима:

ајде брзо ДА, може значити „иди брзо”,

ајде устани С, нема таквога значења, већ је ту *ајде* нека ознака појачане императивности да се изврши радња устајања.

Чули смо и реченице где је ова речца сведена на узвик *ајт/ајд*: јѣхите, па *ајт* ГК, *ајт* у ђавола ГК, узимај цопке па *ајд* куд знаш Л, *ајд* одатле Кл.

Речца *ајд/ајт* овде је уместо глагола *иди(те)*.

714. Облик императива може као појачање добити речцу *де*:

де се покрѣни К, *де* мрдни Гр, *де* узни млѣкце ЦБ, *де* га увати (бика) Пр, *де* дођи мало до мене Л, *де*, брѣ, Дбнчо испричај нешто Пр, *де* седите још мало ЦБ.

715. Императивност се може изразити и конструкцијом *има* + *да* + *ипрезент*:

има сјутра да си туј Пр, *има* да се вратиш Д, *има* да се јавиш Пр, *има* да дођемо па како бће К.

Овакве конструкције често добијају још неки елемент појачања наредбе:

има да си одма кренуа М, *има* да платиш па бћеш-нећеш Гч, *има* ги потѣпамо ко стоку Сб, ви *има* то да пренесѣте, макар изгинули Гр, *има* то да поправе (расподелу земље у комасационим поступку), ел ћу дјм до Београд ДТ.

716. Нешто блажа императивност, можда више као израз неке решености да се нешто изврши, исказује се конструкцијом *дај* + *да* + *ипрезент*:

дај да седнем мало Сб, *дај* да видим мбже ли се реже Лз, *дај* да се бн (мртвац) окупа Лз, *дај* да се обујемо, па да пођемо Гр, *дај* и ово да посадимо МД, *дај* се позову стари људи МД. Како се види, *да* може бити и изостављено.

717. С посебном интонацијом императивност се постиже и конструкцијом *да + презент*:

да идиеш! Т, да ми донесеш дрљачу! Т, ти то да носиш! К, да ми побреш оно парче у Маравиште! Т, да се ди́замо! ЦБ, да се отпа́љамо на рабóту! Сб, ми́ да носимо, а бн ће касније да до́ђе Л.

718. Нешто оштрија императивност постиже се употребом исте конструкције с радним придевом, али и ту, као претња, долази још неки елеменат појачања:

да си то попра́вља (оцене у школи), како знаш Гр, *бдма да си то одне́а Л, да сте ми врати́ли* исправну (мешалицу за бетон) ел ћу ве тужим Гч, *ка́жи им: бдма да су до́шли К.*

719. Попут налога (жеље, тежње, захтева, наредбе) да се нешто изврши, императивним се реченицама може захтевати и невршење неке радње. И овде је основна форма облик императива, који добија негацију:

не иди Л, не говори му ти ништа К, не секирај се К, не бри данас Т, не певај Лп.

720. Забрана се изриче конструкцијом *немо/нема + да + презент*:
немо́ то да ра́диш К, немо́, бре, немо́ да га уби́жеш ГС, немо́ се пра́виш луд К, немо́ па ти́ да му се кла́њаш Т, немо́ се обр́ћеш К, немо́ да те ви́дим да то ра́диш Лп, немо́ се смејеш Лп, немо́ да и́дете по-тавнин Л;

не́ма да и́деш Лз, ти́ не́м да искачаш напоље Пр, не́ма ништа да ни́тате, са́мо и́дите Б, не́ма се сти́дите Ст.

721. Речца *деде* у конструкцији са *да + презент* може, у императивним реченицама, служити за подстицање:

де́де да ми кр́енемо, па ће се нађемо у Вукању Пр, де́де да до́ђете на Свети-Ра́нђел, шеснаестог Лз, де́де да ми ку́тиш гу́му Гр, де́де да се ма́ло одмóрите Ст, а може се уз деде употребити и императив: де́де се поди́гни К, де́де, де́ца, миру́јте С,

а може бити и прави узвик, интонационо одвојен од осталог дела реченице, и с карактером забране:

де́де, шта́ ја при́чам К, де́ ти де́, ако сме́ш ЦБ.

722. Наредбу изречену конструкцијом *де + императив* често прати и претња која треба да спречи извршење:

де ба́ци, да ти ру́ке покр́иш К, де́ ме ти не послу́шај, па се др́жи до́бро Лп, де ти продóужи та́ко, да ти ја покáжем М, де узни, ако сме́ш Д

723. Обезличени императив *че́кај*, често сведен на *че́к/че́*, у конструкцији са *да + презент*, може служити за изрицање различитих видова императивности:

намера: *че́кај да не́што погле́дам К, ма че́кај да си ја по́садим Л, ре́ко ја: че́к да про́бам па што будне М, че́ се врати́м да узнем још једну (гуму за бицикл) Сб;*

спречавање: *чекајте* људи, не може то тако Гр, *чекте*, брѐ, кун-ћете ГС, *чекте* с ти снопови, одморте се Л, — у овој функцији изостаје конструкција *да + презент*, а значење би било „станите, престаните”;

претња: *чекај да ти уврнем шију* М, *чекај да га средим* М, *чек да му покажем* како-се тепа Гр, *че да те измерим* с ову сировицу К, *че те ја стигнем* ГК.

724. И најзад, интонационо изразито, уз императив сведен на узвик, праћен неком од овде навођених конструкција, изриче се врло оштра наредба с циљем да се нешто спречи:

ћут! да се неси огласија Л, *мир! не галми* Пр, *сту! не гази ме* (каже се говеду) ГК, *стан!* кућеш (= куда ћеш) Т.

УЗВИЧНА РЕЧЕНИЦА

725. Иако узвичност може бити пратилачки моменат сваке изговорене реченице, постоји могућност коришћења и посебних знакова емоције. То бива у реченицама које имају узвике у својој структури. Место узвика је обично маркирано — иницијално или финално, а садржина емоција врло различита, па се и о узвичности може говорити само условно. Исто толико, ако не и више, емоције прати „стишаност”, дуљење, прекидање, варирање ритма и интонације:

у, брѐ! ја ћу га наградим Пр, *ау,* није ово чиста посла Л, *ѐ,* не дам ти Пр, *ѐ,* не може, жено Гр, *а, брѐ!* рекó, Бóро Л, немó, *брѐ!* ГС, *ѐ* га загледам у сред кокарљу — *тау!* ГС, *јао,* па ел га има тај óтац! Гр, па сам те залихаа, *брѐ!* Гч, *глѐ!* изриа кртињак Гч, *јес,* право кажеш Гч, *куку,* љапа ме за прс Гч, *јок!* ћу га убијем ГС.

Овакве реченице врло су честе.

НЕГАЦИЈА

726. У говору АП налазимо вишеструко *не*, чија се функција не разликује много, али чије је порекло вероватно различито.

Једно је акценговано. За њега Белић каже да се налази „врло често у јужно-моравскоме говору, и то у његовом најјужнијем делу”, и ту је „не акценатска реч, а не проклитика”.³⁸⁴ Ми смо овакво *не* слушали и у сврљишким говорима, а налазимо га и у АП, у најсевернијем делу јужно-моравских говора. Истина, у односу на СЗ и ТЛ говоре, где се чује: *не-бранѐте-се*, овде је: *не-се бранѐте*.

Наглашено *не* налазимо у императивним конструкцијама:

не се секирај К, а ти, *не* се љути Л, *не* му кажи за ово Гч, *не* се толко гризѐщ М. У последњем примеру мислимо да уместо *не* може стајати и *немој*.

³⁸⁴ Исто, с. 631, 635.

727. У упитним реченицама једно акценатовано *не* као да долази од одричних облика глагола *јесам* разбијених упитним *ли*:

не ли си узимаа бонови Гр, *не* ли сте видѣли Слободана Гр, *не* ли си мајке рекла М, *не* ли су ти они родбина К, *не* ли си видеа Сб.

728. Када се ради о *не* које иде уз 3. лице једнине глаголских облика, онда би оно могло бити сажети облик *није* (од *неје* > *неј* > *не*):

не ти даа лопату Гр, *не* ти много тражиа Т, *не* гу згодно куд зѣта и ћерку ЦБ, ел он *не* ти платиа вилдан МД, *не* ме нико сретнуа К, *не* се засекирала ГК.

Што се 3. лица множине тиче, ту није увек могуће одредити о чему се ради, али извесна пауза, и оштрина *не*, можда указују на двојство негације:

а) *несу* се спорили Сб, *несу* то добри људи Т, *несу* ме моји дали К, *несу* могли да се договору К;

б) *не* су они криви, крив је пут Гч, *не* су му дали па се тужи (тужи се јер није добио наследство) К, *не* су то ти С.

729. Акцентовано *не* може бити и изван наведених односа:

не ти да имаш, а он да трпи Пр, а *не* да се он шири, а ти да немаш дѣ да легнеш Т, *не* како ја мислим, но како треба Л, требало би *не* да се смејем, но да плачем Л, да ми даш сам, а *не* да те молим Л, кој не ради, *не* се добро живи Кл.

Свуда је овде *не* као опозиција садржини друге реченице у истом скупу (сем у последњем примеру).

730. Акцентовано *не*, узвичног карактера, јавља се и као директна негација:

Мајка ми дава паре за на сабор. Нећу динар да гу узнем. *Не!* Исклѣла си ме — ће ми сад давац паре. *Не!* Гр; Доби, узни га. — *Не!* Гр; Мајка ме вика и баба: „Ајде, качи се у кола”. — *Не!* Онѣ у кола, ја по кола. *Не*, и *не!* Гр.

731. *Не* се јавља и као окрњен облик *неће* (*нећ* и сл.):

ако ти *не* да дођеш, нек дође Аца Л, *не*-це он овајди Л, они *нећ*, да ми кажу, но ми ти пици Лз, ми се *нећ* видимо К.

732. Увек је: *нема*, *нећу*, а никад: *не имам*, *не оћу*.

733. Неакцентована проклитика *не* има обичну и честу употребу за што није потребно давати много примера:

не-дам ти Пр, добро, *не*-даш, *не*-даш Пр, *не*-би то било С, *не* може Лз, мајку да *не* бије М, нико да гу се *не* мѣца К, и *не*-смѣш се пожалиш ти стара од млади ГК;

734. У клетвама негацијом се може изрицати жеља да се што не оствари, како би се остварила имагинарна правда „по заслуги” проклетог (*не прогледаа*, дабогда ГК), али постоје и шaljиве, шеретске клетве у којима се негацијом формира *неклетва*, синтаксички нормална, а значењем супротна од изреченога:

бобте *не* убија Д, ате те *не* однеле Л, ране те *не* ваћале К, о, мѣчке те *не* газиле Пр.

Овакве конструкције, као и иначе код клетви, јесу са перфектом без помоћног глагола и он се ту и не би могао употребити.

735. Разноврсна одрицања могу бити изрицана и конструкцијама с негацијом *ни*.

Предикат се одриче или уз употребу *ни* уз већ постојећи негиран глагол:

није се ни окренула К, *није ни долазија* М, *они се несу ни омрсали* Сб, *несу ме ни питали* ГК,

или у случајевима кад постоје два предиката:

ни сам ткала, ни сам прела Лп, *ни ради поље, ни иде у цкболе* Л, *ни се много секирај, ни ће ти што вреди* Гч.

За разлику од претходне групе примера, овде је *ни* акцентовано и може се замењивати са *нити*. И такви се примери могу често чути:

нити се можеш обучеш добро, *нити си чис* Сб, *нити ми је он што река, нити сам га питала* Л, *нити седај, нити се одмарај*, но се дџај па донеси дрва Пр.

Субјекат се одриче само у реченицама које имају негиран предикат, што би могло значити да је негираним предикатом негирана цела садржина реченице:

није дошла ни Вукица ни Аца К, *ни ми син долази, нити ћерка* Ст, *ни бог, ни ђаво не може да га превару* Пр, *ни жито ни воће нема овуј годину* ГК, *несу се много прерадели ни стари ни млади* ГК, *не помаже ни бог ни свети-Петар* Гр.

У свим овим примерима *ни* се јавља кад се негирана реченична функција понавља. Тако је и са негацијом

атрибута: *носили смо ни вежено, ни шарено* (одело), но *немашћено*, па *щиено на-руке* Лп (других примера овога типа немамо),

објекта: *не чувамо ни свиње, ни краве*, но *само овце* Лп, (не једем, нити пијем) *ни воду, ни леба, ни ништа, ништа, ни млеко, ни никакво* Гр, *није донела* (у мираз) *ни грутџу земљу* М, *нема ни куче ни маче* (каже се за самотњака) Л, (она нема) *ни дете, ни котэ* (значање као и у претходном примеру, али је акценат као у сврљишким говорима, с којима је ГК у непосредном суседству) ГК,

прилошке одредбе: *цеа дан осифа, тако-ми ни ладно ни топло*, увечер ме *увати огњица* (= грозница) Сб, *ишли смо ни много брго, ни много њолако* К, *не-смещ га вржеш* (куче) *ни цврсто, ни лабаво*: *це угуши*, *ел це одмакне* Т.

КОМПАРАЦИЈА

736. Једнакост, односно неједнакост појмова који се пореде може се изразити на више начина и ми ћемо указати на неке који се остварују на синтаксичком плану.

737. За изражавање једнакости користи се поредбена речца *кај*, али се у селима на северозападу, ближе косовско-ресавским говорима чује и *ки*, а на крајњем истоку и *како*. Уз њу појам с којим се врши поређење стоји у номинативу:

ми смо *кај Моравци* ЦБ, кућа му *кај касарина* Т, кад сам била *кај овај дечко* Гр, израса је *ки млатина* (= мотка) ЈК, бела је *ки млеко* Лз, мучи се *како црв* ГК, има браду *како јарац* ГК, дочекали смо ги *како људи* Сб (на различитим местима у раду има доста примера за сваку од ових речца; в. и т. 280).

За јужноморавске говоре карактеристично је да се у позицији предмета са којим се пореди нађе општи падеж. Белић даје доста таквих примера (јунак *како мене*), али како и сам каже, та се црта „поглавито употребљава у дијалектима јужно од Нишаве”.³⁸⁵ Нема је ни у говору АП.

Будући да овде није у употреби прилог *младићки* и сл., са истим значењем користе се конструкције типа: *игра кај младић* К, а кад се употребљавају постојећи прилози на *-ски*, онда с њима иде и речца *по*: *ми си говоримо по нашински* ГК, они живе *по старински* К, тако је *по мојски* ЦБ, *терај*, *брé*, *по сељачки* Пр.

738. Једнакост се може изразити и на друге начине:

а) уз помоћ придева: исти, прави:

он је *исти татко* Т, *то-е права лопужа* М; где се може разумети сисао: он је као што је (његов) татко, или: то је као што је права лопужа;

б) конструкцијом *с + ОП* уз ознаку особине по којој се поређење врши, али то може бити и изостављено:

он је *с мене* у висину (исте смо висине) Кћ, ћерка ми је *с Вукицу* (истог су узраста) К, по године је *с мбу ћерку* Гч;

в) конструкцијом *спрема + ОП*:

газда *спрема газду* Т, сваки *спрема своџа* М, несмо ми за њи, несмо *спрема њи* Л, кад се човек жени, треба да тражи *спрема себе* прилику, а не да се заноси ГК. У свим овим случајевима значење је нешто шире од директне компарације.

739. Неједнакост се исказује у следећим схемама:

а) А^д *него*, *но* В^д

б) А^д *од* В^{ОП}.

Предмет А, дакле, неједнак је предмету В, по нечему (d), за што се користи придев, обично компаратив (често и аналитички) или прилог. Уз *него* и *но* предмет с којим се врши поређење (В) стоји у облику номинатива, а уз *од* у облику општег падежа. У конструкцијама под „б”, у функцији d може се употребити и суперлатив, ако се посебно указује да је А неједнако у односу на неко мноштво.

Примери за а)

Зоран је јачи *него Марко* Т, Моравец је већи *него Нозрина* М, по тврд је *него челик* Сб, израсло, брé, *по високо него раж* Пр, мало је била *по затворенија но ја* Гр, бољи су *но ми* К, брe *дибље но трактор* ЦБ.

³⁸⁵ Исто, с. 628.

Примери за б)

јелѐн је већи од срну Ч, по слатко од шећер Лп, по слано од биље (= некакав отров за рибу) М, кућа му по доле од нашу ЦБ, боље игра од Цајућа, Л нај брз је од сву децу К, најтежи је бија од сви бикови Л.

ЕЛИПТИЧНОСТ

740. Ова појава нарочито долази до изражаја у приповедању догађаја и доживљаја. Скраћивање иде до семантичке границе, а казивање је припомогнуто интонацијом и гестом. Текстови у прилогу дају могућност за шири увид, а овде смо, илустрације ради, издвојили тек неколико примера:

по недељу дана — ништа. Само . . . ни воду, ни леба Гр, запалим једну свећу — изгорí, другу — изгорí Лз, реко: умре тата Лз, кад гу даш, не је, кад не — нема ГС, кревет од зид до зид. Асуре доле, крпаре, покрије се . . . М, и он вика тако: á^x, á^x. Ја: Боро, Боро, Боро! — ма јок! Л, која-си воли, она си побегне. Кај и саг ЦБ.

ПОНАВЉАЊЕ РЕЧЕНИЧНИХ ДЕЛОВА

741. Ова појава најчешће представља појачање каквог информативног сегмента у казивању. На структурном плану могу се уочити неке карактеристике с обзиром на то да ли се ради о понављању или трипликацији.

Увек се понавља исти синтаксички сегмент, који може бити

а) номинално исти: мој другар, он само карте. Карте па карте ГС, и одатле све чезним, чезним Гр;

б) функционално исти (а значењем синонимични или блиски): нити ми се слади, нити ми се једе Гр, не јем, ни воду, ни леба Гр, можда је имало и добри људи, и добри сељани Т;

в) комбинација претходна два вида: и оно (крв) јури даље, и тече, и тече Гр, кажем му, и претим, претим — ништа Т.

Кад се неки сегмент (повратни глагол или сл.) понавља више пута енклитика се може јавити само једном, на почетку:

мислу се, мислу, мислу (краве) па после пију Гч, носе се, носе, носе носе (свиње по обору) кај шащаве Лп;

помага му, помага, помага, што несам чинила, ал не вреди Т, посипува га, брѐ, посипува, ал не може да бидне Гч.

УМЕТАЊЕ РЕЧИ, ИЗРАЗА И РЕЧЕНИЦА

742. У казивање се често умећу речи и изрази ради појачања или ублажавања тврдње, исказивање сумње или претпоставке, или пак с неким другим циљем. Такви уметци могу бити речце без посебног значења,

пунозначне речи овде употребљене у специјалној, несемантичкој функцији, устаљени изрази који се употребљавају по обичају средине или појединца, али и целе реченице. Таква уметања разуђују израз, шире дискурс а могу имати и одлике манира.

743. Иако је тешко изврцити неку прецизнију типологију ове појаве, мислимо да би се забележени примери дали разврстати на групе у којима уметнути делови служе

а) за скретање пажње саговорнику и његово везивање за ток причања:

и мџићи си иду с њу, *брé* ГС, *брé*, Димчо ГС, *немó-бре*, *мáни* кáрте ГС, *вéлики*, *брé*, *кај óвце* ГС, *рипну*, *брé*, од вр кóла Гч, *бéште*, *морí*, ел не вíдите да се наљутише овíја нáщи ГК, а, *морí*, *жéно*, *шта чéкаш* ти тý Л, а *морí*, *шта ћеш тí* да обучéш Л, *кад ме*, *љúди*, *ударíло* Гч, а овíја видéли, *знáш*, и чекáли га под неки лáд Пр, *úвеза ме*, *разúмиш*, *јéдва дођó* код кúћу Гр, и заслужíја је (да га чува у старости), *јé-ли*, *заслужíја* је Т, *ооо*, *óн гу* (њóј, мџки) се радúје, *онá њéму*, *онá мџка*, *бéжи* — *кúћа пóтáмо* ГС, *да жíвите*, *сíне*, а *нé-знам* да ли мóжете ГС;

б) за уверавање:

данáс, *бóгами*, од óсам сáта сам бíла куд свíњу Гч, *дáклем*, овáко смо пóшли Т, да се цркне, и *гóтово* Гр, *нéмо* се нíкад свадíли, *то е дúша* — *дúша* (значи: не желим грешити душе говорећи криво), ал попíте *éдну чáшку* и *нé-зна* нíшта Гч;

в) ради уверавања је и појачање казивања неким изразом у облику клетве, заклетве или преклињања:

кúку мéне, каквó се радéло ГК, *тý сам* се удáла, *кúку нáно мóја*, *ку-нэм* и *сáд моу мáтер* ГК, а онíја (. . .), *але ги*, *опáзе* где чúри ГК, бíли смо *дóбри*, *жí ми тí* Л;

г) карактер уверавања, мислимо, имају и они изрази који казују да ће бити наведене нечије (можда и говорникове) мисли:

не болí ме, *кáже*, ал тíче (утиче) на срце Гч, *зíми*, *мíслим*, *седíмо*, *предéмо* Пл, *óн*, *ће кáже*: *íди тí*, *јá ћ* седím дóма Т, *нéма*, *кáже*, *ти* да се *íч* плáшиш Гр;

д) за извесно ограничење, извињење или сажаљење:

óна, *знáш какó*, *опрáси* јéдно па *íде*, *шéта* се Гч, *кúћа* је бíла, *онáко*, *старíнска* К, *какó да ти кáжем*, *íма* ги по двáстина кíла ГС, *тúна*, *нумém ти кáжем*, *наместíли* . . . ГС, *дóђе*, *úзаман*, *мршаво* (говече) ГС, *мóраш* да си девојка поштéна, *да опрошíвате*, *вí сте мóја дéца*, да отíд-неш поштéна куд свéкра ГК, *јá*, *сирóта*, *тúí* трчи, *трчи* ГК, *óни* (мушкарци), *завалíје*, *тkáву* рагóце ГК;

ђ) за боље одсликавање неке радње (по трајању, месту, начину). Изрази ове групе устаљени су, као мање-више и у претходним групама:

терáше на гóре, *на дóле* Гр, *водí гу на тáм*, *на овáм*, *тý мџку* ГС, *седím сáмо* и *тéрем*: *áјде ти тó*, *áјде ти тó* ГС, *мóре тепá-га* и *казнí-га*, *овó-ми*, *онó-ми*, *нíје вáјда* ГС, *седé* и *прíчају*, *овó-ми*, *онó-ми* К, *свé óн* такó: *íди ми*, *дóђи ми* Т.

744. Од претходних случајева, који имају и карактер навика у причању и представљају устаљене изразе, разликује се унеколико употреба уметнутих реченица. Она је сасвим нормална али, утисак је, шира у приповедању но у дијалогу, и шира но у књижевном језику. Ево тек неколико примера, а бољу прилику за увид пружају текстови у прилогу:

и она (мајка) мене отпрати, *ја одма рипила*, она мене отпрати Гр, има едну пшеницу, *знаш как^у пшеницу — најбоља у поље*, све му гу има уништим Пр, позвали попа, поп дође — *опева*, *изнесу напоље* — *опева^у*, и *товаре^у* у кола, *кој тамо копали раку, они чека^у*, и отерау на гроб, *како-се то каже*, и спушту тамо, и *конџи понесу*, *везу сандук*, *стуштау у раку*, и, бацау земљу врз-њега — неко кука, неко спрема поделу, да, *кад потфпа^у у раку*, сваки узне поделу, и пшеницу и перинач, *колачи*, *једно-друго*, и — *ајде*, *кући*, *натраг Лз*, — (у овом примеру и није лако осетити шта је све „уметак” или додаток, а шта неопходан израз за опис садржаја сахране); старејко, кад: *ће пође*, *ће диђе*, он узме онај леба ГС, *ајде*, *убија те бог*, *направија си мезу*, *са^у ће бије* и *мене и тебе*, но полако, немó да те осети кад улазиш М, *ајде*, *идемо тамо*, и онда, *щетамо*, *гледамо све*, *народ*, *једно тамо*, *једно овамо . . .* и кад будне време за код кућу, *ајде* *ће се збирамо Л*, и *сад се нешто мислим*, ако ми будне овако, *мало ујутру ме гуши*, ако ми будне овако добро, *море ћу га турим (разбој)*, *па ћу га турим там пот који* Гч.

РЕД РЕЧИ

Положај атрибута и прилошке одредбе

745. Није необично да се поред поретка *атрибут + именица* јави

а) именица + атрибут: на *мајку девоачку ЦБ*, *пцјуу сису материну ЦБ*, *дете моје*, све-се изменило Т, сечемо му *уво накрвљано Пр*, тој су били *наклоњети на политику комунистичку М*, *јагње големо* сам му *про-даа Пр*;

б) именица + атрибутив: *ја*, *бајагим*, *поднаредник неки*, *ђаволски ГС*, и *кокарда*, *а^у луминска ГС*, *секирче узела*, *секиру оставија*, *велику Т*, из *Бужмир*, *Алексиначки Л*.

746. Код именица са два атрибута имамо и овакву ситуацију: према — *двокатне* → *мушке* + *чарапе Т*, налазимо и поредак: *мушке* → *чарапе* ← *штикуване Лп*, *ту њону ћерку млађу Гч*.

Композиција је, дакле, таква да се један од атрибута поставља иза именице.

747. На овом месту указали бисмо на једну ситуацију у микротопонимији. Наиме, у овом говору нема микротопонимске конструкције типа „Перића брег”, већ само:

Марков чаир Сб, *Ранђелов браник К*, *Цекићева брџа Л*;

Бајкиће њиве Л, *Бурђевски браници МД*, *Јерски лаз Лз*, *Менџишки брег К*, *Перицики брег Гр*, *Симицка мала Пр*.

748. Синтагма од две именице везане јединством значења може бити и разбијена уметањем каквог глаголског елемента:

кѣту баца свѣће Сб, *мѣтрови* натурана *дрѣа* ГС.

749. Раздваја се и прилог од глагола:

таквѣ обичај *било* Сб, на Свѣти Ранђел *идемо* на жѣтву *сѣлски* ГК, *вѣлимо* погачу *млогѣ*, од чѣсто брацѣо. Пр.

Место енклитике

750. Глаголске енклитике *ћу* и *ће* (али не и друге из ове парадигме) могу стајати и на почетку реченице:

ћу се врнем до рѣчак Гр, *ћу* те питаѣм Л, *ће* не видиш другѣ пѣт ДА, *ће* узне (колица) у Свѣту Л, *ће* се паднеш Т.

751. У односу на ову енклитику упитна речца *ли* може стајати

а) непосредно уз њих: *ће ли* дођете К, *ће ли* ми даш мало да пијем? Ћу ти дам Пр, *оће ли* се мѣри, *не ли* *ће* ГС;

б) иза глагола: *ће дођете ли*, М *ће видите ли* Слободана Гр, а вѣ, *ће можете ли* да ме повезете ЦБ, *да вѣдим ли* и Рѣжу Гр.

752. Како се облик аналитичке компарације често осећа више као композит него као сложеница, дешава се да његове делове раздваја енклитички облик презента глагола *јесам*:

нѣ је *млада* бѣла Гч, кад то испричам на мѣе унѣке, *нај* су срећније Гр, *нај* е *лепа* бѣла Т.

753. У конструкцију *да* + *презент*, која често стоји и уместо инфинитива, уноси се заменичка енклитика:

можеш да *га* видиш и да *му* даш Л, глѣдај да *га* нађеш Гр,

али када долази до удвајања заменица (т. 596), јавља се оваква ситуација:

а) мѣраш ти *да га* пронађеш *њега* ЦБ,

б) да пробаш *да га* *њега* ти уватиш Л.

Из конструкције *да* + *презент* често се *да* елиминише, али то изостаје ако енклитика треба да се нађе на почетку интонационе целине (може се рећи: *има-га* видиш К, али и не и: *има ти га* видиш!).

754. Уобичајен је поредак енклитичког облика датива у конструкцији *именица* + *ми* (*на брата ми* њѣва ГА), али се јављају и неочекивани обрти типа: *има стѣн ми зѣт и ћѣрка* Гч, а она плава (ћѣрка) *ми на мѣужа* Гч, за које не можемо рећи да ли су у широј употреби или су случајно изречени.

КОНГРУЕНЦИЈА

755. О облицима именица уз кардиналне бројеве било је речи раније (т. 377—383). Могло би се поновити да ту имамо слагање по значењу — према роду именица равнају се предикати, када су од глаголских облика који разликују род:

мене су три момка *просили* ГК, два детета *слични* ДА, можда су тријес човека *били* на ручак Гр, пре два (попа) *били* Гр.

Уз бројне именице атрибути и предикати су у мушком роду:

наши двојица *погинули* К, *сведочили* му тројица Тн, *осмина се вратили* (из рата) Л, *неки големи* двојица отошце ЦБ.

756. Именице женскога рода, II деклинационог типа, кад означавају мушке особе, могу имати и атрибуте у мушком роду:

велика рђа постаа Л, — овде је *рђа* у преносном значењу, а пример је мало необичан, будући да смо чули и: *рђа голема* М, — он је биа *први* ловџија ГС, *тај мој* комџија ГС, *такав* будала није се видеа у село К, постада *први* пијаница М, они су били *големи* бадаваџије Л, пролазили су *турски* кириџије ДТ, *овија* Нишлџије Л.

757. Предикати реченица у којима су овакве речи субјекти могу бити и у мушком и у женском роду, али нам се чини да је мушки род чешћи и обичнији:

комџије ни *добрџи* К, комџије ни *упропастили* К, Нишлџије ги *победили* Т, *барабџе се скупили*, пију и играв *карте* Лђ, *судџије* су ги *њи преварили* ЦБ, *њојзе* (продавачиџи) *подвалили* муштерџије Гр, *све пождрали* љокаџије ГС, уз *топ су били* нишанџије ГС, на телевизију *играли* „Камионџије” Т, *пребили* ги *силџије* Л;

син му голема пијаница Т, *глџе* ги што су *брадоње* (брадати момџи) *издолазили* Гр, *пијанице несу* нигде добро *направили* Т (говори се о једној пијанки на којој је избоден један младић), *збрале се* *прџпалице* Т.

758. Именица *браћа* има атрибут и предикат у мушком роду:

моџи браћа Пр, *сви* браћа Гч, браћа ми *дџили* из Врело ГК, *ишли* ми браћа К, *моџи* су браћа *били подељени* док сам била у Прџуговац К, *долазили* ми браћа Гш, *неки* браћа *били* Тн.³⁸⁶

759. Именица *деца* има атрибуте и предикате и у мушком и у средњем роду (мн.), али је њихов распоред географски видљив: у југозападном делу, који иначе показује живље везе са осталим делом јужноморавских говора, чешћи је мушки род:

то су *наши* деца Пр, деца *ишли* по пут Пр, *евџе* ги *овија* деца Пр, *играли се* деца куд *школу* Пр,³⁸⁷ *имала* сам три *мушки* деџу Кл, да бџду *боље живџели* деца Тн, али: три детета су ми *умрџела* Кл, деца су гу *покрџела* Гр, што су *ту* деца *изгинула* Т.

760. Именице које обликом једине изражавају множину, у неком значењу збира или мноштва, имају предикат у множини:

долазу рџдбина Л, *муџтина* су посебно *вечџрали* М, *муџтина* *ткџву* раџџе ГК, де ће да *бежџу* овај *народ* Т, *младиња* из^е село *све отишли* у *варош* ЦБ.

³⁸⁶ Белић, наводећи овакве примере из јужноморавских говора, каже: „Такви случајеви представљају изузетке” — АБДџиј 624.

³⁸⁷ Сви примери из Пр су из говора једног лица.

Део четврти

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

761. Говор Алексиначког Поморавља, заједно са осталим јужноморавским говорима, део је призренско-тимочке говорне зоне као целине. С том целином он има доста заједничких одлика из различитих периода језичког развоја, па и оне балканистичког типа.

У оквиру јужноморавских говора говор АП представља онај тип који је најмање удаљен од просечног штокавског.

Прикупљена и претресена грађа, надамо се, може поткрепити предлог да се говор АП назове *алексиначким говором*, будући да има доста одлика које га, и даље га задржавајући у оквиру говора призренско-тимочке зоне, од осталих говора те зоне издвајају.

ОДНОС ЗОНА I И II

762. Кад год је томе било разлога, указивано је на разлике у појединим зонама АП (и ширег подручја на које се одлике јужноморавских говора преливају), или на различите резултате појединих језичких процеса. Будући да су зоне III и IV представљене у Уводу, а да је главнина рада посвећана зонама I и II, мислимо да би, остављајући по страни оно што је заједничко, најбоље било разлике међу овим зонама представити табеларно. При томе треба имати на уму да се изоглосе ових одлика не подударују на свим тачкама, што је, кад год је бло могуће, било представљано и картама.

Зона I

Зона II

полугласник мање сачуван (т. 95)
орá, два *орáса* (173)

боље се чува *ə*
орá, два *орáа*/два *орá*

<i>старéјко</i> (386)	<i>старóјка</i>
<i>ујка, ујац</i> (386)	<i>ујка</i>
<i>јéм, јéш, јé</i> (523)	обичније: <i>једéм</i>
<i>огрћем</i> (543)	<i>огрћам</i>
<i>сипам/сипем</i> (544)	<i>сипем</i>
<i>радiла</i> (551)	<i>радéла</i>
<i>iмав</i> и сл. (464)	<i>iмају</i>
<i>седију, славију</i> (464)	<i>седé, славе</i>
<i>носу</i> , спорад. <i>носе</i> (465)	<i>носе</i>
обичније: <i>бидне</i>	обичније: <i>будне</i>
<i>њóзе, њóма</i> (400—402)	<i>њó, њóзе, сп. њóма</i>
<i>штá</i> (409)	<i>штá/каквó</i>
<i>кај</i> , спорад. <i>ки</i> (609)	<i>кај</i> , спорад. <i>како</i>
<i>туна</i> (564)	<i>туја</i>

Флукуација у изговору *j* (i) опада идући од запада на исток.

ОДНОС ПРЕМА ЈУЖНОМОРАВСКИМ ГОВОРИМА

763. У односу на остале јужноморавске говоре говор АП показује неке значајне разлике, некада према целини тих говора, некад према неком од њих.

1. Акцент је пренесен са отворене ултимае (*жéна*).³⁸⁸
2. Употреба полугласника спорадична је према његовој широккој заступљености у осталим говорима.³⁸⁹
3. Непознавање *лу* (< *л*), према постојању таквог рефлекса у другим говорима.³⁹⁰
4. Непознавање *на* у глагола на *-ну-* (*стигнала*), према стању у неким другим говорима.³⁹¹
5. Јотовање група *пј, бј, мј, вј* (сем у трпном придевима) према одсуству јотовања у другим говорима.³⁹²
6. Одсуство 1. лица јд. презента на *-у* (да *виду*), које се среће у говору Врања и околине.³⁹³

³⁸⁸ АБДиј 282—287.

³⁸⁹ АБДиј 42—89; ЈМГЛ 9/10; ДБДИ 375—378 (за Врање) и 308—310 (за прешевско-бујановачку зону); ВСПољ 403; МПГЈ 11—15; МСБак 36—42.

³⁹⁰ АБДиј 114—116; ЈМГЛ 10; ДБДИ 378 (за Врање) и 312/313 (за прешевско-бујановачку зону); ВСПољ 403; МПГЈ 16.

³⁹¹ АБДиј 610—614. Белић ту (с. 613) каже да ова појава иде с обе стране Јужне Мораве, али само до Прибоја и Стубла.

³⁹² АБДиј 143/144 за зону јужноморавских говора даје: *здравче, цревче, копче, снопче, прокопче*, све на стр. 144; в. и МПГЈ 35, где се дају примери за Лесковац: *гробје, дрвје, снојје*, а за Баковицу: *гробље, конојље*, док се за Јањево каже да је ту јотовање познато; затим: ЈМГЛ 21; ДБДИ 389 (за Врање: *здравје, рубје, дивји*) и 330 (за прешевско-бујановачку зону: *гробје, робје, дивји, снопје*); ВСПољ 409 (гробје, копје, дивји); МСБак 62—66.

³⁹³ АБДиј 510/511.

7. Непознавање имперфекта на *-м* (*дођешем*), уз иначе скромну употребу тог глаголског времена према његовој широј употреби у говору Лесковца,³⁹⁴ Врања и прешевско-бујановачке зоне,³⁹⁵ Пољанице.³⁹⁶

8. Одсуство императива на *-ете*, према стању у осталим говорима,³⁹⁷ сем говора Баковице.³⁹⁸

9. Спорадична употреба радног придева типа *дошај*, према његовој широкој заступљености у неким другим говорима ове зоне.³⁹⁹

10. Непознавање глаголског прилога садашњег на *-ећим*, према стању у неким другим говорима.⁴⁰⁰

11. Непознавање поредбене конструкције типа „јунак како мене”, познате другим говорима.⁴⁰¹

Чини нам се да би још неке одлике одвајале говор АП од говора који му стоје са јужне стране (отворенији изговор ворала *о*, *е*, конструкције типа „види, биће доша”, као и честа компарација придева наставком *-ши*). Међутим, ове одлике вероватно су унете са стране.

ОДНОС ПРЕМА ОСТАЛИМ ГОВОРИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ЗОНЕ

764. Овде мислимо на сврљишко-заплањске и тимочко-лужничке говоре, који стоје непосредно источно од говора АП. Остављајући по страни неке специфичности СЗ и ТЛ говора, као и све оно што их са говором АП спаја, мислимо да је овде важно погледати шта ове говоре раздваја. Прихватајући да је неједнака важност свих уочених разлика, а такође и њихов обим, покушаћемо да уочене неједнакости табелано представимо.⁴⁰²

Говор АП	ТЛ и СЗ говори
Пренесен акценат (312—327)	
<i>котлар</i> , <i>котлари</i>	<i>котлар</i> , <i>котлари</i>
<i>вѐнац</i> , <i>вѐнци</i>	<i>венѐц</i> , <i>вѐнци</i>
<i>пѐток</i> , <i>пѐтоци</i>	<i>потѐк</i> , <i>потѐци</i>
<i>мушкарѐц</i> , <i>мушкарѐци</i>	<i>мушкарѐц</i> , <i>мушкарѐци</i>
<i>глава</i> , <i>главу</i>	<i>главѐ</i> , <i>главу</i>
<i>зима</i> , <i>зиму</i>	<i>зимѐ</i> , <i>зиму</i>
<i>дѐте</i> , <i>сѐло</i>	<i>детѐ</i> , <i>селѐ</i>

³⁹⁴ ЈМГЛ 48.

³⁹⁵ ДБДИ 406/407 и 360.

³⁹⁶ ВСПољ 419. В. и АБДиј 556—558.

³⁹⁷ АБДиј 541—544; ЈМГЛ 43; ДБДИ 409 и 362; ВСПољ 419.

³⁹⁸ МСБак 125.

³⁹⁹ АБДиј 606—610; ЈМГЛ 99; ВСПољ 404.

⁴⁰⁰ АБДиј 583; ЈМГЛ 46; ДБДИ 408/409 — *носећим* и сл.

⁴⁰¹ АБДиј 627/628.

⁴⁰² Стање у ЗС и ТЛ говорима дајемо према НБББП и према личном увиду, те нећемо посебно наводити изворе.

<i>плав, плава, плави</i> <i>висок, висока, високи</i> <i>једем (кад није: јем), једемо</i> <i>носите, идите</i> <i>имá(ј)а, доша</i>	<i>плав, плава, плави</i> <i>висок, висока, високи</i> <i>једем, једемо</i> <i>носете, идете</i> <i>имáл, дошáл</i>
Полугласник спорадично (95)	ə у широкој употреби
ѣ, е, ^{іе} : <i>чекај, седим, р'ед</i> (100—125)	е: <i>чекај, седим, ред</i>
р, о, ^о : <i>шкóла, код нас, ^овца</i> (100—125)	о: <i>шкóла, код кућу, овца</i>
-л > -а: <i>кошáа, чеáа, видéа, наша</i> (229, 297)	-л: <i>котáл, чéл, видéл, нашáл</i>
д > у: <i>сунце, вуна</i> (152—156)	д: <i>сáнце, вáна</i> ТЛ лэ: <i>слáнце, глэта</i> СЗ
јд > њ: <i>дођем</i>	јд: <i>дојдем</i>
<i>пљ, бљ, мљ, вљ</i> , сем у трпном придеву: <i>купен . . .</i> (248, 508)	<i>пј, бј, мј, вј</i>
<i>грађен, плаћен</i> (509)	<i>грађен, плаћен</i> СЗ <i>граден, платен</i> ТЛ
јотовање у гл. основама (254):	
<i>ваћа, ваћање</i> <i>слића, слићање</i> <i>залића, залићање</i> <i>рачуња, рачуњање</i> <i>намишћа, намишћање</i> <i>презивља, искача</i> (543)	<i>вата, ватање</i> <i>сплита, сплитање</i> <i>залати, залитање</i> <i>рачуна, рачунање</i> <i>намети, наметање</i> <i>презива, искака</i>
<i>мушак, тешак</i> (267)	<i>мушки, тежак</i> СЗ
често: <i>р < Vр, рV: крлица, вртено</i>	<i>карлица, вретено</i>
<i>Даницин</i> (275)	<i>Даничин</i>
<i>мртвак, светак</i>	<i>мртавџ, светџ</i>
<i>ујац, ујка</i> (386)	<i>ујка</i> СЗ, <i>ујка</i> ТЛ
<i>пцето, пцује</i> (266)	<i>пциште, пцује</i> СЗ <i>псе, псује</i> ТЛ
<i>цврсто, црешња</i> (280)	<i>чврсто, црешња</i>
<i>орáа, орáси</i> (173)	<i>орé(ј), орéси</i>
<i>једанаес</i> (435)	<i>јединáес</i>
<i>деждевник, сурутка, брашно, камен</i>	<i>деждевник, сурутка, брашно, камен</i>
<i>деверичња, свастичња</i> (255)	<i>деверична, свастична</i>
<i>путиче, кошиче</i> (359)	<i>путáк, кошáк</i> СЗ <i>путáк, кошлé</i> ТЛ
<i>пиле, пилићи</i> (363)	<i>тиче, тичићи</i> СЗ

њó, њóзe, њóма (396)
 ни, ви Д; не, ве А (396)
 гу, ги (396)
 мојó, твојó (413)
 старéј, млађи (429)
 висóкши (431)
 јém, јéш, јé (523)
 жњém: жњéа, жњéли (537)
 стíје (551), жмíје (552)
 чезнím (553)
 стада (529)
 сiпа/сiпе (544)
 улéгне, слéгне (520)

рвају се (525)
 ткају/ткаву (527)
 славију (464)
 нóсу/нóсе (465)
 íмау/íмав (464)
 смý/смéју/смéду (552)
 имперф. шéше, ћáше, иначе
 спорадично

аор. ујанý/ујаши/ујашиá (546)
 импер. -ишé: нóсите (502)
 биће дóша мајстор (493)
 радíла/радéла (553)
 вршéли, звиждéли (553)
 држáући/држáуће (514—515)
 туна/туја (564)
 гé/дé си бiја (564)
 как: как планину (301)
 кај, ки, како (609, 737)
 лéчка (567), дек, мањ (610—611)
 нáши дéца (759)
 Јовán га íма (нап. 327)
 кó ти íмеше (484)
 не ли си видéа (727)

њóј, јó
 ни, ви за оба падежа
 јо|ју, ји
 мојé, твојé
 старéј, млађéј СЗ
 нó висóк
 једém, једéш, једé
 жњém: жéл, жéли
 стí, жмí
 чезнéјем
 стањује
 ситýје
 улéгне, слéгне СЗ
 улéзне, слéзне ТЛ
 обáрају се
 ткају СЗ; чу ТЛ
 славе
 нóсе
 íмају
 смý
 íмао, íмаомо
 тéјá, тéше, тéше;
 тéомо, тéосте, тéоше
 ујаши
 носéте
 бóде дошáл
 радéла, поред: работíла
 врли, звиждáли
 држáећи СЗ, држáечи ТЛ
 туј
 кудé си бiл
 кэм: кэм плáнину
 како (како стáр)
 —
 нáша децá
 Јовán му íме
 какó ти бéше íме
 несí ли видéл

Слице коју стварају ове разлике требало би додати и утисак силног упрошћавања спојева речи, са губљењем сугласника или са стапањем истородних сугласника (*немó-бре, сá-ћу, ку-ћещ* и сл.), са отпадањем вокала (*тé-га, тiче < утiче, óчи < уóчи*), са прилагођавањима, дакле, која су разноврснија него у источним говорима.

Овим разликама треба додати и све оне појаве које говор АП спајају са говорима косовско-ресавске зоне.

Како се из табеле види, али и из оне у т. 760, кад год се у вези с неком појавом у говору АП говори СЗ и ТЛ међусобно не слажу, говору АП ближи је сврљишко-заплањски, а кад се, због унутрашње диференцијације разликују зона I и зона II, говорима СЗ и ТЛ ближа је зона II. То одговара и географским односима.

ОДНОС ПРЕМА КОСОВСКО-РЕСАВСКИМ ГОВОРИМА

765. Косовско-ресавска зона граничи се са говором АП, узетим у целини, дуж целе западне и северне стране. Број одлика који спаја говоре ове зоне са говором АП ипак није тако велик.⁴⁰³

1. -л > -о, у зони IV и сажимање -ао > -о: *посо, росо, нашо, ишо*.
2. Појава ширег изговора о, е: *дџикан*, кад се *отџпли; истџрау*, да *вечџрамо*.
3. Отпадање -ј у речима: *немб, ова*.
4. Наставак -ем у Д: *тџм човџку, овџм приџтељу*.
5. Заменички облици: *овџзје, мџзје, њџзин*.
6. Експанзија компаратива на -ши: *бџлши, лџнши, скџпши*.
7. Наставак -аџа у имперфекту (у ретким случајевима употребе овог облика, у зони IV): *знаџа, имаџа*.
8. Дубитативни футур: *биџе дџша*.
9. Речца за компарацију ки: *трџи ки блџсав*.

Овим одликама могле би се придружити и друге, које не морају бити типичне за косовско-ресавске или јужноморавске говоре, али им могу бити заједничке јер прекривају подручја и шира од ових зона (одсуство х, упрошћавање бројних сугласничких секвенци, а редовно финалних; *јџм, јџш, јџ* и сл.).

Територијални распоред косовско-ресавских одлика у подручју АП такође није случајан. Оне најнесумњивије заједничке одлике говор АП и косовско-ресавских говора (4, 6, 7) чују се у селима подно Великог Јастрепца, а 1. у зони IV.

⁴⁰³ Црте које овде служе за упоређивање наводе се где мање, где више у свим студијама које за предмет имају говоре косовско-ресавске зоне, суседне говору АП. То су: ЈАБл, РА—СВАБ, ДЈТрст, АП—БМРес, РСЛев, МВКурш — на различитим местима, а сумарно ПИДџ 100—105.

Део пети

ПРИЛОЗИ

ТЕКСТОВИ

Зона I

Грејач

Ја ели? Нумém да објасним бэщ, али трéбам да íмам . . . седамдéсет и сéдма ми.

Здрáвље није бэщ како трéба, али гурам нéкако. Рáдим у рúке, плетém, предém и тка́ла сам до прé одну гóдину, а са^а — преману́ла сам. Тка́ем ове крпа́ре па на мр́тво. То свé у щирóко брдо. И сад се нéшто мíслим, ако ми бíдне ова́ко, мáло úј^утру ме гúщи, ако ми бíдне ова́ко дóбро, мóре ћу га тúрим, па ћу га тúрим тáм пот ко́ш, рáзбој. Па íма ги налúпам крпа́ре, па нека прости́рав докле мóже. На пóла Ни́щ сам потка́ла те крпа́ре.

Данáс, бóгами, од óсам са́та сам бíла куд свíњу. Свíња се запра-сíла и снаа до́шла, викну́ла ме. С^еé ја! И телци ако се телу —ја, ако је свíња да се прáси — ја. Она, зна́щ како, опрáси јéдно па íде, íде, íде; ја брго изва́дим онó, намéстим ова́мо куд ну́у, дру́го пóшло. С^еé тако. Трина́ес прáсета.

Нéколко дána сам бíла бóлесна. Пренаћóще ми прéтисак. Пíјем тај лéк, а пíјем и од ово (показује натечену жлезду). Онó ми ка́же жéна: она́ (жлезда) постéпено, постéпено ће íде и ту́ ће се спу́сти и то́ ће да се спару́шка. Прé дéсет^а године је бíла ко ора́че. Угоди́ла је ћерка сас Кóстића, ова́ј што умре. Најпрва да бíднем на перáцију. Али ја нећу. Једна жена се аперисáла, па гу исéкли одну вeну, па са́мо ша^е-

пућкала, па годину дана живё и умре. Не боли ме. Зашт* да га имам, брѣ?! Каже, тице на срце. Болес га! Ја га несам изиграла. Каже ми мене лекар: није ти ово од ништа, — од куќање. Јетрву сам чувала . . . пропала се. Сина имала, дваес³ године, — умре. Па муж паде од тополу, од врбу, изломи се у кичму, то сам ја превела рѣд, ја чувала. Она, не смо се никад свадѣли, то е дѹша — дѹша, али попије едну чашку и не зна ништа. Па дѣвер умрѣа, па деверичић умрѣа, па њоно дѣте еднó изгорело у поље . . . па по то моё еднó умре, мушкарче, па ми умре девојче, три године, па умре с²ѣкар, па умре муж, па мајку сам чувала дваес³ године па и мајка умре. То е свё на мене. То свё да откуќаш. Каже ми мене лекар: добила си од ви́кот. Гдѣ ми је сад овај памет.

Од плави пупак, од тишак, од брзак, од водну крупу, то сам ја доктур.

То е, побѣгне пупак, крене од место . . . обориш воду, воду и она вода се запали у стамак и не мѡж ни да едѣш, немаш, руке, немаш ноге, ништа. Докле не дођеш да те измасирам и да пребѣем, дође други пут, отидне здрав. Тишак, то е мѡрдарлѡк. То е опасно. И тишак и брзак. Мѡа снаа брзак има. Она, ако гу не пребѣш и не измасираш, она само се совѣја овако: ја², јав, јао . . . Само што гу измасираш и пребѣш, ѡдма се дѣгне.

Имала сам прелику тѹ. Имам ћерку већ за удѡдбу. Та што е за испѣктора. Она је мло́го лѣпа. Ова млађа, црнка дође, а она плава ми на мужа, али лѣпа плавотиња. И деверичну, ја чувам две деверичне, и ову старѣу ћу дам у Врћеновицу тамо. И ће да идемо да гледамо кош, мумѹруз да л има: ако има мумѹруз, има имање. Али, сѣстру рођену она имала, а и мѡа ћерка стѣгла, а ми смо у заједници, знаш. И ће дође човѣк из Нѡзрину да потражи ту њону ћерку млађу. А мѡа ѡдма по њѹ. И дође он, каже: „Тетка-Дѡре, ја сам дошчај да се гледамо сас Вѣру”. Вѣра у има. Мѡеи име Зѡре, а њѹ Вѣра. Ми тѹ ракију, мѣзе, бѣше зѣмњо време, наточи́мо тѹ, загреја́мо и ће разговарамо. Кад ја му навѣдо девојку, ѡн у погледа, каже: „Баба-Дѡре, па зал ти не мѡжеш да ми даш твоју ћерку, но ми даваш ову деверичну.” Рекѡ, деверичња старѣа три године од мѡѹ. Ми по рѣд, старѣински, по рѣд се дава. Не да дам моѹ млађу, а она старѣа да остане, после се не мѡж уда. Прѣ било по старѣсто, не каи сад.

Кад бѣше ова крава, што е стѣлна, и ја, дођем па ги напоим. И јѣдну и другу. И није ме крава ни дирала. Ја напоим ѡвѹ, па се врнем за ѡвѹ. И она, богати, само ме гурну. Није ме ударѣла мло́го, само ме овако гурну зас³ глачу. И ја падну на дѹвар . . . рекѡ: „Такѡ, Зѡки, да ме утепац!” Ја га напои, па га врза. А стѣлна, кои дан да се отѣли. Да га ударим по стамак, ћу да га изаловим. Мѡре, не трпѣ-му ја, но ти га ја вржем, па узем ви́лу, па по дѹпе, па удри, па удри, па удри . . . Дођѹще снаа ми и син ис поље. Рекѡ: „Слободане, ја ћа да погѣнем од кравче, млађе.” „Какѡ, мајке?” „Гурну ме, ја падну уз дѹвар. Узѣдо ви́лу и дѡбро му се натѣпа.” Ел ти ја поћѡ, не верѹе ни снаа ни син, поћѡ, ћу дѣм са снау за талу. Ајд ћу да ћутѣм предѣ кола, ѡна се скине, па ги доведѣ, а ја само

да ћутим. Кад ме, људи, ударило, ја само се растрти у одну детелину. Само падну. Рипну, брѣ (снаха), од вр кола и устави га. Каже: „Нека-га. Ја ћу да закачим ги дѣбро, па ћу натоварим копу, па ћу се скинем, па ћу да натоварим.“ Одатле не смѣм да ги више поим. Панти стока кај човек. То, што сам га утепала. Обе се телу. Претуриле пола ношћење. Обедве пѣдруго. За овојзину другарицу смо узели чѣтри милиона. Поклонили смо на унука. Нема^о стоку.

Даринка Лазић, 77. г.

Тешица

Ти спремај вечеру, а ја ћу да причам — ^нсе сићам једно по једно. Не могу баш све на један пут. А кад је он река: „Сѣди, бабо, да ми причаш“, ја се тек онда сетим: ово дѣте младо, ^нће да зна! Ел тако?

Какó-је било прѣ, младиња, стари, како се поштували.

Оставила сам га да пуши цигару и рекла: свиња је намирена, коза је намирена. Сѣди, немó да идеш нигде, стар си, паднеш кој ^нте дигне?

— Нећу, као неко дѣте. Нећу!

Ја сам се забавила, дошла тако око шѣс сати. И шћуму нисам пр^о-терала. Лѣпо он мене савѣтује: Понеси виљу да исечеш, оне^а, копине и каже, да натовариш шћуму. Да даш наполе, — тако је рекал — жи ми мој унук. Све да даш наполе, немó ништа ти да радиш, само мѣн да чуваш.

Важи!

И заслужио је, иели, заслужио је, у пензију је био тај.

Кад сам дошла, њѣга нема: отворена соба, отворено све. Штап он носи. Нóге га издале.

Нема му га штап, нема га њѣга, ја јури по комщилук, бре мóжда је ^нвде, мóжда је ^нвде, нема: — долазија, отица; долазија отица, бија на казан. Да није пијан бија не-би мóж бит то било. Ал он гу пија, првѣнац му давали. И та-је човек саслушан што је пѣка ракију. И он, и ја-сам саслушана. Милицаци саслушали.

„Нисмо му, каже, дали млого: једну чашку попија.“

Па њѣму не трѣба млого.

И кад је доша, он се укачија за козу да крѣща^о там. Каже: Ти јо све даваш сүву храну(!), а ене врба — свуда лис нема — на њума има.

Он се укачи, сѣ-све опанци ^онако и секирче наща, ја сам сакрила секире брѣ, он ги наща. Секирче узѣја, секиру оставија, велику. Там позади, где ми је чебар са паприку бија.

Радмила С. Јовановић, 70 г.

Лужане

Дођем отуда па ајде дим код-другарицу да видим ел ће дидемо, па онда, ајде ће дидемо све, ајд-да се обучемо . . . А мори, што ћеш ти да обучеш, а мори, што ћу ја? Ајде, ајде, заједно ће димо, па отиднемо тамо у друсто, па гледамо тамо да ли има неки момчићи, да ли нема . . . којо ће да дође, с којо ће да пођемо и онда прощетамо тамо, прощетамо тамо . . . Ајде, наши пощли родитељи: „Де сте ви?“ „Ево смо.“ „Немо да идете даље, ће дидемо кући.“ И онда, погледамо докле-е време, нађемо неки род, поздравимо се туна са њим. Ајде ће прощетамо, ајд ће димо мало да пијемо нешто овамо. Ајде, идемо тамо, и онда, щетамо, гледамо све, народ, једно тамо једно овамо . . . и кад будне време за код кућу, ајде ће се збирамо: де је та другарица, де је ова, ајде ће димо заједно кући, причамо си нис пут. И онда отиднемо код кућу, питају не наши: „Какó-е било на ващар?“ „Дóбро-е млого било.“ Ако је било лепо време, обукли смо танку аљину, лепе сукњу, чарапе лепе, ако е лепо време — сандале, ако по такше — ципеле.

(. . .)

Моја зава, ова стареја што је у Трнаву, кад је доша ред да се удава, ајде сестре ће да делу, али већином је узела ова стареја. Ајде тебе ће да купу, дај ово мене, али после кад дође ријед увечер, да се даруе тамо код њи, оћеш! Етѣ-ги. Испратимо-гу ли, испратимо гу дóбро, трба кола дар однесе, бре . . . товаримо, товаримо товаримо, спремаља, бре, спремаља, па седи и да не ради, моа зава. Ето ги они, вика^о на плот, њона зава: „Пријо, пријо!“ „Шта е!“ „Овај, дај још дар.“ Како, каже, да дамо још дар кад смо ми све дали.“ Дарували цѣлу сóвру. Она млого имала. То није била модерно јака, да се моди, али за рад, једно вртило скида, друго мења на разбој. „Немамо ми више. Ми што смо имали, ми смо дали.“ Подржаће гу они тамо мало; мучу гу, мучу гу, мучу гу. Што-гу мучу бог да ги зна. И један дан, ето гу она, пощла на њиву и ето гу дође код нас. А чим гу ја видно да дође, мѣн ми се срце олади. Ау, није овó чиста пощла, ето гу иде. Неће она да казуе у кућу тамо, куд нас. А мој свѣкар гу није даваа никако туна. „Не, ти неси за туна.“ Свѣкрва ми „Ту, па ту ће гу дамо.“ Она дође у щталу, куд моѣга свѣкра, Одма ми се срце откину чѣ ми се. И щта тражи он? Имали смо једног бѣка, кад смо га отерали на Крстóвдан, то се цѣа ващар скупѣа да види щта-е то. Само се тако тресе, па ланци, па дѣка. И, он тражи тога бѣка. „Тато, ајде да дамо, само немóј да дође.“ „Како да дамо, каже, зар смо лецка дали уз њу.“ Дође она туна и неће диде више, и неће, и неће . . . И после туна седѣла. После доби дѣте у болницу. Па и ^оно дѣте код нас, с њу. Па и онó живѣ, не-знам колко, велико било. После се такó некако забóле (= разболе се) и умре . . . и такó. А дѣ-е лепо, дѣ се лепо намиру, та муча нема.

(. . .)

Ища мој мѣж на вóз (= возом) и дође у Жѣтковац. И у Жѣтковац онó што вода се напумпува за вóз било отворено, а било тамнија. Ел

ти он дође, па се посапни, па падни, па пресечи ту коску. И ете га иде. „А бре, реко, Боро, откуд идеш ти?” Вика, „Идем, но утепа се мало.” Он-га превили у Житковац, па се доктури неће дигне. „Па дигни се, бре, човек погину.” И, дође, а ми смо имали од воденицу на Мараву сто дваес иладе оне Недићеве паре. „Ајде, вика, понеси паре па ће димо за Ниш.” Прво вика „Ел има (ов)де што да ручам.” „Бре, реко, ништа, нема готво, дај да попржим јајца, па ће, реко, час дидемо.” Поче он да цвака, уснице се укочише, не може. „Ајде ће димо за Ниш.” Отмо за Ниш, остави га. Реко „Ајде да ручамо.” Он тако на носио, ја седну уз њега. Идо те купи нешто те цвакну мало. Ја мислим, па, ће га излечу. „Добро, ајд ти иди дома, па дођи после два дана — три.” Добро ја ото, он . . . прича . . . Ја мислим ће га излечу. Отј једампут — он тако, отј други пут и он поручи: „Нека дође Бошка и нака ми донесе дреје, ћу дим дома.” И ја предвикнем овога чичу, на мојега свекра брат, и још еднога, и ајде, ајде и у Ниш. У болницу. И седимо ми, а он бече нај тифус па не дава да се улази унутра. И седимо ми, чекамо да не пушту. Кóи ће не пушти. И једна болничарка иде отуда. Вика „А морй, жено, што чекаш ти ту!” Мбре, реко, чекам, муж ми е туна па не давау да се улази тамо.” Вика: „Кој ти е муж?” „Онај, реко, што се утепа° на главу.” „А, каже, иди, иди, он ће да умре”. Ау! Узнем ја, трчи, трчи па у болницу. Кад-да ућем тамо: Боро, Боро, Боро, он само вика: „Ах, ах, ах . . .” Везали му руке за кревет, глава везана.” Одвђжем ја и седим. Седим тако, он лега, ја седим уз њега. Што реко да радим, ће умре бес-свећу. Он-ја седу тамо, чича и тај човек, чекау на капију. Седé ја, седé, седé. Има колко што си ти доща. Реко ја на онга болничара: „Ево ти паре, а паре носим све с мене, еве ти паре, купи ти мене свећу и шибцицу, немóј да он умре без-свећу. Чула сам да не ваља.” Он узе, донесе ми. И он вика тако: ах, ах. Ја: Боро, Боро, Боро — ма јок. А велики човек био, кај мој Бранко. И ја доватим, и запалим свећу и тако у његову руку држи он. Сад, ако рекне: што си запалила то, ја ћу угасим. Ако не рекне . . . сама тако, бóг ми тако казује. И тако, тако и каже онај болничар: „Пази, каже, сад ће он да умре.” И, тек, стаде, нема да дува. Каже: „Он готов.” Ау, шта ћу ја сад? Оному болничару дам па паре: „Кандило да му гори ноћас и да га обријате.” Рече: „Дóбро.” Отиднем и кажем чиче: „Бóра умре.” „Какó-то?” „Такóј”, реко. „Па шта ћемо сад?” „Па, реко, има даске на таван, ће праимо сандук и ће дођемо за њега.” Дођо ја туна, укачи се, нема даске, све несу добре. И отиднем код једног Милана „Милане, колко ти тражиш да идемо за Бору?” Каже: „Осам иладе.” „Ел није бре млого?” „Није”. „Дóбро.” Ујутру ја понесем паре, с мене, па у Ниш, дам тринаес иладе за сандук и дотерам ту, оде спремено све, јагње заклато, спрема се, ка° свадба . . .

Божика Благојевић, 69. г.

Моравци

Мој отац бија превише сирóма, млого дѣцу имаа, служииа, пандурисаа, поляк бија, питај бóга. Он се повезуваа с тииа, гáзде. Тои су били наклóњети(?) на политику — ко'мунистичку. Његóв, фамилија, Дóнча доле и вика: „Слуцај”, па сѣду на јара^к, навалили се и пију. А ја, дѣчко. Вика: „Брѣ, Кóле, брѣ, да променимо идеу, каже, па нека влада Циганин. Ел не нас господа пóбеде.”

Отац прича, палу му дувán, он бија прóтив Кíле, прóтив посланици.

Отац ми имаа четрнаес детѣта. Сиротиња превише. Нема лѣба, с^е пот кљу^ч. Брат ми таí нај старѣј, он направииа од^т сáндужи стари, остáлче и доле направииа једну фиокицу и ката^{на}ц, и туна лѣба. Отац, нема, сиротиња млого, биѣда. Узнемо лѣба, такó, радимо, чувамо ^овце не^{ко}ме, ели идемо по на^днице, тѣрамо крáве у долáп, узне ракију, ел жи^{то}. Оно, ^овце чувам, дóђем од њíву, сиромáшан, сцѣпан и ви^{кам}: „Мајке, дај ми мѣне лѣба. Глáдан сам.” Море отац затвориа лѣба под^т кљу^ч. А он није ви^{да}, ви^{да} на једно_око, ал није до^{во}љно ви^{да}. И она ви^{ка}: „Синко, ја не смѣм од Кóле да потражим кљу^ч, таман пóсла, ће убије и мѣне и тѣбе.” А мѣне више жá за мајку да не бије, а не мѣне. Не мóгу, брѣ, да издржим, глáдан. Вика: „Срѣди стоку што пре па ћу и ја да пожурим па да вечѣрамо.” Не мóгу. Отидсм тамо, прази лúка, па узнем два стру^{ка}, па од лѣјку сол'еница више на^нвѣ т^{ко} стои, ја та^п-ца^п, та^п-ца^п удáрим глáт, срѣдим тó и ^она средила, пожурила, áјде да вечѣрамо. И, пасу^љ се стави п'осан, дѣца п^овише, вика: „Кóле, ај^д ја сам ставила, дај ми, Кóле, кљу^ч да дамо на дѣцу лѣба да вечѣрамо. Ајде и ти.” Он, додúше није тѣа ни да вечѣра. Млого дѣцу имаја па није тѣа да вечѣра да би имáло за дѣцу. И он, дигне се, извади кљу^ч. „Сáндо, мóре, дај подѣли на свакога по пáрче, прво за куче одвóј, па на дѣцу, па пóсле, каже, остави не^{ко} пáрче за уј^тру, којó дѣте пóђе за по ^овце.” Ал ја сам бија прилично јѣшан, нѣма да се лáжемо, и ^она мѣне да мáло више не на овииа што нѣсу ^овце чувáли, но мѣне мало више и ја сам бија ствáрно јѣшан. И такó, вечѣрамо. Више-пút се здѣси: кúснеш више од два зрнета пасу^љ, по кашíку. „Напоље излáзи!” Излáзимо напоље, без рѣчи. А мој брат, тај старѣи, била кућа, старинска кућа, али на онѣи рѣзе. Неки пút га истерувáли њѣга, напоље, кад он кад нѣсу били туна, он провртѣа са сврдал кад би гледáа кад га истѣра^н да глѣда штá раду там. И та идеа и дáље мѣне. Кúј како скриви — напоље. Ал неки пút не остѣра по два^тройцу а ми: Чѣкај и ја да видим, чѣкај и ја да видим шта раду там. Полѣгамо, крѣвет од зид^н до зид. Били смо спавáли дóле на зѣмљу, ал брат таí старѣи кад се ^обжени, он направи крѣвет од зид до зид. Асúре дóле, крпáре, покрíе се. Отац седи там у ^ош, па мајка и новорѣнче до мајку. Онииа све кóјо, се рокíра до зид. И ја, кад отац лѣга, бóдан неко врѣме мајка: „Ајде, убија те бóг, направииа си цѣву, сá^н ће бије и мѣне и тѣбе, но полáко, немó да те осѣти кад улазиц.” И ја, полáко отúтке, па ус_кúбе, сáмо се завучѣм. И, отац, тамо слúца, он бóдан.

Сви смо ожењени пи́ет били, нешто мањкало, умрело.

Драги Станковић, 67. г.

Горње Сухотно

Несам ни била на прощевину. Женила сам. Тако, новодацџа иде најпре куде ми се свиђа девојка. Момак и девојка се воле и пратимо некога кој да ни то напраи, ту свадбу, и то се напраи тамо . . . они оће да даду, девојка и момак се гледав, бегендишу се. И онда стари, кад будне увечер празником, а и кад је радан дан — ма кад било само кад рещу: ибрик ракију, и, купе дар, белџу девојку, даду прстен, ели марамче, ели ма што било, она прати момку, момак пре није ишца. Рещу ка' ће будне свадба, иду на испит, испита° се. Иду и на венчање. Званице зовев: старејка, кума, девера, родбину, то све се иде та се зове. И дођу на свадбу у недељу и то претерау а-у! а-у!

Ако старејко зактева, она (невеста) седи, ако не, слуша и она.

Млого шта се спрема. Спрема се: питије, сира, паприка, гибаница, червиш, кисела паприка, цигерица, супа, купус, ћувте, печење.

(За саборник) младожења отидне у шљивак, па направи четалке, девојке мѐсу саборник овам и мѐту, онѐ артије шарене, па узну ону четалу, туру у леба па девојке сецкав онѐ артије беле, црвене, жуће — свакакве па накиту онѐ четале, па на онѐ четале туру три јабуке, па на онѐ јабуке намажу мѐд. Увечер изнесѐв саборник на дрвњеник, којá умѐ да пѐва, она пѐва. Пуцав пуцке. Не-знам како пѐвав.

Старејко кад' ће да пође, ће ди́де, он узне онај леба, скине онѐ све, и ви́кне момка и девојку, и они, један отуд остал, један одовуд глачу у глачу, покрију глачу сас пѐшцир, старејко узне онај леба, изломи, они се јурну на онај леба: онај довата, онај довата. . . Јабуке једу младожења и младеневеста, то не да° нико́ме.

Јевросима Банковић, 89. г.

Кад се најѐ, нѐма да не гађа. Ако е одвѐзана. Да не пи́пне нѐма. Дође кад нѐма ништа она ви́ка ааа, аао, боа . . . мѐчка. Тражи да јѐ. А на ту објавницу мора мој иду. Измѐрим ја колики гу е врат, колико, како да прѐтне главу. Све то па жицу па дотѐрам дотле и туна алку, само навртим, вежем да гу не удави. Дође она: ааа, аа^х, а^х, . . . прѐт^е главу појѐде ма́ло, аја, није гу згодно. Осѝна °нај ланац да гу се већ стѐга за гушу. Уватија гу. Добро. А едан одавде из Доњо Сувотно каже: „Бре!“ „Шта е, шта е бре“ — каже: — Уватила се мѐчка. — Ако.

Нека гу. нека игра ма́ло.

Узнем ја рошѐто, дођем близо у(э) њу. Ви́кнем онѐ рошѐто тѐмбе, тѐмбе, тѐмбе, там, причам гу ја, пѐвам гу, она се ди́гне, па игра . . .

она мѣчка. Али ланац на гушу. А везан за граб, да ичупа граб не мѣже. Игра ли мѣчка па прди. Дѣбро. Са^а гу се небѣјте. Сад пѣвајте и играјте јед'ите шта оћете. Кад гу даш, ће јѣ, кад не, нѣма. Кад бѣ тако пѣсле п'ѣдне доћѣ-ни раскод, рѣчак, сипа гу ја у онѣ кощче, јѣде она лѣчка, маѣло и виѣка. Виѣка за мѣчићи. Ваѣо, ваѣо, ваѣо. Дѣбро. Тике етѣи, жена, доћѣше, какѣ да ти кажем, има ги по дваѣстина кѣла, велики бре каѣ ѣвце. Доћѣше, ѣна онѣ кощче прѣтури, куд њѣи, ѣуби ѣнија мѣчићи, мазни ги, чѣща ги, чѣщѣа ги, па ги ѣзмазни, па ги напра^вви, да од милине глѣдаш, она мѣчка. Мѣдвед, нѣма га.

Има едан у Моравску дивѣзију Цѣганин мѣчка^р. Кад-би-бре дрѣго јѣтро, тѣ-га он, доћѣ. Тај мѣчка^р. Оѣоо, ѣн гу се радѣје, ѣна њѣму, она мѣчка, бѣжи, кућа по-тамо. Ми напраѣимо колибу, од онѣ с'мрѣку, нѣма да не гађа. И сѣдѣмо туна, а овѣј из Дѣрѣо Сѣв'тно, што е мој другѣр, он сѣмо кѣрте. Кѣрте па кѣрте. Мѣбре тепѣ-га и казни-га, овѣ ми — онѣ ми, ниѣ вајда. Он ѣдма, чѣм нѣма пѣре, ѣдма у тѣшциу код^т тај маѣнастир . . . они Македѣнци долазу свѣки дан, тике онѣга боли рѣка, онѣга глава, онѣга онѣ, онѣга онѣ и све у теѣ маѣнастир долазу, остаѣла^ѣ пѣре. Бре, Јѣво, немѣ бре! Маѣни кѣрте, виѣдиш ће изгѣнемо. Јѣк! Онај мѣчка^р тѣра мѣчку да ѣигра, па и мѣчићи ѣиграѣ, и ѣни. Вѣди гу на там, вѣди гу на онам, ту мѣчку. „Јѣ ћу гу вѣдим.“ Реко: „чѣкаѣ, не-мѣж да гу вѣдиш. Има да сѣдиш^ж до ѣјутру. Ујутру ће гу испратѣмо. Ђе гу дамо нек се најѣ па гу вѣди.“ Кад бѣ дрѣго јѣтро, он гу ѣдведе. И мѣчићи ѣду с њѣу, брѣ, ѣду. Отѣше си мѣчићи по мајку каѣ вѣзани. Отѣше. Одвѣа гу ѣн за нѣву ѣрмиѣу, овѣмо, гѣре, а ѣни су бѣли на Зелениково стѣницу там, близо Скопѣе. И ѣдма гу баѣи у вѣз и ѣјд за Бѣоград. И мѣчићи и мѣчка, а сѣмо мѣчка^р — онај мѣдвед остаѣа. Мѣбре онај мѣдвед огладнѣа, нѣма мѣчка да му донѣси чѣлке, да тѣра ѣвце не мѣже, а онѣга војѣника што убѣја, из^ѣ тѣ сѣло, ѣн га убѣја. Потѣраѣ ѣвце да тѣра у јѣзбину тамо а овѣј извѣди пищтѣѣ па да га убѣе. А мѣдвед се наѣѣти, па виѣкни, па убѣ њѣга на мѣсто. Убѣиѣа га сас прѣл па га баѣиѣа у едан пѣток па за двѣста кѣла камен баѣиѣ(!) озгѣр врз њѣга. Набаѣаа камен, грање, лѣм. И тражи га чѣвѣк, син му, тражи га, нѣма га, а ѣвце се вратѣле. Берѣ јагоде у ѣдан брѣг и јѣ. Тај мѣдвед, ал голѣм мѣдвед, голѣм, велики бре, каѣ дѣбар бѣк од^т три гѣдине. Зађе по онај грабаѣк, по ѣнѣ, а онѣ куд^т те докаѣи ту те јѣ, цѣпа. Дѣ, дѣ, залићај, залићај, залићај докле га залѣтѣмо, свѣ си поцѣпѣмо да нѣма цѣпка на нас здрава брѣ, све ицѣпамо. Мајку му щѣа ће му радѣмо . . . да га увѣтѣмо не мѣжемо. Ђе не побѣиѣе. Ђу га убѣиѣем. А тај из Дѣрѣо Сѣвотно, Јѣва: „Немѣ-бре. Немѣ да га убѣиѣеш.“ „Јѣк. Ђу га убѣиѣем.“ Загледам га ја, у гла^у. Не^нто на дрѣго мѣсто да га удѣри ѣлово, но ѣ-гла^у, жѣна. У ѣману — да не мрдне. Пѣяс! Сѣмо се . . . кад је се дѣга, ѣѣди, имѣло га ѣе двѣ мѣтра високо . . . онај мѣдвед. Кад га удѣри ѣлаво ѣ-гла^у, он рѣпи, па се дѣже, па пѣче да ѣгра а аѣо . . . Реко: дѣбро, дѣбро, сѣ^а ће да виѣдѣмо. Тѣке тѣ га, бапа, паѣе. Убѣило га. Јѣвим командѣру, командѣр доћѣ, ѣн, командѣр доћѣ, а командѣр ни што ни је бѣја, то ѣе бѣја ѣедан ловѣија! Да му убѣјѣмо мѣрамо нѣшто данѣс па бѣг, ѣли срну, ѣли кощѣту, ѣли ѣелѣна, ѣли дѣвѣлога вѣпра. А што ми је бѣја ѣедан брѣт, то је бѣја ѣпасан ловѣија и ѣвде, у дѣтиѣство, ловѣија. Од щѣс гѣдине

пушку носи, и, убије зајца и донесе код кућу. Брѣ, Дѣмко, ајде да носиш, дѣдеш ти.

Ја напишем командирѣ, а командир дође, погледа мѣдведе . . . И, ње га носимо. — Носите. Испратим ја-ги; и напишем онѣ. И командир је љут, на њѣга, на тога ми брата, а брат ми је о^а чѣчу. Тај Дѣмко — нема дан га не биѣем пѣт пѣт. Туна седѣм ја, ја не радѣм ништа, седѣм с^амо и тѣрам: ајде ти то, ајде ти то, ајде и то, ја бајг'и поднаредник неки, љаволски. И, добијемо дѣпѣцу да идемо за Извор, да бѣгамо, да се пребацијемо, ели залазу не из Нѣготину. Ми га ви^амо Нѣготи^а, ал оно тамо га ви^ака^у Тѣквѣц. Долазу из Нѣготину, залазу не да ни прѣсѣчѣв одступа^е да не-би м^огли да остѣпѣмо за Прѣлеп. А пѣт на до^{ле}, на куд р-ѣку, где извѣра вода, туна нумѣм ти кажем намѣстѣли четѣри казана: два пасу^љ, два компѣри неки м-ѣсо, кон'ско ли е, говѣђо ли е, ебѣм ли га какв^о-е и ку^{ва}. Генерал иде озд^ол, он^а кокарда му на капу, прѣтѣсла чѣло, колико е чѣло и капа толико и кокарда, а^ломѣнска. Чѣка-ни ту. Дѣуме му ка^и огледало на грѣди, генералу. Пѣче он што бога мрзи. А наши трайца, ѣдан Јови^ћ, на овѣга Влајка брат, Јоле, ми га ви^амо Јоле, али Јован га ѣме, и Љубе ѣдан, на Борку брат Јакови^{ћа} из Љу^жање и још-ѣдан, звѣли смо га Главаш, глават ѣдан, Мили^ћеви^ћ, и ѣн. Они били застѣли куд-до^ктура. До^ктур ги врати^{ја}. Ни^{је} ги примѣја француски до^ктур. А да је наш, би^{ће} би ги примѣја, ал овај француски, ни^{је} ги примѣја. На^јури^{ја} ги. Онѣ застѣли и по нас ѣду. Од^р Пл^очник камен па да сѣђу куд нас до^{ле} у р'ѣку и да увату пѣт и да изађу куд нас. А куд нас, горе, сађене бѣквице малѣчке док биле, па на два мѣтра сѣчене, па се омлади^{ле}, па горе грање се сплѣло, ка^ј брана. Бије шрапнѣл онѣ грање, па л^оми Га^{ђа}^о не од Пл^очник — камен. А до^{ле} у рѣку њѣни казани. Турѣм ја две б^омбе у цѣпови и још едн^ога потѣрам из^е Тѣшицу с мѣне и сѣђемо до^{ле}, близо казани. Колко-мог да се ба^цим. Ударѣм онѣ б^омбе, па кад распалимо у ^они^{ја} казани. Потрѣ^и б^омба па у сред^е казан он^ај сребан, а четѣри казана врѣју на ѣдан ^ога^њ. Мѣтрови натурена, дрва, ње пѣчѣш в^обла. Кад лѣпи б^омба у казан па га по^цѣпа, па прѣтури, р^осипа у-нај ^ога^њ ^ону ч^орбу, он^о, па кад се дѣже е^ана тамни^{на} па ништа се не-види. И ^они^{ја} ама ни^где ѣдан за ѣдн^ога. Побѣи свѣ. Испретура^{ще} се казани. И крѣнем ја да бѣгам на горе. Ј^опет, за горе. И, генерал иде, пѣче што се сѣти. Таман ми до^{ђе} на зг^оду. А пушкѣ нѣмам. Пушкѣ сам даа дрѣгоме. Нѣмам. Нема ниѣдѣн мѣтак. Нема. Имаа-сам ст^о-осамдѣсет војника — нема, у свѣ да сабѣрем нема пѣдѣсет мѣтка. Да^{де} ми Качареви^ћ ѣдан, Милун. Да^{де} ми ѣн. Пушкѣ и тај мѣтак. И ја прѣжим гу на куд ѣгенерала и нишаним га. Терѣи е богами до^{ђе} ѣн на е^ано дватрѣѣс мѣтра, ви^{ше} ни^{је}. Изјави се. Голѣм човѣк брѣ, па имало га је мѣтар и по у грѣди, — Са^аѣ ти кокарду, и кѣи ти гу направи и кѣи ти гу турѣ на чѣло. Са^аѣ се посѣрем на њѣ. Е га заглѣдам — у сред кокарду: та^у! С^амо се прѣтури, жѣна. — Милуне, Качаре, бр^{го}. До^трча он. Рек^о: Иди ѣзни сабљу и распаци му сабљу. Дај ми сабљу. И прѣтрѣси га. Прѣтр^есе га ѣн, три ѣмера с^амо дѣкат и напали^он ^они^{ја} ѣмери.

Али ме распаса командир свѣ. Мој командир што-е, ѣн, из Кра^гуѣвац, учѣтель би^{ја}, па ништа не-зна од б^орбу, ни двѣ. Ама ништа.

Како-му рѣкнем, тако. Добривоје, шта си урадија. Пипа ме човек по груди, тако, трља-ме, трља, трља. Студѣна му рѣка, студѣна, каи лѣд. Трља-ме. Шта ме трљаш, брѣ, има ли да-е пробивено? Каже: „Нема ништа, не бѣ се. Само карте.“ Све што су биле карте, играће, две дописнице, писма што сам примѣа од кућу. Ја сам тураа тои у џѣп, овај што ми је унутрашњи, на блѣзу. Овај џѣп. Тураа сам па сам напунија, жѣна. Ту ударѣло у онај џѣп, оно парче, па ги испресѣкло, па искидало. Дѣшло у нѣвчаник то парче од гранату. А у нѣвчаник сам имѣа мѣло паре. Тако, игра карте а ја му ги ѣзем, турим у нѣвчаник и нема. Не дам му ги. Зѣшто му ги не дам — што ће ги да ѣдма. Не дам му ги, нек узѣма тако. Па имѣла една петодинарка, она голѣма, дебѣла, голѣма, еј велика. Ударѣло оно парче у љу, па се савѣло на петодинарка па се направила каи лѣпѣца. И није мѣгло више, то парче. И мѣне пѣче пред ѣчи, тек мѣдро, мѣре црвѣно, мѣре . . .

Љуба Вукић, 90 г.

Гредетин

У стамѣк мука. Неки дан није мѣло лѣше, а неки дан кад викине да болѣи, да се цркне! и гѣтово. Не стои-се на-зем. И повраћам. По пѣтнаес дана, по недељу дана ништа. Само: Ни воду, ни лѣба, ни ништа, ништа, ни мѣко, ни никакво. Никакву рану.

На прѣшли Ускрс, на сан, на нѣс тѣкло, тѣкло, и кад сам се устѣла ѣно све бѣло крѣваво тѣ. И уста, све, нешто гѣрко; ја брѣщем, оно гѣрко, ја брѣщем, оно гѣрко. И ја устанем, и пѣжем на тамо, оно јурну крѣв, старѣц рѣпи да узне лѣвор, и дѣнесе ми лѣвор, и оно јурѣ даље, и течѣ, и течѣ. Пѣсле и снаа узѣде да ме обрѣще од оно, оно све гѣре, и спрѣмимо се дѣдемо код лекѣра. Пѣђемо код лекѣра дѣдемо ѣвде, оно све више, овако у щѣке, само течѣ там по пѣт. Отишли смо до лекѣра, они не мѣже ништа да учѣну, не смѣду. И пѣсле, син ми дође и отѣдомо за вѣрош. У Алѣксинац. И тамо ѣни набише ми ѣну гѣзу, затворише, рѣче, за три дана дѣдѣш кући и да лежиш. Трећи дан дѣдем да ми извучу оно. Ја-сам отишла јѣпет, они нѣсу смѣли, па-смо ишли у Алѣксинац, те смо извѣкли оно. Пѣсле мѣло тако дватри дана то ишло и прѣстану, није више. Али за то врѣме нѣсам толико ја осѣћѣла, ја сам бѣла јака, пуна. Имам и слику да виђите каквѣ-сам ја бѣла пуна. И одѣгле све чѣзним чѣзним, чѣзним, нићи ми се слѣди, нићи ми се шта јѣде, и никад, и никад и није дѣбро. И гѣрко у уста, и гѣрко, и гѣрко и дан-данѣс.

Милка Митић, 70 г.

Мѣло ми се смеју кад ги испрѣчам како-сам терѣла ѣвце у Суѣотно на сабор. Ја сам бѣла мѣлаја од сѣстру пѣт гѣдине. Мѣја сѣстра кад трѣба да се рѣди, све: ѣде Рѣжа је вѣћа од љума, јача и да нѣтовѣри кола и да

свѣ послуша, а кад трѣба да иде у сабори, у свадбе, у богомолѣ — само ђна. А ја већа од њума па би и ја ишла, бѣгами. А мѡј ѡтац, он каже, е — мѡа мајка га пита: „Да вѡдим ли и Ружу?“ „Е, не мѡже, жѣно. Она лепша, па већа, па ће дођу прѡсиоци за њума, а ову де-ћемо, старију?“ И, он то не-да никако да се ја повѣдем нигде. Е, јѣдну гѡдину, била сам трѡнаес³ гѡдине. Ама сам била девѡјка већ, ако сам била трѡнаес гѡдине. Све ѡни мѣне вѡрају, мајка, баба, ѡтац: ћу да идем у Сувотно, имама две тѣтке и ћу идем на сабор С²ѣтога-Јѡвана. Дѡбро, ја дочека и Стога-Јѡвана. Кад је бילו уј³тру на Стога-Јѡвана, мѡа мајка рано устала, пришла уз³ кревет и каже: „Ћѣро, ајде тѣрај ѡвце напаси, па ће дѡмо у сабор.“ И ѡна мѣне ѡтпрати — ја ѡдма рипила — ѡна мѣне ѡтпрати, па ме опрала дѡм там на-код-Крушје, де имамо њиве. А ја ги потѣра до друм, па се помисли: са ће побѣгну. Па уватим ја пут, па овам гѡре де ће сви да прођу на тај сабор. И глѣдај ја, глѣдај, сѡрота у сунце — дај још мѡло да ги причувам, нѣма ку¹ послепѡдне да ги пушти, дај још мѡло . . . Народ иде с кола — прѣ се мѡло ишло у цркве. Кад² ти ја поглѣдам: мѡја мајка и баба сѣле напред, баба позади у кола, мајка и сѣстра напред, и овѡј мѡлађи брат Мирослав, он је бѡја дѣте мѡло, и иде. И ја стала пред краве. „Па де ћете“, рекѡ. Каже: „Тѣрај ти ѡвце дѡма, а ми ће дѡмо на сабор.“ Е неће га ѡтѡнете сад на овѡг сабора без мѣне. Ја сам дочекала С²ѣтога-Јѡвана. „Ма тѣрај ѡвце дѡма!“ Не, не! Оне напред с кола, ја по њѡ с ѡвце бѡгами ишла сам за јѣдно двѣста мѣтра. Ка ѡни вѡдоше да ја, озбѡљи се, ѡтерѡ ја ѡвце у Сувотно . . . Ѣнда стадоше и мѡја сѣстра сићѣ из³ кола, каже: „Мајке, вѡди га дѡма нека га ѡтац дѡбро убије и нека сѣди код² куће.“ Ајде, идем ја. Ајде мајка с мѣне . . . ка² ти . . . И кунѣ-ме мајка у бѡга што сам ѡтерѡла ѡвце, што нѡсам овам де ми је рѣкла. А мѡј ѡтац стаѡ више кућу и глѣда не и ми идемо ѡтуд ѡдозгѡр. А мѡа мајка ѡздалека га вѡка: „Е, Овраме, дѡђи, прѡтила сам га у Кључ да ѡтерѡ ѡвце, а ѡно, вѡди га, убиѡ га бѡг, гѡре у Ћѡтино, па не срете.“ „Па шта сад ѡнешц?“ „Дѡђи узни га тамо и ѡвѣ ѡвце.“ „Не, дај дѣте овѡмо, и да му ѡдѣло да се спреми, и да иде ѡно на сабор. Оно је дочекало њѡгѡв дан што смо га лагѡли цѣло лѣто.“ Дѡбро, ја сва срѣт³ња. Уѡдѡсмо у кућу, ѡтац ѡтера ѡвце да затѡри . . . Кад ти мѡа мајка даде ѡдѣло и ѡбуко се ја и ајде там, кад ти ме вѡде мѡја сѣстра, да падне у шлѡг. „Јѡо, па ел га има тај ѡтац?“ „Па, има — каже — ал дочекало дѣте њѡгѡв дан и мѡра дѡде у сабор и ѡно.“ Мајка ме вѡка, и баба: „Ајд, качи се у кола!“ Не! Ѣне у кола, ја по кола, до Сухотно (!) се нѣсам укачила у кола. Не, и не. Тамо смо ѡтишле ку-тѣтку, бабу смо ѡставѡле код јѣдну тѣтку, а ми смо ѡтишле код-другу, ѡѣл тамо има вѡше девѡјч³и³, па смо код-девојч³и³. Тамо ѡне ће да ручау — ја нећу. Тѣтка мѡа каже: „Данице, брѣ — мѡѡзе мајке — што, бре, неће да је ѡво дѣте лѣба?“ „Ма пушти га каже, ако неће, ја . . .“ А ја се расплака, па испричам тѣтке свѣ. А мѡа тѣтка вѡка: „Да бѡг да, сѣстро, цркла, зар код нас да га не доведеш? Па шта-смо ми?“ „Па дѡбро — каже — шта-смо ми, ал вѡдиш колко е ѡна већа и лепша од сѣстру.“ „Па — каже — ако е, свѡко си на своју срѣћу и сѡдбину живѡ.“ Ајде, ручаше тамо. Јѡ мѡло узѣдо, али . . . Мајка ми дава парѣ за на сабор. Нећу дѡнар да гу узнем. Не! Исклѣла си ме — ће

ми сад давац паре. Нe! Отиднемо на сабор, тeткa ми дaдe парe, jа си улeгo у ћркву С^{нe}тогa-Јовaнa пa викам: „О бoжe, згрyци ги, штo су тeлe побeгну од мeнe!”

Кад је свe то бiлo, вратили смо се, eј кoцa смо рaнo пoшлe. Ћтац биo (!) oпaсaн мoрaо си дa бинeш нa врeмe код кyћe. И aјдe рaнo ћe пoћeмo, бaбу тyримо у кoлa и овaј брaт Мiрoслaв. Сeстрa вoди крaвe, a јa прeд кoлa. A oнo брдo, овaкo, кaо уз дyвaр. Мaјкa тeрa крaвe. Кад искoчисмo нa вр брдo, кад ти пyкoшцe oбe рaмeњaчe, oдoшцe кoлa yсвeт-тa-мo пoзaди. Сeстрa држи oнe крaвe, сaмo крaвe гy oстaлe у рyкe. A јa сaм стaлa пoзa мoу сeстрy пa викам: „Јaо, бoжe, жa мe зa oвy бaбу и зa oвoгa брaтa, a ви oбe дa бe^oстe пoгинyлe нe би мe бiлo жa. И кад смo дoшлe код кyћe, лeлe зaкaснили смo. Кад дoћoсмo, мoј oтaц кaжe: „Ел зaтвoристe кaпију нa С^{нe}тогa-Јовaнa?”

И тo кад испричaм нa мoе унyкe нaј сy срeћнijе.

Ружицa Јoвaнoвић, 75 г.

Зoнa II

Кaтун

Кyћa је бiлa, oнaкo, старинскa кyћa, a били смo двaјeс и двe дyщe у кyћy. Имaлa сaм јeдaнaес брaтaнчeтa, чeтри брaтa, трi снaиe, трi сeстрe смo билe. Живeли смo у сoбe, нaпрoстирaмo рaгoцe нaзeм, и тy, сви. Кo-иe уз^o кoјeгa спaвaјa? Снaјe си спaвaјy у јeднy сoбy сaс њинy пoрoдицу. Ми си спaвaмo сaс oцa и сaс мaјкy у јeднy сoбy, aкo нeмaмo крeвeт, прoстру сe рaгoцe, слaмњaчe, слaмa сe нaтyрa.

^oОтaц ми бiа дoмaћин. Сви идeмo нa пoсaо цyмлe. Нaрeћyјe мoј oтaц. Имaлa сaм брaтa старeогa. И, дaнaс сe дoгoвoрe yвeчeр кyји ћe штa рaди сyтрa. И, тaкoји идeмo: кyји ћe пo к^oбзe, кyји ћe пo oвцe, имaли смo к^oбзe пeдeсeт брaвa, тријeс брaвa oвцe. Кoј бoљe рaди, oн oстaјe дидe сaс рaдници. Тaмo плaндиштe, и мyзeмo пo двe бyчкe, бyчкaмo млeкo. Нeмa дa нeћe никo, сви мoрaјy.

Кад сaм јa дoшлa, брaт ми сe старeи oдeлијa сaс њeгoвy си пoрoдицу, oн имaа чeтри дeтeтa. Пa пoслe јeдaн oстaа кyд oцa, прoшлe нeкoлкo гoдинe пa сe oдeли и oнaј. И тaкo сe свe пoдeлилo.

Сад имaм двa брaтa живи, јeдaн ми пoгинyјa у рaт, јeдaн умрeјa прe нeкoлкo гoдинe.

A с oнo млeкo, бyчкaмo и збирaмo, збирaмo сирa, пa нoсe чaбрoви и прoдaвaу.

Снaе три имaлe и нa нeдeљу мeсилe и гoтвилe. Кoиeзe си је нeдeљa — oд нeдeљу дo нeдeљу. И, сaд, oнa aкo трeбa дaнaс дa спрeмa, oнo сe нe имaа шпoрeт, нo oгњиштe. Уз oгњиштe двa грнeтa тoлки, јeдaн пaсyљ сe кyвa, у eднo кyпyс, нaцeпe сe дрвa, зaлoжи сe oгaњ, кaо дa сe пeчу прaци. Пo чeтри лeбa, љyди млoгo. Кад прoћe oнeјзe нeдeљa, oнo стyпи дрyгa ми снaа.

Пра́ве се пи́те, барани́це. Со́вра се ту́ри на ту де́цу, и сви де́ца се нареду на ша́млице. Као на онíја ста́ри, исто се ту́ри на на́шу де́цу.

Једна мла́ђа снаа и једна старе́а, оне бо́ље спремале, а сна́јка Дари́на, она по гра́би, па . . . Сама, коéјзе си е неде́ља, што́ си ре́кне, то́ си спре́ма. Има мо́тке, на мо́тке ме́со, слани́на.

(Кад до́ђе слава) ³отац распоре́ђује, али ве́ином брат стареј: а́јде, ту ће ди́де тај, ту ће ди́де тај. Е, до́ђу сабо́ри, ми би дево́јчићи ишли на сабо́ри, они ни као не да́ју. Отац не пушта́а, али бра́т тај старе́и није дава́а — све да ра́димо. Па мо́ра негде и да оти́днеш, не мо́жеш ти све ра́диш. Ку́ку ме́не, какво́-се раде́ло. Ишли су ми бра́ћа у шкóлу, а ми же́нски не́смо. Све́три се́стре не́смо пи́смене.

До́ђе сабо́р у Ли́повац, а бра́т ни не да́ ди́мо, но да беремо сли́ве. Све се изнаљути́ло, али берé-ли, берé. Бе́рещ, не́ма мрда́ње. А не́смо пи́ли раки́ју. То пи́ју од два́јес³ године па на-го́р. А сад ви́дим дек пи́ју и мла́ди.

Љубинка Станојевић, 67 г.

Црна Бара

Зи́ми, ми́слим, седи́мо, предемо, плетемо, тка́ємо, чу́амо сто́ку, изла́зимо по њи́ве те ра́димо. Предемо и ву́ну и ву́ницу . . . (А конопљу ви́ще не се́јете?) Не се́јемо то́, то́ смо батали́ли. Има и бо́ље мо́ждае (од 20 година). Од рат па на ова́мо, чим се доби́ло ву́ница, чим се доби́ло ли́це, ми смо предузе́ли на куповно. (А шта је од конопље ра́жено?) Па шта́-је ра́жено . . . прво посе́емо, па обéремо, па та́ге потопи́мо у р'е́ку, па изва́димо и оперемо, па сту́цамо, па извла́чимо на . . . овај ђаво — на грéбени, па предемо, па узне́мо та основемо, па навие́мо, па тка́ємо кошу́ље, тако́ј. Прави́ли смо и за́прекчићи, и су́кње смо плéли од кучи́не и све то тако́.

Ра́није беремо ја́сен, па узне́мо па потопи́мо, па узне́мо га́лицу ку́пимо, па сас³ га́лицу усóблимо ле́по да офарбамо што́ ни је за цр́но. А кад ова́ко за дру́ге бо́је, ми потра́жимо па узне́мо у прода́внице, ели црв́ену ва́рбу, ели зелéну, ели мо́дру. И ру́јове има, од со́рте. Користи́ се (и) ко́ра оде ја́сен, и оде це́р се користи́ ко́ра, од брескве, љуске оде ора́си, оне да́о гра́о.

Купу́емо фа́рбу кад за кучи́ну, а не-мо́ж г-ума́стимо ова́ко у ко́ре ели у ли́ще, то́ не мо́же. (Чиме се лече овце, ако си чувала овце?) Чува́ла-сам о́вце. Од о́вце сам одра́сла. Кад престáне да па́се, ми пу́штамо гу крв, па гу ищи́бамо сас пруче, да гу иза́ђе онај отро́ван крв, ели нако́памо ове́ј тра́вке, не мо́гу све да ги погóдим са́ге.

(Јеси ли тка́ла?) Тка́ла сам, тка́ла сам. Прво узне́м па основем, па навие́м, па по́сле уве́дем, па ту́рим ста́тива, па на ста́тива ту́рим, овај . . . уби́ја га бо́г, врати́ла, па таг ту́рим набр́дила, па брдо́ ту́рим у набр́дила, са совéљком (!) по́чнем да кима́м, да тка́ем. И балу́чила сам чаршáви,

и просто сам ткала: чѐрге, шајак. Кад се кучиња̀во радѐло, губѐри што ка̀жемо, то се та̀ге на прутичѝни, па намѐтамо, па протича̀мо.

Нѐсмо има̀ли вршалицу, но смо на гѐвна. Пр̀во напра̀имо гѐвно, па та̀г љ̀знемо па насадимо сас сно̀пови око сто̀жар, па сас³ говѐду — ку̀й љ̀ма ко̀ња, он с ко̀ња, ку̀й нѐма он сас³ говѐду — тѐрамо по онѐј гѐвно док зга̀зе онѐј жѐто, после љ̀знемо вѝле па претрѝшемо — љ̀котур, љ̀котур, по̀сле па га̀зимо, по̀сле по то̀га љ̀знемо па истрѐсемо онѐј жѐто лѐпо и одба̀цимо ону̀ сла̀му, па сабѐремо, па љ̀знемо ветрења̀чу, одвѐсмо; едни обр̀хамо, едни до̀ле одгр̀хамо, едни гѐр мѐшамо по ѐна̀ј ко̀щ. Шта̀-е на̀ј-тежо — ку̀й ба̀ц на она̀ј ко̀щ ра̀ди и ку̀й обр̀ха на ветрења̀чу. Не мо̀жеш вѝше да насадѐш од пет кр̀стине као што смо по̀пре садѐли. И то̀и-ти-е данас ва̀здан да ра̀диш. Ако не-мо̀ж да га одвѐеш, вѝкне ѐблак, задѐ се, ми пригр̀хамо онѐј жѐто уз⁹ сто̀жар, па сла̀му натр̀памо, да би се одмѝло, да нѐ-би у жѐто акну̀ло . . . поткопѐуе љ̀котур, откопѐмо, зна̀ш, да не на̀йѐ во̀да у жѐто.

Кад љ̀мамо болеснѝка у ку̀ће, ми лѐчимо, лѐчимо докле мо̀жемо. Кад не мо̀жемо да излѐчимо, ми вѝдимо да ѐе он да нестѐне, ми припрѐ-мимо, дрѐшке . . . До̀ђе ред да љ̀мре, и љ̀мре, ми по̀сле љ̀знемо ту̀на па му онѐ дрѐшке припрѐмимо и оку̀памо, и обу̀чемо, ставѐмо на сто̀, запѐ-лимо свѐћу, приберѐ-се на̀род ту̀на, припрѐмамо пшенѝцу, лѐба, с лѐба за са̀рону. Кад свѐне јѐтро, сабѐре се на̀род и кад-да га изѐдѐмо из⁹ ку̀ћу, ми га ту̀римо на ко̀ла, и покрѐмо, и отѐрамо на грѐбље и зако̀памо. На̀род се услѐжи, то њѐму ка̀ј по̀час.

Ставља̀у и па̀ре, и дрѐшке и дру̀ги неки по̀клон.

Ко во̀ди волѐви он је блѝжи, он ѐдма вра̀ти волѐви, и не чѐка док га дру̀ги са̀рѐне.

Милунка Ра̀јић, 52 г.

Горњи Крупац

Да живѐте, сѝне, али нѐ-знам да л мо̀жете. Ете га, ја вѝкам моѐ сна̀е: Ку̀ку мѐне, што ме но̀га боли! — И мѐне, на̀но; — Ку̀ку, Ру̀ске, што ме гр̀бина за̀боле! — „И мѐне, ма̀мо.” Нѝ да се пожа̀лим, . . . Мо̀ра да слу̀шам. Да се му̀чим. И не смѐщ-се пожа̀лиш ти ста̀ра од мла̀ди; мла̀ди вѝше болни.

Ома̀њте пѝјење, неѐе ви штурѐ у гла̀ву.

Ја љ̀мам такво̀га. Ку̀ку, пѝје . . . а ба̀ц му и ка̀за ѐна̀ј до̀ктурица кад га прегледува̀, из Нишц, додѝ па овдѐ му ка̀за: „Дѐдо, ти си здрав (а он мешѐину овѐлку отѐга ка̀ј бѝк). Ти-се здрав, дѐдо. Ел пѝјеш по ма̀ло?” Ка̀же: „Сла̀бо”. „Кѐмовицу по две ча̀шке да пѝеш”, ка̀же и да „ѐдиш.” Он се уседѐја, цѐло лѐто, са̀мо си до кра̀ву и спѝје си. Рѐче: „Дѐдо, што мо̀ж да ѐдиш. Сѝлом. Оди — ка̀же. Ти си се угр̀ча.” И ѐн са² си ѐди, поред кра̀ве та̀м си намирѐуе, поред свињичке, пома̀га ми. И, ѐди ста̀рац.

Е, што смо ми прѐ билѐ ви то̀ј не-мо̀ж да дочѐкате. Онѐ-је билѐ поштѐње, онѐ-је билѐ до̀бро! Кад си мла̀девеста, то̀-е диво̀та билѐ. То

мóраш да си девојка поштéна, да опрашћáвате, ви сте моја дéца, да отид-
неш поштéна куд свéкра. Нéма, тој . . . У сýто ти, да опрашћáваш, у
понедéник изнесé кошуљку пред старóјку, еј, а са^д је дрýго . . . (кад
није у реду) јýре, и најýри. Није то кај са^д. Кад не ваља, не ваља, не
ваља, áјт у . . . Дрýкце смо били. (А шта ради невеста онда?) Па щé
рабóти, нађе таквóга па се удá, зар ће седí неудата.

Ми отóмо, кад јá да се глéдам с моéга мýжа. А ја íма^о, в'ереника
еднога сам имáла. Он саг, у Алéксинац мóгла сам дím, ја седím у Брђа-
^нку овдé. Не дава^т ме мéн, четвóрица браћа. Овдé у Крупáц едínче,
он едínче и од пáмет и од свé. Кýку, мéне! Нагъéтоше ме овдé, за едínче.
Онó нí едínче, бéсно. Јá, сýрота, тýј, трчи, трчи, щтá-сам-се измучíла,
ч^тири-детéти, трí девојченцети и једно мýшко, пóсле надокрáјке . . .
Кýку, нáно мојá, кунém и са^д, моу мáтер кунém. Са^т би тај мој, щто чет-
вóрица, о^сселија се у Алéксинци, мóгла сам бýдем у Алéксинци, ја рá-
ним свíње, и овдé крáве, и трчím кај бéсна кýчка. Али слýшaj стáри!
Морáла си стáри да слýшаш. А свé сам мoглá јá дрéшке да избáчим
преко прóзор тý и тý, и да нéмам пóслу са стáрци.

Којá-си воли, она си побéгне, кај и са^т. Родíтељи поћутé, поћутé
па се помíре.

Кумíца нéсам бíла, а сéдам пýга старосвáтица. Па добде, наздрав-
љýју, какб-ћеш да се не щáлиш.

Трíјес кошуље, сíне, ја сам донéла, изаткáла све нóћум. Једно
нóћум, једно дáњум, трíјеста ми је билá на сéстрића кошуља. Свé сам
донéла овдé у Крупáц, за то едно стáкло од кíло донесý, ја си ги дáм
кошуљу! Ми ўзмемо котáл, за цéлу кýћу дáр, а и нáс си дóбро дарýју.

Снáа што ми је ткáла за овýа ћéрку шго дарíла, свé јá — основém,
и новíјем, и уведém и навржем — ајд сáд ткáј. Али срéћње, ја сам нат-
кáла.

Кад íдемо (íмам рóд) у Јéзеро, ја се свэрлищки стéгнем, кад пóћем
на дóле, ја марáмче по морáвски. И нóге препрáљамо: гóре кад íдемо
ми — жутí опáнци, а дóл кад íдемо — ми щипéле.

Пре нéсу имáли, нéго нóсе щацири, щубаре, щáјке — кој каквó íма.

Сíне, свé знáм да ви кáжем од крáј до крáј. Прé је мýчан нáрод
бíја. Све ткáјемо, све предéмо. Свýноћ насучém цéвке, на чáкрк, па ткáем,
ткáем, па нéма лáмпa кај са^т, нéго гасíљче. (А мужи щта раде дотле?)
Они завалије ткáву рабóце: щавáр, па ткáву у дрýгу сóбу рабóце.

За слáву бóб, пилáв, пасуљ и гра^тщáк сам варила, млóго ги се
услáдíја, кад дођу па код мéне кáжу: щтá-смо се наéли!, копýс, пýњена
папрíка, гибáница — кад имáло. Прóју све до слáву, а на слáву сáмо
чíсто, кад ће цркну дéца за лéбац, оно чíсто. Колáч и вечéрњу нашá-
рамо обе. На бáбу тýримо сóл и попрíку и ћутí си накрáј док гóсти
дођу па провáлимо и турíмо свéћу.

Јá сам мýчена млóго и све знáм.

Ја сам пробáла пéнсију да узíмам. Куд мéне су били. Па ги одвó-
јим ја (партизанке) куд мóи девојчићи. Немóј куд мýжи да спíте, велím,
тáмо, áјдете овáм куд мéне. Па ўзнем па одвóјим онí девојчићи, па у

моју sóбу спију, неки четрнајес душе су спали у нашу sóбу. И све сүдим и све учим: ћерче мое, спите си туј. Ако перем, ја уватим дрешке па оперем, на онуј дэцу. Казан је бија ондекај пред моју кућу. Куд Миру сам ишла, тај ме почи́та, ћерчица ме није почи́тала ко што ме она почи́тала.

У °нај рат билá-сам девојчи́ца. Не смемо ни да врщемо нашу њиву. Имаше њиве, ечám ко́ца. Онí сабраше селски, па га пожеше, па у едну ливáду га оврщеше и свакоме додељуе(!): тебе, мене, онóму, онóму, редом. И наще тој жíто растурише све. Онó едни́ кра́дну, máло, кой су нащи па сипују у плéву. Ал едан деда-Тáска, сáмо он и бáба. И трљаја, трљаја, трљаја máло и слáму, кад-да горí, он запущи́ја. И они́ја цандари ли беоще, како-ли се звáше, але ги, опáзе где чури и доведоше га на гүвно куд нáс, ја сам девојчурля́че . . . Лэжи, дéдо! Он лэже. Па кад узеше од брeс едно дрво, па кад узеше онóг дéду да бију преко дүпе . . . све убише °онóга стáрца. На Свети Рáнђел íдемо на жéтву селски. Колáч на њиву и жњемо.

Күј се смее смее, күј күка күка.

(На седењкама) припéвамо на Касáпке и укачíмо се на сли́ву, онé долéко там, да чују, а онé нам припéвају. Да ти припéнем некогá, али не-знам когá волиш. На едну Касáпку ћу припéнем шумáра. И тике почеше кáмење да летé око седéњуку. Ови́ја нащи мóмци бију. Рекó: Бeщте, морí, ел видите да се наљутише ови́ја нащи, ће не побíју. Кад не припéвамо другоселци, онí дођу, седíмо си. Нумејá некí да ме преби́је ода дрво па да ме росíпе.

По óвце сам билá щеснáес гóдине. Кóзе пещеснáес брáва. Вичем си, ако је шарéна, ја „шару́шке“, ако је црна, ја „црнке“, ако је бéла, „оди, Бeлче“, „калу́ша“, „шутка“, „рогу́ља“, „чíпа“, „чу́лька“. Овá вүна дóле се зовé постри́зина, а овá гóре, од гр°бину . . . прво млéко сéраво.

(Кад жена добије дете) доби́је си дéте, обáња, урeди. Неколкó дána побарáви си, свекрва си дéте глeда, обáња. (Спава) на слáму, малítва се донесé из° цркву. За четерeс° дána одбашка спíм с онóј дéте. Кá-димó с катрán, бeли, лүк на грeбенац. Јá на моу снау нeсам турáла, она би ме убíла з грeбенац. Дéте се не изно́си док је малítва у sóбу. На крштење си нóсимо сáми дéте. Име мóра да бүдне дóбро, каквó-ти кум да, таквó-ће ти име дóбро. Тóј се не препрáља. Којó име дáш, тó е мíлосно. Ја íмам: Дрáгица и Дрaгóслав. Ови́ја две ми сли́чни ими́ћи, а еднó-ми Гóрица, еднó Дүшица.

Мирослава Радојковић, 77 г.

Липовац

Оћу, но мене ме срамóта да при́чам.

Ете щта рáде о вүну: нáјпрво ощи́цају óвце, прво ги потщи́шају, пóстриг, онда ги ощи́цају. Тó е рүно. Онда оперемо и вбó, очeщљамо,

онда се увлачи, пре на руке, на гробенци. То се зове усвојак. Оде тај усвојак напредемо, то е пређано — основу, потку. Фарбали смо пре у коре. Нагребемо јасен па умастимо. Може у црвено, црно. Смотамо, наместимо стативо, па уводимо у нити, па у брдо. На нити подношке и скакутке; има повратаљка, има запињаљка. Сас овуј руку пуштамо, а сас овуј затезамо.

Ово-е кудељка, овде има и штим и све скупа, а у усвојак штим остада. Само власено.

Загорка Голубовић, 65 г.

Биле су ваљавице пет комада. На ваљавицу прилично фертикалан(!) пад. Ваљавица, она се састоји исто од камен. Са стране дувари, озгор цреп, плафон нема, само су греде. Има едно дрво — валма, точак са четири наплата. Наплати су стегнути са шину, код ковача. У ваљавицу налази се та валма која иде од точак до крају, избушена скроз. У њо постоје палци. Она се окреће и ти палци. Горе е греда продубана, стаљена е кључанка, онда е пустана доле, доле причвршћен маљ за њо. Како се она валма окреће, палац онај удара у пловку на маљ и маљ се враћа и све тако, како кажу „банка — банка, банка — банка . . .”

Пред маљеви е корито од ора ели од крушку. Оно е са две стране иштёмовано. Ту се ставе двеста аршина, сто осамдесет, кад^т како. Клашње, оне се лепо склопе бчетири па се пришију, па се склопе од осам ката па опет пришију. Како ту удара, само се окрећу. Прво се ставе у врелу воду. Казан ту има кој се ложи, било бакрен, било плекан. Лепо узидан са стране, доле има ватриште.

Идемо по села и збирамо клашње.

Обележавамо на рабушке. Дрвце се одеља па се забележи, извади се пили и ушје у клашње, а квочка остане код домаћина.

Ваљане клашње прво се трубоцу, увијамо као на вретено, наново завримо воду па потопимо у корито. Чекамо да се олади и поново исправимо и увијемо.

Клашње* су од црну вуну, кое није мацћено, за старинске чешцре за гуњу, а шајак за млади људи.

*У Ђунису, чули смо облик *клајшне*.

Миодраг Голубовић, 67 г.

Бавимо се са пољопривреду и сточарство и све могуће кое радимо наш посао и воденичарство.

Поточара воденица намешћена у реку. Доле е видриште дибље. Онда е горе бука. Насид је над буку, по тој зид, наваљена је бука усправно и вода у њо тече. Доле има цивун. Испред цивун има точак с пераје гвездени, од^т тај точак вретено које горе вуче. Камен је на њега загла-

вен. Тај камен обрћа гóрњи, а сад пада жíто на човáњу из^с кощ одóзго. Дóле испáда бращно и ми збíрамо бращно кој кад мéље, éли јáрму, éли шта бúдне. Кад најђе вода јáка, ми одврђамо, кад слáба ми наврђамо.

Мéљемо и на помелáре. Ми све мóжемо по вáше вóље.

Бращно пада у мýчњак.

Воденица је на вíше ортáци, на дáнови рíед. (Кад се поправља) раскóђује се воденица.

Витомир Андрејевић, 57 г.

МАЊЕ ПОЗНАТЕ РЕЧИ

áјта им., мангупарија, ГС Пр.

áјтóсан прид., мангуп, нерадник, ГС.

áђка гл., тера, подстиче, „Свé да га *áђкам*: áјде, áјде!“ Мг.

бáба им., хлебац што стоји на славском столу, „На бáбу тýрамо сóл“ ГК.

бáња гл., купа, „Бања́ла дéте на Горéщњак“ Гч.

бáњка им. кошава, „Кошава се зовé *бáњка*“ Гч (дува од Сокобање).

барани́ца им., јело од кукурузног брашна, „Међамо пару у бараницу“

К, „*Барани́ца* од прóјно“ Лп.

барчу́га им., блатиште, каљуга.

бáчкало им., место где се свиње купају, „Тáмо вíдо *бáчкало*“ Гщ (место у планини где су се купале дивље свиње).

би́љка им., палидрвце шибице. Постоји и неки отров за рибу који се зове *би́ље*, постоји изрека: „Горко ко би́ље“.

би́на им., свака зграда која није кућа за становање, „Праву *би́не*“ Мж, „На тај пла́ц две *би́не*“ Мг.

блáнтав прид., бљутав, „Кру́шке ти *блáнтаве*“ Мг.

бу́ћ им., прамен коврцаве косе или вуне, „Овца íма *бу́ћ*“ ГК.

ва́да им., канал за наводњавање, или за скретање воденог тока на воденицу В Пр.

ва́лма им., део постројења ваљавице, Лп.

валóга им., удубљење у тлу, Мг.

ва́триште им., ложиште код казана за печење ракије, Т.

вечéрња им., хлеб што се меси уочи славе, ГК.

видри́ште им., котац у воденици, Пђ.

визитла им., цемпер, Мг.

ви́кне гл., силно отпочне, „Неки дáн кад *ви́кну* да боли (чир)“ Гр.

вилдáн им., младица, „Посадíа двá *вилдáна*“ МП.

Вилдáнка им., често име из скупа секундарних имена која млада даје укућанима и ближој родбини по доласку у нови дом.

ви́лиз им., изданак, „Кад избíје *ви́лиз* (на винов ој лози), ти га *овели́зиш*“ Гч.

- вѣкот* им., плач, дерњава, „Тó (болест на срцу) си добила од *вѣкот*” Гч
витличе им., витло, дем.
вбкас прид., елипсаст, „Тепције *вбкасте*, па máло *увалбжене*” М.
воштѣна им., исцеђено пчелиње саће, Д.
врапче им., 1. врабац, 2. општи назив за ситну птичурију, Мг.
гасѣлче им. светилка на гас (петролеј), ЦБ.
гѣга гл., гега се, замеће у ходу, (кад овца сломи ногу, па јој се нога увеже, она) „*гѣга* два-три дána по бвце” Лп.
гледѣлак им., зеница ока, ГС.
глижуљка им., мањи намотај пређе за балучење в, ЦБ.
говѣ гл., угађа, „Невѣста мóра да *говѣ* свáкоме” Гр.
гбра им., 1. шума, „Изрáсла *гбра* голéма” Гр, 2. дрвна грађа, „Стрúгли *гбру* за крóв” Гр.
горѣтина им., опеклина, Т.
грáбња им., журба, „Свѣ рáди на *грáбњу*” ЦБ.
грбѣна им., леђа, Т.
рбѣач им., кичма, Т.
грáнка им., исто што и глижуљка.
гúтољак им., залогај, Т.
гúчка им., пастирска игра, „Играмо *гúчку* ели клѣску” Пр.
давѣја им., оптужба, „Прáву гу *давѣју*” ГС.
двокáтан прид., двострук, „*Двокáтне* (двопређе) чарáпе” Т.
детѣнце им., зеница ока, (кад се у њ погледа, види се људски лик), Мг.
днѣна им., талог на дну казана после топљења сланине, ГС.
дојáк им., сиса, „Има *дојáци* (свиња) за свáко (прасе)” Гч.
дрвљеник им., место у дворишту где стоје дрва, ГС.
дрвник им., исто што и дрвљеник, Сб.
дúва гл. дище, „Нéма да *дúва* (самртник)” Л.
ђавóлски прид. нестваран, кобајаги, „Ја поднáредник нéки, *ђавóлски*” ГС.
жáлба им., жалост, време жаљења за покојником, „Мóра да престáви ту *жáлбу* (кум, кад га за време жалости позову на кумовање) и да прáви весéље ЦБ.
жлѣбура им., јаруга ЦБ.
заболѣ се гл. разболи се, „Пóсле се такó (дете) *заболе* и úмре ”Л.
завѣјáчка им., трака за омотавање око ногу, за време зиме, „*завѣјáчка* од вуну” Т.
зáјка им. зечица ГК Л.
залѣби се гл. снабде се, „Добѣмо мало брáшњо, *залѣбимо се*” Т, или: економски ојача, „Ако се запóсли, *ћсе залѣби*” К.
залóга им., остатак подераног опанка, као и: парче коже које се ставља у опанак да се покрије настала рупа, Пр.
залогáри им., пси луталице који развлаче *залогe* по ђубриштима, Лз Пр.
затпѣáлка им. део на ткачком разбоју, Лп.

засторка им. крпа којом се затвара врећа или џак, „*Засторка* да се *застори* врећа” Т.

зафрканџија им. завитлавање.

избаћи се гл. почне личити, „Неко се (прасе) *избаћи* на вепра” Гч.

извади гл. испише, „Отац ме *извади* из шкóлу” Т.

изневòљи се гл. онемоћа, ослаби од болести, „Такò-се бéще *изневòљи-сала*” Мг.

изражај им., израз, садржај оног што се казује, али и облик казивања, „Такò-ги-е *изражај*” = они тако говоре, Пр.

има се гл., израз по порођај, „дéте се *има* (добије се) у бóлницу” Р.

искóпи се гл., кад процвета струк црног лука, каже се „*Искóпија се* (претворио се у коп)” Гр.

јетí гл., јечи, одјекује, „Вóзе пéсак па сам *јетí* (од камиона)” Вщ.

јáбуке им. плуралима тангум, један представбени сусрет младожењине и младине фамилије, у младином дому, „Сáг не прáву ни *јáбуке*, ни гóсти” Сб.

јáрмац им., јарам на коњској запрези, „За волóви јáрам, а за коњи *јáрмац*” Лз.

јелéнче им., назив за ткачки витао, „виглíче, ели *јелéнче*” Т.

кавáл им., каналић између оцака са расадом поврћа, Бб Л Т.

квашчáра им. суд у којем стоји квасац, „Тáм ћутí *квашчáра*” Гч.

кíмка им. мржња, пизма, „Кúј има *кíмку*, он *кимáн* на њéга” Пр, „Стáлно *има* неку *кíмку*” МД.

колíште им., кружна површина, „Свé (дивље свиње) направíле *колíште* (у младом житиу)” Гщ.

кóлце им., „венчило”, што се ставља младенцима на главу при венчању, „Док нéси турíа *кóлце* (= док ниси венчан) на глáву, нé-знаш нíшта” Т.

комитáрке им. жене које су одржавале односе с комитама, Мг.

кóп им. исцветао струк црног лука, Н.

кръá им., ракља, жиласт корен дрвета, „Трсíа сам тръíи и *кръá*, ци-гúре” Б.

крпче им., џепна марамица, ГК ЦБ.

кртíњак им. кртица, „Изрíа *кртíњак*” Пр.

крúта прид. трудна (жена) Пр.

кудéљка им., комад вуне привезан на *кудeљу* (преслицу) ради предења, Лп.

кумаши́н им. онај од кумова ко прима име, „Кúм крштéва *кумаши́на*” ДА.

куми́ца им., млађа особа из кумове куће, „Кúма стáра, а *куми́ца* мláда” Мг.

лапардá гл. блебеће, прича свацта, „само *лапардá*” ГК.

лапардáс прид. неозбиљан, неодговоран, ко свацта прича, „кúј-е *лапардáс*, трéба да бúде мáло дóњи (понизан)” ГК.

- леба* им., жито, „Добар *леба* родило (изречено при посматрању њиве под зрелом пшеницом)” Мг.
- левина* им., свака зграда која није кућа за становање, „Праву *левіне*” Л, исто што и *біна*.
- лега* гл., лежи, „Шес месеци *лега* (лежи од болести)” Т.
- лисјак* им. лисац, Л.
- лисичко* им., лисац, Гр.
- лиска* им., лисица, Гр.
- мајкана* им. женска особа која много личи на мајку, „*мајкана* друга” Гч, али се каже и за друго женско биће, за јуницу и сл.
- мањка* гл. умре, „нешто *мањкало*, умрело” М.
- матропáz* им. посредник на пијаци, „Да се грабе *матропáзи* за стоку” Сб.
- машићевина* им., пређа припремљена за бојење, ЦБ.
- машићење* им. бојење, ЦБ.
- мешина* им. стомак, ГК.
- миразовина* им., иметак женине куће, „Дошца (зет) на *миразовину* (призећен)” Б, за разлику од *мираза*, који млада носи у нови дом.
- младиња*, им., младеж, омладина, Т.
- мóчариште* им., отока што се излива из штале, „да му не иде *мóчариште* у щљивáк” Гч.
- мрзос* им., невољност за неки посао, „Свe рáди с *мрзос* (= мрзи га да ради)” ЦБ.
- мумуруз* им., кукуруз К Лћ М.
- муштина* им., мушқадија, Гк Л.
- набога*, „хвала богу”, „*Набога* вода у кућу” (сва срећа те има воде) Л.
- надимено* им., надимак, „Тó су ги *надимена*” Л.
- надокрáјке* прил., на крају, ГК.
- најáрми* гл. да стоци јарме, „Отíде да *најáрми* стоку” Т.
- наплителе* гл. згомилале се, налетеле, „*Наплителе* бúве” (можда: нека метатеза од *налиптеле*, „липти” каже се за крв која снажно избија из ране, или воду из извора) Пр.
- нарúча* гл. наједе, „Он се добро *нарúча*” Т. *Руча* уопште значи „једе”. Постоји и шала: „Сíне, áјде да си *рúчаш* вечеру!” Уместо „ручати” каже се: „Ајде да *јемо леба*”.
- насада* им., плазина код плуга, „Плúт има *насаду*” Гр.
- наслóн* им., настрешница у обору за стоку, „стóка (кад је кишца) íде поде *наслóн*” Мг.
- облóжси* гл., положи, „Кад је вéлики (струк расада), мóра да га *облóжси* па затрпаш са зéмљу” Гч.
- овелизи* гл., скине *велиз* (= заперак) са младице (винове лозе, струка парадајза и сл.), „Кад истeра и-чeпке, тí га *овелизи*” Гч.
- овeри* гл. запази, „Мајмún га *овeрио* (запазио га јер га преварио лyтом папричицом) па пóсле све íде у њeг” Бр.

огњица им. ватруштина, температура, „Увечер ме љвати *огњица* па се тресем кај прут” Сб.

одјалови гл. ујалови, „Ован се *одјалови*” ГС.

одушевљење им., одушка, „Кад Марџа набуја, ту-гу е *одушевљење*” М.

окомиња гл., искруни, смакне, „*Окомињала* крава рог” Л.

омлађи им. младеж, „Не вољу сад да раду *омлађи*” Гч.

опомене се гл. присети се, „Ја се не-мог *опоменем*” ЦБ.

оставка им. 1. оно што је остављено, „Тражу (по остацима неке грађевине) неке *оставке*” Гш, 2. подушје, „Давају се (покојницима) више *оставке*” Лз.

оступ им. одступање, „Одатле, све на *оступ*” Т.

откуп им. откупљивање, „Почиња *откуп* лука” ГС.

очини се гл. очисти се жито рещетом, Мг. Постоји и: *жито се чини*.

пјаче им. пиљак (из дечје игре), Бб.

палочија им. скитња, „Иду у *палочију*” Р.

параманке им. комади одеће, „То су наще *параманке*” Гр.

пашалак им. пашњак, Мг.

пезуљ им. низбрдица, Мж.

пећура им. пећина, ГК.

пеуљ им. пепео, Тн.

печобразан прид. безобразан, Тн.

півка им. пијанка, „У Мозгово била највећа *півка*” Мг.

пизма им. мржња, пакост, „То стара *пизма*” Пр.

пиле им. део рабоца који се ушије у оно сукно што се ваља, а *квочка* остане код власника, Лп.

плавотиња им. плавојка, „Она (ћерка), ми на мјужа ми, лепа *плавотиња*” Гч.

платињара им. колиба од облица, Шб.

пловка им. зубац на једном вратилу у ваљавици, Лп.

пљакарија им. врста бачве, издуженог облика (да се може превозити). на запрежним колима, Пр.

пдвода им. издаја, „То е била *пдвода*” Мг.

пдела им. кољиво, храна која се на сахрани дели „за душу покојника” „Неко кјука, неко спрема *пделу*” Лз.

подмаши гл. подбаци, у гађању: не *домаши* до циља, „Неки пјт *подмашимо* и мј” Кш.

пдношка им. део ткачког разбоја, Лп.

појутрица им. подушје које се даје покојнику првог јутра иза сахране, Лз.

покрівка им. поњава којом се покрива, Т.

поличица им. део ткачког брда, Лп.

посапне се гл. спотакне се, „Он се *посапни*, па падни” Л.

поседне гл. кад надође вода и потоци воденично витло, каже се: „Вода *поседла* воденицу” Лп.

посмишка се гл. подсмехује се, Гч.

- пбстриг* им. подстриг, подстрижена вуна, вуна од првог чишћења оваца, пре главног и потпуног шишања, Лп.
- потре* гл. сатре, „Онѝ се *потрли* (упропастили један другог свађањем и суђењима)” Мг.
- првѐнац* им., прва количина (иначе најјача) ракије пошто потече из казана, „*Првѐнац* му давали” Т.
- прѐбѝ* им., део њиве који радници (у жетви или копању) у једном потезу захвате, „Ожњѐа цѐа *прѐбѝ*” Пр.
- предвѐја* гл., раздваја, дели, „Сѐмо ѐдна кѐћа не *предвѐја*” Л.
- предвѝкне* гл., Ја *предвѝкнем* онѝга чѝчу” Л.
- пренемѝгне* гл., прѐстраши, „Сѝноћ си ме *пренемѝга*” Тн.
- присѝлено* прид. присилно, „*присѝлено* сазрѐње” Л.
- прѐстѐви* гл., прекине, „Мѝра да *прѐстѐви* жѐлбу” ЦБ.
- прѐвук* им., место где се „провукују” говеда ради заштите од неке болести. То се чини у дан који је одговарајући празник стокѐ, „Говеѐа слава” (Свети Ранђѐл), Мг.
- прѝкот* им., нужник, овако се каже само у Мж.
- прѝтирка* им., доњи чаршав, Т.
- прѝтока* им., решето, „Узѐа *прѝтоку* да очѝни пченицу” Мг.
- путѐнка* им., путања, Т.
- путѝнка* им., путања, Гл.
- рѐнило* им., уранак, „Дѝћу прѝви па залѝжу *рѐнило*” Гр.
- редѝвно* прил. све по реду, „Обѝкоше на стѐрца (покојника) свѐ *редѝвно*” Лз.
- рѝња* им., ноздрѐ Гр Л Пр ЦБ.
- рѝвања* им., јаруга, ровина, Мз.
- рѝба* им., невестинско одело, које добија од младожење за свадбу, „Кроји се *рѝба* за девојку” Лз.
- рѝковаљ* им., руковѐт, Т.
- румењѐви* гл., ромиња, „Кѝщица кај *румењѐви*” К.
- рѝска* им., мрвица, „Није пѐла јѐдна *рѝска*” Гр.
- сѐвезници* им., савезничка војска у првом светском рату, „Отац му у *сѐвезницу* бија” Т.
- сѐпка* им., кочење, сапињање, „Кѝчница за *сѐпку* кола” Т.
- сѐрадитѐљ* им., сарадник, „Прѝви *сѐрадитѐљ* на партизѐни” Гр.
- сѐрађивѐац* им., сарадник, „Мѝј ѝтац бија *сѐрађивѐац* с партизѐни” Жч.
- сѝвинитрак* им., свињска балега, „*Сѝвинитрак*, тѝ е лѐјно од свињу” Лп.
- синѝр* им., део атара који је под њивама, за разлику од утрине и планине, граница економски различитих делова атара, „Овце пасу по *синѝр*, а од Бѝрђовдан по планину” Мж.
- сировѝца* им., мотка, „Грѐбну ја *сировѝцу*” Т.
- скакѝтка* им., део ткачког разбоја, Лп.
- скачка* им., скакавац, „Нѐрипале *скачке* (у јело)” Гш.

- скаржљив* прид., тврдица, гунђав, гунђало, „Деда ни млого *скаржљив*” (много закера) Гч.
- скрчав* прид., тврдица, Гч.
- снага* им., тело, „Висока у *снагу*” ГК.
- сноваљка* им., део ткачког постројења, служи за намотавање основе на вратило, Лп.
- сокачарка* им., скитница, погрдан назив за проскиталу жену, Гч.
- спарушка се* гл., спаруши се, усахне, „Тó (штитна жлезда) ће да се *спарушка*” Гч.
- сполуза се* гл., скита, „*Сполуза се* само по сокаци (в. и *палоциција*)” ГС.
- спремка* им., део девојачке спреме, девојачки дар, „Девојка неколко године спрема дарови, *спреме*” Лз.
- сређ* им., дуга на бурету, „Дуге су *сређеви*” Л.
- срт* им., уздигнути део између оцака (в. *кавал*), Бб.
- ставињало* им., сумрак, вече, супротно: *савињало*, свануће, Сб.
- стаља се* гл., састаје се, „Ми се не *стаљамо* с њи” Гч.
- старац* им., отац, „Гé ти каже *старац*, тó се иде (на посао)” Мг.
- старовремац* им., староседелац, „Они су *старовреми*” Мг.
- стасина* им., свака зграда која није кућа за становање, „Слабе му *стасинке*” Рс (оно што су негде *бине*, а негде *левине*).
- стегне се* гл., опреми се, обуче се, „Кад идемо у Језеро, ја се свэрлишки *стегнем*” ГК.
- сукњо* им., сукња, Пр.
- сүрика* им., пшеница опрашена од ражи, настаје кад се сеје пшеница и раж на истој површини (у Сврљигу *смесница*). Пошто је једно од тих жита озимо, а једно јаро, то је била нека сигурност да ће, у случају лоших временских услова, бар једно нићи.
- табла* им., поклон који на дан свадбе младожењина кућа носи на дар невести, „Нóси се за невесту *табла*” Лз.
- тала* им., кукурузовина, „Фу дим са *снау* за *талу*” Гч.
- тврђава* им., тврдина, „(при копању бунара) ударили на *тврђаву*” Мг.
- тóмбало* им., ђуле или какав други терет, „Вéжу му *тóмбало* да не би испливаа” Дш.
- топфв* прил., тек, тек сад, најзад, „Нéће ме, ваљда, *топфв* удавају” Мг.
- тркаља се* гл., тумба се, Пр.
- трпéза* им., подушје, „Остаљав се *трпéзе*” Пр.
- трубóше се* гл., намотава се „на трубу”, „Клашње *се трубóшу*” Лп.
- тулбáк* им., желудац код свиње, Пр.
- ћулумка* им., брадавица на дојки, „Меденица (звонце) ко *ћулумка*” ГК.
- ћуне* гл., падне на памет, дуне, „Њéму (оцу) *ћунуло* да ме упише Обрадовић” Пћ.
- уáчка се* гл., умрља се, умачка се, Пр.
- увалóжен* прид., удубљен, као валога, „Тепције вокасте, па мáло *увалóжене*” М.

узвркне гл., управи поглед, загледа се, „Узвркну очи кај мајмун” ЦБ.
уздуши гл., задуши, зајази, „Уздушило реку” Т.

укотур прил., у круг, около, „Сас ви́ле свѣ *укотур*, *укотур* (млате сламу да испада жито при вршидби)” ЦБ.

усвојак им., облик намотавања чешљане вуне у количини која се одједном привезује за преслицу, „Кад се прави *усвојак*, штѣм оста́да” Лп.
ућѣрти гл., укљецити, узглоби, „Да ми то (греде) *ућѣртимо* (углавимо) Мг.

цѣпак им., зубац на ткачком брду, „Брдо има поли́чке и *цѣпци*, па кроз њѣ *и́де* оснóва” ЦБ

цѣпан прид., поцепан, „Дóђем *цѣпан* од óвце” М.

цигановина им., општи назив за циганско становништво. Нема пејоративно значење, Рс.

час им., врста поклона који се даје у неком срећном тренутку, „На крштѣње нóсе се *частови*” (за разлику од *дара*, који млада даје сватовима, и *пóклона*, који се даје младенцима) Сб.

чаврљуга им., шева, Пћ.

чезни гл. чили, „Вóда *ичезнѣла* па оста́ла валóга” Тн, „Свáки дáн *чезни́м*, и *чезни́м*” Гр.

чѣпка им., ракља, место где из стабла озбија грана, или из гране ластар, „Осѣчи то до *чѣпку*” Гч.

червиш им., врста јела, од белог меса, брашна и белог лука, Л.

четал(к)а им., ракљаста грана, „На *четале* ста́ве јабуке па забóду у сабóрник” ГС.

чѣсто брашно, пшенично брашно, Лћ Пр Т.

чкбрац им., чворак, Пр. Каже се и *шкбрац/шокбрац*, а у Језеру и *скворѣц*.

човек им., муж, супруг, „Умро ми *човек*” Лз, „Тó ми дрúги *човек*” Бб.

чѣримбоше се гл., упропасти се, учини се аветињом, Пћ. У Сокобањској котлини псовка *чѣриме* је врло честа. Има значење несреће.

чигура им., крља, корен дрвета или винове лозе (чокот), „Трси *чигуре* у лóјзе” МД.

чогљањ им., део кукурузног струка што остане у земљи кад се струк одсече, Мг. У Трњану је то *батурика*.

чопка им., комад одеће, „Расврља *чопка* на све стране” Пр.

чапућка гл., шапуће, „Оперисана па сáмо *чапућкала*” Гч.

чибило им., део ткачког брда, Лз.

шкрбос им., срећа, „Лóме се погáче, то у *шкрбос*, у рáдос” Лз.

шбјка им., гумени опанак, „Оста́ви *шбјке* испред врата” Тн.

штѣм им., ситна влакна вуне, „Влáсна (вуна) *и́де* у *усвојак*, а сѣтна у *штѣм*” Лп.

шума им., кукурузовина, „Нѣсам превѣзла *шуму*” Т.

шилѣве им., кучићи скитнице, Пр.

шунсимóљине им., ситнице, старудија, „Склóни те *шунсимóљине* од аста́л” Т.

Неделько Богданович

ГОВОР АЛЕКСИНАЦКОГО ПОМОРАВЛЯ

Резюме

1. В настоящей работе рассматривается говор старших жителей Алексинацкого поморавля (АП) — области юговосточной Сербии, расположенной между Мезграйской грядой на юге, Ястребацем на западе, Сталачским ущельем на севере и горными вершинами Озрена и Лесковика на востоке.

2. По своим особенностям в целом говор АП относится к говорам призренско-тимокской зоны сербскохорватского языка, хотя он и отличается от них многими чертами. В нём меньше архаизмов и больше инноваций в штокавском духе, так что из всех призренско-тимокских говоров он больше всего примыкает к типичному штокавскому состоянию.

3. По наличию, т.е. отсутствию существенных южно-моравских черт, территория АП не является однородной и поэтому в работе она разделена на несколько зон.

4. Важнейшим расхождением по отношению к местным говорам призренско-тимокского типа является различие в произношении гласных *e* и *o*, вследствие рефологизации прежней долготы. Передние долгие гласные отличаются закрытым произношением: *děšje*, *mlěko*, *šćo*, *dóže*, или дифтонгоидным произношением: *p'éd*, *vr'ěme*, *mčóž*, *mčóкро*, тогда как передние краткие гласные характеризуются открытым произношением: *śěs'ira*, *lěba*, *š'jaц*, *l'óšo* (пункт 100—124).

5. Полугласный (*ə*) не является больше характерной чертой этого говора, хотя и встречается: *ki'jəц*, *baš'čaləк*, или эмфатическое *-bəш*, *śəmo* (п. 95—99).

19. В системе падежей существуют формы именительного падежа, общего падежа аналитического склонения со значением косвенных падежей и формой винительного падежа, а также остатки старого склонения (G — *бешале*; D — *мо́же ма́же, моём бра́йу*; I — *била́-сам дево́жком*; L — *у ове́ ку́ће*). Основным типом склонения является аналитическое склонение (п. 330—378).

20. В системе местоимений имеются формы дательного падежа: *њу́ма, њб, њо́же*, энклитические формы — *ју; ии; ни, ви; не, ве*, а также *си* (п. 396—418).

21. При степенях сравнения прилагательных часто встречаются аналитические формы: *јб бо́ль* и т.п., а также формы на *-ши*: *бе́лиши, висбо́киши* (п. 425—433).

22. В одной из зон встречается 3-е л. мн. ч. настоящего времени с окончанием *-ав*: *има́в, ко́йав*, тогда как во всех зонах нарушено отношение — *но́се : но́су : носі́ју*, чаще всего в пользу второй формы. Аорист имеет окончание *-(х)мо*: *узёмо, да́домо*. Имперфект не является особенностью говора АП, причём единичные его проявления относятся к различным типам образования: *имао/имашем/имаћа́*. Отсутствует инфинитив. Отсутствует также деепричастие прошедшего времени (п. 453—486).

23. Употребляются предлоги: *врз, как, йроз* и т.п., тогда как вне употребления остаются: *о, ка* (п. 567—568).

24. Известны частицы: *кај, кам, баш, бар, јок, ела, на* (п. 576—586).

25. Известно удвоение местоимений: *оне ии* имале різне (п. 594).

26. Говор АП обладает также некоторыми синтаксическими особенностями в области порядка слов, конгруэнции, изменения функции некоторых предлогов и наречий, принятия на себя формами общего падежа функции Д., Т., П. падежей и т.п. (п. 627—759).

27. Изоглоссы перенесённого ударения, императива на *-ише*, итератива типа: *смића* и т.п. по отношению к сврлигско-заплянському и тимокско-лужницкому говорам сопровождаются также изоглоссами: *ора́/ /орéј; једáн/једин-áјес; су́за/слэ́за; кúша врне/йáда*; полугласный лучше сохраняется на востоке; *ј* становится менее устойчивым, идя с востока к западу (п. 762).

28. По отношению к говорам южнее АП самым важным расхождением является передвижение ударения к началу слова, варьирование произношения гласных *е* и *о*, а также отсутствие имперфекта.

29. Из косовско-ресавских говоров (к западу и северо-западу от АП) проникают в говор АП, хотя редко, формы имперфекта типа *имаћа́*, формы Т. ед. ч. с окончанием *-ем*: *ове́м зéше́м*, а также всё чаще встречающиеся формы причастия прошедшего времени на *о*: *до́шо, на́шо*.

30. На современное состояние говора АП во многом оказали влияние сильные миграции населения за последние два века из динарского, косовско-метохийского и вардарско-южно-моравского направлений, тогда как на сегодняшний день — из направления юго-восточной Сербии (Шоплук).

31. Исследование говора АП проведено в период 1979—1985 гг.